

International

Journal of Social, Humanities And Administrative Sciences

International
Refereed Indexed
Open Access
e-Journal

EDITOR

Prof. Dr. Danial KIDIRNIAZOV

COMMUNICATION

journalofsocial.com

ssssjournal@gmail.com

From The Editor / Editorden / О т Р е д а к т о р а

English

JOURNAL OF SOCIAL, HUMANITIES AND ADMINISTRATIVE SCIENCES journal began its publication in 2015. JOSHAS is an international, refereed fervent and online journal, that publishes academic studies in the field of social sciences.

We would like to thank you for your support to our advisory board, editorial board and arbitration board. We are also grateful to the scientists who share your study with us.

We are aware of the fact that we will be guided by stronger steps in the field of social sciences with the support you will give us in the future. For this reason, we are honored to see you in our broadcast, consultation or referee boards.

We would like to thank you for all the support you give in this way we are trying to become a social platform, and I offer respects.

Turkish

JOSHAS dergisi, 2015 yılında yayın hayatına başlamış, akademik bir dergidir. JOSHAS, sosyal bilimler alanında yapılan akademik çalışmaları yayınlayan uluslararası, hakemli ve e-dergidir.

Şu ana kadar danışma kurulu, yayın kurulu, hakem kurulunda yer alarak bizlere destek veren hocalarımıza teşekkür ederiz. Ayrıca çalışmalarınız bizlerle paylaşan bilim insanlarına da minnettarız.

Bundan sonraki zamanlarda da bizlere vereceğiniz destek ile sosyal bilimler alanında daha güçlü adımlarla yol alacağımızın farkındayız. Bu nedenle sizleri yayın kurulumuz, danışma kurulumuz veya hakem kurullarımızda görmekten onur duyuyoruz.

Sosyal bir platform haline gelmeye çalıştığımız bu yolda vereceğiniz her türlü destekten dolayı teşekkür eder, saygılar sunarım.

Русский

Журнал «ЖУРНАЛ СОЦИАЛЬНЫХ, ГУМАНИТАРНЫХ И АДМИНИСТРАТИВНЫХ НАУК» начал свою публикацию в 2015 году. JOSHAS - это международный, реферируемый пылкий и онлайн-журнал, который публикует научные исследования в области социальных наук.

Мы хотели бы поблагодарить вас за поддержку нашего консультативного совета, редакционной коллегии и арбитражного совета. Мы также благодарны ученым, которые делят ваше исследование с нами.

Мы осознаем тот факт, что мы будем руководствоваться более сильными шагами в области социальных наук с той поддержкой, которую вы нам дадите в будущем. По этой причине мы имеем честь видеть вас в наших советах по вещанию, консультации или советам.

Мы хотели бы поблагодарить вас за всю поддержку, которую вы даете таким образом, мы пытаемся стать социальной платформой, и я предлагаю уважение.

Professor Dr. Danial KIDIRNIAZOV
Editor

Generic Page

JOURNAL ADMINISTRATION / УПРАВЛЕНИЯ ЖУРНАЛОМ / DERGI YÖNETİMİ		
Editör/ Editor / Редактор		
Prof. Dr. Danial KIDIRNIAZOV Russian Science Academy Mahaçkala, Russian Federation		
Disciplines Editor/Disiplin Editörleri/ Редактор дисциплин		
Professor Chunxing FAN	Business Administration	Tennessee State University
Professor Junaid M.SHAIKH	Technology	Curtin University of Technology U.
Professor Mahir FISONOGLU	İktisat	Çukurova University
Professor Mehdi TEHRANI	Psychiatry	Columbus State University
Professor Ramazan ERDEM	Healthcare Management	Suleyman Demirel University
Professor Milind SATHYE	Finance	University of Canberra
Ass. Prof. Dr. Fikret SOYER	Sport	Sakarya University
Professor Mieczysław W. SOCHA	Int.Advisory Board	Warsaw University
Professor Mustafa TALAS	Sociology	Omer Halisdemir University
Professor Shpresa HOXHA	Labour Economics	Prishtina University
Professor Ayslu B. SARSEKENOVA	Social Sciences	Orleu National Development Inst.
Assoc.Professor Dr. Kemal ŞAHBAZ	Science Education	Mersin University
Foreign Language Linguist/Yabancı Dil Uzmanı/ Иностранный язык Лингвист		
Dr. Lubof ABRACHAKOVA Siberia Russian Academy of Sciency		
Index Supervisor / İndeks Sorumlusu/ Супервизор индекса		
Tatiana KORLOVA Kiew / Ukranya		
ADVISORY BOARD / КОНСУЛЬТАТИВНАЯ КОЛЛЕГИЯ / DANIŞMA KURULU		
Dr. Ablimanat ZHOLDASBEKOV H. Ahmet Yesevi International Kazakh-Turk University		
Dr. Afaq SADIKOVA Baku State University		
Dr. Aiman AKYNBEKOVA Talas State University		
Dr. Aizhan BAİMUKHAMEDOVA Eurasian Research Institute		
Dr. Akhan BİZHANOV Institute of Philosophy, Political Science And Religion Studies		
Dr. Altaiy ORAZBAYEVA Kazakhstan Branch of the Moscow State University		
Dr. Alia R. MASALIMOVA Al - Farabi Kazak National University		
Dr. Abdikalik KUNIMJAN Kazakh State Women's Teacher Training University		
Dr. Alla A. TIMOFEVA Vladivostok State University of Economics		
Dr. Amanbay MOLDIBAIEV Taraz State Pedagogical University		
Dr. Anatoliy LOGINOV Ukraine Shevchenko Lugan National University		
Dr. Ansi Rezeda SAFIULLİNA Bulgarian Islamic Academy, Kazan Federal University		
Dr. A. M. ZHUBANDYKOVA Kazakh State Women's Teacher Training University		
Dr. A.S. KIDIRŞAYEV Western Kazakhstan State University		
Dr. Assem SAGATOVA Karaganda State Technical University		
Dr. Ayslu B. SARSEKENOVA Orleu National Development Institute		
Dr. Badriddin MAKSUDOV Tajik National University		
Dr. Bahit KULBAEVA S.Baybesev Aktobe University		
Dr. Bakit OSPANOVA H. Ahmet Yesevi International Kazakh-Turk University		
Dr. Bibiziya KALSHABAYEVA Al-Farabi Kazakh National University		
Dr. Botagul TURGUNBAEVA Kazakh State Women's Teacher Training University		
Dr. Cynthia CORREA Sao Paulo University		
Dr. Dinarakhan TURSUNALİEVA Rasulbekov Kyrgyz University of Economics		
Dr. Elena Belik VENIAMINOVNA Vladivostok State University of Economics		
Dr. Elmira FARAJULAYEVA Baku State University		
Dr. Fujimaki HARUYUKI Tottori University		
Dr. Gulşat ŞUGAYEVA Dosmukhamedov Atyrau State University		
Dr. Jenishbek DUYSHEYEV Toktomamatov International University		
Dr. Jun NAGAYASU Tohoku University		
Dr. Kalemkas KALIBAEVA Kazakh State Women's Teacher Training University		
Dr. Karlighash BAYTANASOVA Al - Farabi Kazak National University		
Dr. Klara PUŞKİNA Chuvash State University		
Dr. Latkin A. PAVLOVIC Vladivostok State University of Economics		
Dr. Mahabbat OSPANBAEVA Taraz State Pedagogical University		
Dr. Maha Hamdan ALANAZİ King Abdulaziz Institute of Technology, Riyadh		
Dr. Mahbub Ul ALAM Bangladesh Islami University		
Dr. Maira ESİMBOLOVA Kazakhstan Narkhoz University		
Dr. Maira MURZAHMEDOVA Al - Farabi Kazak National University		
Dr. Maryash KADRALİNOVA Kostanay College of Social Adaptation		
Dr. Merina B. VLADIMIROVNA Vladivostok State University of Economics		
Dr. Mavlyanov ABDİGAPPAR Kyrgyzstan Elaralik University		
Dr. Muhabbat KURBANOVA Tashkent State University		
Dr. Muhammed Asif YOLDAŞ University of Eurasia		

Dr. Muhammad Ismaeel RAMAY	Bahria University
Dr. Nadejda HAN	E.A. Buketov Karaganda State University
Dr. Nina KINDIKOVA	Gorno-Altai State University
Dr. Nobuaki TAKEDA	Sapparo City University
Dr. N.N. KERMANOVA	Kazakh State Women's Teacher Training University
Dr. Olga PAVLOVSKAYA	Kuban State Agrarian University
Dr. P.S. PANKOV	Kazakh State Women's Teacher Training University
Dr. Rövşen MEMMEDOV	Sumgayit State University
Dr. Ramazan KHALIFE	El Ezher University
Dr. Rustem KOZBAGAROV	M. Tınışbayev Kazakh Vehicle and Communication Academy
Dr. Ryo YAMADA	Sapparo City University
Dr. Talantaaly BAKCHİYEV	International Association of Manasologists
Dr. Vera ABRAMENKOVA	Institute of Family and Educational Studies in Russia
Dr. Vlademir VISLIVIY	National Technical University of Ukraine
Dr. Wakako SADAHIRO	Sapparo City University
Dr. Wali RAHMAN	Sarhad University Of Science & Information
Dr. Yang ZİTONG	Wuhan University
Dr. Zaki ALİBAYEV	Bashkir State Pedagogical University
Dr. Zaituna DUDAREVA	Bashkir State University
Dr. Zhazira NURSULTANKYZY	Bolashak University
PUBLICATION BOARD / РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ / YAYIN KURULU	
Dr. Abdimanap ZHOLDASBEKOV	M. Auezov South Kazakhstan State University
Dr. Abdulhamit ŞUAYB	El Ezher University
Dr. Aiman AKYNBEKOVA	Talas State University
Dr. Ansi Rezeda SAFİULLİNA	Bulgarian Islamic Academy, Kazan Federal University
Dr. Atif Muhammed El EKRET	El Ezher University
Dr. A.S. KİSTAUBAYEVA	Al - Farabi Kazak National University
Dr. Bazarhan İMANGALİYEVA	K.Zhubanov Aktobe Devlet Bölge Üniversitesi
Dr. Bekzhan B. MEYRBAEV	Al - Farabi Kazak National University
Dr. Dzhakipbek A. ALTAEV	Al - Farabi Kazak National University
Dr. Dmitriy VASILYEV	Russian Academy of Entrepreneurship
Dr. George RUDIC	Montreal Pedagogical Institute
Dr. G.I. ERNAZAROVA	Al - Farabi Kazak National University
Dr. Gülbahar ATASEVER	Muğla Sıtkı Koçman University
Dr. Gulmira ABDİRASULOVA	Kazakh State Women's Teacher Training University
Dr. Gulsara Asatova	Uzbek State University of Physical Culture and Sports
Dr. Gulzar IBRAHIMOVA	Baku Eurasian University
Dr. Ghulam DASTGEER	Pakistan Air University
Dr. İlınur ZAKİYEV	Bashkir State University
Dr. İsaevna URKİMBAEVA	Abilay Han International Relations University
Dr. K.A.TLEUBERGENOVA	Kazakh State Women's Teacher Training University
Dr. Keles Nurmaşılı JAYLIBAY	Kazakh State Women's Teacher Training University
Dr. Kenes JUSUPOV	M. Tınışbayev Kazakh Vehicle and Communication Academy
Dr. Kenjehan MEDEUBAEVA	Kazakh State Women's Teacher Training University
Dr. Kulaş MAMİROVA	Kazakh State Women's Teacher Training University
Dr. Maryam ARPENTYEVA	Ugra State University
Dr. Rimma PARDABAYEVA	Ufa State University
Dr. Ruzikul MUSTAFAKULOV	Termez State University
Dr. Samarbek OSMONOV	Osh Humanitarian And Pedagogical Institute
Dr. Susın Haseneyn El-HUDHUDİ	El Ezher University
Dr. Shigeko KAMISHIMA	Sapparo City University
Dr. Şara MAJITAYEVA	E.A. Buketov Karaganda State University
Dr. Takashi HASUNI	Sapparo City University
Dr. Tsendiin BATTULGA	Mongolia State University
Dr. T.O. ABİSEVA	Kazakh State Women's Teacher Training University
Dr. Tughral YAMIN	Pakistan National University Of Science
Dr. Ulbosın KIYAKBAEVA	Abay Kazak National Pedagogical University
Dr. Usam Faruk İMAM	El Ezher University
Dr. Yoshio KANAZAKI	Tohoku University
Dr. Zia Ur REHMAN	A/P National Defence University
REFeree LIST / Список судей / HAKEM LİSTESİ	
Prof. Dr. Ali Poyraz Gürson	Istanbul Okan University
Prof. Dr. Bayram Coşkun	Mugla Sıtkı Koçman University
Prof. Dr. Münevver Tekcan	Kocaeli University
Prof. Dr. Özlem Demirel Dönmez	İnönü University
Associate Prof.Dr. Ahmet Tayfur Akcan	Necmettin Erbakan University
Associate Prof.Dr. Ebru Tuncer Boon	Dokuz Eylül University
Associate Prof.Dr. Ekrem Ziya Duman	Gazi University
Associate Prof.Dr. Funda Yıldırım	Istanbul University
Associate Prof.Dr. İpek Beyza Altıparmak	Bursa Technical University
Associate Prof.Dr. Mesut Yücesan	Canakkale Onsekiz Mart University
Associate Prof.Dr. Nurtaç Çakar	Van Yüzüncü Yıl University

Associate Prof.Dr. Olcay Boratav	Ankara Hacı Bayram Veli University
Associate Prof.Dr. Ömer Okan Fettahlioğlu	Kahramanmaraş Sütçü İmam University
Assistan Prof.Dr. Beyza Onur	Karabük University
Assistan Prof.Dr. Erkan Çimen	Süleyman Demirel University
Assistan Prof.Dr. Gözde Yetim	Muş Alparslan University
Assistan Prof.Dr. Hazel Ulukaya	Marmara University
Assistan Prof.Dr. Kutup Ata Tuncer	Kafkas University
Assistan Prof.Dr. Mahmut Nevfel Elgün	Necmettin Erbakan University
Assistan Prof.Dr. Müge Gidiş	Kütahya Dumlupınar University
Assistan Prof.Dr. Necmettin Gül	Kahramanmaraş Sütçü İmam University
Assistan Prof.Dr. Neşe Çakı	Istanbul University
Assistan Prof.Dr. Pelin Yantur	Istanbul Yeni Yüzyıl University
Assistan Prof.Dr. Semra Doğan Ak	Yalova University
Assistan Prof.Dr. Tuğba İnan Günaydın	Niğde Ömer Halisdemir University
Inst. Dr..Hasbiye Dizman	Kütahya Dumlupınar University
Inst. Dr Hilmi Türkyılmaz	Dokuz Eylül University
Res. Assit. Berat Koçyiğit	Suleyman Demirel University
Res. Assit. Serpil Yazıcı Şahin	Kocaeli University
Dr. Yusuf Taze	Esenyurt University

INDEXED / İNDEKS / İNDEKSLE

ICI World of Journals Index Copernicus
Root Society for Indexing
Eurasian Scientific Journal Index (ESJI)
ResearchBible (Academic Resource Index)
Scientific Indexing Services (SIS)
Active Search Results Engineer (ASR)
Directory of Research Journals Indexing (DRJI)
I2OR Indexing Services & Evaluation of Publication Impact Factor (PIF)
Society of Economics and Development

Contents / İçindekiler

İlke Başarangil Planning of Activities on Nostalgic Train Journeys: A Recreational Perspective	1271-1279
Pınar Kutluay A View of Roman Architecture: Achieving Monumentality Through Politics, Urbanism, and Visual Imagery	1280-1284
Aşkın Çelik Geleneksel Türk Halk Müziğinde Çalgısal Türlerin Biçim Analizi Format Analysis of Instrumental Species in Traditional Turkish Folk Music	1285-1290
Şahap Bulak Türkiye Türkçesinde Varlığı Tartışılan Bir Kelime Grubu: Eksiz İsim Tamlaması Grubu A Disputed Word Class in Türkiye Turkish: Noun Phrase without Suffix	1291-1303
Murat Aktaş Tarihin Akışını Değiştiren Savaş: Malazgirt The Battle That Changed the Flow of History: Manzikert	1304-1313
Ahmet Karataş Şecere-İ Harezmsâhî'de Yer Alan Türkçe ve Moğolca Unvanlar Turkish Mongolian Titles in Şecere-i Khwarezmshahi	1314-1331
Ali Mutlu & Bayram Dede Sanat'ta Köklü Değişimin Mimarı Cezanne Cezanne; The Architect of a Foundation of Change in Art	1332-1337
Abdullah Yavuz Akıncı Anadolu Lisesi Öğrencilerinin Yirmi Birinci Yüzyıl Becerileri ve Kariyer Kaygısı Twenty-First Century Skills and Career Anxiety of Anatolian High School Students	1338-1345
Fikret Yaman & Halil İbrahim Cansız Türkiye'nin İhracatında Coğrafi Bölgelerin Etkinliği The Effectiveness of Geographical Regions in Turkey's Export	1346-1353
Hülya Karaoğlu Modernize Yelek Tasarımı (Divitin Kumaş) Modernized Vest Design (Flannel Fabric)	1354-1361
Ahmet Camgöz, Deniz Yıldırım & Hilmi Kahya Türkiye'de İlkokul Düzeyinde Öğretim Liderliği Konusunda Yazılmış Lisansüstü Tezlerin İncelenmesi Examination of Graduate Thesis Written on Primary School Level Education in Turkey	1362-1376
Tuğçe Şen & Hasan Azazi Tekstil İhracatının Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkisi: Türkiye İçin Ampirik Bir Araştırma The Impact of Textile Export on Economic Growth: An Empirical Research for Turkey	1377-1385
Hikmet Serdar Mutlu & Semra Özdemir Selçuklu Yapılarını Süsleyen Mitolojik Varlıklar Mythological Ingredients Adorning Seljuk Buildings	1386-1406
Orhan Dağ & Mehmet Şerif Bakır Küreselleşmenin Ulusal ve Uluslararası Alanda Eğitim Yönetimine Yansımaları Reflections of Globalization on Educational Management National and International Area	1407-1414
Arda Ercan Alternatif Bir Dış Politika Okuması: Popüler Kültür An Alternative Foreign Policy Reading: Popular Culture	1415-1420

Okan Boydaş

Ortaçağ ve Rönesans Dönemi Sanat Eserleri Örnekleri Üzerinden Ezoterizm Kavramının Yansımaları
Üzerine Bir İnceleme

1421-1427

An Examination on the Reflections of the Concept of Esotarism Through the Examples of Medieval and
Renaissance Works

Mahmut Çavdar; Ömer Aslan; Yücel Yıldız & Doğan İçer

Cumhuriyet'in İlk Yıllarından Günümüze Öğretmen Seçme, Yetiştirme ve Atama Uygulamaları

1428-1440

Teacher Selection, Training and Assigment Practices from the First Years of the Republic to The Present

Abdullah Durakoğlu & Beyhan Zabun

Felsefe Ders Kitabının Değerler Açısından İncelenmesi

1441-1445

A Research into Philosophy Course Book in terms of Values

Altan Başaran & Mine Gündoğdu

COVID-19 Salgını, Belirsizlikler ve Teknoloji Çağında İnsan Kaynakları Yönetimi

1446-1456

Human Resources Management in the Time of COVID-19, Uncertainties and Technology

e-ISSN: 2630-6417

International Journal of Social,
Humanities and Administrative
Sciences (JOSHAS JOURNAL)

Vol: 8 Issue: 57
Year: 2022 October
Pp: 1271-1279

Arrival
03 July 2022
Published
25 October 2022

Article ID
64838
Article Serial Number
01

DOI NUMBER
<http://dx.doi.org/10.29228/JOSHAS.64838>

How to Cite This Article
Başarangel, İ. (2022). "Planning of
Activities on Nostalgic Train
Journeys: A Recreational
Perspective", Journal of Social,
Humanities and Administrative
Sciences, 8(57):1271-1279

International Journal of Social,
Humanities and Administrative Sciences
is licensed under a Creative Commons
Attribution-NonCommercial 4.0
International License.
This journal is an open access, peer-
reviewed international journal.

Planning of Activities on Nostalgic Train Journeys: A Recreational Perspective ¹

İlke Başarangel

Associate Professor Dr., Kırklareli University, Tourism Faculty, Tourism Guidance Department, Kırklareli, Turkey

ABSTRACT

On the nostalgic train journeys, which is one of the recreational tours, it is seen that tourists meet new people along the way, watch nature scenes, and eat local dishes in various villages or towns. In addition, along the route, tourists can participate in cultural and nature trips in various destinations, visit historical bazaars, monumental structures, visit national parks in some regions or do nature-based recreational tourism activities such as trekking, paragliding, mountain climbing, rafting, canoeing, rock climbing. For this reason, in this study, some examples from nostalgic train journeys are given and recreational activities carried out along these nostalgic train journeys are tried to be revealed. This study is a theoretical research using secondary data within the scope of nostalgic train journeys and recreational tour management. The study contributes to the literature of nostalgic train journeys, one of the alternative tourism types in tourism. At the end of the study, some suggestions were developed for tour planners, agencies and guides within the scope of recreational tour management.

Keywords: Recreational Tour Management, Nostalgia Tourism, Nostalgic Train Journeys, Tourism

1. INTRODUCTION

The railways, which date back to the 1500s, were first used in the mines in England in 1550 to transport horse-drawn coal wagons on wooden rails laid on the ground. After this application, which lasted for about 200 years, experiments that reduced friction with the ground were continued and finally, in 1776, the rail system made of mine was started in Sheffield for the first time. The 19th and 20th centuries are the years when the first locomotive, which is considered the beginning of today's railways, was discovered. The first locomotive was discovered by Richard Trevithick in England in 1803 and used in Wales. (Gürdal, 1995 as cited in Arıkan & Ahıpaşaoğlu, 2005: 32). The first railway tourism for fun and exploration started in the 1870s when tourists explored places with mountain or coastal views. After the 1950s, a second form of railway tourism, which we can call nostalgic, has emerged. Railway tourism has been enriched in different forms, from exploration and comfortable travel to nostalgia and historical experience (Gretha & Marchi, 2013). Train journeys, which are popular today, add a new color to people's lives. On train journeys that usually last one or two days, people get rid of the intensity and stress of city life and see mystical and exotic places intertwined with nature. In addition, in this triangle where culture, tourism and train travel come together, people's sharing of their experiences on social media by taking photos or videos adds color to their lives (Çakmak & Altaş, 2018: 391). Tourism routes are a type of travel that brings together a number of different attractions within the scope of a main theme and stimulates regional tourism as visitors travel from one place to another. Recently, the demand of tourists for alternative tourism routes has increased considerably in Turkey. At the beginning of these routes, there are railway express services extending from the west to the east of Turkey (Alkan, 2018: 1016). Thanks to the developing technology, the progress made in the speed, comfort and services of the trains has led to the re-joining of trains in people's daily life and their frequent use in travels for tourism purposes (Çakmak & Altaş, 2018: 391).

¹ This article was presented as an oral presentation at the event held at the "I.International Mesopotamia Tourism Congress Cultural and Religious Tourism" between 27-27 November 2021 and this paper was published in the abstract book of Detay Yayıncılık, "Planning of Activities on Nostalgic Train Journeys: A Recreational Perspective", This is the completed version of the paper.

Recreational tours in the field of tourism include rafting, balloon tours, ornithology, underwater diving, trekking, paragliding, cave tours, camping, cycling, orienteering, safari, sky observation, fishing, helix (helicopter skiing), skydiving, wildlife observation, flora, canyoning, waterfall, skiing, mountaineering, geotourism, sport diving and nostalgic train journeys (Aylan, 2020: 38-137). In this study, some examples of nostalgic train journeys are given in this study for train journeys, the demand of which has increased with the development of recreational tours in the field of tourism, and the recreational activities carried out along these nostalgic train journeys have been tried to be revealed. In the first part of the research, nostalgic train travels and some recreational activities carried out in these trips are explained and then some of the nostalgia trains such as the eastern express, the southern kurtalan express, the transsiberian train, the canada: the rocky mountains train, the shiki shima train are included. At the end of the study, some suggestions were developed for tour planners, agencies and guides within the scope of recreational tour management.

2. NOSTALGIC TRAIN TRAVEL AND SOME RECREATIVE ACTIVITIES PERFORMED ON THESE TRAVELS

Rail travel was heavily used for public transport before passenger cars were common (Rodrigue et al., 2013). Tourism and entertainment trips made to transport tourists from one place to another by using railways are defined as railway tourism or nostalgia tourism. This definition includes various applications developed in France for about 150 years (Gretha & Marchi, 2013). In the Ottoman Empire, it is possible to collect the railways in two basic geographical areas. The first is the Balkan Railways line (the line connecting Istanbul to Paris, London through Serbia and the line connecting Thessaloniki to Macedonia and Bosnia). The second is the İzmir-Aydın line, which is the first railway line in Anatolia (Kâhya, 1988: 211-212). The first railway in Turkey was built between İzmir and Aydın in 1856 with a concession granted to a British company, and the construction of this 130 km long line was completed in 1866. İzmir-Turgutlu-Afyon line and the 98 km section of the Manisa-Bandırma line, which were built by another concessionary British company, were also completed and put into operation in 1865, and the remaining parts of the line were completed in the following years. İstanbul was connected to the European railway transportation system with the completion and commissioning of the 336 km-long İstanbul-Edirne and Kırklareli-Alpullu sections of the 2000 km-long eastern railways, whose construction concession was given to Baron Hirsch in 1869 (Arıkan & Ahıpaşaoğlu, 2005: 34). TCDD, which became a "Public Economic Institution" with the Decree No. 233 dated 8 June 1984 and has three subsidiaries, namely TÛLOMSAŞ, TÛDEMSAŞ and TÛVASAŞ, continued its activities as the relevant institution of the Ministry of Transport and Infrastructure (TCDD, 2020: 11).

Rail travel has the potential to influence children and young people to experience the experiences and nostalgic memories of the older generation (Michniak, 2016). Railway journeys offer a mystical and exotic travel opportunity, away from the intensity and stress of urban life, intertwined with nature (Çakmak & Altaş, 2018:391). In our country, railway connections to Europe are provided by the Bosfor Express that runs between İstanbul and Bucharest every day, and the train that runs every day between İstanbul and Thessaloniki. İstanbul-Sofia, İstanbul-Belgrade, İstanbul-Budapest and İstanbul-Chisinau connection are provided by wagons connected to the Bosphor Express (Arıkan & Ahıpaşaoğlu, 2005: 49).

“Why do people travel by train?” The following answer was given to the question: “People are affected by traveling by train, as in the past, and they especially enjoy traveling by steam train and independent travel. It is said that they prefer rail travel because of different route and train options, reasonable prices, walking around, enjoying the holiday with the scenery” (Archer & Syrratt, 2012: 97). The most important reasons for preferring to travel by train in transportation are as follows (Chooper et al., 1998 as cited in Arıkan & Ahıpaşaoğlu, 2005: 55):

- ✓ Security,
- ✓ Opportunity to monitor the environment during the journey,
- ✓ Being able to move comfortably in the train,
- ✓ Convenient transportation to the destination,
- ✓ Personal comfort,
- ✓ Having central stations,
- ✓ Being an environmentally friendly mode of transportation,
- ✓ No traffic density problem.

Thanks to the developments in the railway industry, trains have various comfort facilities (secretary, telephone, internet, bathroom, toilet, music broadcasts, air conditioning, automatic doors, food and beverage services, TV and

dance wagons). The importance of railways in terms of tourism is intensified in the following subjects (Usta, 2016: 36):

- ✓ Railways are the safest and cheapest means of mass tourism. Therefore, it provides the opportunity to travel especially to the social class.
- ✓ Railways provide the opportunity to travel to large masses of people by reducing unit transportation costs with public transportation.
- ✓ Railways have the advantage of carrying the highest number of passengers and cargo on a given line.
- ✓ Railways to tourists during their travel; It provides the opportunity to spend the night, meet the food and drink needs, move comfortably, watch the road routes and natural beauties.

During the train journey, passengers can engage in many different activities. In a study conducted in 2015, participants were asked what activities they did during the train journey. In this study, it was revealed that the most popular activities were “looking out”, “reading” and “chatting” (Hagen et al., 2017: 177-186).

As of 2021, there are trains in Japan reaching speeds of over 603 kilometers per hour. Similarly, many countries such as France, Germany, USA and Canada have knitted high-speed train networks. Today, the European Union continues to develop its own high-speed rail transportation network. U.S.A. Not content with this, it tries to strengthen the Europe-Asia link with two high-speed train lines, one via Romania-Crimea and the other via Turkey-Iran (Arikan & Ahipaşaoğlu, 2005: 58). Roller trains have an impressive factor in terms of tourist attractiveness and tourist destination selection. Roller trains have made it easier to reach destinations and thus have been included in the competition between touristic destinations (Masson & Petiot, 2009).

Today, there are high-speed trains as well as trains that include nostalgia and luxury for tourists who enjoy nostalgic travels. Examples of luxury trains are the Eastem-Oriental Express, which travels between Chiang Mai-Bangkok and Singapore, apart from the Venice-Simplon Orient Express, the Great South Pacific Express, which travels along the east coast of Australia, the Blue Train in South Africa (Blue Train) or Royal Orient Express and the trains known as Palace on Wheels (Arikan & Ahipaşaoğlu, 2005: 56). Silk road tourism has brought an important concept that has cost history back to the agenda and revived a historical value. If it can be fully implemented, it will provide great benefits for Turkey in today's economic conditions (Kozak & Bahçe, 2009: 161). Safety is a prerequisite for the criteria for choosing the means of transport for passengers. If the customer does not find the train journey safe, he will avoid choosing this means of transportation (Peek & Hagen, 2002).

Recreation is the activities that people voluntarily participate in and provide satisfaction in the period of their limited life, excluding obligatory behaviors (Hazar, 2014: 35). People want to regain their physical and mental health, which is endangered or adversely affected by daily intense work tempo, habitual lifestyle, or negative environmental effects. In addition, the activities that he performs voluntarily, individually or in a group, in his own free time, which will provide personal satisfaction for the purpose of obtaining pleasure and pleasure, are called recreation (Hacıoğlu et al., 2015: 30). Participating in recreational activities is essentially a phenomenon inherent in people. People want to do something other than their routine efforts to get rid of the routine standards of the life they live in and to renew both physically and mentally (Gül, 2014: 12).

One of the reasons why tourism is preferred is mostly for the purpose of resting and having fun. In other words, tourism is realized as an important economic and social potential in a wide variety of types or characters, generally in the form of a leisure activity, for rest and entertainment (Karakuçuk, 2008: 203). Recreation management, on the other hand, is the effort of planning, organizing, directing and controlling leisure time activities in line with determined purposes. For example; activities to be carried out, expenses, the womb of the officials are included in the scope of recreation planning. The determination of the level of achievement of the goals together with the reasons and taking corrective measures when necessary are within the scope of recreation control. Recreation management is carried out by social institutions (state, foundations, associations, etc.) as well as by commercial enterprises (Hazar, 2014: 73). These recreational tours, in people's daily lives, in their spare time other than the time they spend to work and meet their basic needs; spending quality time, resting, having fun, doing sports etc. It can be defined as tours organized by travel agencies as a daily or overnight package tour outside the places of residence (Aylan, 2020: 36). For example, the French State Railways, SNCF, offers its passengers a number of extra services, including car, bicycle rental and hotel reservation. In addition, it is possible to travel all over France with rail-connected bus tours (Arikan & Ahipaşaoğlu, 2005: 58). Below are some train routes that are considered important for nostalgia tourism and some recreational activities performed by tourists on these routes:

DOĞU EKSPRESİ (EASTERN EXPRESS)

Source: (<https://www.turizmaktuel.com/>).

Eastern Express operates daily between Ankara-Kars-Ankara and consists of pulman, covered couchette and dining wagons (<https://www.tcddtasimacilik.gov.tr/tren/dogu-ekspresi/>). There are different reasons that make the Eastern Express trend. Among them, social media is undoubtedly the most important reason. Eastern Express, which is used by small groups of young travellers, has also managed to attract the attention of different travelers with the posts made on social media. With the power of social media, the interest has grown even more. Doğu Express has become a frequent destination for Instagram users and Youtubers who want to present a popular topic to their followers (<https://www.38travel.com/>).

Çakmak & Altaş (2018), in their work, examined the Eastern Express train journey, which has been popular in social media in recent years. The study was carried out in the form of examining the three most watched Eastern Express videos on Youtube by discourse analysis method. As a result of the study examining these train journeys starting from Ankara and extending to Kırıkkale, Kayseri, Sivas, Erzincan, Erzurum and Kars; It has been determined that the passengers mostly prefer this train during the winter months, make new friends and friendships, eat local food, experience the excitement of the sleeper train journey, experience the nature view to the fullest, and are happy to share them in the social media environment. Buluk & Eşitti(2019), on the other hand, aimed to determine the thoughts of tourists traveling with the Eastern Express declared that they participated in cultural and natural tourism activities such as experiencing Kars cuisine, skiing in Sarıkamış, sleigh tour in Çıldır lake, visiting Ani Ruins, listening to bards within the scope of tourism and recreation activities they carried out in Kars.

It is not difficult to observe the effect that Instagram has had on the Orient Express flights. The number of shares and likes of content related to the Eastern Express on Instagram reached remarkable levels. There are many hashtags related to the Orient Express on Instagram. Tags are used to increase the interaction rate on Instagram (Eryılmaz & Yüçetürk, 2018:215). There are many sources in the literature on the impact of social media on travel decisions with the Eastern Express (Eryılmaz & Şengül, 2016; Doğan et al., 2018; Demiral & Gelibolu, 2019; Korkusuz & Özdemir, 2020; Kaygın et al., 2021).

GÜNEY KURTALAN EKSPRESİ (SOUTH KURTALAN EXPRESS)

Source: (<https://www.tcddtasimacilik.gov.tr/tren/guney-kurtalan-ekspresi/>).

The Southern Kurtalan Express operates between Ankara-Kurtalan-Ankara for 5 days a week(<https://www.tcddtasimacilik.gov.tr/tren/guney-kurtalan-ekspresi/>). The Kurtalan Express, which is the subject of songs and movies, is an important transportation axis between the southeast and west of Turkey, and is also an important line that provides transportation to many tourism regions such as Mardin, Hasankeyf, Diyarbakır, Tillo, Veysel Karani (Alkan, 2018: 1016).

Bingöl & Kozak (2020) was carried out within the scope of touristic trips on the East, South Kurtalan and Van Lake Express. Snowball technique was used to determine the people participating in the research. For this purpose, on March 3, 2020, interviews were conducted with two people first and then with 17 people in the scans made on Facebook, Instagram, WhatsApp, YouTube and Twitter. Among the indispensable recreational activities of train journeys; While the cheerful atmosphere, scenery, sleeping cars and activities were determined as the other services, the wide variety of meals and the serving of alcoholic and non-alcoholic drinks and long breaks at the stops were determined as other expected services. In his research, Alkan (2018: 1025-1029) re-evaluates the Kurtalan Express as a subject for tourism and contributes to eliminating the backwardness of the Southeastern Anatolia Region through tourism. As a result of the research, tourism types and activities that can be done along the route have been determined. The mentioned cultural richness of the region can be visited along the route and the tourist attractions that should be visited. Archaeological remains of the region can be seen. Rural architecture shaped by agriculture and animal husbandry can be seen in many villages and towns along the route. On the Kurtalan Express route, important cities can be visited from very rich civil architectural works, historical bazaars, squares and monumental buildings. The area is very rich in terms of intangible cultural heritage such as handicrafts, gastronomic culture and migration rituals on the route. This intangible cultural heritage can be experienced. Along the Kurtalan Express route, recreational activities can be carried out in areas very suitable for nature-based tourism activities such as rafting, canoeing, paragliding, mountain climbing, rock climbing, trekking, and water sports. Endemic plant species along the route can be studied. Passengers traveling with Kurtalan Express have the opportunity to see many protected areas and national parks on or near the route. : Provinces such as Siirt, Batman, Diyarbakır, Mardin and Şanlıurfa, which form the main route of the Kurtalan Express, have hosted polytheistic and monotheistic religions as mentioned before, and many cultural assets belonging to these can be visited. You can benefit from the thermal tourism facilities along the route.

TRANS SIBERIAN TRAIN

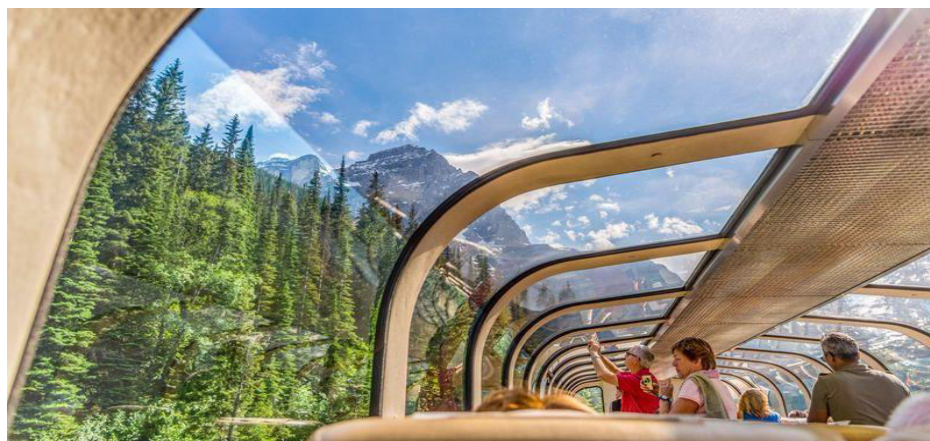
Source: (<http://www.deepnature.com/>).

Railway connecting Western Russia to Siberia, Far Eastern Russia, Mongolia, China and the Sea of Japan. It is the longest railway in the world with a length of 9288 km from Moscow to Vladivostok (<https://tr.sputniknews.com/>).

There are three train lines that run regularly in Russia and go from Europe to the interior of Asia. Of these, the real Trans-Siberian line to the route of trains departing from Moscow and going to Vladivostok, the train line departing from Moscow and going to Ulan Bator, the Trans-Mongolian Line (Mongolia Train) and departing from Moscow to Beijing. The train line to E. is called the Trans-Manchurian Line (Chinese Train) (Üstünkaya, 2019: 6). Demir (2013), on the other hand, discussed the construction process and economic reflections of TSR, which enabled Russia to establish economic and political dominance in the entire geography from the Baltic Sea to the Pacific Ocean, as well as its contributions to the social and historical transformation of the country.

The world's top 10 train journeys include Trans - Siberian Express, Pride of Africa (14 Days) (34 Days from Cape to Cairo), Orient - Express (Venice - Vienna - Prague - Paris - London), Flam Express (Norway), Wheel Palace (India), Glacier Express (Swiss Alps), Train to the Clouds (434 Km / 15 Hours / 4200 M), Alaska Denali Express, Machu Picchu Train (Peru), Toy Train (India) (<https://www.festtravel.com/>).

CANADA: ROCKY MOUNTAINS TRAIN

Source: (<https://www.haberturk.com/>).

The Rocky Mountains Train's First Westward Return Expedition, which runs between Vancouver and Banff, offers one of Canada's most scenic views. This trip, which is made with glass-covered wagons, which is luxuriously furnished and to see the whole landscape, passes through Fraser Canyon, Hell's Gate National Park and Thompson River. It is organized as a one-night tour and accommodation in Kamloops is included in the package. From the snowy peaks of the Canadian Rockies to the natural beauty of Banff, this ultra-luxury journey is bound to leave an unforgettable mark. In addition to the Rocky Mountains Train, Switzerland: Glacier Express, New Zealand: TranzAlpine, Scotland: West Highland Line, Australia: Ghan Train are among the important trains (<https://www.haberturk.com/>).

SHIKI SHIMA TRAIN

Source: (Beyde, 2017).

The demand for high quality train services in Japan is increasing day by day. A Japanese railway company has launched a new luxury train with sky views, luxury bathtubs and dark wood interiors. Inside, there are mats and bathroom cabinets made from special woods and mats, in keeping with Japanese traditions. Passengers can have a very luxurious dinner accompanied by live music. The wagons of the train named Shiki Shima are gold-plated. 33 passengers participating in the journey are treated by stopping at some spa hotels at the departure points. In order to see everywhere, including the sky, the train's 2 wagons are made of glass (Beyde, 2017).

3. CONCLUSION AND RECOMMENDATIONS

Today, the speed of the plane is much higher than the trains; Since the trains, which can reach the same speed as the plane, are also more expensive than the planes, the railways lost the dominance in the main transportation to the airlines. Nevertheless, railways continue to make a significant contribution to tourism in places where planes cannot reach, medium-haul trips and overnight sleepovers (Arikan & Ahipaşaoğlu, 2005: 58). Recreational tours, which are recreational tourism activities, constitute a large group in tourism movements and tourists can usually participate in daily, short-term recreational tours during their holidays. These tours are organized by tour operators and local agencies and offered to tourists. These tours are sold by reps (hotel guides) within the accommodation business where the holiday is spent, or by independent agencies outside the accommodation business (Aylan, 2020: 37). In many European countries, Canada, the United States of America, South Africa and Australia, "vehicle trains" that serve the tourists who go on long-distance journeys with their cars, with special wagons made for cars, have also been put on the expedition. Thanks to these flights, travelers are able to continue their journeys at night without using a car. Apart from their private cars, passengers can also carry other road vehicles such as bicycles and motorcycles. The most

important contribution of railways to touristic activities can be shown to increase the mobility of individuals participating in tourism activities and to connect important centers as a reliable transportation type (Arıkan & Ahıpaşaoğlu, 2005: 58). There are various dimensions and reasons for individuals to prefer and participate in recreational activities. The individual's desire to continue after performing an activity is the result of positive perception of the process and having a positive experience (Ardahan et al., 2016: 112). Participating in the nostalgic train journeys of individuals includes very different reasons. These include making friends, making a quiet journey, benefiting from recreational and tourism activities in the regions along the route, etc. is located.

In the management of recreational tours; While there are similarities in terms of services offered to the customer such as transfer, accommodation, transportation and guidance, there are also some differences. In these tours, professional people who have expertise or license (document) about the sport or activity that make up the content of the tour, rather than the guidance services that mostly require information transfer, as in classical cultural tours, are used (Aylan, 2020: 36-37). The trips made by these associations, which are especially common in England, to various countries and where they stipulate the use of old locomotives, have revealed a type of special interest tourism that can be called steam train tourism and nostalgic train tourism (Arıkan & Ahıpaşaoğlu, 2005: 59). A wide variety of recreational activities attract the attention of tourists on these nostalgic train journeys, and tourists want to benefit from these recreational experiences along the way. New and interesting recreational experiences that will be added to the experiences of tourists throughout the journey will make these train journeys unique. For this reason, various suggestions have been developed below for tour planners, travel agencies or guides working in this context;

- ✓ Recreational tour planners can organize historical and cultural tours to important destinations on the tour route in nostalgic train travel and have them spend their lunch at a local restaurant.
- ✓ Attention can be paid to the types of breakfast served in the compartment and the variety of breakfast can be increased.
- ✓ Local guidance services can be offered.
- ✓ Expert professional guidance service can be provided throughout the tour in international train travels.
- ✓ All excursions and ruins entrances, accommodation should be pre-programmed and discounts should be requested for museum entrances,
- ✓ Visa and travel insurance must be made for international travels, travel assurance package must be presented,
- ✓ Tourists should be informed about the use of the Internet and telephone, and they should be informed that they are charged even when called, especially during phone calls to be made while traveling abroad. Considering that some trains may not have internet connection, information should be included in the tour program in advance.
- ✓ Recreational tour planners can provide informative materials such as route maps, guidebooks before visiting destinations along the tour route.
- ✓ Recreational tour planners should check the authenticity of the tour during the tour and control any possible mishaps.
- ✓ Recreational tour planners should enrich the tour program by identifying the types of tourism and activities that can be done along the route. Within this scope, canoeing, rafting, paragliding, skiing, mountain climbing, etc. nature activities can be carried out within the scope of tourism. In addition, national parks can be visited on the route.
- ✓ Also, one of the wagons can be designed as a dance wagon.
- ✓ In addition, there should be sufficient personnel trained in nostalgic train journeys.
- ✓ Taking additional safety precautions will increase the quality of the journey.

This research is a theoretical study that develops suggestions for recreational tour planners, agencies and guides in order to provide tourists with different recreational experiences on nostalgic train journeys. Future research can carry out empirical applications for the perceptions of tourists participating in nostalgic train journeys.

REFERENCES

1. Alkan, A. (2018). Alternatif Bir Turizm Rotası: Kurtalan Ekspresi. *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, 6(4), 1016-1038.
2. Archer, J., & Syrratt, G. (2012). *Manual Of Travel Agency Practice*. London: : Routledge.

3. Ardahan, F.; Turgut, T. & Kalkan, A.K. (2016). Serbest Zaman ve Rekreasyon (içinde Her Yönüyle Rekreasyon, Ed. Doç.Dr. Faik Ardahan). Ankara: Detay.
4. Aylan, S. (2020). Rekreatif Tur Yönetimi. Ankara: Detay.
5. Arıkan, İ. & Ahipaşaoğlu, S. (2005). Ulaştırma İşletmeleri ve Türkiye’de Düşük Maliyetli Taşıyıcıların Yolcu Profilini Belirlemeye Yönelik Bir Araştırma. Ankara: Gazi Kitabevi.
6. Beyde, S. (2017). Tek Yön Bilet Fiyatı 10.000 Dolar Olan Ultra Lüks Tren. Erişim adresi: <https://listelist.com/shiki-shima-tren/>, Erişim tarihi: 11.06.2021.
7. Bingöl, S. & Kozak-Akoğlu, M. (2020). Turistik Tren Yolculuklarına Nostaljik Yaklaşım: Doğu, Güney Kurtalan Ve Van Gölü Ekspresleri. *Journal of Recreation and Tourism Research*, 7 (3), 325-349.
8. Buluk, B. & Eşitti, B. (2019). Batıdan Doğuya Yavaş Seyahat: Doğu Ekspresi’nin Kars’ın Sürdürülebilir Turizm Gelişimine Etkisi. *Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 5(2), 159-176.
9. Çakmak, V. & Altaş, A. (2018). Sosyal Medya Etkileşiminde Tren Yolculukları: Doğu Ekspresi İle İlgili Youtube Paylaşım Videolarının Analizi. *Journal of Tourism and Gastronomy Studies* 6/1 (2018), 390-408.
10. Demir, S. (2013). Vladivostok Demiryolu Hattı ve Rusya Ekonomisi. *Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*, 5 (2), 482-491.
11. Deepnature Tour & Travel. (2021). Transsibirya Ekspres Turu, Erişim adresi: <http://www.deepnature.com/Trans-Sibirya-Turu/1214>, Erişim tarihi: 17.04.2021.
12. Demiral, A.B. & Gelibolu, L.(2019). Turistik Destinasyon Olarak Kars’ın Tercih Edilmesinde Sosyal Medya Paylaşımlarının Motivator Etkisi: Doğu Ekspresi Örneği. *International Social Sciences Studies Journal*, 5(49):6174-6187.
13. Doğan, M.; Pekiner, A.B. & Karaca, E. (2018). Sosyal Medyanın Turizm ve Turist Tercihlerine Etkisi: Kars-Doğu Ekspresi Örneği. *Seyahat ve Otel İşletmeciliği Dergisi*, 15(3), 669-683.
14. Eryılmaz, B. & Şengül, S. (2016). Sosyal Medyada Paylaşılan Yöresel Yemek Fotoğraflarının Turistlerin Seyahat Tercihleri Üzerindeki Etkisi. *Uluslararası Türk Dünyası Turizm Araştırmaları Dergisi*, 1 (1), 31-42.
15. Eryılmaz, B. & Yüçetürk, C. (2018). Genç Turistlerin Doğu Ekspresi Seferleri Tercihlerinde Instagram’ın Rolü (The Role of Instagram in Eastern Express Train Services Choices of Young Tourists). *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, 6(4):210-228.
16. Fest Travel (2021). Destansı Bir Yolculuk: Trans-Sibirya Ekspresi İle Vladivostok-Moskova. Erişim adresi: <https://www.festtravel.com/destansi-bir-yolculuk-trans-sibirya-ekspresi-ile-vladivostok-moskova>, Erişim tarihi: 17.04.2021.
17. Gretha, B.B. & Marchi, J. J. (2013). The Three Systems of Rail Tourism: French Case. *Tourism Management Perspectives*, 5, 31-40.
18. Gül, T.(2014). Rekreasyon Olgusuna Genel Bir Yaklaşım (içinde Rekreasyona Giriş, Ed. Ali Yaylı). Ankara: Detay.
19. Hagen, M.V.; Bruyn, M. & Elsen, E. (2017). The Power of a Pleasant Train Journey. *Transportation Research Procedia*, 26 (2017) 177–186.
20. Hazar, A. (2014). Rekreasyon ve Animasyon. Ankara: Detay.
21. Hacıoğlu, N.; Gökdeniz, A. & Dinç, Y. (2015). Boş Zaman ve Rekreasyon Yönetimi. Ankara: Detay.
22. HT Castro. (2021). Dünyanın En Güzel 11 Tren Yolculuğu. Erişim adresi: <https://www.haberturk.com/htgastro/seyahat/dunyanin-en-guzel-11-tren-yolculugu-2596598>, Erişim tarihi: 17.04.2021.
23. Kâhya, E. (1988). The First Railways In Turkey, *Belleten*, C.LII, Sayı 202, Nisan, s. 209-218.
24. Karaküçük, S. (2008). Rekreasyon Boş Zamanı Değerlendirme. Ankara: Gazi Kitabevi.
25. Kaygın, E.; Topçuoğlu, E. & Özkes, S. (2021). Doğu Ekspresi’nin Sosyal Medya’daki Yolculuğu ve Kars’taki İşletmelere Etkileri. *Çalışma İlişkileri Dergisi*, 12 (1), 55-69.

26. Korkusuz, T. & Özdemir, M. (2020). Turistik Ürün Çeşitlendirmede Sosyal Medyanın Etkisine Bir Örnek: Doğu Ekspresi. *Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 6 (1), 143-160.
27. Kozak, M.A. & Bahçe, S. (2009). *Özel İlgi Turizmi*. Ankara: Detay.
28. Masson S. & Petiot R.(2009). Can the Highspeed Rail Reinforce Tourism Attractiveness? The Case Of The High Speed Rail Between Perpignan (France) And Barcelona (Spain). *Technovation* 29 (9), 611–617.
29. Michniak, D. (2016). Role of Railway Transportation In Tourism: Selected Problems And Examples In Slovakia. *Quaestiones Geographicae* 35(4), 107-120.
30. Peek, G.J. & Hagen, M.V. (2002). Creating Synergy in and Around Stations: Three Strategies For Adding Value. *Transport Research Record: Journal of Transportation Research Board*, 1793 (1), 1-6.
31. Rodrigue J.-P.; Comtois C., & Slack B., (2013). *The Geography Of Transport Systems* (Third Edition). New York: Routledge.
32. Sputnik (2021). Trans Sibiry Demiryolu. Erişim Adresi: <https://tr.sputniknews.com/foto/201509081018092681-Trans-Sibiry-Demiryolu/>, Erişim tarihi: 17.04.2021.
33. TCDD. (2020). Değişimin 164 Yıllık Yolculuğu. Ankara: Emsal Matbaa. Erişim adresi: <https://static.tcdd.gov.tr/webfiles/userfiles/files/164.pdf>, Erişim tarihi: 18.04.2021.
34. TCDD. (2021).Doğu Ekspresi. Erişim adresi <https://www.tcddtasimacilik.gov.tr/tren/dogu-ekspresi/>, Erişim tarihi: 18.04.2021.
35. TCDD. (2021). Güney Kurtalan Ekspresi. Erişim adresi; <https://www.tcddtasimacilik.gov.tr/tren/guney-kurtalan-ekspresi/>, Erişim tarihi: 17.04.2021.
36. Turizm Aktuel. (2020). Kars Turistik Doğu Ekspresini Geri İstiyor. Erişim Adresi; <https://www.turizmarktuel.com/haber/turizmciler-turistik-dogu-ekspresi-ni-geri-istiyor>, Erişim tarihi; 11.06.2021.
37. Usta, Ö. (2016). *Turizm: Genel ve Yapısal Yaklaşım* (4. baskı). Ankara: Detay Yayıncılık. Ankara.
38. Üstünkaya, F.F. (2019).Trans - Sibiry Treni ile Avrupa'dan Asya'ya Yolculuk, Gezi Notları. Ankara Üniversitesi Asya-Pasifik Çalışmaları Uygulama Ve Araştırma Merkezi (Apam), Ankara: Ankara Üniversitesi Basım Evi.
39. Travel. (2018). Doğu Ekspresi Hakkında Merak Edilen 10 Şey. Erişim Adresi; <https://www.38travel.com/blog/Do-u-Ekspresi-Hakk-nda-Merak-Edilen-10-ey>, Erişim tarihi: 11.06.2021.

e-ISSN: 2630-6417

International Journal of Social,
Humanities and Administrative
Sciences (JOSHAS JOURNAL)

Vol: 8 Issue: 57
Year: 2022 October
Pp: 1280-1284

Arrival
04 July 2022
Published
25 October 2022

Article ID
64868
Article Serial Number
02

DOI NUMBER
<http://dx.doi.org/10.29228/JOSHAS.64868>

How to Cite This Article
Kutluay, P. (2022). "A View of
Roman Architecture: Achieving
Monumentality Through Politics,
Urbanism, and Visual Imagery",
Journal of Social, Humanities and
Administrative Sciences,
8(57):1280-1284

International Journal of Social,
Humanities and Administrative Sciences
is licensed under a Creative Commons
Attribution-NonCommercial 4.0
International License.
This journal is an open access, peer-
reviewed international journal.

A View of Roman Architecture: Achieving Monumentality Through Politics, Urbanism, and Visual Imagery

Pinar Kutluay

Res. Assist., Kütahya Dumlupınar University, Faculty of Architecture, Department of Architecture, Kütahya, Turkey

ABSTRACT

Roman architecture is usually considered a whole with Greek architecture. Referring to its formal qualities, it has been regarded as perfect throughout architectural history. However, this perfection not only derives from formal qualities but also monumentality that revolved around the issues of politics, urbanism, and visual imagery. Roman buildings conveyed political messages that contributed to their monumental characters and their arrangements defined monumentality on the urban scale. Furthermore, visual imagery offered citizens a different architectural and urban experience that led to perceiving monumentality in their minds. This paper tries to examine Roman architecture in terms of these three concepts of politics, urbanism, and visual imagery based on how they contributed to achieving monumentality.

Keywords: Monumentality, Politics, Urbanism, Visual Imagery

1. INTRODUCTION

Considering architectural history, it is possible to claim that Roman architecture is usually taken for granted. It is widely classified as a part of ancient architecture together with Greek architecture. With the impact of the Renaissance, it is usually regarded as almost perfect, especially in terms of formal qualities. However, rather than formal qualities, Roman architecture goes beyond this perfection that is in mind with its focus on monumentality fed by politics, urbanism, and visual imagery. In Roman architecture, monumentality was mostly achieved with buildings that reflected the political power of the empire including identity issues together with the process of Romanization and whose organizations made urbanism a leading aspect. Furthermore, visual imagery reinforced by urban design played an important role in how architecture was perceived as monumental in the minds of citizens. This paper tries to examine Roman architecture in terms of these three concepts of politics, urbanism, and visual imagery based on how they contributed to achieving monumentality.

Monumentality is one of the first terms that come to mind about Roman architecture, which is mostly considered to be monumental and perfect. For instance, although the architects of most Roman buildings are unknown, Mark Wilson Jones calls them unsung heroes. Furthermore, monuments themselves are directly important. As he writes, due to the limited number of available literary sources, they constitute the primary sources to comprehend Roman architectural design. However, in terms of the monuments, there has been a problem with interpretation as they were mostly analyzed based on their formal qualities in terms of being monumental. Although there was not enough evidence to support it, they were mostly depicted as perfect in paper restorations of ancient buildings. For instance, Renaissance survey drawings tended to correct existing mistakes in terms of alignments and symmetry. In fact, the Renaissance movement was mostly about arithmetical proportion and was based on the idea that beauty originated from that. Later, in the eighteenth century, different approaches regarding beauty and mathematics came to the scene. The Romantic movement was more interested in what was irrational, imaginative, and visionary. Then in the nineteenth century, geometrical theories became popular, and their impact lasted into the twentieth century. Still,

there were not consistent and widely accepted theories that explained how Romans built. It seems that Roman architecture did not have a normative system as Pierre Gros claims. Furthermore, for William MacDonald, the orders were set freely, in a different way than what Vitruvius and Renaissance interpreters wrote about. Architects and workers still had a framework. However, they did not very precisely follow it. Romans' approach to design was not very strict; it was about applying principles instead of certain rules and methods (Jones, 2003). Therefore, it is possible to claim that monumentality in Roman architecture carries a different meaning which goes beyond the formal qualities.

2. POLITICS IN ROMAN ARCHITECTURE AND ITS RELATION TO MONUMENTALITY

Conveying political messages was a major part of the monumentality of Roman architecture. Edmund Thomas claims that buildings also had political meanings for Romans (Thomas, 2007). Constructing a building itself was a political and public activity as it was very visible and required many workers (Thomas, 2007). Monuments of building contractors that were made during the building boom in Flavian and Trajanic Rome demonstrate that physical features of construction such as using huge cranes and scaffolding structures also contributed to the monumentality (Thomas, 2007). Also, architecture was used as a means for conveying political messages and public spaces and the Fora of Augustus and Trajan can be regarded as some significant examples of this approach. Wolfgang Sonne writes that buildings in Roman architecture were never completely isolated from politics in view of some recent architectural theorists. Furthermore, they have been interpreted by historians in a political way as they are cultural monuments (Thomas, 2007). In addition to the buildings themselves, the freestanding column was also a form of monument that represented the achievement of a victory. In the High Empire, monumentalization was important and columns were also used as place markers or memorials to define where divinity or the deceased was located. The columns of Caesar and Galba and the colossal columns of Trajan and Marcus Aurelius are some examples of this situation (Yoncaci Arslan, 2016).

In addition to columns, the usage of inscriptions in architecture also contributed to the monumentality through politics. For instance, as Thomas cites, from the early times of the empire, a sense of monumentality appeared from the use of inscriptions in the forum paving (Thomas, 2007). Among such inscriptions, the *Res Gestae* of August stands out. It was basically an account of contemporary history written by Augustus and addressed Roman people. Spreading to Galatia, which was a distant province of the Roman Empire in Anatolia, it went beyond being a literary representation of power and became a textual monument that reflected the ideology of the empire (Güven, 1998). In such ways that Roman architecture and art employed, Roman identity was also promoted.

Regarding politics in Roman architecture, the term identity also played an important role. Referring to the identities of people who lived in the newly conquered regions, the process of "Romanization" appeared. It was formed by integrating Roman social structures to local communities, especially to the upper-classes (Elsner, 1998). To involve such privileged families in the culture and to build public buildings was a part of Romanization which was applicable both in rural parts of Italy and Asia Minor (Yegül, 2000). However, especially in Greek regions, there was denial and acceptance together with resistance and affirmation during the process of integrating Roman identity to the existing local traditions (Elsner, 1998). MacDonald argues that the unique character of Roman architecture derived from the need to construct collective identity in cities and towns.

3. URBANISM IN ROMAN ARCHITECTURE AND ITS RELATION TO MONUMENTALITY

Urbanism was also a prominent aspect of Roman architecture regarding monumentality. For MacDonald, Roman imperial architecture can be regarded as a process of forming cities and towns by showing their culmination and development (MacDonald, 1986). Visual layout of public architecture also suggests some political impact considering the sizes devoted to public and private buildings in terms of distribution. In this way, architecture reflected how power was divided in a society. Urban aspects are also important in terms of representation of identity and unity together with politics. For Thomas, the outer boundary of the city was the urban element that demonstrated the identity and unity in the clearest way, not the buildings. City walls were the most vital element in the representations of urban form in Roman architecture. Thomas writes that in a recently discovered fresco from Oppian Hill, the buildings behind the wall were less significant than the city wall together with its gates and towers. Furthermore, for him, the circuit wall was the outermost representation of the form of a city that conveyed the political identity of it to the visitors. Sometimes this political function even surpassed the actual function of a typical city wall. For instance, the gate at Bizya did not have any military value. However, it served social and political functions to attract the attention of foreign visitors, remind the citizens of the evident urbanity and prevent bandits and vagabonds from entering the city. In fact, the image of city gates and walls became a symbol of civic identity, and it was even used as an allegorical metonym for the city itself.

Moving into city from the city walls, the politicians had to remind their audiences that they should see their cities as architectonic unities, and this depended on the human factor. Most ancient cities seemed different without the effect of orderly grids to its visitors at that time. Narrow lanes, passages, and byways of ancient cities that we do not see in sites now shaped public movement and defined neighborhoods. Furthermore, the broad streets and the huge columnar monuments contributed to directing the movement of citizens while forming a vision of civic unity. However, using broad avenues and gateways to order and unify cities caused fragmentation as well. Arches also divided cities into smaller units in a topographical way. Therefore, some modern architectural theorists claim that the urban form in Roman architecture was not very orderly. Indeed, the uniqueness of a city derived from its variety. Today a successful image of a city comes from the combination of separate focal points rather than a continuous organic system. In terms of urbanism, monumentality was an important concern. Since the later Hellenistic period, viewing of urban space shifted from whole areas to individual monuments. In this case, urban monumentality referred to looking at single buildings. As the different individual complexes were framed in a way like pictures, the whole town could transform into a series of separate images of sight. These monumental architectural frames reinforced the viewing of important statuary as well. In the total monumental frame of a city (Figure 1), buildings that were connected to each other with axes and steps became landmarks that shaped the identity of the place (Thomas, 2007). They also stand out as significant and interdependent elements of urban configurations rather than just being functional or a part of stylistic groupings. They can be seen as proof of a process whose results in an urban environment involved the echo of Roman classicism.

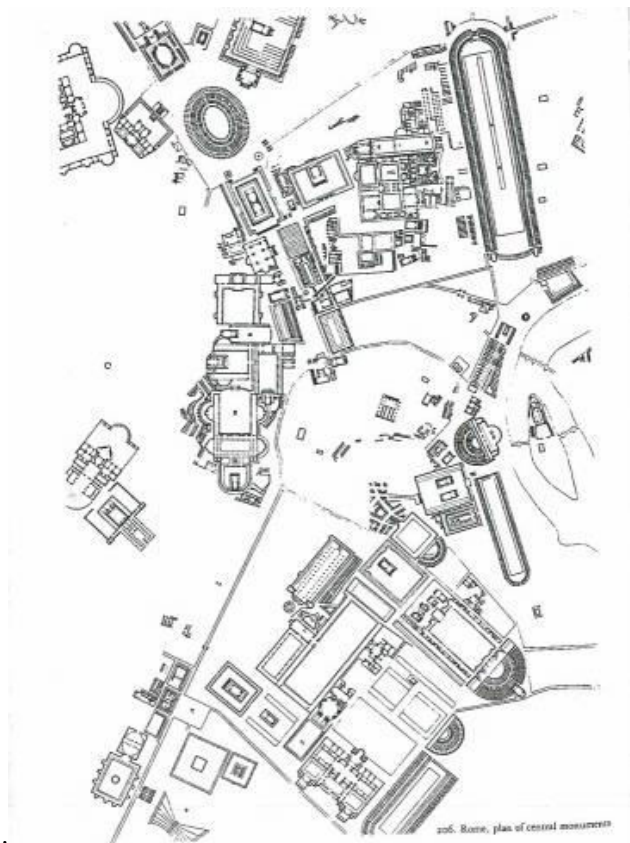

Figure 1. Plan of Central Monuments in Rome
Source: MacDonald, 1986

Rather than style, urban needs indicated the forms and imagery in Roman architecture. The contextual relationships among the buildings are the evidence of this situation. No building was isolated, all the buildings were connected to each other formally and stylistically to form the urban environment. In addition to function, communal visual relations were also important. For instance, in the city of Ostia, exteriors of theatre and amphitheater were related to tiered aqueduct while theatre stage-buildings to thoroughfare nymphaea, and temple fronts to many secular buildings. These resemblances probably referred to the idea of continuity, in terms of classical approaches.

In addition to the notion of continuity, movement was another important notion to consider regarding urbanism in Roman architecture. The towns had purposes to fulfill and places for people and people had to move. Along their movements, narratives whose meanings came from a form of kinetogenesis based on motion became alive. Experiencing architecture by walking enhances the narrative experience of the mobile observer. Telling a longer and more detailed story, Roman cities offered a richer experience than its predecessors. The subject of that narrative was

the message about the being a member of the community. Furthermore, conveying their messages, buildings of Romans emerged in distant places to promote the political power of the empire (MacDonald, 1986). These situations both contributed to the monumental character of Roman architecture.

4. VISUAL IMAGERY IN ROMAN ARCHITECTURE AND ITS RELATION TO MONUMENTALITY

Narratives were significant in Roman architecture, and they contributed to monumentality as a part of visual imagery. Roman urban observers had the opportunity of reading city environments in depth, and they were capable of that. Walking or using animals while passing through the cities, they could investigate the places in a close way. Furthermore, in comparison to modern urban observers, Romans of the late first century B.C. were much more literate in visual ways. Visual imagery served as a literal text for everyone in such a society where few could read. Roman readers also had good mnemonic skills.

The education of every upper-class Roman citizen involved rhetoric, which is the art of persuasive speaking (Favro, 1993). It was about to select a fixed setting that could be a house, public building or an artwork like painting and pick a series of places in that setting that were organized according to a certain order and places such as angles, arches, etc. Then mentally, each of these places were associated with signs or symbols to represent the topic of an imaginary speech. When the time came, the orator would move through the places in his mind and form a well-structured speech accordingly (Onians, 1999). As Romans thought that it was not preferable to use notes, memorization was very important for all orators. In Roman architecture, an individual building like a house can be considered a whole with spatial continuity that made structures powerful memory tools for rhetoricians. A real city is obviously more complex. In fact, the meaning was the real urban elements themselves. Romans from all classes were accustomed to reading a content in buildings that conveyed a message about their patrons (Favro, 1993).

Rhetorical education formed the framework to understand urban messages. Still, orators did not clearly explain their metaphors and analogies, expecting the listener would come up with an interpretation, referring to hermeneutics. However, the lower classes could not use rhetorical training that would help them understand ancient Rome's urban narrative. Instead, these uneducated observers developed visual mnemonic skills. While the educated observers used their rhetorical skills to understand the meaning, the uneducated ones relied on visual features more (Favro, 1993). In both ways, the monumentality of architecture was conveyed to the citizens of the city through visual imagery. Furthermore, the inscriptions like *Res Gestae* also contributed to the visual imagery by allowing a monumental image of architecture appear in citizens' minds while they were in the urban scene.

5. CONCLUSION

In conclusion, it is possible to claim that Roman architecture reflects monumentality that surpasses formality and revolves around the concepts of politics, urbanism, and visual imagery. Buildings had political messages to convey and the identity issues with the process of Romanization enhanced the impact of politics in architecture leading to monumentality. Organizations of buildings were significant in terms of urbanism that contributed to achieving monumentality as well. Furthermore, visual imagery as a common conception in Roman architecture also added more meaning to the urban scene in the minds of citizens and made them experience monumentality. All three of these notions of politics, urbanism, and visual imagery contributed to achieving monumentality in different ways and formed the framework of the monumental character of Roman architecture.

REFERENCES

1. Elsner, Jas. (1998). *Imperial Rome and Christian Triumph*, Oxford University Press, Oxford and New York.
2. Favro, Diane. (1993). "Reading the Augustan City." (Ed. Peter Halliday), *Narrative and Event in Ancient Art*, pp. 230-257, Cambridge University Press, London.
3. Güven, Suna. (1998). "Displaying the *Res Gestae* of Augustus: A Monument for Imperial Image for All," *Journal of the Society of Architectural Historians*, 57 (1): 30-45.
4. Jones, Mark Wilson. (2003). *Principles of Roman Architecture*. Yale University Press, New Haven and London.
5. MacDonald, William. (1986). *The Architecture of the Roman Empire, Volume II: An Urban Appraisal*. Yale University Press, New Haven and London.
6. Onians, John. (1999). *Classical Art and the Culture of Greece and Rome*. Yale University Press: New Haven and London.
7. Thomas, Edmund. (2007). *Monumentality and the Roman Empire, Architecture in the Antonine Age*. Oxford University Press, London.

8. Yegül, Fikret Kutlu. (2000). “Memory, Metaphor and Meaning in the Cities of Asia Minor.” (Ed. Elizabeth Fentress), Romanization and the City, Creation, Transformations and Failures, Journal of Roman Archaeology, Supplementary Series, no. 38, pp., 133-153. Portsmouth, Rhode Island.
9. Yoncacı Arslan, Pelin. (2016). “Towards a New Honorific Column: The Column of Constantine in Early Byzantine Urban Landscape,” METU JFA, 33 (1): 121-145.

e-ISSN: 2630-6417

International Journal of
Social, Humanities and
Administrative Sciences
(JOSHAS JOURNAL)

Vol: 8 Issue: 57
Year: 2022 October
Pp: 1285-1290

Arrival
18 July 2022
Published
25 October 2022

Article ID
64659
Article Serial Number
03

DOI NUMBER
<http://dx.doi.org/10.29228/JOSHAS.64659>

How to Cite This Article
Çelik, A. (2022). "Geleneksel
Türk Halk Müziğinde Çalgısal
Türlerin Biçim Analizi",
Journal of Social, Humanities
and Administrative Sciences,
8(57):1285-1290

International Journal of
Social, Humanities and
Administrative Sciences is
licensed under a Creative
Commons Attribution-
NonCommercial 4.0
International License.
This journal is an open
access, peer-reviewed
international journal.

Geleneksel Türk Halk Müziğinde Çalgısal Türlerin Biçim Analizi

Format Analysis of Instrumental Species in Traditional Turkish Folk Music

Aşkın Çelik

Doç. Dr., Manisa Celâl Bayar Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Güzel Sanatlar Eğitimi Bölümü, Manisa, Türkiye

ÖZET

Geleneksel halk müziğimiz, edebi açıdan sıla/hasret, gurbet, ölüm, ayrılık, vatan sevgisi gibi konuları işlemektedir. Genellikle bu konular üzerinde sözlü olarak icra edilen halk müziğimiz, günümüze yaklaştıkça geleneksel oyun havaları ve geleneksel dans müzikleri gibi farklı türlerle etkileşime girmiş ve bu sayede çalgısal özellikli türler de gelişmiştir. Dünyada yer alan pek çok müzik kültüründeki gibi geleneksel müziğimizin de kendine has bir yapısı ve kimliğini oluşturduğu biçimsel bir takım unsurları yer almaktadır. Özellikle ritmik ve dizisel açıdan diğer folklorik müziklerdeki gibi icra tavırlarını belirleyen ve etkileyen bu unsurlar, kültürlerarası açıdan farklılık gösterse de, müziğin ortak noktaları açısından belirli tekniklerle analiz edilebilmektedir. Bu sayede özellikle çalgısal türdeki türkülerimizin bu analizler sayesinde kimliği ortaya koyularak dünya kültür mirasındaki yeri tanımlanabilecektir. Bu çalışmanın amacı, geleneksel halk müziğimizdeki çalgısal türlerden seçilmiş olan 6 tür arasında yer alan çalgısal eserlerin analiz edilerek analitik açıdan nasıl bir yapıya sahip olduğunun betimsel olarak ortaya konmasının sağlanmasıdır. Bu türler, "Ağırlama, Bar, Boğaz Havası, Gelin Çıkarma Havası, Güvende ve Halay" olarak belirlenmiştir. Bu türler, önce genel hatlarıyla tanımlandıktan sonra, tür içinden seçilmiş olan ezginin incelenmesi, ritmik, melodik, formal, dokusal ve çoksesliliğe uygunluk gibi açılardan değerlendirilecektir. Örnek seçimlerinde özellikle türe uygunluk esas alınmıştır. Yapılan analizler sonrasında bulgular, yönetsel açıdan nitel ve betimsel olarak yorumlanacaktır. Bulguların değerlendirilmesi, çalışmanın amacı olan geleneksel halk müziği türlerinin analizi üzerinden bu ezgilerin çokseslendirilme aşamasındaki pratik yöntemlerin ortaya konulması, bu sayede sağlanacaktır. Çalışmanın önemi, bu süreçte sağladığı katkıda ortaya çıkmaktadır. Çalışmanın, özellikle geleneksel halk müziğimizin ezgileriyle çokseslendirme ya da düzenleme yapacak olan müzik yaratıcılarına, müzik eğitimcilerine ve öğrencilerine kaynak sağlaması düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Geleneksel Müzik, Çalgısal Tür, Oyun Havaları, Biçim Analizi, Çokseslilik

ABSTRACT

Our traditional folk production works like modern homeland/longing, homelessness, death, pation, suffering and patriotism. Our actions related to the verbal struggle on these issues, interacting with different genres such as plays and action music, and thus the genres have developed instrumentally. Like many music cultures in the world, our traditional music has a unique structure and a set of formal elements that form its identity. These elements, which determine and affect the performance attitudes, especially in terms of rhythmic and sequential music, as in other folkloric music, can be analyzed with certain techniques in terms of the common points of the music, although they differ from cross-cultural point of view. In this way, the place of our folk songs in the world cultural heritage will be defined by revealing the identity of our folk songs, especially in instrumental genres, thanks to these analyses. The aim of this study is to analyze the instrumental works, which are among the 6 instrumental genres selected from the instrumental genres in our traditional folk music, and to provide a descriptive presentation of what kind of structure it has analytically. These types are determined and named as "Ağırlama, Bar, Boğaz Havası, Gelin Çıkarma Havası, Güvende ve Halay". After these genres are defined in general terms, the examination of the selected melody will be evaluated in terms of rhythmic, melodic, formal, textural and polyphonic compatibility. Specimen compatibility was taken as a basis in the selection of specimens. After the analysis, the findings will be interpreted methodically, qualitatively and descriptively. Evaluation of the findings, the analysis of traditional folk music genres, which is the aim of the study, will be provided by revealing the practical methods in the polyphonic phase of these melodies. The importance of the study is revealed in the contribution it provides to this process. It is thought that the study will provide resources to music creators, music educators and students who will make polyphony with the melodies of our traditional folk music.

Keywords: Traditional Music, Instrumental Genre, Traditional Dance Music, Morphological Analysis, Polyphony

1. GİRİŞ

Geleneksel halk müziğimiz edebi açıdan sıla/hasret, gurbet, ölüm, ayrılık, vatan sevgisi gibi konuları işlemektedir. Önceleri sözsüz ve doğaçlama olarak icra edilen halk müziğimiz, zaman içinde edebi formlarla bezenmiş; günümüze yaklaştıkça da diğer türlerle etkileşime girerek çalgısal özelliklerin ortaya çıkmasıyla günümüzdeki hâline ulaşmıştır. Türk makam müziğimize nazaran sözlerin ağırlıklı anonim olarak günümüze ulaştığı halk müziğimiz, biçimsel olarak daha serbest bir yapıyla gelişimini göstermiştir. Halk müziğimiz, folklorün bir parçası olmakla birlikte, farklı ağız ve formlarda icra edilmektedir. Genellikle anonim olarak günümüze ulaşan sözlü geleneksel ezgilerimiz, "türkü" olarak adlandırılırken; sözsüz olan formlar, yöresel çalgı ezgileridir. Türküler, yörelerine göre değişik adlarla adlandırılırlar. Batı Anadolu'da "Zeybek", Karadeniz'de "Horon", Erzurum'da "Bar", Güney ve Doğu Anadolu'da "Halay" gibi birçok ad altında karşımıza çıkmaktadırlar (Şen ve Kıvanç, 2018:28). Yörelere göre verilen bu adlar türkülerini belirttiği gibi, oyun havalarını da kapsamaktadır. Oyun havaları, belirli kurallarla, belirli zamanlarda geleneksel olarak oynanan yöresel oyunların müzikleridir. Oyun havaları veya oyunlu müzikler yalnızca çalgısal olabildiği gibi, söz de içerebilir (Şen ve Kıvanç, 2018:28). Ancak, genellikle çalgısal olarak daha çok icra edilebilmektedirler.

Çalgısal formların, aynı zamanda sözlü formlara nispeten teknik açıdan daha fazla müzikal unsurun varlığına işaret ettiğini söylemek mümkün olabilir. Örneğin, Batı müziğinde de sonat gibi türler, hem bölüm hem ritmik yapıların

değişimi hem de müzikal öğeler arasındaki çeşitlilik bakımından “lied” gibi formlara ziyade daha karmaşık yapılara sahiptirler. Aynı şekilde makam müziğimizdeki son dönem “şarkı” formuna nispeten çalgısal formlardan saz semaisi ya da peşrev de; hem bölüm zenginliği hem de diğer müzikal unsurların çeşitliliği bakımından sözlü türlerden bu bağlamda ayrılmaktadır. Bu açıklamaların yapılmasındaki ana etken, özellikle müzik eserlerinin analizinde çalgısal formların, müzik türünün özelliklerini daha detaylı bir şekilde yansıtaacağı fikridir. Aynı zamanda çalışmanın amacına ilişkin, geleneksel ezgilerin çokseslendirilmesine katkı sağlaması için, halk müziği ezgilerinin çalgısal formdaki parçalarını analitik olarak analiz etmekte fayda olabilir. Özellikle, 20. yüzyıla gelindiğinde Türk müzik sanatı; ulusalcı, gelenekçi ve modern bir çizgide geleneksel motifleri çokseslilik anlayışı içinde yeniden üretime dâhil ederek, evrensel çizgide sanatsal eserler ortaya koymuştur (Tuncer, 2021:5). Bu süreçten sonra günümüze değin, halk müzik ezgilerimiz farklı tür ve yaklaşımlarla ya çokseslendirilmiş ya da özünün bozulmadığı yeni düzenlemelerle tekrar karşımıza çıkmıştır.

Müzik biliminde bir eserin analizi, öncelikle eserin form (biçim) özelliklerine göre yapılmaktadır. Biçim ya da form, oluşturduğu bütünlükle bir müzik eserine estetik yapı özellikleri kazandıran kompozisyon modelidir (Say, 2002:83). Halk müziği ezgilerinin biçim analizi yapılırken, türe ait ezginin öncelikle makamsal ve ritmik özellikleri analiz edilirse, eserin kültür estetiği daha net bir şekilde ortaya çıkarılabilecektir. Bazı yörelerin ezgilerinde ritmik özellikler (örneğin aksak yapılar) öne çıkabilir; ya da başka bir yörenin ezgi üzerindeki tavrısal süslemeleri veya ezgilerin makamsal özellikleri yörenin yapısına göre belirgin bir şekilde ortaya çıkabilir.

Bu çalışmada da analizleri yapılacak olan türlerde yer alan ezgilerin, kültürel tınlarını ortaya çıkartabilecek şekilde parçaların ritmik, melodik, formal, dokusal ve çoksesliliğe uygunluk gibi açıları değerlendirilecektir.

2. ÇALIŞMANIN AMACI

Bu çalışmanın amacı, geleneksel halk müziğimizdeki çalgısal türlerden seçilmiş olan 6 tür arasında yer alan çalgısal eserlerin analiz edilerek analitik açıdan nasıl bir yapıya sahip olduğunu betimsel olarak ortaya koymaktır. Bu türler, “Ağırlama, Bar, Boğaz Havası, Gelin Çıkarma Havası, Güvende ve Halay” olarak belirlenmiştir. Bu türler, önce genel hatlarıyla tanımlandıktan sonra, tür içinden seçilmiş olan ezginin incelemesi, ritmik, melodik, formal, dokusal ve çoksesliliğe uygunluk gibi açılardan değerlendirilecektir.

3. ÇALIŞMANIN YÖNTEMİ

Yapılan analizler sonrasında bulgular, yöntemsel açıdan nitel ve betimsel olarak yorumlanacaktır.

3.1. Seçilen Türler Arasında Analizi Yapılan Ezgilerle İlgili Bulgular

Bu bölümde seçilen geleneksel ezgilerin ritmik, melodik, formal, dokusal ve çoksesliliğe uygunluğu incelenmiştir. Alt başlıklarda yer alan türlerle ilgili genel müzikal bilgiler verildikten sonra, ilgili türdeki ezginin analizi bu kısımda yapılmıştır. Burada “dokusal” unsur, ezginin ses yoğunluğu, sıklığı ve ritmik yapının deseni gibi özellikleri ifade etmektedir.

3.2. Ağırlama Analizi

T R T MÜZİK DAİRESİ YAYINLARI T H M REPERTUAR SIRA NO: 279 İNCELEME TARİHİ: 6.4.1987 <u>YÖRESİ</u> SİVAS <u>KİMDEN ALINDIĞI</u> AHMET AYIK-FEVZİ ATEŞ SÜRESİ : 1 - 60	KÖY AĞIRLAMASI "Halay,,	<u>DERLEYEN</u> ENİŞ GENÇTÜRK CAHİT BAŞALAN <u>DERLEME TARİHİ</u> 26 NİSAN 1987 <u>NOTAYA ALAN</u> IŞIK BAŞEL
---	------------------------------------	--

Tablo 1. Sivas Yöresi, Köy Ağırması.

Tablo 1’de yer alan Sivas yöresine ait bu köy ağırması ezgisi, 2/4’lük bir ritme sahip olup; yuvarlakla gösterilen motifler ele aldığında ezgi dokusunun sıkı olmadığı anlaşılmaktadır. Kırmızı ile işaretlenmiş la-mi notası, Hüseyini makamında sıklıkla karşılaşılan 5’li aralık olup, İlerici Armonisi olarak nitelendirilen çokseslendirme yöntemlerine uygun bir aralık yapısına sahiptir. Neva (re) perdesi ile sustain (sus) akoru, eşlik figürü ile çokseslendirilebilecek bir yapıdadır.

3.3. Bar Analizi

TRT MÜZİK DAİRESİ YAYINLARI
TMM REPERTUAR SIRA NO: 139
İNCELEME TARİHİ: 22.2.1978

YÖRESİ
ARTVİN

KİMDEN ALINDIĞI
ARTVİN EKİBİ

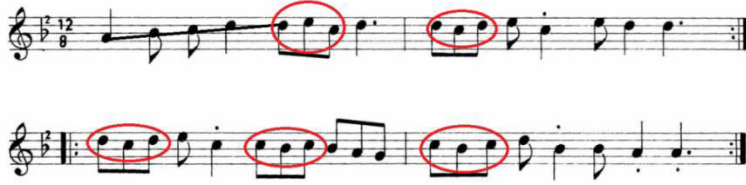
SÜRESİ:

DERLEYEN
MUZAFFER SARISOZEN

DERLEME TARİHİ

NOTAYA ALAN
MUZAFFER SARISOZEN

ATA BAR

Tablo 2. Artvin Yöresi, Ata Barı.

Tablo 2’de yer alan ve Artvin yöresine ait bu Ata Barı, 12/8’lik bir ritme sahip olup; genellikle 2 veya 4 vuruşa 3 zamanlı bir ritmik yapının denk geldiği barlar, Azeri ve Kafkas müzik kültürünün özelliklerini yansıtır. Yuvarlakla gösterilen motiflerde bu durumun izleri görülmektedir. Çizgiler, birinci analizde olduğu gibi 4’lü aralıkla çıkarak, Hüseyini makam dizisinin özelliklerini taşır. Dokusal olarak sade ve tempo açısından hızlı bir özelliğe sahip olan Barlar, çokseslendirilme aşamasında eşlik partisinin hareketli figürlerle oluşturulmasına olanak sağlayabilir. Kafkas müziğinin kromatik ve yarım perde ile uygulanan çokseslilik anlayışı, Anadolu barlarında da uygulanabilir. Özellikle Akordeon veya Garmon ile bu eşlikler sağlanabilir.

3.4. Boğaz Havası Analizi

TRT MÜZİK DAİRESİ YAYINLARI
TMM REPERTUAR SIRA NO: 342
İNCELEME TARİHİ: 2.5.1988

YÖRESİ
BURDUR-DİRMİL-Kızıyaka köyü

KİMDEN ALINDIĞI
SERVET TEKİN-RAMAZAN YALÇIN

SÜRESİ:

DERLEYEN
FERHAT ERDEM

DERLEME TARİHİ
15.7.1987

NOTAYA ALAN
FERHAT ERDEM

BOĞAZ HAVASI

Tablo 3. Burdur Yöresi, Boğaz Havası.

Tablo 3’de yer alan ve Burdur yöresine ait Boğaz havası, 9/16’lık bir ritme sahip olup; Batı Anadolu, Ege ve Balkan ritim yapısındaki aksak müzik kültürünün özelliklerini yansıtmaktadır. Yuvarlakla gösterilen motiflerden de anlaşılacağı üzere türün en önemli özelliği olan insan sesi ve gırtlakla üretilen ezgiler, kararlı bir çizgiye sahip olan düz bir melodik yapıyı ortaya koymaktadır. Doku açısından karmaşık olmayan bir tavra sahiptir ve çokseslendirme aşamasında akor yapısının çok değişmediği bir armonik inşaa sağlayabilir. Ayrıca düzenleme aşamasında, ezgilerin yine insan sesiyle icra edilebileceği bir anlayış da ortaya konulabilir. Doğu müzik kültüründe, “Dengbej” gibi özel ses tekniğinin kullanıldığı yapıları bimekteyiz. Bunun gibi insan sesinin ön planda olduğu türler için uygulanacak çoksesli düzenlemelerde, insan sesi (koro vs.) de ön planda tutulabilir.

3.5. Gelin Çıkarma Havası Analizi

T R T MÜZİK DAİRESİ YAYINLARI
T H M REPERTUAR SIRA No: 163
İNCELEME TARİHİ: 20.5.1982

YÖRESİ
ERZURUM

KİMDEN ALINDIĞI
SUAT İŞKİTİ-PUAT LEHİMLER-OSMAN MAVİOĞLU

SÜRESİ: 1. 80

GELİN ÇIKARMA HAVASI

DERLEYEN
ERZURUM RADYOSU

DERLEME TARİHİ

NOTAYA ALAN
YÜCEL PAŞMAKÇI

Tablo 4. Erzurum Yöresi, Gelin Çıkarma Havası.

Tablo 4'te yer alan ve Erzurum yöresine ait bu Gelin Çıkarma Havası, 10/8'lik bir tartıma sahiptir. Genelde Türk aksağı veya Curcuna olarak adlandırabileceğimiz 2+3 ya da 3+2 ile oluşan 2 zamanlı (5/8) veya 4 zamanlı (10/8) bu tip ritmik tartımlarda ilk vuruşlarda sus görülebilmektedir. Dokusal olarak, önceki örneklerdeki gibi karmaşık bir nota dizgisine sahip olmayıp, en çok bölünmüş yapılar kendini tekrar eden motiflerde ortaya çıkmaktadır. Kare içinde gösterilen notalar arasında 5'li aralıklar görülmekte ve sonraki ölçülerde yer alan kare içindeki notalar, si ve re arasında gidip gelmektedir. Bu da çokseslilik anlayışında Hüseyini makamının ilgili minörü olan Çargâh (majör tonu) dizisinde bir Dominant fonksiyonu imkânı sağlamaktadır. Düzenlemeye modlar üzerinden bakılırsa, Ionian, Dorian, Mixolydian ve Aeolian dizilerinin sıklıkla kullanıldığı örnekler de referans alınabilir.

3.6. Güvende Analizi

T R T MÜZİK DAİRESİ YAYINLARI
T H M REPERTUAR SIRA No: 433
İNCELEME TARİHİ: 27.2.1992

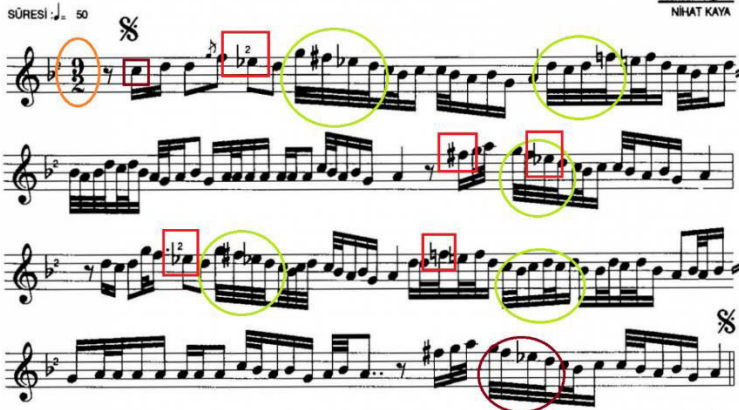
YÖRESİ
MANİSA / SOMA
KİMDEN ALINDIĞI
ALİ KAVALCI

YÖRÜK GÜVENDE

DERLEYEN
NİHAT KAYA

DERLEME TARİHİ
1972

NOTAYA ALAN
NİHAT KAYA

Tablo 5. Manisa Yöresi, Güvende.

Tablo 5'te yer alan ve genelde Güvendelerin bir özelliği olarak 9/2'lik ritmik yapısıyla karşımıza çıkan Güvende ezgileri, tam bir halk dansı olarak karmaşık bir ritmik yapıya sahiptir. Belirli bir motifin, ezginin yapısını belirlemediği güvendeler, tipik bir dans formu olarak, çalgısal türler arasında icra bakımından çalgısal formlara çok uygundur. Diğer örneklerdeki gibi Hüseyini dizisi üzerinde, fakat Karcıgar etkileri ile alterasyon notalarına sahiptir. Özellikle Mi bemol, Fa diyez ve Fa natürel notaları sıklıkla birbirleriyle karşılaşırlar. Yeşil renkle işaretlenmiş olan motif yapıları, Güvendelerde tavrısal özellikler sebebiyle bölünmüş notaların; özellikle 32'liklerin sıklıkla karşımıza çıkmasını sağlamaktadır. Yoğun bir nota dokusuna sahip güvendeler, çokseslilik uygulamalarında, özellikle solo çalgının ön planda olduğu düzenleme örneklerine uygun olabilirler.

3.7. Halay Havası Analizi

T R T MÜZİK DAİRESİ YAYINLARI
T H M REPERTUAR SIRA No: 82
İNCELEME TARİHİ 27_9_1977

YÖRESİ
ELAZIĞ

KİMDEN ALINDIĞI

SÜRESİ:

DERLEYEN
M. SARISOZEN

DERLEME TARİHİ

NOTAYA ALAN
M. SARISOZEN

HALAY HAVASI

Tablo 6. Elazığ Yöresi, Halay Havası.

Tablo 6'daki Halay Havası, diğer halaylarda olduğu gibi genellikle aksak olmayan, 2 ya da 4 zamanlı olarak karşımıza çıkan hızlı tempolu halaylardan biridir. Özellikle 2/4'lük halaylar, temponun hızlı olmasını ve döngünün süreklilik sağlamasına olanak sağlarlar. Motifin, belirli bir döngü üzerinden sağlanması, notalar arasındaki aralıkların da birbirlerine yakın olmasını getirir. Birinci ve ikinci ölçüdeki gibi la linearı üzerinde hareket eden ezgi, yuvarlak ile gösterilmiş 16'lık motiflerle bir döngü oluşturmaktadır. Bu da halayların dokusundaki ritmik desenlerin öne çıktığını bizlere gösterir. Dikkat edilecek olursa, önceki örneklerdeki gibi ses aralıkları çok öne çıkmaz; ancak ritmik cümle parçaları, halayların müzikal kimliklerini ortaya koyar. Bu durum da, halay düzenlemelerinde ritmik çeşitliliklerin çok daha ön planda tutulabileceğini göstermektedir.

4. SONUÇ VE ÖNERİLER

Yapılan analizlerden ortaya çıkartılacak en önemli noktalardan biri, "texture" olarak tanımlanan ve literatürde "dokusallık" olarak ifade edilen; özellikle yeni dönem müzik formlarının analizinde kullanımına çokça başvuru alan doku analizi, müziğin hangi kültürden olursa olsun, yapısı hakkında genel bir bilgi sunduğu söylenebilir. Müziğin içeriğindeki yoğunluk, sıklık, süreklilik, vb. gibi parçanın anatomisine farklı bir yaklaşım ortaya koyan dokusallık, müzik form analizinde önemli bir yer tutar. Analizi yapılmak üzere rastgele seçilen halk müziği çalgısal türlerindeki parçaların, türle ilgili özellikleri zaten ortadadır ve müzik bilminde kabul görmüştür. Bundan sonra yapılacak analizler ise, ancak parçaların ya kültürel olarak daha detaylı durumlarını ya da analitik yapılarının farklı bir bakışla sağlanmasına yarayacaktır. Yukarıda analizleri yapılmış parçalardan elde edilen bulgulara göre, halk ezgilerinin çökseslendirilme ya da düzenlemesinde, parça içindeki dokuların, motif biçimi ve tartım desenleriyle ele alınabileceği görülmektedir. Ezgiler, genel olarak belirli bir dizi/makam içinde hareket ederken, sözlü bir müzik anlayışından gelmelerinden dolayı tavır olarak bir süsleme ya da motif çeşitliliği durumu sergilemektedir. Makamsal olarak Hüseyin ve Karcıgar gibi la üzeri makamlarda seyreden ezgiler, 4'lü ve 5'li aralıklar üzerinde bir duruş veya kalış sergilerler. Bu durumda, çökseslendirilme aşamasında 20. Yy. geleneksel çökseslilik yaklaşımları izlenebilir. Bu unsurların dışında, doku analizleri üzerinden, farklı ritmik ve tematik varyasyonlar kullanılarak halk müziğine yine geleneğe sadık ama evrensel bir düzenleme anlayışı kazandırılabilir. Bu nedenle, yapılacak olan düzenlemelere farklı çalgıların katılımı da sağlanabilir

KAYNAKÇA

1. Say, A. (2002). Müzik Sözlüğü. Müzik Ansiklopedisi Yayınları, Ankara.
2. Şen, Y. Ve Kıvanç, M. (2018). "Erzurum Yöresine Ait Oyun Havalarının Türler ve Sınıflandırma Yönünden Tespiti", İnönü University Journal Of Culture And Art, 4(1): 27-40.
3. Tuncer, K. A. (2021). 20. Yy. Çöksesli Geleneksel Türk Müziğinde Stil ve Teknik, Eğitim Yayınevi, Konya.
4. Türkiye Kültür Portalı (2014). "Boğaz Havaları", <https://www.kulturportali.gov.tr/turkiye/denizli/kulturatlasi/bogaz-havalari> (02.10.2014).

İnternet Kaynakları:

Tablo 1. <https://www.repertukul.com/koy-agirlaması-279>

Tablo 2. <https://www.repertukul.com/ata-barı-139>

Tablo 3. <https://www.repertukul.com/bogaz-havası-342>

Tablo 4. <https://www.repertukul.com/gelin-cıkarma-havası-163>

Tablo 5. <https://www.repertukul.com/yoruk-guvende-433>

Tablo 6. <https://www.repertukul.com/halay-havası-82>

e-ISSN: 2630-6417

International Journal of
Social, Humanities and
Administrative Sciences
(JOSHAS JOURNAL)

Vol: 8 Issue: 57
Year: 2022 October
Pp: 1291-1303

Arrival
18 July 2022
Published
25 October 2022

Article ID
64661
Article Serial Number
04

DOI NUMBER
<http://dx.doi.org/10.29228/JOSHAS.64661>

How to Cite This Article
Bulak, Ş. (2022). "Türkiye Türkçesinde Varlığı Tartışılan Bir Kelime Grubu: Eksiz İsim Tamlaması Grubu", Journal of Social, Humanities and Administrative Sciences, 8(57):1291-1303

International Journal of
Social, Humanities and
Administrative Sciences is
licensed under a Creative
Commons Attribution-
NonCommercial 4.0
International License.
This journal is an open
access, peer-reviewed
international journal.

Türkiye Türkçesinde Varlığı Tartışılan Bir Kelime Grubu: Eksiz İsim Tamlaması Grubu

A Disputed Word Class in Türkiye Turkish: Noun Phrase without Suffix

Şahap Bulak

Doç. Dr., Siirt Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Siirt, Türkiye

ÖZET

Her alanda olduğu gibi dil alanında da var olan bir şey yok sayılmakla ortadan kaldırılamayacağı gibi yanlış değerlendirilmekle de sorun olmaktan çıkarılamaz. Bunun en güzel örneklerinden biri de eksiz isim tamlaması grubu ve hakkında ortaya atılan fikirlerdir. Türkiye Türkçesi yazı dilinde “şiş kebab, spor ayakkabı, demir kapı, çelik irade” gibi eksiz isim tamlaması grupları yaygın bir şekilde kullanıldığına göre bu kelime grubunun varlığının tartışılması yersizdir. Nitekim söz konusu isim tamlaması grubu bugüne kadar çokça tartışılıp hakkında çok değişik fikirler öne sürülmesine rağmen ne ortadan kaldırılabilmiş ne de gündemden düşmüştür. Halen ilgili bilim insanları tarafından tartışılmaya devam edilen bu konu, bir an evvel yeniden kapsamlı bir şekilde ele alınıp tam ve doğru şekilde teşhis edilerek özellikleri belirlenmeli ve genel kabul görebilecek bir çözüme kavuşturulmalıdır.

Bu çalışmada, Türkçe'nin kuralları, söz dizimi özellikleriyle tarihi değişim ve gelişim süreci esas alınarak belirtili/belirtisiz isim tamlamalarının yıpranması ile oluşan “spor ayakkabı, şiş kebab” gibi eksiz isim tamlaması grupları ve sıfat tamlamalarının yıpranması ile oluşan “demir kapı, çelik yürek” gibi eksiz isim tamlaması grupları bütün yönleriyle incelenmiştir. Öncelikle bu tür isim tamlaması gruplarını konu alan yayınlarda ele alınıp biçimleri ve hakkında öne sürülen fikirler eleştirel bir bakış açısıyla özetlenip bu konudaki yanlış yaklaşımlara değinilmiştir. Ayrıca eksiz isim tamlaması grubunun Türkçenin asli isim tamlaması gruplarından biri olmadığı, dilin değişim, dönüşüm ve gelişim sürecinde sonradan oluşan bir “kısaltma grubu” olduğu vurgulanmıştır. Daha sonra “eksiz isim tamlaması grubu” terimi, yapısı, oluşum şekilleri, tanımı, kuruluşu, unsurları, bu unsurların birbirlerine karşı durumları ve içerikleri üzerinde durulduktan sonra bu kelime grubu, kelime grupları ve cümle içerisindeki yeri ve cümledeki görevleri açısından ele alınıp bütün özellikleri belirlenerek örneklenmiştir. Böylece eksiz isim tamlaması grubunun tanımı, oluşum şekli, terim adı, özellikleri ve sınırlarının belirlenmesine, bu isim tamlaması grubu ile ilgili doğruluğu tartışılmalı bilgilerin düzeltilmesine dolayısıyla eksiz isim tamlaması grubunun doğru öğrenilmesi ve öğretilmesine katkıda bulunulmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Türkçe, Türkiye Türkçesi, Söz Dizimi, Kelime Grupları, Eksiz İsim Tamlaması Grubu

ABSTRACT

As in every other area, you cannot dispel something by ignoring it, or it will not lead to any trouble when it is misevaluated. One of the best examples of that situation is the word class of noun phrases without and the views regarding it. It will not be plausible to discuss about the existence of noun phrases without suffix because it is common to see such word classes in Turkey Turkish. Furthermore, although this word class has been discussed many times and a lot of views have been put forward about it so far, it is still on the agenda of researchers and no solution has been found yet. That issue, still being discussed by the scholars, need to be dealt with comprehensively and diagnosed correctly, and a common consensus need to be reached as soon as possible.

This study comprehensively investigated noun phrases without suffix that was composed of definite/indefinite noun phrases (e.g. in Turkish spor ayakkabı, şiş kebab) and adjective phrases (e.g. in Turkish demir kapı, çelik yürek) by keeping the development process, historical change, and rules of Turkish under view. Firstly, the studies that investigated that issue and the views that were put forward were critically examined and incorrect approaches about the issue were detected and dealt with. In addition, the study emphasized that noun phrase without suffix is not one of the fundamental noun phrase classes in Turkish and it was added into Turkish after through language change and development, viz., class of shortened. Later, the term “noun phrase without suffix” was described through examples in a way to tell about its structure, development, description, establishment, rules, rules in situations, and content. Thus, this study contributed to the literature in terms of finding a common consensus on the disputed areas about noun phrase without suffix, and its teaching.

Keywords: Turkish, Turkey Turkish, Syntax, Word Classes, Noun Phrase Without Suffix

1. GİRİŞ

Türkçe söz diziminin en tartışılmalı konusu, şüphesiz eksiz isim tamlaması grubudur. Bugüne kadar birçok bilimsel araştırmaya konu olup çokça tartışılmasına rağmen bu kelime grubu hakkında henüz bir kabul birliği sağlanabilmiş değildir. Çeşitli sebepleri olmakla birlikte hakkındaki tartışmalar gittikçe artmasına rağmen bu konunun kesin bir çözüme kavuşamamasının en önemli sebebi, doğrudan varlığının tartışılmasıdır. “*Spor ayakkabı, demir kapı, çelik irade*” gibi yapıların varlığı aşikâr olmasına rağmen Türkiye Türkçesi yazı dilinde eksiz isim tamlaması grubunun olup olmadığının tartışılması, söz konusu yapıların bütün yönleriyle ele alınıp doğru teşhis edilmesini engelleyen bir kısır döngüye yol açmaktadır. Bu kısır döngü büyüdükçe eksiz isim tamlaması grubunu konu alan yeni çalışmaların önemli bir kısmında eksiz isim tamlaması grubu değil, bu konuda yaşanan kısır döngü ve fikir ayrılıkları tartışılmakta, asıl mesele ikinci planda kalmaktadır. Hal böyle olunca eksiz isim tamlaması grubunu konu alan bilimsel çalışmalar, bu konunun çözümüne katkı sağlamak yerine çözümsüzlüğün derinleşmesine yol açmaktadır. Genel kabul gören bir çözümü zorlaştıran söz konusu kısır döngünün büyüklüğünü gösteren bu durum, eksiz isim tamlaması grubu ile ilgili bilimsel çalışmaların üzerinde büyük bir stres oluşturmaktadır. Bu streten olsa gerek bu isim tamlaması grubunu konu alan bilimsel çalışmalarda çözümsüzlüğü kabullenmiş bir hal sezilmekte, bazı çalışmaların başlıklarında “*sorun, mesele, tartışma, sorunsal*” gibi çözümsüzlüğü çağrıştıran kelimeler kullanılmaktadır (Demir 2007:27-54; Kerimoğlu 2011:1487-1501; Tokyürek-Pekacar 2014:9-38; Kahraman 1995: 17-19; Ünal 1994:37-42; Güveli 1969:

835-836; Balcı 2001:14-17) Bu sebeple, eksiz isim tamlaması grubuyla ilgili yapılacak yeni çalışmalar, bu konuda ortaya atılan fikirleri tartışmak yerine bu isim tamlaması grubunu doğru teşhis edip tüm özelliklerini belirlemek amacıyla yapılmalı ve böylece mezkûr sorunun doğrudan çözümünü hedeflemelidir.

Her alanda olduğu gibi dil alanında da var olan bir şey yok sayılmakla ortadan kaldırılamayacağı gibi yanlış değerlendirilmekle de sorun olmaktan çıkarılamaz. Bunun en güzel örneklerinden biri de eksiz isim tamlaması grubu ve hakkında ortaya atılan fikirlerdir. Türkiye Türkçesi yazı dilinde “*şiş kebab, spor ayakkabı, demir kapı, çelik irade*” gibi eksiz isim tamlaması grupları yaygın bir şekilde kullanıldığına göre bu kelime grubunun varlığının tartışılması yersizdir. Nitekim söz konusu isim tamlaması grubu bugüne kadar çokça tartışılıp hakkında çok değişik fikirler öne sürülmesine rağmen ne ortadan kaldırılabilmiş ne de gündemden düşmüştür. Halen ilgili bilim insanları tarafından tartışılmaya devam edilen bu konu, yok sayılmakla ya da yanlış değerlendirilmekle gündemden düşmediğine göre bu hususta yapılabilecek tek şey vardır. O da bu isim tamlaması grubunu yeniden ele alıp tam ve doğru bir şekilde teşhis ederek özelliklerini belirlemek, böylece genel kabul görebilecek bir çözüme kavuşturmadır.

Günümüzde Türkiye Türkçesi yazı dilinde belirtili/belirtisiz isim tamlamalarının yıpranması ile oluşan “*spor ayakkabı, şiş kebab*” gibi eksiz isim tamlaması grupları ve sıfat tamlaması gruplarının yıpranması ile oluşan “*demir kapı, çelik yürek*” gibi eksiz isim tamlaması grupları olmak üzere köken bakımından iki tür eksiz isim tamlaması grubunun kullanıldığı bilinmektedir. Ancak başta dilbilgisi ve söz dizimi kaynakları olmak üzere eksiz isim tamlaması grubu ile ilgili yayınlara bakıldığında bu konuyla ilgili tartışmaların genellikle sıfat tamlaması grubunun yıpranmasıyla oluşan “*demir kapı, yün çorap*” gibi tamlayanı tamlananının neyden yapıldığını gösteren kelime grupları ile “*çelik yürek, tilki herif*” gibi tamlayanı tamlananının neye benzediğini gösteren kelime gruplarının eksiz isim tamlaması olup olmadığı ekseninde yürütüldüğü görülür. Oysa günümüzde Türkiye Türkçesi yazı dilinde kullanılan eksiz isim tamlaması grupları, sıfat tamlaması gruplarının yıpranması ile oluşan eksiz isim tamlaması gruplarından ibaret değildir. Bu tür eksiz isim tamlaması gruplarının yanı sıra esasen belirtisiz/belirtisiz isim tamlaması olup unsurlarının aldığı eklerin düşmesiyle oluşan “*spor ayakkabı, şiş kebab*” gibi eksiz isim tamlaması grupları göz ardı edilmektedir. Hâlbuki belirtisiz/belirtisiz isim tamlaması gruplarının yıpranmasıyla oluşan eksiz isim tamlaması grupları, yapı ve oluşum şekli bakımından Eski Türkçedeki “*Türk bodun, Ötüken yış, Şantung yazı*” gibi eksiz isim tamlaması gruplarının benzeri niteliğinde olup yazı dilinde kullanılması daha eski bir geçmişe sahiptir. Buna rağmen eksiz isim tamlaması grubu ile ilgili yayınlarda bu konuyla ilgili tartışma, sadece sıfat tamlaması gruplarının yıpranmasıyla oluşan şekiller üzerinden yürütülmekte, dolayısıyla eksik kalıp genel kabul gören bir sonuca ulaşamamaktadır.

Bugüne kadar -genel kabul gören bir çözüme kavuşturulmama da- çeşitli bilimsel mecralarda eksiz isim tamlaması grubu ile ilgili birçok fikir ortaya atılmış, bu isim tamlaması grubu enine boyuna tartışılmıştır (Geniş bilgi için bakınız. Demir 2007:27-54; Kerimoğlu 2011:1487-1501; Delice 2017:129-140). Bu tartışmalar incelendiğinde eksiz isim tamlaması grubu ile ilgili birkaç fikrin ön plana çıktığı görülür. Buna göre bazı dilciler, Türkçede isim tamlaması gruplarının iyelik ilgisi ile kurulduğu, dolayısıyla iyelik eki olmadan isim tamlaması grubu kurulamayacağı gerekçesiyle eksiz isim tamlaması grubunu yok sayarlar (Zülfikar 1995:781-789; Açıkgöz –Yelten, 2005: 50-51; Balcı 2001:14-17; Güveli 1970:417-418; Kahraman 1995: 17-19). Bazı dilciler, bu tartışmayı sadece sıfat tamlaması grubundan evrilen “*demir kapı, yün çorap*” gibi tamlayanı tamlananının neyden yapıldığını gösteren kelime grupları ile “*çelik yürek, tilki herif*” gibi tamlayanı tamlananının neye benzediğini gösteren kelime grupları üzerinden yürüterek bu tür kelime gruplarını tamlayan ile tamlanan arasındaki niteleyen/belirten nitelenen/belirtilen ilişkisinden dolayı sıfat tamlaması grubu sayarlar (Özmen 2013:72; Özkan vd. 2016:64; Karahan 1999:21). Bazı dilciler ise, tartışmayı yine “*demir kapı, yün çorap*” gibi tamlayanı tamlananının neyden yapıldığını gösteren kelime grupları ile “*çelik yürek, tilki herif*” gibi tamlayanı tamlananının neye benzediğini gösteren kelime grupları üzerinden yürütür fakat tamlayan ve tamlananı isimden oluştuğu gerekçesiyle söz konusu kelime gruplarını eksiz isim tamlaması grubu sayarlar (Gencan 1966:110; Bolulu 1995:33-36; Eryaşar 1995:30-31; Özkan-Sevinçli 2013: 31-32). Genel olarak bakıldığında konu sadece sıfat tamlamasından evrilen “*demir kapı, yün çorap*” gibi tamlayanı tamlananının neyden yapıldığını gösteren kelime grupları ile “*çelik yürek, tilki herif*” gibi tamlayanı tamlananının neye benzediğini gösteren kelime grupları üzerinden değerlendirildiğinden her üç yaklaşım da nakıs kalmaktadır. Bu sebeple, eksiz isim tamlaması grubu hakkında genel kabul görebilecek bir çözüm için öncelikle Türkiye Türkçesi yazı dilinde kullanılan “*şiş kebab, spor ayakkabı*” gibi isim tamlaması grubu kökenli kelime grupları ile “*demir kapı, çelik irade*” gibi sıfat tamlaması grubu kökenli kelime grupları birlikte kapsamlı bir şekilde ele alınmalı, Türkçenin dil kuralları ile tarihî değişim ve gelişim süreci ışığında yapılacak değerlendirmeler buna göre yapılmalıdır.

Dilbilgisi ve söz dizimi kitapları ile eksiz isim tamlaması grubuyla ilgili yayınlarda dikkat çeken bir husus da değerlendirmelerde esas alınan şekillerdir. Bu yayınlarda belirtili/belirtisiz isim tamlaması gruplarının yıpranması ile oluşan “*spor ayakkabı, şiş kebab*” gibi eksiz isim tamlaması gruplarına pek değinilmese de genellikle sıfat tamlamalarının yıpranması ile oluşan “*demir kapı, çelik yürek*” gibi eksiz isim tamlaması gruplarının “*demirden*

yapılmış kapı> demirden kapı>demir kapı, çelik gibi yürek > çelik yürek” gibi evrelerden geçerek oluştuğu dile getirilir. Ancak birçok dilci, değerlendirmelerinde söz konusu kelime gruplarının “demir kapı, çelik yürek” gibi nihaî şekillerini değil, “demirden yapılmış kapı, çelik gibi yürek” gibi önceki şekillerini esas alır ve bu kelime gruplarını sıfat tamlaması grubu sayar. Değerlendirmede esas alınması gereken şekil, bu kelime gruplarının yazı dilinde kullanılan nihaî şekilleri olduğu için söz konusu yaklaşım doğru değildir. Bu yanlış yaklaşımdan olsa gerek, oluşum şekilleri üzerinde durulmasına rağmen eksiz isim tamlaması grubunun Türkçede zaten var olan aslı bir isim tamlaması grubu türü olmadığı, söz konusu kelime grubunun dilin değişim, dönüşüm ve gelişim sürecinde sonradan oluştuğu yani eksiz isim tamlaması grubunun bir “kısaltma grubu” olduğuna neredeyse hiç değinilmemektedir. Hâlbuki bu husus söz konusu sorunun çözümünde büyük bir önem taşımaktadır. Bu sebeple eksiz isim tamlaması grubu ile ilgili bilimsel çalışmalarda bu isim tamlaması grubunun Türkçenin aslı isim tamlaması gruplarından biri olmadığı, aksine dilin doğal gelişim sürecinde oluşan “sonradan oluşma” bir kelime grubu olduğu özellikle vurgulanmalı ve bu husus göz önünde bulundurularak değerlendirme yapılmalıdır.

Bu çalışmada, Türkçe’nin kuralları, söz dizimi özellikleriyle tarihi değişim ve gelişim süreci esas alınarak belirtili/belirtisiz isim tamlamalarının yıpranması ile oluşan “spor ayakkabı, şiş kebab” gibi eksiz isim tamlaması grupları ve sıfat tamlamalarının yıpranması ile oluşan “demir kapı, çelik yürek” gibi eksiz isim tamlaması grupları bütün yönleriyle incelenmiştir. Öncelikle bu tür isim tamlaması gruplarını konu alan yayınlarda ele alınış biçimleri ve hakkında öne sürülen fikirler eleştirel bir bakış açısıyla özetlenip bu konudaki yanlış yaklaşımlara değinilmiş ve eksiz isim tamlaması grubunun Türkçenin aslı isim tamlaması gruplarından biri olmadığı, dilin değişim, dönüşüm ve gelişim sürecinde sonradan oluşan bir “kısaltma grubu” olduğu vurgulanmıştır. Daha sonra “eksiz isim tamlaması grubu” terimi, yapısı, oluşum şekilleri, tanımı, kuruluşu, unsurları, bu unsurların birbirlerine karşı durumları ve içerikleri üzerinde durulduktan sonra bu kelime grubu, kelime grupları ve cümle içerisindeki yeri ve cümledeki görevleri açısından ele alınıp bütün özellikleri belirlenerek örneklendirilmiştir. Böylece eksiz isim tamlaması grubunun tanımı, oluşum şekli, terim adı, özellikleri ve sınırlarının belirlenmesine, bu isim tamlaması grubu ile ilgili doğruluğu tartışmalı bilgilerin düzeltilmesine dolayısıyla eksiz isim tamlaması grubunun doğru öğrenilmesi ve öğretilmesine katkıda bulunulmaya çalışılmıştır.

2. TÜRKİYE TÜRKÇESİNDE EKSİZ İSİM TAMLAMASI GRUBU

Bir anlam bütünlüğü oluşturmak üzere bir araya getirilen iki ya da daha fazla isim unsurunun oluşturduğu kelime grubuna *isim tamlaması grubu* denir. Tamlayanı ilgi eki, tamlananı iyelik eki almayan isim tamlaması gruplarına *eksiz isim tamlaması grubu* denir: *çocuk şube, internet cafe, istihkâm binbaşı, kuzu şiş kebab, yün çorap, çelik yürek, inci diş, altın kalp, taş yürek* gibi. Bu kelime grubu, *pek sık kullanılsa da, yazılı belgelerle takip edilebildiği ilk dönemden beri Türkçede varlığını sürdürmektedir*: Ötügen Yış “Ötügen ormanı”, Tabgaç Bodun “Çin milleti”, Türk begler “Türk beyleri”,kün togsık “gün doğusu”, bars yıl “pars yılı” gibi (Geniş bilgi için bakınız. Tokyürek-Pekacar 2014). Dilbilgisi kaynaklarında “*takisiz tamlama, takisiz isim takımı, takisiz ad takımı, takisiz isim tamlaması, eksiz ad takımı, eksiz ad öbeği, sıfat takımı, sıfat tamlaması*” gibi farklı şekillerde adlandırılan bu kelime grubunun en çok kabul gören doğru terim adı *eksiz isim tamlaması grubudur*. İsim ve sıfat tamlamalarının yıpranmasıyla oluşan eksiz isim tamlaması grupları, bir tür kısaltma grubudur.

2.1. Eksiz İsim Tamlaması Grubunun Kuruluşu ve Yapısı

2.1.1. Tamlayanı ilgi eki, tamlananı iyelik eki almayan ve en az iki isim unsurundan oluşan eksiz isim tamlaması grubu “*isim unsuru + isim unsuru*” şeklinde kurulur.

Babam bana yeni bir spor ayakkabı aldı.

Rabia Hanım’ın ortanca oğlu Güneş Sigorta’da işe alınmış.

İran’da uzun yıllar yaşamama rağmen hiç acem köfte yemedim.

İdris Bey, otuz yıllık bir hizmetten sonra istihkâm albay olarak emekli oldu.

Kuyruğun en ön sırasında kepçe kulaklı, testere dişli bir çocuk vardı.

Ayşe Hanım’ın inci dişleri üç metre öteden dikkat çekiyordu.

Yaşlı adam yaz ortasında yün kazak, tiftik çorap giydiğine göre üşüyor olmalı.

Emine elinde kıl heybeyi kızına uzattı.

2.1.2. Eksiz isim tamlaması grubu, isim tamlaması ve sıfat tamlaması gruplarının yıpranmasıyla oluşan bir tür kısaltma grubudur.

Savaş yıllarında cephe revirinde çalışırken tanıştığı bir hava binbaşı ile evlenmiş. (hava binbaşı)

Adana kebab ile Urfa kebab arasında ne fark var acaba? (Adana kebabı- Urfa kebabı)

Birazda oto haber programını izleyeceksiniz. (otomobil haberleri)

Bu olimpiyatlarda aslan gençlerimiz altın madalya almayı başardılar. (Aslan gibi gençler- altından yapılmış madalya)

Hınzır herif elindeki bakır çubuğu var gücüyle bana fırlattı. (hınzır gibi herif- bakırdan yapılmış çubuk)

Bakır tel sardığımız üç adet cam kavanozu gümüş tepsiye bırakalım. (Bakırdan yapılmış tel camdan yapılmış kavanoz- gümüşten yapılmış tepsi)

2.1.3. Gelişim, değişim ve dönüşüm süreçleri dikkate alındığında eksiz isim tamlaması gruplarının önce “en az çaba kuralı” neticesinde konuşma dilinde olduğu zamanla yaygınlaşarak yazı diline geçtiği söylenebilir.

Kampın bugünkü menüsünde kuzu kavurma, pirinç pilavı ve tatlı var.

Uzun yıllar manifaturacılık yapan Ayten Hanım, Tekstil Kent’te yeni işyeri açtı.

Ayşe Hanım, Yılmaz Ajans’ta “çocuk haber” adlı bir programı sunuyor.

Yeni atölyede bayan pantolon üretiliyorlar.

Demir kapının ardında duran mermer abide epey yıpranmıştı.

Vitrinin önünde genç kadının inci dişlerini elma yanakları ve keman kaşları tamamlıyordu.

2.1.4. Eksiz isim tamlaması grupları, oluşum şekilleri bakımından isim tamlaması gruplarının yıpranmasıyla oluşan eksiz isim tamlaması grupları ve sıfat tamlaması gruplarının yıpranmasıyla oluşan eksiz isim tamlaması grupları olmak üzere ikiye ayrılır.

2.1.4.1. İsim tamlaması gruplarının yıpranmasıyla oluşan eksiz isim tamlaması grupları, “belirtili/belirtisiz isim tamlaması grubu > eksiz isim tamlaması” şeklinde gelişim göstermiştir.

Müdür bey, sınavda başarılı olan kadınbudu köfte ısmarlamış.

Telkâri sanatında uzmanlaştıktan sonra Beyazıt Han’da işyeri açtı.

Kardeşim yeni atölyesinde spor ayakkabı üretiliyor.

Yarın bu mağaza bayan pantolon ve erkek gömlekte indirimde gidiyor.

Yeni işyerimiz Kalaycı Han’da hizmete devam etmedir.

Kardeşim yıllardır Ses Radyoda çalışıyor.

Ara sıra çarkçibaşı da geliyor, o da cenup batıya, cenuba bakıyordu. (P/SA)

2.1.4.2. İsim tamlaması gruplarının yıpranmasıyla oluşan eksiz isim tamlaması grupları, genellikle kurum, kuruluş, yemek, yer, sokak, terim, dergi, gazete, program isimlerinde görülür.

Mehmet Bey’le Papatya Sokak’tan tanışıyoruz.

Yeni televizyon kanalında sinema haber, çevre haber, müzik haber gibi kültürel programlar da yer alacak.

Demir Medya’nın yeni genel müdürü hava pilot albay rütbesiyle emekli olmuş eski askermiş.

Adana’da Adana kebab, Erzurum’da kadayıf dolma, Akçabat’ta Akçaabat köfte yenir.

Kudüs Şairi Nuri Pakdil, Fatih Cami haziresinde defnedildi.

Babam son askeri şurada deniz yarbay rütbesi aldı.

2.1.4.3. Başta işyeri, dergi, gazete program adları olmak üzere eksiz isim tamlaması gruplarının önemli bir kısmının oluşumunda yabancı dillerin etkisi vardır.

Aşk Cafeterya’dan sonra Ceylan Market’i de batırdı bu hesapsızlar.

Yeni atölyemiz çocuk giyim alanında üretim yapacak.

Yeni çocuk bezlerini, Çolak Market’ten almışlar.

İletişim fakültesini bitiren oğlumuz Kaya Medya’da işe başladı.

Bugün öğleden sonra Dedikodu Cafe’de buluşalım.

Kardeşim birikimlerini Memleket Finans'ta değerlendiriyor.

Bu haftanın maçları Futbol Ekstra programında enine boyuna değerlendirilecek.

"Gezi Yorum" programı yarın saat 13.00'da yayınlanacaktır.

2.1.4.4. Bazı belirtisiz isim tamlamaları, "+II/+IU", sIz/+sUz' ekini aldıklarında tamlananın aldığı iyelik eki düşer ve eksiz isim tamlaması grubu şeklini alırlar. Bu durum geçici olup söz konusu kullanımla sınırlıdır.

Hasan Efendi, hacdan gül kokulu tespihler getirmiş.

İrtibat bürosuz firma olur mu?

Sergide en çok duvar saatli tabloyu beğendim.

Aysel Hanım toplantıya kol çantasız gelmişti.

Babama Oltu taşlı bir tespih hediye ettim.

Kardeşlerim nar ekşisiz salata yemezler.

Kutudan lavanta kokulu bir mendil çıkarıp bana verdi.

Göstericiler dağılmayınca güvenlik güçlerinden biber gazlı müdahale geldi.

2.1.4.5. İsim tamlaması gruplarının yıpranmasıyla oluşan eksiz isim tamlaması gruplarının önemli bir kısmı kalıplaşmış gelişimini "isim tamlaması grubu >eksiz isim tamlaması >birleşik isim grubu" şeklinde sürdürerek eksiz isim tamlaması vasfını yitirip birleşik isim grubu hüviyeti kazanmıştır: *dil bilimi> dil bilim > dilbilim, hücum botu > hücum bot > hücumbot, Mardin Kapısı > Mardin Kapı > Mardinkapı* gibi

Sınıfların bir kısmı bende, duvarlar, kalın demir parmaklıklarla etrafı çevrilmiş tecrithaneler; kanunun, küçük yaşları sebebiyle hapishanelere, menfalara, darağaçlarına sevk edemediği minimini mücrimlere mahsus "ıslahevleri" tesiri yapar. (A/RNG)

Gerçi bir ay sonra İstanbul sokakları sakinleşip insanlar yavaş yavaş sokağa çıkmaya başladıkları vakitte, Bedesten'de kurulan bir mezatta Hasankaleli Ömer Nef'i Efendi tam otuz iki altına satın almıştır beni, sırf Efendim Fuzûlî'nin hatırasına saygı olsun diye. (BÖİA/İP)

Benden başka eve gelen erkekler hep hısım, akraba, hep sutoğul, ahret evlâdı filândı. (YÖ/ÖS)

Ona serbest olsaydı Erenköy'ünden başka nereye gidebileceğini sordum. (DHK/PS)

Artırdığı para ile bilfarz yemekhaneler için sofra takımı yahut sınıflar için ders aletleri tedarik eder. (A/RNG)

Biraz daha yürüdükten sonra, Bahçekapı taraflarındaki manavların önünde yavaşladı. (P/SA)

2.1.4.6. Günümüzde Batı dillerinin etkisiyle bazı isim tamlamalarının tamlayanı ile tamlananın yerlerinin değiştirilmesiyle Türkçenin kurallarına tamamen aykırı birtakım eksiz isim tamlaması grupları oluşturulmuştur: *Eczane Ayşe, Cafe Aşk, Lokanta Osman, Kulüp Antika* gibi. Zamanla normal görülerek önce konuşma diline oradan da yazı diline yerleşen bu tür eksiz isim tamlaması grupları, Türkçe dil kurallarının yerleşmesi, öğrenilmesi ve öğretilmesine büyük zarar vermektedir. Bu tür eksiz isim tamlaması gruplarının daha fazla yaygınlaşmaması için söz konusu kelime gruplarını kullanmaktan şiddetle kaçınmak gerekir.

Yeni açtığı işyerine "Eczane Ayşe" ismini vermiş.

Ablam yıllardır Cafe Rüya'da çalışıyor.

Sempozyumun açılış programı Otel Konfor'da yapılacaktır.

Bu akşam yemeğini Lokanta Ali'de yiyeceğim mi?

Koleksiyoncu olmak için Kulüp Antika'ya üye olmak gerekiyordu.

2.1.4.7. İsim tamlaması gruplarının yıpranmasıyla oluşan eksiz isim tamlaması gruplarında ilgi eki ve iyelik eki almamasına rağmen tamlayan ile tamlanan arasında iyelik ilgisi vardır.

Bingöl'de yeni açtığı lokantasında İzmir köfte, dalyan köfte, İnegöl köfte gibi köfte yemekleri satıyor.

Mehmet Selim Bey, yol kenarındaki işyerinde bize Akçabat köfte ısmarladı.

Düşman askerleri çölü geçtikten sonra şimal batıya yöneldiler.

Davut, deniz yarbay olarak görev yaparken disiplinsizlik sebebiyle ordudan ihraç edildi.

Ahmet, hala asayiş şubede mi çalışıyor.

Cephede görev yaparken hava albay rütbesi almıştım.

Bursa'da bulunduğumuz zaman Şair Nefi Sokak'ta oturduk.

2.1.5. Sıfat tamlaması gruplarının yıpranmasıyla oluşan eksiz isim tamlaması grupları, yapıları ve oluşum evreleri bakımından ikiye ayrılır.

2.1.5.1. Sıfat tamlaması gruplarının yıpranmasıyla oluşan eksiz isim tamlaması gruplarının bir kısmı “sıfat tamlaması grubu > ayrılma grubu > eksiz isim tamlaması grubu” şeklinde gelişim göstermiştir: *demirden yapılmış kapı > demirden kapı > demir kapı* gibi. Bu tür eksiz isim tamlaması gruplarında tamlayan tamlananın neyden yapıldığını, ham maddesini gösterir.

Tarihi taş köprüye krom korkuluk yapmak olur mu?

Plastik bidonları duvarın üstüne yerleştirdikten son cam vazoları içeri taşıdı.

Düğünde geline bir gümüş kolye ile bir altın yüzük hediye ettik.

Değirmi sakallı sık sık Niğde'ye gidip geldiğini orada birçok bildikleri olduğunu söyledi. (B/SA)

Tahta evlerinin içini, Beykoz testisi içinde Tomruk suyu soğuyan kuyularını, incir ağacını, Üsküdar çatması örtüleri, yazma, başörtülü tüy gibi hafif bir kadını görür gibi oldum... (HB/SFA)

Deniz içindeki çardağın harap beton ayaklarına sarıya çalan yeşil dalgalarda karpuz kabuklarının yüzdüğü bir lodos günde oraya gitmek için dayanılmaz bir arzu duyuyorum. (HB/SFA)

Avni, hastane için hususi satın aldığı mavi yollu tisör pijama ile beyaz karyolasının kenarına oturarak Niğde'den para gözledi. (B/SA)

2.1.5.2. Sıfat tamlaması gruplarının yıpranmasıyla oluşan eksiz isim tamlaması gruplarının bir kısmı ise, “sıfat tamlaması grubu > eksiz isim tamlaması grubu” şeklinde gelişim göstermiştir: *çelik gibi irade > çelik irade* gibi. Bu tür eksiz isim tamlaması gruplarında tamlayan tamlananın neye benzediği gösterir.

Tilki herif, yine yufka yürekli kadını kandırdı.

Ayşe'nin ipek saçları, kömür gözlerine set olmuştu.

Ölüdeniz'de altın kalpli bir dost bulacaksın.

Değirmi sakallı yatak komşusu elini yavaşça omuzuna koyarak: “Üzülme canım” dedi, “ama üzülme demek de boş laf can pazarı bu... (B/SA)

Tuzağı kurmuş bekliyor, domuz herif!’’ diye homurdandı. (PSA)

Aslan kardeşim, orada hastaya bakmazlar, acemi doktorlara ders gösterirler. (B/SA)

Bu altın kalpli, çelik iradeli çocuğu tanır mısınız?

2.1.5.5. Sıfat tamlaması gruplarının yıpranmasıyla oluşan eksiz isim tamlaması gruplarını oluşturan tamlayan ve tamlanan arasında iyelik ilgisi değil, niteleyen/belirten nitelenen/belirtilen ilişkisi vardır. Ancak eksiz isim tamlaması gruplarında niteleyen/belirten nitelenen/belirten ilişkisi sıfat tamlaması gruplarında olduğu gibi sıfat ile isim arasındaki güçlü ilişki değil, sıfat tamlamasından evrilmiş olmanın sonucu varlığını sürdüren iki isim unsuru arasındaki zayıf niteleyen/belirten nitelenen/belirten ilişkisinden ibarettir.

Bingöl'deki yangında bir ahşap cami, iki kerpiç ev yanarak kül oldu.

Şehre geldiklerinde bana bir bakır tepsi ve iki çift kıl çorap hediye etmişti.

Aslan işçiler beton blokları demir çubuklarla sabitlemeyi başardı.

Keman kaşlarını kiraz dudaklar ve elma yanaklar tamamlıyordu.

Taş kafa söylenenleri ters anlıyor.

Altın dişli adam etrafından resmi giyimlilere dönerek “pamuk eller cebe” dedi.

2.1.5.6. Sıfat tamlaması grubundan evrilerek günümüzde eksiz isim tamlaması hüviyeti kazanan “yün çorap, altın madalya, çelik irade, şeytan herif” gibi kelime grupları dilbilgisi ve söz dizimi kaynaklarında genellikle sıfat

tamlaması grubu olarak kabul edilir. Bu tür kelime grupları, birtakım evrelerden geçip şekil ve nitelik değiştirerek bugünkü şekillerini almıştır: *mermerden yapılmış abide(sıfat tamlaması grubu)* > *mermerden abide (ayrılma grubu)* > *mermer abide(eksiz isim tamlaması grubu)*, *çelik gibi irade(sıfat tamlaması grubu)* > *çelik irade (eksiz isim tamlaması grubu)* gibi. Dolayısıyla söz konusu kelime grupları, günümüzde aldıkları şekil itibarıyla sıfat tamlaması vasfını kaybederek eksiz isim tamlaması hüviyeti kazanmıştır.

Önde yürüyen badem gözlü çocuk, sırma saçlarını elleriyle tarıyordu.

Bu ölü şehirde ne kurt adamlar var bilir misin?

Aslan oğlum seninle gurur duyuyorum.

Bu uçsuz bucaksız ovayı altın başaklar süslüyor.

Şeytan herif, bir işi de menfaat gözetmen yapsa!

Yağmurlu havada altı delik ayakkabı ile dolaşınca yün çoraplarını ıslatmıştı.

2.1.6. Eksiz isim tamlaması grubu, tamlayan ve tamlanan olmak üzere iki isim unsurundan oluşur.

Bu gece kalmak için Deniz Otel’de yer ayarlayabildiniz mi?

Tilki herif, yine yufka yürekli kadını kandırdı.

Yeni aldığı kâğıt havluları naylon torbaya doldurdu.

Fatma Hanım altın bileziklerini Fatma Hanım elmas kolyesine eşdeğer görürmüştü.

Şu sendeki gül yanaklar, kalem kaşlar, servi boy kimde var?

Bütün varlığımızı toprak anaya borçluyuz.

Müdürümüz şu köşe dairede oturuyor.

2.1.7. Eksiz isim tamlaması grupları genellikle iki isim unsurundan oluşur. Ancak az da ikiden fazla kelimedenden oluşan eksiz isim tamlaması grupları vardır.

Elif, durmadan ağlayan bebeğin boncuk gözlerini kâğıt mendille sildi.

Bu cennet vatan uğruna nice koç yiğitler toprağa düşmüş,

Balıkları eski bir bakır sahanda pişirecekler.

Sırça köşklerde oturup fakir halkın sorunlarını çözemezsiniz.

Erkek kazak reyonunda satış elemanı yok.

Fatma’nın babası muhabere yüzbaşı rütbesi almış.

Erol Karcı Ajans, bu sezon yeni eleman almayacakmış.

Dünkü kaza İbrahim Şinasi Sokak’ta olmuş.

2.1.8. Eksiz isim tamlaması grubunda vurgu, genellikle hem tamlayan hem tamlanan üzerindedir.

Bütün altın takılarını çelik kasada saklıyordu.

Yün çoraplarımı yıkayıp taş duvarın üzerindeki bakır tele astım.

Mahmut’un en büyük tutkusu ipek gömlek giymek ve altın saat takmaktı.

Milis kuvvetlere bir muhabere yüzbaşı komutanlık yapıyor.

Düşman kuvvetleri şimal garbe yönelince yeni almak gerekti.

Kardeşim bir süredir Yılmaz Restorant’ta çalışıyor.

2.1.9. Eksiz isim tamlaması grubunda isim unsurları sıralanma şeklinde, ek almadan birleşir ve ayrı yazılır.

Uzun bir yürüyüşten sonra yemek masasına oturunca canım İzmir köfte istedi.

Yarın pikniğe gidip sac kavurma yapacağız.

Şiş kebab, Zürafa Sokak’taki Eser Lokanta’da yenir.

Şirketimiz bundan sonra çocuk ayakkabı sektöründe de faaliyet gösterecektir.

Ayşe Hanım çelik tencereleri ahşap dolaba yerleştirdi.

Bütün altın takılarını çelik kasada saklıyordu.

İnci dişleri kiraz dudakları tarafından çevrelenmiş, elma yanaklarını tamamlamıştı.

2.2. Eksiz İsim Tamlaması Cümle ve Kelime Grupları İçerisindeki Yeri

2.2.1. Eksiz isim tamlaması grubu, cümle veya kelime grupları içerisinde genellikle isim görevinde kullanılır.

Şirketimiz çocuk giyim sektöründe faaliyet gösteriyor.

Kilerdeki ahşap dolap eski plastik bidonlarla doluydu.

Bu yılki ihaleye Bulak İnşaat girmemiş.

Yeni görevlendirilen piyade üstteğmen eğitim fakültesi mezunu imiş.

Ayşe selvi boyu ve zeytin gözleriyle bütün dikkatleri üzerinde topluyordu.

Yarın akşam Yıldız Cafe’de buluşalım.

Deminden beri karşısındakinin sözlerini, “Bilirim bunların hepsini” demek isteyen bir gülümseme ile dinleyen değirmi sakallı, profesör kelimesini duyunca adeta hiddetlenmiş gibi kaşlarını çatı. (B/SA)

2.2.2. Eksiz isim tamlaması grubu, cümle veya kelime grupları içerisinde sıfat görevinde kullanılabilir.

Tarihi mermer sütunlu taklar hâlâ dimdik ayaktaydı.

Bakır telli makarayı deney için aldılar.

Ayşe, elma yanaklı, yosun gözlü bir kızdır.

Dünya var olalı beri taş kalpli zalimler yufka yürekli insanları sömürüyor.

Çil yüzlü adam: ‘Geçmiş olsun Süvari Bey!’ diye söze başladı. (P/SA)

Arka tarafındaki demir parmaklıklı kapı gıcırdadı, başımı çevirince, Hopalı gardiyan Ali Faik’le beraber Katil Osman’ın avluya girdiklerini gördüm. (KO/SA)

2.2.3. Eksiz isim tamlaması grubunu oluşturan isim unsurları başka bir kelime grubundan oluşabilir.

Firmamız yeniden çocuk ayakkabı sektöründe faaliyet göstermeye başladı.

Trabzon’a gidince Akçaabat köfte yemeğe gideceğim.

Serhat Çamlı Halı, yeni açılan bir firmadır.

Yazarın son yazısı Cumhuriyet Bilim Teknik’te çıktı.

Babam kösele ayakkabı giymeyi çok severdi.

Akşam yemeğinde kadınbudu köfte ve bulgur pilavı vardı.

2.2.4. Eksiz isim tamlaması grubu, başka bir kelime grubunun içerisinde yer alabilir.

Bu yıl Fıstık Ajans ile sözleşme imzalamadığım için sizinle beraber olamayacağım.

Annem kız kardeşime yaprak sarma ve biber dolma yapmayı öğretti.

Savaşın en acı yanı çelik namluların ahşap evlere yönelmesiydi.

Askeri yönlendiren er deri montunun cebinden kâğıt mendil çıkardı.

Adana kebabları yedikten sonra çok susamışlardı.

Yeni sarayda mermer sütunlar ve çelik kirişler ön plana çıkarılmış.

2.3. Eksiz İsim Tamlaması Grubunun Cümledeki Görevleri

2.3.1. Eksiz isim tamlaması grubu, cümlede özne görevinde veya özne görevinde olan bir kelime grubu içerisinde bulunabilir.

Aşırı yağıştan olsa gerek cam kavanozlar çok kirlenmişti

Kuzu tandır Konya yemeğidir.

Bingöl’de halk ekmek fabrikası yokmuş.

Taş kafa, söylenen her şeyi maalesef ters anlıyor.

Sence Yeşim Sokak bizi özlemiş midir?

Mahalle bakkalımızda kocaman bir çelik kasa vardı.

Hınzır öküz, zavallı ineği dövüyor. (YÖ/ÖS)

2.3.2. Eksiz isim tamlaması grubu, cümlede düz tümleş görevinde veya düz tümleş görevinde olan bir kelime grubu içerisinde bulunabilir.

Ayça’nın ipek saçlarını ve zeytin gözlerini unutamam.

Annem çok güzel yaprak sarma yapar.

Yarın kasaptan üç kilo dana kıyma, iki kilo kuzu kuşbaşı alır mısın?

Yerdeki bakır telleri toplar mısın?

Altın dişli adam, etrafındaki resmi giyimlilere dönerek “pamuk eller cebe” dedi.

Ayak esnaflığı yapar, memleketten elma kurusu, fasulye, nohut getirir, buradan oraya da kıl çuval, kösele, mih, nalça gönderirmiş. (B/SA)

2.3.3. Eksiz isim tamlaması grubu, cümlede dolaylı tümleş görevinde veya dolaylı tümleş görevinde olan bir kelime grubu içerisinde bulunabilir.

Babam liseyi Taş Mektep’te okumuş.

Babam bütün değerli eşyalarını işyerindeki çelik kasada saklıyordu.

Yeni işyerimizi Fuzuli Sokak’ta faaliyete açtık.

Balıkları eski bir bakır sahanda pişirecekler.

Bakır Han’da bekçilik yapan amcam dün ziyaretime gelmişti.

Burayı daha da darlaştırmak ister gibi bir kenara dizilmiş olan mermer masalarda taşra esnafı kılıklı birkaç adam çay içiyorlardı. (B/SA)

Bahçenin demir kapısında büyük bir “Kiralıktır” levhası asılıydı. (BL/ÖS)

2.3.4. Eksiz isim tamlaması grubu, cümlede zarf tümleci görevinde veya zarf tümleci görevinde olan bir kelime grubu içerisinde bulunabilir.

Eşekleri yükledikten sonra yükleri keten halatla bağladılar.

Elindeki kaşığı teneke kutuya sürterek garip sesler çıkarıyordu.

Kaza, ordu donatımdan çıktıktan sonra yaşandı.

Ağabeyim Robert Kolej’deyken çok ağır bir hastalık geçirdi.

Elindeki taş tespahi sallayarak yürüyordu.

Bu yemek, dana kuşbaşıyla yapılmaz.

Mürteci Yakup Hoca yanıma sokuldu, altına demir iskemlelerden birini çekerek: “Nasılsınız bakalım?” diye sordu. (KO/SA)

2.3.5. Eksiz isim tamlaması grubu, cümlede yüklem görevinde veya yüklem görevinde olan bir kelime grubu içerisinde bulunabilir.

Ahmet’in tek destekçisi devlet babadır.

Benim favori etli yemeğim sac kavurma, etsiz yemeğim yalancı yaprak sarmadır.

Türk film şirketlerinin irtibat büroları, genellikle Yeşilçam Sokak’tadır.

Göl bulunduğumuz yere göre şimal batıdaydı.

O günlerde bütün kitapçılar Papatya Sokak’taydı.

Tevkif edildikten sonra götürüldüğü ilk yer çocuk şubeydi.

Askerde rütbem piyade asteğmendi.

2.3.6. Eksiz isim tamlaması grubu, cümlede bağımsız tümleş görevinde veya bağımsız tümleş görevinde olan bir kelime grubu içerisinde bulunabilir.

Ah benim boncuk gözlü, şeker sözlü, yufka yürekli talihsiz kızım, seni çok vakitsiz kaybettim.

Kriz geçirmeden yediği yemek –ızgara köfte- ona çok ağır gelmiş.

Bugün akşam yemeğinde tavuk sote vardı.

3. SONUÇ

Türkçenin dil kurallarına göre isim tamlaması grupları esas itibariyle eksiz, özellikle iyelik eki olmadan kurulamaz. Eksiz isim tamlaması grubunu yok sayan bilim insanları, bu fikirlerini genellikle söz konusu kurala dayandırır. Ancak Eski Türkçenin yazılı kaynaklarında eksiz isim tamlaması grubu hüviyetinde olan “*Türk bodun, Ötüken yış, Şantung yazı*” gibi isim tamlaması grupları kullanılmış, Türkiye Türkçesi yazı dilinde “*şiş kebab, spor ayakkabı, demir kapı, çelik irade*” gibi köken bakımından iki farklı eksiz isim tamlaması grubu sıklıkla kullanılmaktadır. Bu durum, söz konusu isim tamlaması gruplarının Türkçede öteden beri var olan aslı isim tamlaması gruplarından biri olmadığını, bu tür isim tamlaması gruplarının dilin değişim, dönüşüm ve gelişim sürecinde sonradan oluştuğunu göstermektedir. Değişim ve dönüşüm süreçleri dikkate alındığında eksiz isim tamlaması gruplarının önce “en az çaba kuralı” neticesinde önce konuşma dilinde olduğu, zamanla yaygınlaşarak yazı diline geçtiği söylenebilir. Dolayısıyla Eski Türkçedeki “*Türk bodun, ötüken yış, şantung yazı*” gibi eksiz isim tamlaması grupları ile Türkiye Türkçesindeki isim tamlaması gruplarının yıpranmasıyla oluşan “*spor ayakkabı, şiş kebab*” gibi eksiz isim tamlaması grupları ve sıfat tamlamalarının yıpranması ile oluşan “*demir kapı, çelik yürek*” gibi eksiz isim tamlaması grupları, Türkçede öteden beri var olan aslı bir isim tamlaması grubu türü değil, Türkçenin değişim, dönüşüm ve gelişim sürecinde sonradan oluşmuş bir “kısaltma grubu”dur.

Bir anlam bütünlüğü oluşturmak üzere bir araya getirilen en az isim unsurundan oluşan ve tamlayanı ilgi eki, tamlananı iyelik eki almayan isim tamlaması grubuna “eksiz isim tamlaması grubu” denir: *çocuk şube, istihkâm binbaşı, şiş kebab, yün çorap, demir kapı, çelik yürek, inci diş* gibi. Bu kelime grubu, sık kullanılsa da, yazılı belgelerle takip edilebildiği ilk dönemden beri Türkçede varlığını sürdürmektedir: *Ötüken Yış* “Ötüken ormanı”, *Tabgaç Bodun* “Çin milleti”, *Türk begler* “Türk beyleri”, *kün togsık* “gün doğusu”, *bars yıl* “pars yılı” gibi. En az iki isim unsurundan oluşan eksiz isim tamlaması grubu genellikle “isim unsuru + isim unsuru” şeklinde kurulur. Dilbilgisi ve söz dizimi kaynaklarında “takısız tamlama, takısız isim takımı, takısız ad takımı, takısız isim tamlaması, eksiz ad takımı, eksiz ad öbeği, sıfat takımı, sıfat tamlaması” gibi farklı şekillerde adlandırılan bu kelime grubunun en çok kabul gören doğru terim adı “eksiz isim tamlaması grubu”dur. Bir tür kısaltma grubu olan eksiz isim tamlaması grupları, oluşum şekilleri bakımından isim tamlaması gruplarının yıpranmasıyla oluşan eksiz isim tamlaması grupları ve sıfat tamlaması gruplarının yıpranmasıyla oluşan eksiz isim tamlaması grupları olmak üzere ikiye ayrılır.

Türkiye Türkçesi yazı dilinde kullanılan isim tamlaması kökenli olan eksiz tamlaması grupları, kendi arasında aldıkları nihaî şekil itibariyle iki kısma ayrılmaktadır. İsim tamlaması gruplarının yıpranmasıyla oluşan eksiz isim tamlaması gruplarının önemli bir kısmı, gelişimini “isim tamlaması grubu > eksiz isim tamlaması > birleşik isim grubu” şeklinde sürdürüp kalıplaşarak bitişik yazılmaya başlanmıştır: *Topkapı, Kadıköy, ruhbilim, dilbilim, hücumbot* gibi. Başta yer ve yerleşim birimi adları olmak üzere kalıplaşarak bitişik yazılmaya başlanan bu tür eksiz isim tamlaması grupları aldıkları son şekil itibariyle eksiz isim tamlaması grubu hüviyetini kaybedip birleşik isim grubu hüviyeti kazanmıştır: *Top Kapısı > Top Kapı > Topkapı, dil bilimi > dil bilim > dilbilim, hücum botu > hücum bot > hücumbot* gibi. İsim tamlaması gruplarının yıpranmasıyla oluşan eksiz isim tamlaması gruplarının bir kısmı ise, “*belirtili/belirtisiz isim tamlaması grubu > eksiz isim tamlaması*” şeklinde gelişim göstermiştir: *spor ayakkabı, şiş kebab, deniz binbaşı, çocuk şube* gibi. Bu tür eksiz isim tamlaması grupları, Türkiye Türkçesi yazı dilinde eksiz isim tamlaması hüviyetiyle kullanılmaya devam edilmektedir.

İsim tamlaması gruplarının yıpranmasıyla oluşan eksiz isim tamlaması gruplarında iyelik eki düşmesine rağmen varlığını hissettirmeye devam ettirmektedir. Bu sebeple bu tür eksiz isim tamlaması gruplarında tamlayan ilgi eki, tamlanan iyelik eki almamasına rağmen bir iyelik ilgisi vardır. Bu tür eksiz isim tamlaması grupları, genellikle kurum, kuruluş, yemek, yer, sokak, terim, dergi, gazete, program adlarında görülür: *Ceylan Market, İzmir köfte, yaprak sarma, Papatya Sokak, çocuk giyim, Müzik haber* gibi. Başta işyeri, dergi, gazete ve program adları olmak üzere isim tamlamasının yıpranmasıyla oluşan eksiz isim tamlaması gruplarının önemli bir kısmının oluşumunda yabancı dillerin etkisi vardır. Bazı belirtisiz isim tamlamaları “+II/+IU”, sIz/+sUz’ ekini aldıklarında tamlananın aldığı iyelik

eki düşer ve eksiz isim tamlaması grubu şeklini alırlar: *kepçe kulaklı, biber gazlı, nar ekşisiz, kol çantasız* gibi. Ancak bu durum geçici olup söz konusu kullanımla sınırlıdır.

Türkiye Türkçesi yazı dilinde kullanılan sıfat tamlaması kökenli eksiz isim tamlaması grupları, kendi arasında yapıları ve oluşum evreleri bakımından ikiye ayrılır. Sıfat tamlaması gruplarının yıpranmasıyla oluşan eksiz isim tamlaması gruplarının bir kısmı, “sıfat tamlaması grubu > ayrılma grubu > eksiz isim tamlaması grubu” şeklinde gelişim göstermiştir: *demirden yapılmış kapı > demirden kapı > demir kapı* gibi. Bu tür eksiz isim tamlaması gruplarında tamlayan tamlananın neyden yapıldığını gösterir. Sıfat tamlaması gruplarının yıpranmasıyla oluşan eksiz isim tamlaması gruplarının bir kısmı ise, “sıfat tamlaması grubu > eksiz isim tamlaması grubu” şeklinde gelişim göstermiştir: *çelik gibi irade > çelik irade* gibi. Bu tür eksiz isim tamlaması gruplarında tamlayan tamlananın neye benzediğini gösterir. Sıfat tamlaması gruplarının yıpranmasıyla oluşan eksiz isim tamlaması gruplarını oluşturan tamlayan ve tamlanan arasında iyelik ilgisi yoktur. Bunun yerine niteleyen/belirten nitelenen/belirtilen ilişkisi vardır. Ancak bu ilişki sıfat tamlaması gruplarında olduğu gibi sıfat ile isim arasındaki güçlü ilişki değil, sıfat tamlamasından evrilmiş olmanın sonucu olarak hissettiren iki isim unsuru arasındaki zayıf niteleyen/belirten nitelenen/belirten ilişkisinden ibarettir.

Sıfat tamlaması grubundan evrilerek günümüzde eksiz isim tamlaması hüviyeti kazanan “*yün çorap, altın madalya, çelik irade, şeytan herif*” gibi kelime grupları, dilbilgisi kaynaklarında genellikle nihaî şekilleri yerine önceki şekilleri esas alınarak sıfat tamlaması grubu kabul edilir. Ancak söz konusu kelime grupları dilin değişim ve gelişim sürecinde birtakım evrelerden geçip şekil ve nitelik değiştirerek bugünkü şekillerini almıştır: *mermerden yapılmış abide(sıfat tamlaması grubu)>mermerden abide (ayrılma grubu)> mermer abide(eksiz isim tamlaması grubu), çelik gibi irade(sıfat tamlaması grubu)>çelik irade (eksiz isim tamlaması grubu)* gibi. Söz konusu kelime grupları, günümüzde aldıkları şekil itibariyle sıfat tamlaması grubu vasfını kaybedip eksiz isim tamlaması grubu hüviyeti kazanmıştır. Dolayısıyla bu tür kelime gruplarının aldıkları nihaî şekil itibariyle sıfat tamlaması grubu olarak kabul edilmesi bilimsel temelden yoksundur.

Türkçe dil kurallarına göre bir kelime grubunda önce tamlayan sonra tamlanan gelir. Ancak günümüzde Batı dillerinin etkisiyle bazı isim tamlaması gruplarının tamlayanı ile tamlananının yerleri değiştirilmiş ve Türkçe söz dizimine tamamen aykırı birtakım eksiz isim tamlaması grupları oluşturulmuştur: *Eczane Ayşe, Cafe Aşk, Lokanta Osman, Kulüp Antika* gibi. Zamanla normal görülerek önce konuşma diline oradan da yazı diline geçen bu tür isim tamlaması grupları, Türkçe dil kurallarının yerleşmesi, öğrenilmesi ve öğretilmesine büyük zarar vermektedir. Bu tür isim tamlaması gruplarının daha fazla yaygınlaşmaması için söz konusu kelime gruplarını kullanmaktan şiddetle kaçınmak gerekir.

Eksiz isim tamlaması grupları genellikle iki isim unsurundan oluşur. Ancak az da ikiden fazla kelimedenden oluşan eksiz isim tamlaması grupları vardır: *kuzu şiş kebab, jandarma istihkâm binbaşı* gibi. Bu tür isim tamlaması gruplarında vurgu genellikle hem tamlayan hem tamlanan üzerindedir. Eksiz isim tamlaması grubunda isim unsurları sıralanma şeklinde, ek almadan birleşir ve ayrı yazılır. Kelime ve cümle içerisinde genellikle isim görevinde kullanılan eksiz isim tamlaması grupları zaman zaman sıfat görevinde de bulunabilir. Eksiz isim tamlaması grubunu oluşturan isim unsurları başka bir kelime grubundan oluşabildiği gibi, bu isim tamlaması grubu başka bir kelime grubunun içerisinde de yer alabilir. Ayrıca eksiz isim tamlaması grubu, cümlede yüklem, özne, düz tümleç, dolaylı tümleç, zarf tümleci ya da bağımsız tümleç görevinde ya da bu görevlerde olan bir kelime grupları içerisinde bulunabilir.

KAYNAKÇA

1. AÇIKGÖZ, Halil - YELTEN, Muhammet (2005) *Kelime Grupları*, Doğu Kütüphanesi, İstanbul.
2. AKDAĞ, Mustafa (1998) “*Türk Dilinin Tamlama Sistemi*” Türk Dili (Haziran), s.501-504.
3. AKMAN, Eyüp (2004) “*Belirtisiz İsim Tamlaması mı, Sıfat Tamlaması mı?*” V. Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri I. TDK Yayınları, Ankara, s.119-124
4. BALCI, Tahir (2001) “*Ad Takımı-Sıfat Takımı Sorunu*” Dil Dergisi (Şubat), s.14-17;
5. BOLULU, Osman (1995) “*Türkçede Takısız Ad Takımı Vardır*”, Çağdaş Türk Dili, sayı 88, s.33-36.
6. BÜKER, A. Cengiz (1995) “*Takısız Ad Takımı Denmeli mi?*”, Çağdaş Türk Dili (Aralık): 36-38.
7. ÇAM ÖNEREN, Ayfer (1995) “*Ah Şu Takısız Tamlamalar*”, Çağdaş Türk Dili (Aralık) : 20-23.
8. DELİCE H. İbrahim (2017) *Takısız İsim Tamlaması Üzerine*, Uluslararası Farkındalık Konferansı, Krakow, Polonya, 16-18 Kasım 2017, Cilt:1 s. 129-140.
9. DELİCE, İbrahim (2012) *Türkçe Sözdizimi*, Kitabevi Yayınları, İstanbul.

10. DEMİR, Celal (2007) “*Türkiye Türkçesi Gramerlerinde İsim Tamlaması Sorunu ve Bir Tasnif Denemesi*”, Ege Üniversitesi Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi / Journal of Turkish World Studies, Cilt: VII, Sayı 1: s. 27-54.
11. DUMAN, Musa (2001) “*Tarihi Metinlerdeki Örnekleri Işığında ‘Takısız Tamlama’ Konusu Üzerine*” Bildiriler, Erciyes Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyat yayınlar, c.I, 12-13 Nisan 2001, Kayseri, s. 255-262
12. ERYAŞAR, Süreyya (1995) “*Takısız Ad Tamlaması*”, Çağdaş Türk Dili, Sayı 85, s. 30-31.
13. GEMALMAZ Efrasiyap (1997) “*Türkçedeki Tamlanan Eki Üzerine*” Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi, Sayı 8: s.209-213.
14. GEMALMAZ, Efrasiyap (1996) “*Türkçede İsim Tamlamalarının Derin Yapısı*” Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi, Sayı 4: s.165-172.
15. GENCAN, Tahir Nejat (1966) *Dilbilgisi*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
16. GÜVELİ, Mustafa (1969) “*Takısız Tamlamalar Sorunu*”, Türk Dili (Mart), s835-836.
17. GÜVELİ, Mustafa (1970) “*Neden Ad Takımı Değil de Sıfat Takımı*”, Türk Dili (Ağustos), s.417-418.
18. HARUT, Semra (1992) “*Türkçede Takısız Tamlama Yanılgısı*”, Çağdaş Türk Dili, 57. sayı
19. KAHRAMAN, Tahir (1995) “*Takısız Ad Takımı Sorunu*”. Çağdaş Türk Dili (Eylül): 17-19.
20. KARAATLI, Recep (2004) “*Bir İsim Tamlamasında İyelik Ekinin Düşmesi Üzerine Bir Görüş*” Türklük Bilimi Araştırmaları Dergisi (TÜBAR) 15, Bahar, s.9-18.
21. KARAHAN, Leyla (1999) *Türkçede Söz Dizimi –Cümle Tahlilleri*, Akçağ Yayınları, Ankara.
22. KERİMOĞLU, Caner (2011) “*Takısız Ad Tamlaması Tartışması ve Tür – Öbek İlişkisi*” Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 6/1 Winter 2011 s. 1442-1456.
23. KILIÇOĞLU, Vecihe (1954) “*Dilimizin Bir Meselesi*” Türk Dili (Eylül), Sayı 36, s.715-719.
24. MAYZEL, S. S., (1958) “*Türk Dilinde İzafet*”, (Tanıtma: Abdülkadir İnan), TDAY- Belleten, Ankara: 279-313.
25. ÖZKAN- Mustafa-Veysi SEVİNÇLİ (2013) *Türkiye Türkçesi Söz Dizimi*, Akademik Kitaplar Yayınevi, 3. Baskı, İstanbul.
26. ÖZKAN, Abdurrahman- Mustafa TOKER- Ufuk Deniz AŞÇI (2016) *Türkiye Türkçesi Söz Dizimi*, Palet Yayınları, Konya.
27. ÖZMEN, Mehmet (2000) “*İsim ve Sıfat Tamlamalarındaki Bozulmalar Üzerine*”, Türk Dili, Sayı: 586, s. 354-363.
28. ÖZMEN, Mehmet (2013) *Türkçenin Sözdizimi*, Karahan Kitabevi, Adana.
29. TOKYÜREK, Hacer; PEKACAR, Çetin (2014) “*Eski Türkçeden Günümüze Eksiz Ad Tamlaması Meselesi*”, Dil Araştırmaları, Sayı: 15, Güz, s.9-38.
30. TÜRKSEVEN, Ali (1994) “*Takısız Ad Takımı Olabilir mi?-1*”, Çağdaş Türk Dili, sayı 77/78, s. 80-82.
31. TÜRKSEVEN, Ali (1995) “*Takısız Ad Takımı Olabilir mi?-2*”, Çağdaş Türk Dili, sayı 88, s. 43-45.
32. ÜNAL, Recai (1994) “*Türkiye Türkçesindeki Bir Ad Öbeği Sorunsalı “Takısız” Denilen Ad Tamlaması ve Ad Tamlaması Sınıflaması İçindeki Yeri*”. Dil Dergisi (Nisan): 37-42.
33. ZÜLFİKAR, Hamza (1995) “*Takısız Ad Tamlaması Sorunu*”, Türk Dili (Temmuz), s.781-788.

Örnekler İçin Taranan Eserler ve Kısaltmaları

- A/RNG : Acımak / Reşat Nuri Güntekin
B/SA : Böbrek / Sabahattin Ali
BL/ÖS : Beyaz Lale / Ömer Seyfettin
BÖİA/İP : Babil’de Ölüm İstanbul’da Aşk / İskender Pala
DHK/PS : Dokuzuncu hariciye Koğuşu / Peyami SAFA

HB/SFA : Havada Bulut / Sait Faik Abasıyanık
KO/SA : Katil Osman / Sabahattin Ali
P/SA : Portakal / Sabahattin Ali
YÖ/ÖS : Yüksek Ökçeler / Ömer Seyfettin

e-ISSN: 2630-6417

International Journal of Social,
Humanities and Administrative
Sciences (JOSHAS JOURNAL)

Vol: 8 Issue: 57
Year: 2022 October
Pp: 1304-1313

Arrival
22 July 2022
Published
25 October 2022

Article ID
64713
Article Serial Number
05

DOI NUMBER
<http://dx.doi.org/10.29228/JOSHAS.64713>

How to Cite This Article
Aktaş, M. (2022). "Tarihin
Akışını Değiştiren Savaş:
Malazgirt", Journal of Social,
Humanities and Administrative
Sciences, 8(57):1304-1313

International Journal of Social,
Humanities and Administrative
Sciences is licensed under a Creative
Commons Attribution-
NonCommercial 4.0 International
License.
This journal is an open access, peer-
reviewed international journal.

Tarihin Akışını Değiştiren Savaş: Malazgirt

The Battle That Changed the Flow of History: Manzikert

Murat Aktaş

Prof. Dr., Muş Alparslan Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, Muş, Türkiye

ÖZET

Malazgirt Savaşı aradan geçen dokuz buçuk asırlık zamana karşın hala çeşitli tartışmalara ve polemiklere konu olmaktadır. Birçok tarihçi açısından Bizans İmparatorluğu'nun uzun süren çöküş sürecinin başlangıcı olarak kabul edilen bu Savaş aynı zamanda Haçlı Seferleri'nin tetikleyicisi olmuştur. Malazgirt Savaşı'nın hem İslam Dünyası hem de Batılılar için önemini ve sonuçlarını ele alan bu makale hem Müslüman tarihçiler hem de Batılı tarihçilerin bakış açılarını inceleyerek bu savaşla ilgili tartışmalı konuları karşılaştırmalı bir bakış açısıyla sunmaktadır. Makale, Savaşın tam tarihi ve savaşa katılan ordulardaki askerlerin sayıları gibi tartışmalı konularla ilgili detaylı bilgiler vermektedir. Makale bu kaynaklar ışığında bu Savaşın sadece Türkler ve Müslümanlar açısından değil aynı zamanda dünyanın büyük bir kısmı için de kader değiştiren ve kendinden sonraki yüz yılları şekillendiren bir dönüm noktası olduğunu göstermektedir. Malazgirt Savaşı Bizanslılardan Hristiyanlığın koruyucusu unvanının alınmasına neden olurken bu savaştan sonra Selçuklular da Müslümanlığın koruyucusu unvanına kavuşmuştur. Makale Malazgirt Savaşı'nın yaşandığı dönemde siyasal güçlerin belirlenmesinde mihenk taşı mahiyetinde olduğunu göstermektedir.

Anahtar Sözcükler: Malazgirt Savaşı, Bizans İmparatorluğu, Selçuklu, Sultan Alparslan, Romanos Diogenes

ABSTRACT

The Battle of Manzikert is still the subject of various discussions and polemics despite the nine and a half centuries that have passed. Considered by many historians to be the beginning of the long-lasting collapse of the Byzantine Empire, this War was also the trigger of the Crusades. This article, which deals with the importance and consequences of the Battle of Manzikert for both the Islamic World and the Westerners, examines the perspectives of both Muslim and Western historians and presents the controversial issues related to this war from a comparative perspective. The article provides detailed information on controversial issues such as the exact history of the War and the number of soldiers in the armies involved in the war. In the light of these sources, the article shows that this war was a turning point that changed fate and shaped the next centuries, not only for Turks and Muslims, but also for a large part of the world. While the Battle of Manzikert caused the Byzantines to lose the title of protector of Christianity, after this war, the Seljuks gained the title of protector of Islam. The article shows that the Battle of Manzikert was a touchstone in the determination of political forces.

Keywords: The Battle of Manzikert, Byzantium Empire, Seljuk, Sultan Alparslan, Romanos Diogenes

1. GİRİŞ

Malazgirt Zaferi, sadece Türk yazarlar tarafından değil aynı zamanda bazı Batılı yazarlar tarafından da binlerce kilometre ötelede yaşayan çok sayıda toplumun kaderini dönüştüren ve tarihin akışını değiştiren, simgesel anlamlar yüklenen önemli bir tarihi olay olarak değerlendirilmektedir. Tarihçiler Malazgirt Savaşı'nı Bizans İmparatorluğu'nun kaçınılmaz çöküşüne yol açan ölümcül darbe olarak tanımlamaktalar (Hillenbrand, 2007:1; Murgatroyd, 2015: 5-7; Markham, 2013). Birçok tarihçi açısından Malazgirt Zaferi, Türklerle Anadolu'nun kapılarının açılması, Bizans İmparatorluğu'nun uzun süren çöküş sürecinin başlangıcı ve Haçlı Seferleri'nin tetikleyicisi olarak kabul edilmektedir (Nicolle, 2013; Cahen, 1938.). Bizans'ın yenilgisi aynı zamanda Avrupa'nın Müslüman Dünyası'na yönelik korkularını körükleyerek Birinci Haçlı Seferi'nin katalizörü oldu (Hillenbrand, 2007:1). Nitekim Bizans İmparatorluğu'nun Malazgirt Savaşı'nda yenilmesinin ardından Papa, Türklerin ve Müslümanların, Hristiyanlar için artık ciddi bir tehdit oluşturmaya başladığını ileri sürerek, onlara karşı ortak bir Hristiyan ordusu kurulmasını önermiş, hatta böyle bir ordu kurulursa ordunun komutanlığını üstlenmeye hazır olduğunu bildirmiştir (Holt, 1986.).

Bu kadar büyük ve önemli bir savaş olan, Müslüman ve Hristiyan topluluklar için simgesel anlamları olan Malazgirt Savaşı doğal olarak efsanevi bir takım niteliklere bürünmüştür. Bu Savaş hakkındaki değişik dillerdeki literatür incelendiğinde hala aydınlatılmayı bekleyen birçok husus bulunduğu görülmektedir. Savaşın tam olarak hangi gün ve tarihte, tam olarak nerede yapıldığı ve savaşa katılan orduların asker sayıları gibi temel konularda bile farklı görüşlerin ileri sürüldüğü görülmektedir (Keçiç, 2022: 89). Malazgirt Savaşı'nda tarafların asker sayılarından, savaşta taraf değiştiren gruplar ve savaşın sonuçlarına kadar birçok konuda farklı sayılar, söylentiler ve bilgiler ileri sürülmekte ve bu konularla ilgili akademik çalışmalar yapılmaktadır. Bütün bu farklı iddialar ve polemikler bu savaşın sonuçlarının ele alınış şeklini de etkilemektedir. Bu yüzden Malazgirt Savaşı, hala üzerinde yazılıp çizilmeyi hak eden önemli bir tarihi ve toplumsal konu olmaya devam etmektedir.

Peki, 11. Yüzyılda yaşanmış olan Malazgirt Savaşı ve Zaferi Müslüman tarihçilerin yanı sıra Batılı tarihçiler tarafından nasıl ele alındı? 21. Yüzyılda hala tartışılmalara ve polemiklere konu olan bu savaşın sebebi veya sebepleri neydi? Malazgirt Zaferi etrafında yürütölen bütün tartışma ve polemiklerin nedenleri ve kaynakları nelerdir? Malazgirt Savaşı'nın İslam dünyası ve Hristiyan dünyası için anlamı ve önemi nedir? Yaşandığı dönemden itibaren günümüze kadar insanların kaderini değıştiren bu savaşta Romanos Diogenes ve Sultan Alparslan'ın askerlerinin sayıları ve bu orduların savaşta kayıpları neydi? Tarihin akışını değıştiren bu savaşın en önemli siyasi ve toplumsal sonuçları nelerdir? Bu ve benzeri sorulara sağlıklı cevaplar verilebilmesi için konunun soğukkanlı bir şekilde ele alınması gerekmektedir. Bu da Sümer ve Sevim'in (1971) de belirttiği gibi; savaşın her iki tarafının da dikkate alınarak konuyla ilgili Türkçe literatürün yanı sıra Bizans, Ermeni ve diğerkaynaklardaki bilgilerin de birlikte değerdendirilmesini gerektirmektedir.

2. SAVAŞ ÖNCESİ BİZANS İMPARATORLUĞUNUN DURUMU

Büyük Roma İmparatorluğu'nun 395 yılında ikiye ayrılması ile kurulan Bizans İmparatorluğu, Batı Roma İmparatorluğu'nun 476 yılında yıkılmasının ardından Avrupa ve Orta Doğu'da geniş bir alana hükmeden güçlü bir İmparatorluk oldu. Ancak 867'de değışen hanedanlık Roma ve Yunan siyasi anlayışından farklı bir siyasi anlayış geliştirmeye başladı. Askeri ve dini kurumların etkisinin güçlendirildiği bir tür otokraziye dayanan bu yönetim anlayışında krallar kendilerini otokrat olarak tanımlamaya başladı (Stephens, 1968: 78). Buna rağmen Bizans İmparatorluğu, 11. Yüzyılın ortasına kadar güçlü ordusu, tecrübeli bürokratik geleneği olan bir İmparatorluk olarak varlığını sürdürdü. Avrupa'nın yanı sıra Balkanlar ve Orta Doğu'da etkin rol oynayan Bizans İmparatorluğu, Hristiyan Avrupa'yı Müslüman Persler, Araplar ve Türklerden gelebilecek saldırılara karşı koruyan bir kalkan işlevi görüyordu.

Ancak 11. Yüzyıl Bizans İmparatorluğu açısından oldukça kritik bir dönem oldu. Yüzyılın başlarında önemli başarılar elde eden İmparatorluk, bu yüzyılda Doğu'daki Ermeni topraklarını kendi sınırlarına katarak Ermenileri iç bölgelere doğru göçe zorladı. Bizans İmparatorluğu'nun, Ermeni nüfusunu doğudan güneye, Fırat'ın kıyılarına doğru kaydırma politikası 11. Yüzyılda, temel bir politika olarak benimsenmişti. İmparator II. Basileios Bulgaroktonos döneminde, (1021-1022 yılları arasında) doğuda Ermeni Hanedanlığına karşı yapılan seferlerle çok sayıda Ermeni yerleşim yeri Bizans İmparatorluğu'nun doğu eyaletlerine dahil edilmişti (Ostrogorsky, 2017: 244). Böylece İmparatorluğun doğusunu koruyan ve güvenliği için bir nevi tampon işlevi gören yerli savunma grupları yok edilmiş (Ayönü, 2014) ve Bizans'ın doğudaki sınırları saldırılara açık hale gelmiş oldu.

Dolayısıyla Bizans İmparatorluğu sürekli sınırlarını genişletirken aslında sınırlarını daha korumasız ve kırılgan hale de getirmişti. Bizans'ın Ermeni yerleşim birimlerine yaptığı seferler Ermenilerin Bizans'a karşı hoşnutsuzluğunu da had seviyeye çıkarmıştı. 11. Yüzyılın ortalarına gelindiğinde Türkler de yavaş yavaş Bizans'ın savunmasız hale gelmiş olan doğu sınırlarına doğru akınlar düzenleyecekti. İmparatorluğun doğudaki sınırlarının saldırılara açık hale gelmesi ile birlikte buralara yapılan baskınlar imparatorluğu önemli oranda yıprattı ve Türklerin Anadolu'ya yerleşmesini sağlayacak sürecin önünü açmış oldu.

3. SELÇUKLU BİZANS İLİŞKİLERİ

11. Yüzyılın başlarından itibaren Orta Asya'dan batıya doğru ilerleyen Selçuklular, 1040 yılının Mayıs ayında Gazneliler ile yaptıkları Dandanakan Savaşı'nı kazandıktan sonra Tuğrul Bey'i (1038-1063) Horasan hükümdarı ilan ettiler. Böylece Tuğrul Bey döneminde büyük zaferler kazanan Selçuklular, bir yandan günümüzde İran ve Irak sınırları içinde kalan toprakları fethederek kendilerini Sünni İslam Dünyası'nın koruyucusu olarak görmeye başlarken, diğeryandan Bizans topraklarına akınlar düzenleyerek doğudan gelen Türkmen aşiretlerinin kendi kontrollerindeki topraklar yerine batıdaki Bizans topraklarına yönelmesinin önünü açtılar (Haldon, 2011). Bizans ordusunu 1048'de Pasinler Ovası'nda ağır bir yenilgiye uğratan Selçuklular, Doğu Anadolu'daki bazı önemli kaleleri de ele geçirdiler. Bizans topraklarına baskınlar düzenleyen Tuğrul Bey'in üvey kardeşi İbrahim Yanal, 1048'de Trabzon, Abhaz ve Erzurum'a yaptığı seferlerle büyük zaferler kazandı.

Bizans İmparatoru IX. Konstantinos Monomakus (1042-1055), Selçukluların elinde esir olan Abhaz Kralı'nın serbest bırakılması için Tuğrul Bey'le 1048 ve 1049'da müzakereler yürüttü. Abhaz Kralı İstanbul'da bulunan bir caminin tamir edilerek hutbe okutulması karşılığında serbest bırakıldı. Bizans imparatoru IX. Konstantinos Monomakus Abhazya melikini fide almada serbest bırakan Tuğrul Bey'e minnet ve şükran ifadesi olarak çeşitli hediyeler göndermiş, ayrıca bu camiye tamir ettirip namaz kılınmasına ve hutbe okunmasına müsaade etmişti.¹ Ardından Tuğrul

¹ Konuyla ilgili detaylar farklı kaynaklarda farklı şekilde ifade edilmektedir. Örneğin Avcı; Büyük İslam Ansiklopedisi'nde şu ifadeleri kullanmaktadır: "Bizans imparatoru IX. Konstantinos Monomakus (1042-1055) Abhazya melikini fide almada serbest bırakan Tuğrul Bey'e minnet ve şükran ifadesi olarak çeşitli hediyeler gönderdi, ayrıca bu camiye tamir ettirip namaz kılınmasına müsaade etti ve 1049'da hutbe Tuğrul Bey ile Abbasi halifesi adına okundu. Fatimi Halifesi Mustansir-Billah 1055 yılında İstanbul'a bir elçi göndermiş ve bu elçi orada Sultan Tuğrul Bey'in elçisiyle karşılaşmıştır. Tuğrul Bey'in elçisinin getirdiği mektupta Bizans yönetiminden elçinin İstanbul'daki camide namaz kılınmasına müsaade edilmesi istenmiştir. Bu izin verilmiş ve Cuma namazında hutbe Abbasi Halifesi Ka'im-Biemrillah adına okunmuştur." (Avcı, 2020). Burada tarihler ve isimler konusunda bir ihtilaf olduğu veya

Bey 1051’de, İmparator IX. Konstantinos’a elçi göndererek Bizans’ın kontrolünde olan Suriye üzerinden Mısır’ı ziyaret etmek istediğini bildirmişti. Ancak Bizans İmparatoru Selçukluların Fatımi Halifesi’ne zarar vereceğini düşünerek Tuğrul Bey’in bu talebini reddetti. Bizans İmparatoru bu davranışıyla Fatımi Halifesi’nin kendisi için ne kadar önemli olduğunu da göstermişti. Buna karşın Selçukluların Mısır’a ilgisi devam etti. Nitekim ilerde Romanos Diogenes Malazgirt Savaşı ile sonuçlanacak sefere çıktığında da Sultan Alparslan Mısır’a doğru yola çıkmıştı.

Bu arada 1055’e gelindiğinde Selçukluların sınırları Bizans sınırlarına dayanmıştı (Dodayan, 2013: 20). Buna rağmen Bizans ve Selçuklu ilişkileri Alparslan’ın tahta çıkışına kadar kısmen de olsa diyalog içerisinde seyretti. Ancak Müslümanları doğu ve güneydoğudaki sınırları için tehdit olarak gören Bizans İmparatorluğu güneydoğudaki sınırlarını güçlendirmek amacıyla 1062’de Halep yakınlarında bazı kaleler inşa etti (Zakkar, 1971:164).

Tuğrul Bey 1063’te 70 yaşında öldüğünde, Selçuklular arasında kısa bir süre taht kavgaları yaşandı. Tuğrul Bey’in yeğeni Alparslan, 1063’ün sonlarında Başkenti ele geçirerek İsfahan’da İslam Sultanı olarak tahta oturdu (Salibi, 1977: 114).

Bazı Bizans kalelerine saldırılar düzenleyen Sultan Alparslan’ın orduları Ani’yi büyük bir direnişle karşılaşmadan 1064’te fethetti. Ani bu yıllarda çok stratejik önemi olan kalabalık bir şehirdi. Selçuklular bu şehri ele geçirdikten sonra, konumu ve zor yolları nedeniyle Bizans İmparatorluğu’nun doğudaki sınırları için bir tür kalkan işlevi gören Ermeni yaylalarını ele geçirmiş oldular. Selçukluların Ermeni bölgesindeki bu önemli başarıları dikkati dağılmış Bizans imparatorlarının güçlü direnişi ile karşılaşmamıştı (Murgatroyd, 2015: 5-7). Çünkü Bizans İmparatorluğu bu dönemde ülkenin dört bir yanından gelen saldırılar ve içteki huzursuzluklar nedeniyle adeta bir bunalım içindeydi.

4. SAVAŞIN SEBEPLERİ

Malazgirt Savaşı’nın sebepleri ve nasıl Selçukluların zaferi ile sonuçlandığı konusunda farklı görüşler ileri sürülmektedir. Elbette bu denli büyük bir Savaş’ın birçok nedeni olduğu düşünülebilir. Bu nedenlerin anlaşılabilmesi için bu dönemde Bizans İmparatorluğu ve Selçukluların içinde bulunduğu duruma bir göz atmakta yarar var. Özellikle savaşa sebebiyet veren Bizans İmparatorluğu’nun bu dönemde içinde bulunduğu askeri, sosyal ve siyasal koşullar bu savaşın nedenleri konusunda önemli ipuçları vermektedir.

Bizans İmparatoru X. Konstantin Dukas’ın Mayıs 1067’de ölmesinin ardından İmparatorluk istikrarsız ve kırılgan bir sürece girmişti. İmparatorluğu görünüşte Kraliçe Eudokia Makrembolitissa yönetiyormuş gibi görünmesine rağmen aslında devletin idaresi fiili olarak ölen imparatorun kardeşlerinin başını çektiği Dukas ailesi ile Bizans’ın en büyük entelektüellerinden biri olarak görülen Michael Psellos’un eline geçmişti. Üstelik böyle bir süreçte İmparatorluk, kuzey, batı ve doğudan gelen ciddi saldırılarla karşı karşıyaydı. İtalya’da Normanlar, Balkanlar’da Peçenekler, doğuda ise Müslüman Türkler Bizans topraklarına akınlar düzenliyordu (Kıran, 2020: 405-418). Bu akınların yaptığı baskılar giderek yönetimi zor durumda bırakıyordu. Batıda, Normanların Bizans’ın en önemli şehirlerinden biri olan Bari’yi kuşatarak güney İtalya’yı ele geçirmeye başlaması ve İmparatorluğun Balkanlarda toprak kaybetmesi Bizans’ta ciddi moral bozukluğuna neden olmuştu. Kuzeyde de Peçenek Türklerinin saldırılarını bastırmakta zorlanan Bizans İmparatorluğu, Balkanlar’daki varlığını korumak için uğraşıyordu. Doğu’da ise Türkler Bizans kalelerine akınlar düzenliyor ve Bizans’ın savunma sistemini adım adım yıkarak Anadolu’ya doğru ilerliyordu (Angold, 1984: 19).

Ülkenin dört bir yanında saldırılarla karşı karşıya kalan ve bu saldırıları durduramayan Bizans İmparatorluğu, bütün bu sorunlarla baş edebilecek güçlü bir yöneticiye ihtiyaç duyuyordu. Böyle bir dönemde isyana öncülük ettiği gerekçesiyle cezalandırılmak üzere başkente getirilmiş olan Kapadokya asilzadelerinden General IV. Romanos Diogenes, dul Kraliçe Eudokia’ya evlilik teklifinde bulundu (Ostrogorsky, 2017: 344). Bizanslıların büyük bir kısmı Romanos Diogenes gibi güçlü bir komutanın Kraliçe ile evlenerek tahta çıkmasını bir ihtiyaç olarak görüyor ve destekliyordu. Fakat Romanos Diogenes saltanat ailesinden olmadığı için onun imparator olmasından rahatsız olan siyasi ve askeri gruplar da vardı. Özellikle İmparatorluk üzerindeki fiili iktidarını ve nüfuzunu kaybetmek istemeyen Dukas ailesi ve İmparatorun korumalığını yapan Bizans ordusunun seçkin birliği Varg Muhafızları ile Michael Psellos bu evliliğe şiddetle karşı çıkıyordu. Zeki bir kadın olan Dul İmparatoriçe Eudokia (Markham, 2013) ise, ölmüş eşinin akrabalarının baskılarından kurtulmak için onların sert muhalefetine rağmen, General IV. Romanos Diogenes’le evlenmeyi kabul ederek Diogenes’in tahta çıkmasına olanak sağladı. Bu resmi evlilik, Michael Psellos ve Dukasların devlet üzerindeki fiili iktidarını kaybetmesi anlamına geliyordu. İmparator olabilmek için daha önce darbe girişiminde bile bulunmakla suçlanan Romanos Diogenes gibi güçlü bir kişiliğin, iktidarını Psellos ve Dukaslarla paylaşması mümkün değildi. Ayrıca Dukas ailesi ve Psellos’un Bizans’ta mutlak iktidar peşinde olan

konuyla ilgili birden fazla elçi ve namaz kılma olayı olabileceği görülmektedir. El-Maqrizi’den aktarılan başka bir kaynakta ise Bizans İmparatoriçesi Theodora’nın, Selçuklu Sultanı Tuğrul Bey’in elçisini kabul ettiği ve Konstantinopolis Camisi’nde Abbasi Halifesi ve Selçuklu Sultanı adına konuşma yapmasına izin verildiği kaydedilmektedir. El-Maqrizi’den aktaran Yusoff vd, 2015: 11-17). Her hâlikârda Bizanslılar ile Selçuklular arasında bu tür bir diyalogun olduğunu farklı kaynakların doğruladığı görülmektedir.

Romanos Diogenes ile anlaşması da mümkün görünmüyordu. Dolayısıyla 1 Ocak 1068'de Bizans İmparatorluğu'nun tahtına oturan IV. Romanos Diogenes'i oldukça zor günler bekliyordu (Kıran, 2020: 405-418; Keçiş, 2022: 94).

Romanos Diogenes'in imparatorluğunu bir türlü içlerine sindiremeyen Dukas ailesi ve yakınları, Diogenes aleyhine dedikodular yayarak ona karşı kamuoyu oluşturmaya çalışıyordu. İmparator Romanos Diogenes'in ise kendisini muhalifleri de dahil olmak üzere bütün kesimlere kabul ettirmek, iktidarını meşrulaştırmak ve pekiştirmek için askeri başarılarla ihtiyacı vardı. Bu arada Anadolu'nun içlerine doğru akınlarını arttıran Türkler, 1067'de artık Kayseri'ye kadar saldırılar düzenleyerek Bizans'ın içlerine doğru ilerliyordu.

Romanos Diogenes iktidara gelir gelmez Türkleri geri püskürtmek ve doğu sınırlarının güvenliğini sağlamak amacıyla seferler düzenlemeye başladı. Selçuklu akınlarıyla düşen kalelerini geri almak amacıyla Levan, El-Cezire ve Ermeni bölgelerine seferler düzenleyen Romanos Diogenes, 1068'de Kars, 1069'da Pozantı, Palu ve 1070'de Kayseri'yi kontrol altına aldı (Zakar, 1971).

Her fırsatta Bizans topraklarına baskınlar düzenleyen Selçuklular ise 1069'da Konya'ya baskınlar düzenledi (Sherrard, 1966: 164). Bu durum Kapadokyalı olan İmparator Romanos Diogenes için kabul edilemezdi. Bunun üzerine Menbiç'e kadar geniş bir bölgeyi kapsayan büyük bir sefere çıkan Romanos Diogenes, buralardaki birçok yerleşim yerini talan etti. Ancak Bizans ordusu salgın ve hastalıklar nedeniyle geri dönmek zorunda kaldı. Buna rağmen İmparator Romanos Diogenes'in bu seferi hem kendisi için hem de Bizanslılar için moral oldu. İmparator 1070'te önemli komutanlarından Manuel Komenos'u da Türk saldırılarını püskürtmesi için doğuya sefere gönderdi, kendisi ise başkentte kalarak tahtını sağlamlaştırmaya çalıştı. Fakat Romanos Diogenes'in çok daha büyük zaferlere ihtiyacı vardı. Selçukluların saldırıları da İmparator'un bu isteklerini gerçekleştirebilmesi için ona önemli fırsatlar sunuyordu. Bizans İmparatoru, Selçukluların askeri gücünü tamamen kırarak onlara karşı kesin bir zafer kazanmak ve Güney İtalya'da Normanların yarattığı yenilgilere karşı en azından doğuda büyük bir zafer kazanmak istiyordu. Diogenes bu amaçla büyük bir ordu kurarak 1071 yılının Mart ayı başlarında başkentten ayrılarak Anadolu'ya doğru harekete geçti. Murgatroyd, Romanos Diogenes'in İstanbul'dan yola çıktıktan sonra Mart veya Nisan 1071'de Sultan Alparslan'a elçiler göndererek Urfa'yı ve Bizans topraklarını derhal terk etmesini istediğini yazmaktadır.² Ancak Diogenes'in zaten savaş için yola çıktıktan sonra elçileri göndermesi ise aslında savaşmak konusundaki niyetini ve kararlılığını açıkça göstermektedir.

5. KADER DEĞİŞTİREN SAVAŞ

Romanos Diogenes İstanbul'dan doğuya doğru sefere çıktığında Sultan Alparslan ise Mısır'a doğru büyük bir sefer yapmak üzere günümüzdeki Urfa dolaylarında Bizans topraklarında ilerliyordu. Bizans İmparatoru'nun doğuya doğru sefere çıktığı haberini alan Sultan Alparslan önce İmparatoru bu savaştan vazgeçirmek için elçiler göndererek Mısır seferini gerçekleştirmeye öncelik verdi ancak bunda başarılı olamadı. Böylece Sultan Alparslan Mısır seferinden vazgeçerek Bizans ordusunu karşılamak için geri döndü. Büyük bir ordu ile ilerleyen Bizans İmparatoru Romanos Diogenes ise Sivas'a vardığında bölgedeki Rumlara eziyet ettikleri söylenen ve Bizans ordusuna katılmayı reddeden bazı Ermenileri kılıçtan geçirerek Sivas'ı talan etti.

Urfalı Mateos İmparator'un "denizin kumlarından bile fazla askerden oluşan bir orduyla" adeta "yağmurlarla dolu, gürleyen kara bulutlar" gibi ilerleyen büyük bir ordunun başında Sivas'a girdiğini aktarmaktadır. Mateos'un bu tasviri Bizans ordusunun büyüklüğü konusunda fikir vermektedir. Mateos, burada İmparator'u karşılayan Rumların, Ermenilerin kendilerini katlettiklerini söylediklerini ve bu olaya inanarak çok sinirlenen Romanos Diogenes'in Sivas'taki Ermenileri kılıçtan geçirerek, bu savaştan döndüğünde Ermeni inancını yeryüzünden silmeye yemin ettiğini aktarmaktadır (Andreasyan, 2019:140-141).

Savaşın nasıl yapılacağı ile ilgili yapılan tartışmalar sonucunda İmparator Romanos Diogenes'e iki öneri sunulmuştu. "Bizans ordusunun en önemli komutanlarından General Nikefor Bryennes ile Türk asıllı General Magistors Tarkhal'in sunduğu ilk teklif Türklerle karşı ihtiyatlı olunması gerektiğini savunarak bir tür savunma savaşı yapılmasını öneriyordu. Bu plan Bizans ordusunun Erzurum'a ilerleyip Pasinler Ovası'nda konuşlandıktan sonra Türkleri kışkırtarak üzerlerine çekmeyi" öneriyordu (www.turktarihim.com). Böylece Romanos Diogenes'e temkinli olması ve savaşı Bizans toprakları içerisinde gerçekleştirerek kontrollü bir şekilde ilerlemesi öneriliyordu. "Bu öneriye korkaklık olarak bakan bazı generaller ise hızlıca İran içlerine doğru giderek savaşın Selçuklu topraklarında yapılmasını öneriyordu. Romanos Diogenes'in hedefi Selçukluların başkentine kadar giderek Selçuklu devletini tarihten silmekti. Sayıca kat kat fazla olan ordusunun gücünü kullanmak ve Selçuklular üzerinde hızlı ve kesin sonuç almak isteyen Romen Diogenes ikinci alternatifi tercih ederek istila ağırlıklı bir strateji izlemeye karar verdi" (www.turktarihim.com).

² Sultan Alparslan Malazgirt Kalesi'ni 1070'te almış ve ardından 1071'de Urfa'yı kuşatmıştı (Murgatroyd, 2015). Günümüzde Muş'un ilçelerinden biri olan Malazgirt o dönem bölgedeki önemli ekonomi merkezlerinden biriydi (Stephens, 1968, 77).

Bu arada Sultan Alparslan da Bizans ordusunu şaşırtmak için Van Gölü'nü arkadan dolanarak Ahlat'a doğru ilerliyordu. Alparslan bu hamlesiyle Bizans öncü birliklerinin yanılmasını ve bir kısmının hiç savaşmadan dağılmasını sağlamıştı. Böylece Bizans ordusunun öncü birliklerinin bir kısmı Selçuklu ordusuyla karşılaşmadan Anadolu'nun içlerine dağılıp gitmişti.

Diğer yandan büyük ordusu ile Malazgirt Kalesi'ne varan İmparator Romanos Diogenes önemli bir direnişle karşılaşmadan kaleyi ele geçirdiğinde, Sultan Alparslan da ordusu ile Bizans ordusunu karşılamaya hazırlanıyordu. Romanos Diogenes 26 Ağustos'ta³ muharebe için Malazgirt Kalesi'nden ayrılarak Selçuklu ordusunun konuşlandığı alana doğru ilerlemeye başladı (Murgatroyd, 2015: .6.).

Sultan Alparslan'ın ordusu başlangıçta ağır donanımlı Bizans ordusu ile bir yakın cephe savaşına girmede. Önce mobilize okçu birlikleriyle saldırılar düzenleyen Selçuklu ordusu stratejik bir hamleyle ağır donanımlı Bizans ordusunun mobilize birliklerinin peşine takılarak kontrolü kaybetmesini sağladı. Hafif silahlarla donatılmış öncü birliklerin saldırılarından sonra ordusunun ilk saldırıyı yapan kısmını geri çeken Alparslan, böylece kalabalık Bizans ordusunu tuzağa çekmeyi başardı. Ağır silahlarla donatılmış Bizans ordusu ise hızlı hareket eden Selçuklu ordusunu kovaladıkça kontrolü kaybetti. Bunun üzerine pusuda bekleyen kanatlarının Bizans askerlerini kuşatmasını sağlayan Alparslan'ın ordusu İmparator'un ordusuna öldürücü darbeyi vurdu. Bu arada Romanos Diogenes'in ordusundaki Peçenek Türklerinin taraf değiştirerek Sultan'ın ordusuna geçmesi tuzağa düşmüş olan Diogenes'in ordusunun büyük bir şok ve panik yaşamasına neden oldu.

Gün sona ermek üzereyken, Bizans ordusu hala Alparslan'ın ordusunu yakın muharebeye zorlayamamış ve ağır kayıplar vermişti. Böylece Diogenes'in ordusu kaleye geri çekilerek ertesi gün tekrar şansını denemek üzere hamle yaparken, İmparator'un ölümcül bir stratejik hata yaptığı anlaşıldı. Bizans İmparatoru kendisine sadık olmadığını bildiği halde en büyük muhalifi olan Doukas ailesinden Andronikos Doukas'ı da yanında getirmiş ve ona artçı kuvvet komutanlığı görevi vermişti.⁴

Romanos Diogenes geri çekilme sinyali vermek için sancağını ters çevirdiğinde, artçı muhafızların, savaş alanından ayrılırken ordusu korumaları gerekiyordu. Ancak Andronikos tam bu noktada, İmparator'un esir düştüğü ve öldürüldüğü söylentisini yayarak birliklerine kaleye geri çekilmelerini emretti. Böylece siperlerinden ayrılan ve açıkta kalan Bizans ordusunun muharebedeki kısmı, fırsat kollayarak saldıran Selçuklu ordusuna karşı koyamadılar. Bu arada Andronikos Dukas'ın emrindeki birlikler hızla savaş meydanından kaçıp İstanbul'a doğru ilerlerken Romanos Diogenes savaş meydanında esir düştü. Andronikos Dukas'ın İstanbul'a giderek ölmüş imparatorun oğlu olan çocuk yaştaki kuzeni VII. Michael Dukas'ın tahta çıkmasına destek verdi. Dukas'ın savaş meydanından kaçarken, daha Romanos Diogenes esir düşmeden onun esir düştüğü dedikodusunu yayarak ordusunda bir şaşkınlığa ve paniğe neden olduğunu yazarlar var (Nicolle, 1938: 77).

Diğer yandan Bizans ordusundaki Peçenek ve Uz Türklerinin daha savaştan önce Sultan Alparslan'a mektuplar göndererek savaşın Sultan'ın zaferiyle sonuçlanacağını ilettikleri ve "soydaşları tarafından yazılarak kendisine ulaştırılan mektubun Sultan'ın kalbi ve gönlüne ferahlık verdiği ve bunun Sultan'ın zafere ilişkin inancını pekiştirdiğini" (Alican, 2019: 191) yazarlar da var.

"Soydaşlarının Bizans saflarında bulunmalarına rağmen kendisini Bizans'a karşı savaşmaya teşvik etmeleri ve endişe etmesine gerek olmadığını, Bizans ordusundaki birçok kimsenin kendisini desteklediğini haber vermiş olmaları (...). Bizans ordusunun kendi içerisinde bütünlüklü bir yapıya sahip bulunmadığını arz etmesi açısından önemliydi. Nitekim Romanos Diogenes'in Sivas'ta kendilerine düşman muamelesi yaptığı ve aşağılamakla kalmayarak, "zafer dönüşünde hepsinin hakkından geleceği" tehdidini savurarak korkuttuğu Ermeniler de rivayetlere bakılırsa Selçukluların zaferini arzu ediyorlardı. Bunların Sultanı savaşa teşvik ettikleri ve onu desteklediklerine dair veriler mevcuttur. Romanos Diogenes'in Sivas'tan ayrılmasından sonra kendilerine ait olan manastırlarına kapanarak beddua eden ve seferinden dönmesinin nasip olmaması için dua ve niyaz ile gözyaşı döken Ermenilere ilişkin bilgiler de bu durumu teyit etmektedir." (Alican, 2019: 191).

Sonuçta üst üste beklenmedik olumsuzluklarla karşılaşan İmparator Romanos Diogenes'in ordusu ağır kayıplar vererek büyük bir yenilgiye uğradı. Bizans İmparator'u da savaş meydanında esir alındı. Esir İmparator Romanos

³ Bu arada birçok tarihçi savaşın 26 Ağustos 1071 tarihinde gerçekleştiği konusunda görüş bildirirken, savaşın tam olarak hangi tarihte yapıldığı ile ilgili farklı tarihler ileri süren yazarlar da bulunmaktadır. Örneğin Joseph Laurent (1913: 43-44) ve Paul Gautier (1966:157) gibi isimler savaşın 19 Ağustos'ta meydana geldiğini yazmaktalar. Bu farklı tarihlerin farklı nedenleri olabilir. Öncelikle Diogenes'in öncü birliklerini önceden göndererek bir anlamda yol temizliği yapmak ve bazı kaleleri ele geçirmek istemesi üzerine Malazgirt ve Ahlat'a doğru yola çıkan Bizans öncü birlikleri ile (kimi kaynaklar bunun Diogenes'in ordusunun yarısı kadar olduğunu yazmaktadır) Selçuklu ordusu arasında bazı çatışmaların yaşandığını yazmaktalar. Diğer yandan Malazgirt Savaşı ile ilgili yazarların büyük bir kısmının Savaş'tan çok uzun yıllar sonra yazmış olmaları da bu tarih karışıklığının nedeni olabilir. Ayrıca kullanılan takvimlerin farklılığı da tarihlerin zamanla bazı yazarlar tarafından farklı şekilde aktarılmasına neden olmuş olabilir

⁴ Romanos Diogenes'in başkentten uzakta iken Dukas ailesinin ve muhaliflerin herhangi bir darbe girişimi veya benzeri olası bir ihaneti önleyebilmek amacıyla Andronikos Dukas'ı yanında savaşa götürdüğü ve önemli görevler verdiği tahmin edilmektedir. Olası bir ihanet durumunda İmparator'un Andronikos Dukas'ı gerekirse ailesine karşı rehine olarak kullanabilmek amacıyla böyle bir strateji izlediği tahmin edilmektedir (Murgatroyd, 2015: 6).

Diogenes, Sultan'a bir buçuk milyon dinar ödemek, yine her yıl Selçuklulara 300.000 dinar vergi ödemek ve kendisinden talep edildiği kadar Rum askerini Selçukluların emrine vermek koşuluyla serbest bırakıldı. Ayrıca Malazgirt, Urfa ve Antakya'nın Selçuklulara verilmesi, Müslüman esirlerin serbest bırakılması gibi şartlar da anlaşmaya dâhildi.

Alparslan'ın yanında birkaç gün kaldıktan sonra, tacı ve tahtıyla beraber Bizans İmparatorluk tahtına iade edilmek üzere, 200 kişilik bir Türk birliği korumasında Sivas'a getirilen Romanos Diogenes, payitahta gidip Bizans tahtına oturamadı. Daha Malazgirt Savaşı devam ederken Dukas ailesinin organize ettiği bir darbeye 24 Ekim 1071'de Bizans tahtını ele geçiren çocuk yaştaki VII. Michael Dukas yenik İmparator Romanos Diogenes'in Selçuklularla yapmış olduğu antlaşmayı tanımayı reddetti. Romanos Diogenes ise tahtını geri almak üzere mücadeleye devam ettiyse de 1072 yazında yakalanıp ağır işkenceler edilerek gözlerine mil çekildikten sonra bir manastıra hapsedildi ve burada ağır yaralarından dolayı acılar içinde öldü. Diogenes'in eşi ve yeni Kral Michael Dukas'ın annesi İmparatoriçe Eudokia ise sürgüne gönderildi.

6. FARKLI KAYNAKLARDA MALAZGİRT SAVAŞI VE RAKAMLAR

Malazgirt Savaşı'nın 11., 12. ve 13. yüzyıllarda birçok tarihçi ve yazar tarafından ele alındığı bilinmektedir. Bu tarihçi ve yazarların hemen hemen tümü Malazgirt Savaşı'nın Bizans ve Hristiyan güçlerinin gerilemesinde önemli bir dönüm noktası olduğunu kaydetmektedirler. 11. Yüzyılda Malazgirt Savaşı'nı ele alan Bizanslı tarihçiler; Michel Psellos (1017-1078), Michael Attaleiates (1021-1080), Nicephore Bryenne (1062-1137) ve Ermeni tarihçi Aristakes Lastivertsi (1002-1080) bu savaşın ve yenilginin değişik boyutlarını yazmışlardır.

Ancak Malazgirt Savaşı'na katılan tarafların orduları ve asker sayıları konusunda çok farklı rakamlar verilmektedir. Murgatroyd'un (2015) da belirttiği gibi Bizans kaynakları Bizans ordusundaki asker sayısı hakkında kesin rakamlar vermemektedir. Değişik kaynaklar ise 60 binden 600 bine kadar değişik rakamlar vermektedir. Bizans ordusunun 100 bin kişiden oluştuğunu belirten Cheynet'e (1980: 422) göre bu ordunun ancak 60 bini savaşa katılmıştı Cheynet ordunun kalan kısmının ise hiç savaşmadan dağılıp kaçtığını ileri sürmektedir. Yazara göre; en tecrübeli paralı askerler ve Bizans birlikleri de dahil olmak üzere, ordunun yaklaşık yarısı, daha esas savaş başlamadan önce bir anlamda yol temizliği yapmak ve Ahlat Kalesi'ni ele geçirmek üzere önden gönderilmişti. Bu askerlerin Selçuklu birlikleriyle karşılaşmaları yenilerek dağılmıştı. Bu ordunun büyük bir kısmı ise hiç savaşmadan kaçıp Anadolu'ya dağılmıştı (Cheynet, 1980: 422-423).

Bu yüzden bazı Batılı yazarlar Bizans ordusunun savaşta yok olmaktan ziyade büyük oranda dağılıp kaçtığını yazmaktalar (Cheynet, 1980: 428-429; Hillenbrand, 2007: 16; Markham, 2013). Hatta Cheynet (1980: 410-438) "Bizans'ın Malazgirt'te aldığı yenilgiyi, Türklere karşı yürütülen askerî seferin başarısızlığı ile değil imparatorluk içindeki siyasî ve sosyal mücadelelerin ortaya çıkardığı kriz ile izah etmiştir. Bu iddiasını da Bizans ordusunun kayıpları konusundaki tahminleriyle kanıtlamaya çalışmıştır." (Keçiş, 2022: 93). Bizans ordusunun 40 bin kişiden oluştuğunu yazan Haldon (2011) da Bizans askerlerinin ancak %10'unun savaş alanında yaralandığını, hatta savaş alanında öldürülenlerin bundan bile az olduğunu ileri sürmektedir.

6.1. Müslüman Kaynaklar

Tarih boyunca çok sayıda Müslüman tarihçi ve yazar Malazgirt Savaşı'nın kayıtlara geçmesinde rol aldı. Malazgirt Savaşı'nı ele alan tarihçiler bu savaşın detaylarını ve önemini kendi dönemlerinin koşulları ve o günkü kültürel yaklaşımlar içinde ele almışlardır. Müslüman tarihçilerin özellikle 12. Yüzyılın ikinci yarısından sonra Malazgirt Zaferine odaklanmaları ve çok daha fazla ilgi göstermesi dikkat çekmektedir. Malazgirt Savaşı'nı yazan en bilinen tarihçiler İbnü'l-Kalanisi, İbnü'l-Ezrak el-Fariki (1176-1177), Nishapuri (1186-1187), İbnü'l Esir (1233) ve Sibt İbnü'l-Cevzi (1256) olarak bilinmektedir.

Malazgirt Savaşı'nı anlatan ilk Müslüman tarihçinin İbnü'l-Kalanisi olduğunu ileri süren Hillenbrand (2007: 30) onun da olayları çok kısa ele aldığını yazmaktadır. Cheynet ise İbnü'l-Kalanisi'nin Malazgirt Zaferi'nden sonra bizzat Sultan tarafından görevli olarak Şam'a gönderildiğini⁵ dolayısıyla O'nun görüşlerinin aslında Selçuklu Devleti'nin resmi görüşünü yansıttığını ileri sürmektedir (Cheynet, 1980: 412-438).

İbnü'l-Kalanisi Malazgirt Savaşı'nı yazan ilk Müslüman tarihçilerden biri olmasına rağmen, bu savaşla ilgili anlatılan temel unsurların çoğundan söz etmektedir. Örneğin Bizans ordusunun sayısal bakımdan Sultan Alparslan'ın ordusundan çok daha büyük olması, Roman Diogenes'in Müslümanlar tarafından esir alınması, Sultan tarafından serbest bırakılması ve akıbeti gibi konular İbnü'l-Kalanisi tarafından ele alınmıştır (Hillenbrand, 2007: 32). Buradaki anlatımlara göre; Bizans ordusu 600 bin İslam birlikleri ise 400 bin idi. İbnü'l-Kalanisi Bizans Ordusu'nun büyük

⁵ Döneminin önemli âlimlerinden biri olan Şamlı İbnü'l Kalanisi'nin çeşitli devlet görevlerinde bulunduğu iki defa Şam Reisliğine atandığı ve uzun yıllar bu görevi yaptığı bilinmektedir. Bknz: *Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/ibnul-kalanisi>, (Erişim Tarihi: 22.09.2020.).

bir kısmının öldürüldüğünü yazmaktadır. Kalanisi, savaşın ve kayıpların büyüklüğünü anlatmak için vadinin cesetlerle dolduğunu belirtmektedir. Bizans Kralı'nın Müslümanlara esir düştüğünü ve serbest bırakılarak halkına gönderildiğini belirten İbnü'l-Kalanisi, buna karşın Bizanslıların Romanos Diogenes'i ele geçirerek düşmanlarına (tahtı ele geçiren muhaliflerine) teslim ettiğini yazmaktadır (Hillenbrand, 2007: 30-31).

Burada bazı abartıların olduğu görülmektedir. Özellikle savaşa katılan askerlerin sayısı ve Bizanslıların uğradığı kayıplarla ilgili edebi süslemeler ve benzetmeler dikkat çekmektedir (Hillenbrand, 2007: 32). Bu tür benzetmeler sonraki dönemlerde yazan tarihçilerin metinlerinde de görülmektedir. Burada ayrıca Malazgirt Zaferi ile dini referanslar arasındaki bağlantı da dikkat çekmektedir. Bu bağlantılar özellikle İbnü'l-Ezrak el-Fariki'nin anlatımlarında belirgindir. El-Fariki Sultan'ın ordusunun en az 300 bin süvarisi olan Bizans ordusunu yenmeyi başardığını yazmaktadır. Yine Romanos Diogenes'in ordusunun 300 bin atlıdan oluştuğunu yazan Nishapuri de, bu 300 bin atlının Sultan'ın sadece 12 bin kişiden oluşan ordusu tarafından yenildiğini belirtmektedir. Nishapuri ayrıca, Diogenes'in "Bizans kökenli son derece cılız bir köle savaşçı tarafından esir alındığını" (Hillenbrand, 2007: 36) kaydetmektedir. Hillenbrand (2007: 36) Müslüman tarih yazımında Malazgirt ile ilgili bu tür edebi süslemelerin özellikle Kudüs'ün Sultan Selahaddin Eyyubi tarafından 1187'de fethinden sonraki eserler çok görüldüğünü, 13. Yüzyıl eserlerinde de zirveye ulaştığını savunmaktadır. Yazar konuyla ilgili 12. Yüzyıldan sonra Müslüman tarihçiler tarafından yazılan birçok eserde İslam'ın Hristiyanlık üzerindeki üstünlüğünün vurgulandığını ileri sürmektedir. İbnü'l-Esir de, Sultan Alparslan'ın İmparator Diogenes'i "kamçı ile üç kez dövdüğünü" ve imparatorun Sultan'ın önünde "teslimiyet işareti ile yere eğildiğini" (Hillenbrand, 2007: 4-5) yazmaktadır.

Batılı tarihçilere göre; Romanos Diogenes'in esareti ile ilgili bölüm Bizanslıların ve Hristiyanların zayıflığını vurgulamak için tarihçiler tarafından süslenerek yazılmıştır. Bunu savunan tarihçiler Romanos Diogenes'in zayıf ve cılız bir köle tarafından esir alındığının yazılmasının kasıtlı olarak Bizans imparatorunu bir köleden bile zayıf göstermek, buna karşın Müslüman savaşçıları güçlü göstermek amacıyla oluşturulan bir mit olduğunu ileri sürmektedirler. Malazgirt Savaşı'nı İslam ve Haçlı seferleri bağlamında ele alan Müslümanlar için bu savaş, İslam ve Hristiyanlık arasındaki çatışmada çok önemli bir olaydır. Hillenbrand (2007) Malazgirt Zaferi'nin daha sonra Selçuklu tarihçiliğinin ana propaganda aracı haline geldiğini yazmaktadır. Yazar, Malazgirt Zaferinden sonra Selçuklu sultanlarının İslam'ın yeryüzündeki temsilcileri haline geldiğini ve Malazgirt Zaferi'nin getirdiği prestijin Sultanların saltanatlarını bütün İslam Dünyası üzerinde meşrulaştırmak için muazzam olanaklar sunduğunu yazmaktadır (Hillenbrand, 2007: 228).

Tablo 1: Bizans ordusundaki asker sayısı, Kaynak: Murgatroyd (2015:10).

Tarihçi	Ölüm Tarihi	Bizans Ordusundaki Asker Sayısı	Sayfa Numarası Hillenbrand 2007
Aksarayi	1333	50,000	96
Raşid El Din	1318	100,000	260
İbnü'l Esir	1233	200,000	64
İbnül Ezrak el Fariqi	1177	300,000	34
İbnü'l Cewzi	1200	300,000	38
Nishapuri	1187	300,000	36
Sibt İbn'ül Cewzi	1256	300,000	69
El Huseyni	1225	300,000	53
El Bundari	1226	300,000	59
Rawandi	13th c.	600,000	259
El-Turtushi	1126	600,000	27
Ibn'ül Kalanisi	1160	600,000	30
Aksarayi	1333	50,000	96

Ayrıca Malazgirt Savaşı'nda Bizans İmparatorluğu'nun yenilmesi ve Romanos Diogenes'in esir alınması, Bizans İmparatorluğu'nun yenilmezliği ve o dönemdeki gücünün çürümeye başladığını gösterdi (Haldon, 2011: 181). Markham'ın (2013) da işaret ettiği gibi aslında Bizans imparatorlarının onuncu yüzyıldaki askeri politikalarının da Bizans'ın askeri düşüşünde önemli katkıları vardı.⁶ Ancak Malazgirt Savaşı'ndan sonra Bizans İmparatorluğu

⁶ Bizans İmparatorluğu tarihsel olarak, sınırları boyunca büyük garnizonlar yerleştirmek yerine derinlemesine savunma stratejileri geliştirmiş ve bu savunma stratejisine güvenmişti. Tagmata adı verilen üç profesyonel ordu, Batı Anadolu, Konstantinopolis ve Trakya'da konuşlandırılmış ve bir istilaya yanıt olarak hızla seferber edilebilecek şekilde organize edilmişti. Ayrıca İmparatorluktaki her şehirde savunma ve polislik faaliyetleri için yerel birliklerden oluşan bir garnizon vardı. Bu tematik birlikler tam zamanlı askerler değildi, ancak periyodik hizmet karşılığında toprak hibi alan çiftçi-askerlerdi. II. Nicephorus, John Tzimisces ve II. Basil, Bizans'ın saldırgan dış politikasının ihtiyaçlarını karşılamak için, Tagmata'yı değiştirdiler. Eskiden başta savunmak olmak üzere çok hızlı hareket ederek ihtiyaçlara yanıt veren bu yurttaş ordusu zamanla, giderek daha fazla paralı askerler tarafından yönetilen profesyonel bir orduya dönüştü. Oysa paralı askerler pahalıydı ve onuncu yüzyılda istila tehdidi azaldıkça, büyük garnizonları ve pahalı tahkimatları sürdürme ihtiyacı da giderek daha da artmıştı. Nicephorus II Phocas, Suriye seferlerini finanse etmek için para biriktirmek için binlerce garnizon askerine vezne verdi ve birçok Anadolu şehrinin tahkimatlarının bakımsız kalmasına neden oldu. Nicephorus'un halefleri de, Konstantin X'a kadar bu politikayı sürdürdüler (Markham, (2013).

toprakları ve zenginlikleri fethedilmeyi bekleyen kendini savunmaktan aciz ve savunmasız bir devlet olarak algılanacaktı (Carey, 2012: 153).

6.2. Dönemin Hristiyan Tarihçilerinin Yorumu

Dönemin üç Bizanslı tarihçisinin Malazgirt Savaşı'nı "imparatorluğun yıkımına yol açan bir felaket" olarak tanımladığı ve bu yenilginin birçok insanın hayatını ve kaderini etkilediğini ifade ettiği görülmektedir. Romanos Diogenes'e muhalif olan Bizanslı ve Ermeni tarihçilerin anlatımlarına göre; Bizans'ın mağlubiyeti, zayıflığı, küstahlığı ve ahlaksızlığından kaynaklanmaktadır. Bizans İmparatoru'nun kibri ve Bizanslıların çürümüş ahlakı yüzünden Tanrı onların tarafında yer almayarak onları cezalandırdı.

Bizzat Romanos Diogenes'in yanında danışman olarak savaşa katılan ve savaşın tanığı olan Michel Attaleiates'e göre; Malazgirt Savaşı Bizans İmparatorluğu'nu çöküşün eşiğine getiren bir felakettir. Romanos Diogenes daha savaşta iken onun yerine tahta getirilen VII. Michael Doukas'ın öğretmeni olduğu bilinen ve bu dönemdeki siyasi olaylarda bizzat yer alan Psellos'a göre de, Romanos Diogenes bir komutan olmasına rağmen "askeri stratejiden tamamen yoksundu." O'nun Türklerle savaşma kararı imparatorluğun mahvolmasına yol açmıştır (Psellos ve Sewter, 1966). Burada Psellos'un savaştan önce neden savaşa karşı çıkmadığı soru işareti olarak öne çıkmakta ve eleştirilerinin ciddiyetine gölge düşürmektedir. Psellos ve birçok muhalifin savaş başlamadan Romanos Diogenes'e karşı çıkmaması hatta savaşı teşvik etmesi, ancak İmparator esir düştükten sonra onu eleştirmesi dikkat çekmektedir.

Malazgirt ile ilgili yazan bir başka tarihçi de Ermeni tarihçi Aristakes Lastivertsi'dir. Savaşın siyasi ve askeri yönüne daha fazla yönelen Lastivertsi, Bizans tarihçilerinin aksine farklı bir bakış açısı sunmaktadır. Daha dini bir bakış açısına sahip olduğu dikkat çeken Lastivertsi; Bizans İmparatorluğu'nun yenilgisini Bizans'ta gittikçe çürüyen ahlak anlayışına bağlamaktadır (Carey, 2012: 4; Hillenbrand, 2007: 18).

Bizans İmparatoru'nun "kibirli" ve "öfkeli" bir adam olduğunu belirten Lastivertsi, "kibrin tüm günahların en ağır olduğunu" yazmaktadır. Ayrıca İmparator Diogenes'in topladığı "çok sayıda askerin" de işe yaramaz olduğunu kaydeden Lastivertsi, Bizanslıların yaptığı kötülükler nedeniyle, Tanrı'nın savaş sırasında Hristiyanların yanında yer almadığını ve "onların mezbahada kuzu gibi kesilmelerinin" gerçekleştiğini yazmaktadır. Romanos Diogenes'in Sultan Alparslan tarafından serbest bırakılmasını da yorumlayan Lastivertsi, Diogenes'in "kendi halkı tarafından hain, utanç verici olarak görüldüğünü ve kör edilerek öldürüldüğünü" yazmaktadır. Bizanslıların ahlaki bozukluklarını ve ihanetlerini Anadolu'daki Hristiyan halkların başına gelen felaketlerin sebebi olarak gösteren Lastivertsi, İmparatorluğun bu yüzden yıkıldığını belirtmektedir (Hillenbrand, 2007: 18).

11. Yüzyılın sonunda, Birinci Haçlı Seferi'nden önce bölge ile ilgili yazan Aimé du Mont-Cassin ve Guillaume de Pouille de gibi yazarlar da bu tarihi yenilgiden dolayı Bizans'ı ağır bir şekilde eleştirmektedirler. Bizanslıları "kötü", "korkak", "zalim" ve "açgözlü" gibi sıfatlarla anan bu yazarlar özellikle Bizanslıların, sadakat ve savaş becerisinden yoksun olduklarını yazarak eleştirmektedirler. Malazgirt Savaşı'nda Romanos Diogenes'in yanında savaşa katılmış olan Komutan Roussel de Bailleul'un eylemlerini anlatan Aimé du Mont-Cassin bu yüzden Tanrı'nın, Bizanslıları zafere layık görmediğini ve zaferi Türklere verdiğini yazmaktadır. Aimé du Mont-Cassin; Dukas'ın Romanos Diogenes'e ihanetine de yer vermektedir. Mont-Cassin, ayrıca Yunanlıların düşmanlarını silahlarının gücüyle yenmekten ziyade, kötülük ve ihanetle yenmeye alışkın olduklarını ileri sürmektedir. Bizanslıların kendilerini bile koruyamayacak kadar aciz olduklarını yazan Aimé du Mont-Cassin, bu yüzden Hristiyan topraklarını korumayı da hak etmediklerini, Malazgirt Savaşı'nın da bunun en bariz kanıtı olduğunu yazmaktadır (Mont-Cassin, 2004).

Bizanslıların sahip oldukları toprakları artık hak etmediğini yazan Guillaume de Pouille de Doğu Hristiyanlığının korunmasının da artık Bizans'a emanet edilemeyeceğini yazmaktadır. De Pouille'in kitabını Fransızcaya çeviren tarihçi Marguerite Mathieu'ya göre de kitabın en ilginç pasajlarından biri Bizans tarihinin en kritik 4 yılı olan 1067 ile 1071 arasındaki dönemi özetleyen bölümdür. Malazgirt Savaşı burada büyük önem taşımaktadır (Mathieu, 1950: 89). Bizanslıların Malazgirt'teki yenilgisini onların savaşçı erdemlerinin eksikliğine bağlayan de Pouille, Romanos Diogenes'in rakiplerinin (muhaliflerinin) onu "sahte barış" vaadi ile aldattıklarını ve sonra kör ederek öldürdüklerini yazmaktadır (Mathieu, 1950: 89-103; Carrier, 2012: 236).

Sonuçta Malazgirt yenilgisinin Bizans'ın bütün moralini alt üst ettiği ve psikolojik olarak topraklarını savunma ideali ve askeri gücünü yerle bir ettiği görülmektedir. Hatta Malazgirt yenilgisi Bizans'ı öylesine etkilemiştir ki İmparatorluk batıdaki sınırlarını bile koruyamaz hale gelmiş ve Güney İtalya'daki topraklarını da kaybetmiştir. Nitekim Normanlar, Bari şehrini ele geçirdikten sonra 1071'de Bizans'ın İtalya'daki hakimiyetine de son verdiler.

Malazgirt yenilgisiyle Bizans İmparatorluğu doğudaki Hristiyanları Türklere karşı koruma misyonunu da yitirmişti. Bu amaçla batıdan gelen yardımlar da artık kesilmiş ve Bizans toprakları saldırılara açık hale gelmişti. "Bizanslılar Malazgirt'te yenildiler çünkü şövalye ve asil savaşçıların erdemlerinden tamamen yoksundular (...) Bu yüzden Tanrı tarafından terk edildiler." (Carrier, 2012: 236).

Romanos Diogenes'in saltanatı ve Malazgirt Savaşı'nın İmparatorluk için ölümcül gelişmeler olduğunu belirten Bryenne'e göre; "Romalıların sorunlarını çözmeyi taahhüt eden Romanos Diogenes, Malazgirt Savaşı ile hem kendini hem de imparatorluğu mahvetti." (Hillenbrand, 2007: 17). Bizans'ın yanı sıra, Bizans'ın düşmanları da Malazgirt yenilgisinin önemini algıladı ve imparatorluğun yenilgisinden yararlanarak topraklarına saldırdılar.

7. SONUÇ

Bizans İmparatorluğu'nun Malazgirt yenilgisi hem Hristiyan Batı Dünyası'nda hem de Müslüman Dünyası'nda önemli değişimlerin yaşanmasının önünü açtı. Malazgirt Savaşı sonrasında yaşanan gelişmeler bu savaşın tarihin akışını geri dönülmez bir şekilde değiştirdiğini ve yüzlerce yıl boyunca milyonlarca insanın kaderinin şekillenmesinde etkili olduğunu göstermektedir. Türk ve Müslüman, Ermeni ve Bizanslı tarihçilerin, Malazgirt Savaşı'na gösterdiği ilgi bu savaşın ne denli önemli bir olay olduğunu başından beri algıladıklarını göstermektedir. Malazgirt Savaşı her şeyden önce Roma İmparatorluğu'nun devamı olan Bizans İmparatorluğu'nun prestijini yerle bir eden ve onun düşmanları karşısında savunmasız olduğunu gösteren tarihi bir olaydır. Bu aynı zamanda Bizans'ın çok uzun süren yıkılış sürecinin başlangıcı olarak kabul edilmektedir. Bizans İmparatorluğu açısından bakıldığında şüphesiz 11. Yüzyılda büyük bir imparatorluğun başkentinden binlerce kilometre uzaklıkta yapılan bir savaş nedeniyle yıkılmasının sembolik göstergesi olarak görülmesi garip karşılanabilir. Üstelik Bizans İmparatorluğu'nun yıkılışının bu savaştan yaklaşık 3 yüzyıl sonraya tekabül ettiği düşünülürse bu iddia daha ilginç ve tartışmalı bir hale gelebilir. Ancak Malazgirt yenilgisini müteakiben gelişen olaylar bu Savaşın Bizans'ı yıkılışa götüren uzun sürecin başlangıcı olduğunu göstermektedir.

Malazgirt Savaşı Bizans İmparatorluğu açısından aynı zamanda politik, ekonomik ve psikolojik bir felaketti. Bu açıdan da Avrupa'da Hristiyanların Türklere ve Müslümanlara karşı birleşerek onları kutsal topraklardan atmaları için birleşmelerine bahane oldu. Ve böylece Haçlı Seferleri'nin hazırlanması için propaganda malzemesi sağladı. Ayrıca Malazgirt Savaşı'ndan önce Bizanslılar ile Latinler arasında var olan samimi ilişkilerden dolayı bu iki kesimin Müslümanlara karşı dayanışma ve işbirliği içinde hareket ettikleri bilinmektedir. Bu ilişkiler 11. Yüzyılın sonlarına kadar da devam etti. Tüccarlar, hacılar ve paralı askerlerin yolları Bizans'ın başkentinde kesişiyordu ve bunlar özellikle Müslümanlara ve Türklere karşı işbirliği yapıyorlardı. Nitekim Birinci Haçlı Seferi de bu işbirliğinin açık örneklerinden biri olarak gösterilebilir. Fakat Malazgirt yenilgisi ve ardından yaşanan olayları müteakiben Bizanslılar ile Avrupa'daki özellikle Katolik Hristiyanlar arasındaki ilişkiler bozulmaya başladı. Eskiden Bizanslıları Hristiyan âleminin doğudaki koruyucusu olarak gören ve ihtiyaç duyulduğunda yardıma koşan Katolikler, artık Bizanslılarla aralarına mesafe koymaya başladılar. Hatta Malazgirt yenilgisini müteakiben Normanlar başta olmak üzere bazı Avrupalı kavimler Bizans topraklarının Bizanslılardan alınması gerektiğini savunarak Bizans topraklarına saldırılar düzenlediler. İlk Haçlı Seferlerinin ardından, Rumlar ile Latinler arasındaki işbirliği giderek daha da zayıflamaya başladı.

Malazgirt Savaşı'ndan sonra Latin şövalyelerinin erdemleri, sadakat ve savaşçı becerilerini yücelten buna karşın kurnazlığa ve entelektüelliğe daha fazla değer veren Yunan emperyal ideolojisini yeren ve bunların birbiriyle çeliştiğini yazan yazarlar çıktı. Böylece önemli oranda prestij kaybeden Bizans artık Batı modelinin antitezi gibi görülmeye başlandı.

KAYNAKÇA

1. Alican, M. (2019). *Sultan Alparslan*, Timaş Yayınları, İstanbul.
2. Angold, M. (1984). *The Byzantine Empire 1025-1204: A Political History*, Longman, Londra.
3. Avcı, C. (2020). Bizans İstanbul'unda Müslümanlar. *Büyük İstanbul Tarihi*. Cilt: 5, Online, <https://istanbultarihi.ist/163-bizans-istanbulunda-muslumanlar>, (Erişim Tarihi: 26 Mart 2022).
4. Ayönü, Y. (2014). *Selçuklular ve Bizans*, Türk Tarih Kurumu, Ankara.
5. Cahen, C. (1938). *Les Grandes Lignes de l'histoire de la pénétration Turque en Anatolie et en Syrie pendant la seconde moitié du Xe siècle*, Actes du Sud, XXe Congrès International des Orientalistes.
6. Carey, B. T. (2012). *Road to Manzikert: Byzantine and Islamic warfare, 527-1071*, Pen & Sword, Bransley.
7. Carrier, M. (2012). *L'Autre chrétien à l'époque des Croisades: les Byzantins vus par les chroniqueurs du monde latin (1096-1261)*. Sherbrooke: Éditions universitaires européennes.
8. Cheynet, J. C. (1980). "Mantzikert, un désastre militaire?", *Byzantion: Revue internationale des études byzantines*. 50 (2) 412-438.
9. De Pouille G. (1961). *La geste de Robert Guiscard*, Yayına Hazırlayan ve Fransızcaya Çeviren Marguerite Mathieu. Palermo: Istituto siciliano di studi bizantini e neoellenici.

10. Dodayan, S. B. (2013). “*The Armenians in the Medieval Islamic World: Paradigms of Interaction Seventh to Fourteenth Centuries*”, Cilt: 2.
11. Haldon, J. (2011). *The Byzantine Wars*, The History Press, Gloucestershire.
12. Hillenbrand, C. (2007). *Turkish myth and Muslim symbol*, Edinburgh University Press, Edinburgh.
13. Holt, P. M. (1986). *The Age of the Crusades The Near East from the Eleventh Century to 1517*, Longman, Londra.
14. İbn’ül Esir (1991). *El Kamil Fi’t Tarih, İslam Tarihi*. Çev. Abdülkerim Özaydın, Bahar Yayınları, İstanbul.
15. İbn’ül Ezrak (1975). *Mervani Kürtleri Tarihi*. Çev. Mehmet Emin Bozarslan, Koral Yayınları, İstanbul.
16. İbnü’l Kalanisi (2007). Dhayl tar’ikh Dimashq. Ed. ve Çev. Carole Hillenbrand, *Turkish myth and Muslim symbol: the battle of Manzikert*, Edinburgh University Press, Edinburgh.
17. Kafesoğlu, İ. (2014). *Sultan Melikşah Devrinde Büyük Selçuklu İmparatorluğu*, Ötüken Yayınları, İstanbul.
18. Keçiş, M. (2022). “İhanetten İmparatorluğa: IV. Romanos Diogenes”, *Belleten*, (86)305: 89-117.
19. Kıran, A. (2020). “Malazgirt Savaşı, Sultan Alparslan ve Diyojen”, *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 8 (2): 405-418.
20. Lastivertsi, A. (1985). *Regarding the Sufferings Occasioned by Foreign Peoples Living Around Us*. Çev. R. Bedrosian Medieval Source Book, Online, <http://rbedrosian.com/altoc.html>, (Erişim: 26 Mart 2022). ss.55-56.
21. Mathieu, M. (1950). “Une source négligée de la bataille de Mantzikert: Les Gesta roberti wiscardi de Guillaume d’Apulie”, *Byzantion: Revue internationale des études byzantines*, (20)1: 89-103.
22. Mont-Cassin A. (2004). *The history of the Normans*, Çev. G. A. Loud ve P. Dunbar.
23. Murgatroyd, P. S. (2015). *Medieval Warfare on the Grid*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Birmingham.
24. Nicolle, D. (2013). *Manzikert 1071: The breaking of Byzantium (Campaign)*, Christa Books, Hook.
25. Nishapuri, (2007). *Saljuqnama*, Çev. Carole Hillenbrand, *Turkish myth and Muslim symbol: the battle of Manzikert*, Edinburgh University Press, Edinburgh.
26. Ostrogorsky, G. (2017). *Bizans Devleti Tarihi*. Çev. Fikret Işıltan, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
27. Peter M. (2013). The Battle of Manzikert: Military Disaster or Political Failure?, *De Re Militari*, <https://deremilitari.org/2013/09/the-battle-of-manzikert-military-disaster-or-political-failure/>, (Erişim Tarihi: 12.04.2022).
28. Psellos, M. ve Sewter, E. R. A. (1966). *Fourteen Byzantine Rulers; The Chronographia*, Penguin Books, Baltimore.
29. Salibi, K. S. (1977). *Syria Under Islam: Empire on Trial 634-1097*, Caravan Books, New York.
30. Sherrard, P. (1966). *Byzantium*, Time-Life Books, New York.
31. Sıbt İbnü’l-Cevzi, (2011). *Mir’atü’z-Zaman Fi Tarihi’l-Ayan’da Selçuklular*. Çev. Ali Sevim, Türk Tarih Kurumu, Ankara.
32. Stephens, T. A. (1968). “The Battle of Manzikert: Genesis of International Cultural Cultivation”, *Tennessee*. 10:73-84.
33. Sümer, F. ve Sevim, A. (1971). *İslâm Kaynaklarına Göre Malazgirt Savaşı (Metinler ve Çevirileri)*, Türk Tarih Kurumu, Ankara.
34. Türk Tarihim, Malazgirt Savaşı, 29 Mayıs 2013, https://www.turktarihim.com/Malazgirt_Sava%C5%9F%C4%B1.html, (Erişim Tarihi: 05.08.2020).
35. Yusoff K., Mohammeda, S. L. A., Ebrahimi, M., Mat Enha, A. (2015). “Preparation The Battle of Manzikert in 1071 A.D and Its Consequences to the Byzantine Empire” *UMRAN- International Journal of Islamic and Civilizational Studies*, 02 (01) 01-07.
36. Yuvalı, A. (2020). *Malazgirt Savaşı Öncesi Selçuklu ve Bizans’ın Anadolu Politikası*, 2020, <http://www.mus.gov.tr/malazgirt-savasi-mus>, (Erişim Tarihi: 01.06.2022).
37. Zakkar, S. (1971). *The Emirate of Aleppo, 1004-1094*, Dar al-Amanah, Halep.

e-ISSN: 2630-6417

International Journal of
Social, Humanities and
Administrative Sciences
(JOSHAS JOURNAL)

Vol: 8 Issue: 57
Year: 2022 October
Pp: 1314-1331

Arrival
23 July 2022
Published
25 October 2022

Article ID
64728
Article Serial Number
06

DOI NUMBER
<http://dx.doi.org/10.29228/JOSHAS.64728>

How to Cite This Article
Karataş, A. (2022). "Şecere-i Harezmsâhî'de Yer Alan Türkçe ve Moğolca Unvanlar", Journal of Social, Humanities and Administrative Sciences, 8(57):1314-1331

International Journal of
Social, Humanities and
Administrative Sciences is
licensed under a Creative
Commons Attribution-
NonCommercial 4.0
International License.
This journal is an open
access, peer-reviewed
international journal.

Şecere-İ Harezmsâhî'de Yer Alan Türkçe ve Moğolca Unvanlar

Turkish Mongolian Titles in Şecere-i Khwarezmshahi

Ahmet Karataş

Dr., Bağımsız Araştırmacı

ÖZET

Şecere-i Harezmsâhî, XX. yüzyılda Muhammed Yûsuf Beyânî (1840 – 1923) tarafından kaleme alınmıştır. Çağatay Türkçesinin son dönem örneklerinden biri olan bu eser, Harezm coğrafyasında XVII. yüzyılın sonları ile XX. yüzyılın başlarına kadar gerçekleşen tarihi olayları tüm ayrıntıları ile anlatması bakımından oldukça önemli bir hükümdar soyağacı ve tarih kitabı olmuştur. Şecere-i Harezmsâhî'de yer alan tarih silsilesi, Hz. Adem'in yaratılışından Hz. Nuh'a kadar olan peygamberlerin kıssaları ile başlamış ve Hz. Nuh'un soyundan gelen halklarla ilgili bilgiler verildikten sonra Moğol soy ağacıyla devam etmiştir. Daha sonra Cengiz Han'ın soyundan gelen İlbars Han (sal. 1728-1740) hükümdarlığında Hive Hanlığı'nın kuruluşunu ve hanlığın son hükümdarı olan Seyyid İsfendiyar Bahadır Han da dahil olmak üzere Hive Hanlığı'nın tüm hükümdarlarının hayatlarını konu edinmiştir. Eserde genel olarak Hive Hanlığı'nın iç ve dış siyasi faaliyetleri, savaşları, iç karışıklıkları, taht mücadeleleri ve tebaanın sosyal kültürel yaşamı anlatılmıştır. Aynı zamanda Şecere-i Harezmsâhî, Hive Hanlığı'nın devlet teşkilatı ve askerî yapısı ile ilgili önemli bilgileri içermektedir.

Bu çalışmada Şecere-i Harezmsâhî'de yer alan Türkçe ve Moğolca unvanlar üzerinde durulmuştur. Tespit edilen unvanlar askerî unvanlar ve idari unvanlar olmak üzere iki ana başlık altında değerlendirilmiştir. Çalışmaya konu olan unvanlar ile ilgili belirtilen görüşlere yer verilmiş olup, Şecere-i Harezmsâhî'de yer alan Türkçe unvanlar ile ilgili etimolojik öneriler de çalışmaya dahil edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Unvanlar, Şecere-i Harezmsâhî, Muhammed Yûsuf Beyânî, Çağatay Türkçesi, Hive Hanlığı

ABSTRACT

Şecere-i Khwarezmshahi was written by Muhammed Yûsuf Beyânî (1840 – 1923) in the 20th century. This work, which is one of the last examples of Chagatai Turkish, was published in the 17th century in the geography of Khwarezm. It has been a very important ruler pedigree and history book in terms of telling the historical events that took place up to the beginning of the century to 20th century in all its details. The historical sequence in Şecere-i Khwarezmshahi dates back to the creation of the Prophet Adam. It began with the stories of the prophets up to Prophet Noah. After giving information about the peoples descended from Noah, he continued with the Mongol genealogy. Later, he discussed the foundation of the Khiva Khanate under the reign of İlbars Khan, a descendant of Genghis Khan, and the lives of all the rulers of the Khiva Khanate, including Sayyid İsfendiyar Bahadır Khan, the last ruler of the khanate. In general, the work describes the internal and external political activities of the Khiva Khanate, wars, internal upheavals, the struggle for the throne and the socialist life of its subjects. At the same time, Şecere-i Khwarezmshahi contains important information about the state organization and military structure of the Khanate of Khiva. Turkish Mongolian titles in Şecere-i Khwarezmshahi are emphasized in this study. The titles determined were collected under two main headings: military titles and administrative titles. The ideas expressed about the titles that are the subject of the study were included in the study, and etymological suggestions related to the Turkish titles in Şecere-i Khwarezmshahi were also included in the study.

Keywords: Titles, Şecere-i Khwarezmshahi, Muhammed Yûsuf Beyânî, Chagatai Turkish, Khiva Khanate

1. GİRİŞ

Türklerin ata yurdunun Orta Asya olduğu ve buradan dünyanın çeşitli yerlerine yayılarak devletler kurduğu genel bir kanıdır. Tarih boyunca Türkler, doğuda Pasifik Okyanusuna, güneyde Hint Okyanusuna, kuzeyde Sibirya'ya, batıda ise Kuzey Afrika'nın Atlas Okyanusu kıyısına kadar çeşitli devletler kurarak dünyanın büyük bir kısmına hükmetmişlerdir. Türklerin tarihin farklı dönemlerinde bu denli geniş bir coğrafyaya hükmetmesi, onların fetih geleneğine sahip, egemenlik şuuruna erken ulaşmış bir millet olmasının yanında güçlü bir merkezi idare oluşturmaları ve askerî teşkilatlarını geliştirmeleri etkili olmuştur.

Türklerin idari ve askerî teşkilatlanmaları ile ilgili dil malzemeleri, Köktürk yazıtlarından başlamak üzere Eski Uygur Türkçesi, ilk İslami Türk yazı dili olan Karahanlı Türkçesi ile Harezm – Kıpçak Türkçesi ve Çağatay Türkçesi metinlerinde yer almaktadır. Tarihî süreç içerisinde Türklerin dinî, coğrafi, kültürel değişimlerine bağlı olarak, Türkçenin tarihî devirlerinde askerî ve idari terim ve unvanlarında da değişimler olmuştur. Bu değişimler kelimelerin geçirdiği ses ve anlam değişimleri ile sonradan oluşmuş askerî ve idari terminolojileri etkilemiştir (Turan, 2018: 157). Türklerin bu değişimlerinin bir başka sonucu da Arapça, Farsça ve Moğolca olan askerî – idari sözcüklerin Türkçede kullanılmaya başlaması olmuştur.

Türkçenin ilk yazılı belgelerini oluşturan Orhun yazıtlarında, Köktürk Devleti'nin askerî ve idari teşkilatları hakkında önemli bilgiler kaydedilmiştir. Bu metinlere göre, Köktürklerin genel olarak göçebe – savaşçı bir toplum olduğu için idari görevleri, askerî görevler ile birlikte yürüttüğü söylenebilir. Örneğin, ülkenin başındaki şahsiyet olan *kagan*, devletin ve ordunun üst kademelerinde görevli şehzadelerden, oymak başlarından ve askerlerden oluşan ordusunu düzenleyen ve savaşa götüren askerî ve idari bir liderdir (Turan, 2018: 158). Orhun yazıtlarında *alp* “ask. kahraman, yiğit, asker”, *alpagu* “ask. kahraman, yiğit savaşçı”, *ayguç* “ask. ve idr. kumandan, amir, danışman”, *beg* “idr. bey, hakim” *buyruk* “ask. amir, komutan”, *çabış* “ask. başkumandan, ordu komutanı”, *çor* “ask. önder, rehber”, *éliteber* “idr. vali, boy lideri”, *kagan* “ask. ve idr. kağan, hükümdar”, *kan* “ask. ve idr. han, hükümdar”, *şad* “ask. komutan, orduda yüksek bir unvan”, *tigin* “ask. ve idr. prens, veliaht” gibi askerî ve idari unvanlar kullanılmıştır.

Eski Uygurların kitlesel olarak yerleşik hayata geçtikten sonra kabul ettikleri Budizm ve Manihaizm gibi dinlerin öğretileri sonucunda askerliği ve savaşı tasvip etmedikleri ve bu sebeple genel olarak askerî konularda eserler yazmadıkları ve tercüme etmedikleri görülmektedir (Turan, 2018: 160). Türk dilinin bu tarihî devresinde, Uygurların oluşturdukları metinlerin tamamına yakını dinî olmakla birlikte az sayıda din dışı metinler de vardır. Eski Uygur Türkçesi metinlerinde yer alan bazı askerî ve idari unvanlar şunlardır: *ağıç* “idr. hazinedar”, *alpagut* “ask. yiğit, cesur, asker”, *atlıg* “ask. süvari”, *ayguç* “ask. ve idr. kumandan, danışman”, *buyruk* “ask. amir, kumandan”, *çikçi* “idr. vali”, *çor* “ask. önder, rehber”, *hatun* “idr. hatun, kraliçe”, *il* “ask. prens, hükümdar”, *kağan* “ask. ve idr. hakan, kağan”, *sü* “ask. asker, ordu”, *sübaşı* “ask. ordu komutanı”, *tarhan* “idr. vekil, vezir”, *uluğ ilig* “ask. ve idr. büyük hükümdar, kağan”.

Türk dilinin Karahanlı Türkçesi döneminde oluşturulmuş eserlerde, askerî – idari unvanlara dair veriler de mevcuttur. Bu askerî – idari unvanların bir kısmını Arapça ve Farsça kökenli kelimeler oluşturmaktadır. Bu dönemde *ğacib* < Ar. “idr. baş mabeyinci”, *melik* < Ar. “ask. ve idr. hükümdar, han”, *pādišāh* < Far. “ask. ve idr. padişah, hükümdar”, *sulšān* < Ar. “ask. ve idr. sultan, hükümdar”, *vezir* < Ar. “idr. vezir”, *šāh* < Far. “ask. ve idr. hakan, hükümdar” gibi Arapça ve Farsça kelimelerin yanı sıra *alpagut* “ask. asker”, *atçı* “ask. süvari, atlı asker”, *çerig* “ask. asker; ordu”, *hağan* “ask. ve idr. hakan, kağan”, *ilig* “ask. ve idr. hükümdar, kağan”, *sü* “ask. asker”, *tarhan* “ask. ve idr. bey”, *terken* “ask. ve idr. hükümdar, melik” gibi Türkçe askerî ve idari unvan örnekleri kullanılmıştır.

Harezm ve Kıpçak Türkçesi eserlerinin önemli bir kısmı tercüme eserlerdir. Özellikle Kıpçak Türkçesinin hakim olduğu Memlük devletinde, Türk sultanlarının başta bulunmaları ve hakimiyetin Türklerin elinde olması sebebiyle Türkçeye ilgi artmış, Araplara Türkçeyi öğretmek için kitaplar yazılmıştır. Ayrıca başka sahalarda yazılan Türkçe eserler de itinalı bir şekilde istinsah ettirilmiş, Arapça ve Farsçadan çeşitli konularda eserler tercüme ettirilmiştir (Vural, Toparlı, 2004: 2). Tüm bu faaliyetler sonucunda Türk yazı dilinde, birçok alanda olduğu gibi askerî ve idari alanda da Arapça ve Farsça kelimelerin yaygınlaşmaya başladığı ve bunların Türkçe kökenli kelimelerin yerine geçtiği görülmektedir (Turan, 2018: 164). Harezm – Kıpçak Türkçesi eserlerinde *alp* “ask. yiğit, asker”, *atlı* “ask. süvari, atlı asker”, *çeri baş* “ask. ordu komutanı”, *devletlig* “ask. ve idr. hükümdar”, *han* “ask. ve idr. han, kağan”, *kan* “ask. ve idr. imparator, kağan”, *sü* “ask. asker” gibi Türkçe askerî ve idari unvanlara ek olarak Arapça, Farsça ve Moğolca’dan Türkçeye geçmiş *qādī* < Ar. “idr. kadı”, *leşker* < Far. “ask. asker”, *melik* < Ar. “ask. ve idr. hükümdar, padişah”, *mihter* < Far. “ask. çavuş”, *nöker* < Moğ. “ask. asker”, *pād-šāh* < Far. “ask. ve idr. hükümdar”, *sālār* < Far. “ask. kumandan”, *vālī* < Ar. “idr. bir vilayeti idare eden”, *vezir* < Ar. “idr. vezir” gibi unvanlar kullanılmıştır.

Çağatay Türkçesi dönemine ait eserlerde yer alan askerî ve idari unvanların önemli bir kısmı Türkçe olmasına karşın Arapça, Farsça ve Moğolca kökenli askerî ve idari unvanların sayısı da fazladır. Çağatay Türkçesi ile yazılmış eserlerde *alp* “ask. yiğit, asker”, *aşlı* “ask. süvari, atlı asker”, *başlıg* “ask. komutan”, *çağqunçı* “ask. akıncı, piyade askeri”, *çerik* “ask. asker, ordu”, *elçi* “idr. elçi”, *inaç* “idr. danışman”, *han* “ask. ve idr. hükümdar, hakan”, *gağan* “ask. ve idr. padişah, hükümdar”, *onbégi* “ask. komutan”, *tamgaçı* “idr. tahsildar” gibi Türkçe askerî ve idari unvanlara ek olarak Arapça, Farsça ve Moğolca kökenli *bahadır* < Moğ. “ask. yiğit, asker”, *daruga* < Moğ. “idr. yönetici, vali”, *ılgar* < Moğ. “ask. öncü asker”, *kiptevül* < Moğ. “ask. gece muhafızı, nöbetçi”, *qādī* < Ar. “idr. kadı, yargıç”, *qaravul* < Moğ. “ask. öncü askerler”, *leşker* < Far. “ask. asker”, *mergen* < Far. “ask. nişancı, piyade”, *pādišāh* < Far. “ask. ve idr. padişah, hükümdar”, *serdār* < Far. “ask. komutan”, *server* < Far. “idr. baş, başbakan”, *sipahi* < Far. “ask. süvari, atlı asker”, *sulšān* < Ar. “ask. ve idr. hükümdar, han”, *vezir* < Ar. “idr. vezir, yüksek rütbeli yönetici”, *yasavul* < Moğ. “ask. emir subayı” gibi unvanlar da kullanılmıştır. XX. yüzyılda Çağatay Türkçesi ile yazılan ve çalışmamıza konu olan *Şecere-i Harezmsâhî* adlı eserde de askerî ve idari unvanların ilgi çekici örneklerine rastlanmaktadır.

2. ŞECERE-İ HÂREZM-ŞÂHİ

Şecere-i Hârezm-şâhî, XX. yüzyılda Muhammed Yûsuf Beyânî (1840 – 1923) tarafından kaleme alınmıştır. Çağatay Türkçesi'nin son dönem örneklerinden biri olan bu eser, 509 varaktır ve 16 babdan meydana gelmektedir. Beyânî,

Şecere-i H̄ārezm-şāhī adlı eserinde, XVII. yüzyılın ikinci yarısından başlamak üzere, XX. yüzyıla kadar Harezm coğrafyasında gerçekleşmiş tarihî olayları konu edinmiştir. Şecere-i H̄ārezm-şāhī yalnızca bir hükümdar soyağacı ve bir tarih kitabı değildir. Eserde Hive Hanlığı'nın iç ve dış siyasi olayları, iç mücadeleleri, taht kavgaları anlatılmasının yanı sıra dönemin ekonomik, idari, siyasi, askerî ve sosyo – kültürel yapısı, bölgenin coğrafyası, mimari özellikleri de ayrıntılı bir şekilde ve akıcı olarak anlatılmıştır. Beyânî'nin XV. ve XVI. bablarda Rusların Harezm coğrafyasını istilasını gözlemlediği ve bunu eserine konu edindiği, eserin birinci elden kaynak durumunda olduğunu göstermektedir. Bu bakımdan eser, Türk tarihi için de önem teşkil etmektedir.

Şecere-i H̄ārezm-şāhī'nin söz varlığı içerisinde askerî – idari unvanların çeşitliliği dikkati çekmektedir. Metinde Türkçe ve Moğolca kökenli unvanların yanı sıra Arapça, Farsça ve Rusça kökenli askerî – idari unvanlar da bulunmaktadır. Bu makalede, Şecere-i H̄ārezm-şāhī'de yer alan Türkçe ve Moğolca askerî – idari unvanlar, askerî unvanlar ve idari unvanlar olmak üzere iki grup altında toplanarak açıklanmaya çalışılmıştır.

2.1. Şecere-i H̄ārezm-şāhī'de Yer Alan Türkçe ve Moğolca Askerî Unvanlar

2.1.1. baş “ask. ve idr. önder, lider, komutan” 2a/13, 36b/5, 80a/2, 85b/6, 89b/15, 122a/10, 150a/1, 151a/10, 165a/17, 169b/15, 195a/17, 217a/14, 228a/13, 236b/2, 237b/3, 260a/2, 262b/2, 263b/7, 269b/13, 279b/3, 279b/12, 313a/12, 345b/15, 349b/15, 381a/13, 384a/14, 386a/14, 387a/5, 397b/5, 398a/1, 409a/6, 412b/15, 438b/8, 444b/15, 448b/6, 450a/12, 465a/15, 474b/10

Hermann Vambéry, *baş* sözcüğüne “kafa, baş; ayrı; başkan, lider; tek” anlamlarını vermiştir (Vambéry, 1867: 242). Courteille, çalışmasında *baş* sözcüğünü “lider, başkan” olarak anlamlandırmıştır (Courteille, 1870: 148). Radloff *baş* sözcüğüne değinirken, sözcüğün “lider, şef” anlamına geldiğini de belirtmiştir (Radloff, 1911: 1546). Doerfer, *baş* sözcüğünün anlamını *baş* “bir görevin ya da topluluğun amiri, reis” olarak vermiştir. Ayrıca *baş* unvanının oluşturduğu *sü+baş* “ordu komutanı, subaşı”, *biñ+a baş* “bin kişilik topluluğun amiri” gibi unvanları bu madde altında örneklendirmiş, kelimenin unvan yapıcı niteliği üzerinde durmuştur. Tü. *baş*'ın Çuv. *puş* ile bağlantısının kesin olmadığını belirtmiştir (Doerfer, 1965: 250-254). Clauson, *baş* sözcüğü ile ilgili olarak, *baş*'ın anatomik olarak kafayı ifade ettiğini ancak en eski dönemden itibaren mecazi olarak kullanıldığını belirtmiştir. Bu kullanımla “bir ordunun başı”, “bir topluluğun amiri” gibi anlam genişlemesine uğradığını vurgulamıştır (Clauson, 1972: 375a).

Baş unvanı Çağatayca sözlüklerde yer almaktadır. LÇTO'da *baş* “amir, reis, sergerde” (Şeyh Süleyman Efendi, 1881: 68), LE'de “İskender'in ordusunda bir komutanın adı” (Rahimi, 2019: 416) olarak kaydedilmiştir. *Baş*, BL, ENLL, HA, ML, NK, NT, ÜLT, ZT'de ise tanıklanmamıştır.

Şecere-i H̄ārezm-şāhī'de *baş* unvanı “amir, lider, yönetici” anlamlarında kullanılmıştır:

“*Anda emr-i 'ālī bile İltüzzer İnağ ve Fāzıl H̄āce Şeyhū'l-islām ve Qara Bahadır Mirāb ve Kāthl Baba Bék ve Ata Niyāz Bék ve Ya 'kūb Muğarrem bir fevc leşkerge baş bolup néçe müddettin béri Qonrat Qal'ası'nıñ ešrāf-ı cevānibiga çapavul urdurup ilğar šariqasida yatıp érdiler.*” (Karataş, 2022: 33).

2.1.2. bég “ask. ve idr. bey, amir” 4a/13, 19a/10, 25b/3, 30a/6, 39a/14, 41b/8, 42a/5, 58b/8, 59a/2, 59a/3, 59a/4, 59a/6, 59a/7, 64b/11, 66b/1, 69b/4, 70a/4, 76a/8, 76b/9, 103a/10, 108b/1, 108b/13, 111a/12, 114a/4, 140a/10, 142b/2, 146a/4, 147a/2, 149a/2, 149b/8, 155b/10, 158b/3, 174a/1, 174b/16, 175a/12, 175b/9, 177a/10, 177a/13, 178b/16, 179a/10, 180a/16, 180b/1, 182a/2, 182a/4, 184a/1, 193a/5, 197b/11, 198a/11, 200b/12, 200b/16, 203b/11, 207b/1, 209b/9, 210a/1, 214a/16, 215a/8, 215b/1, 215b/2, 217b/1, 217b/5, 231b/13, 232b/14, 233a/3, 235b/4, 235b/6, 243b/10, 243b/16, 252b/9, 263b/10, 264b/10, 265b/4, 265b/8, 266a/14, 268a/2, 268a/5, 268b/7, 277a/6, 280b/6, 280b/11, 282a/12, 292b/8, 293a/5, 302b/11, 307a/11, 313b/15, 314a/5, 314b/10, 314b/12, 316a/17, 326b/8, 329b/16, 330a/8, 330a/11, 333b/5, 342b/1, 349a/6, 353a/8, 353b/2, 356b/10, 362b/12, 363a/17, 364a/16, 364b/10, 368a/10, 368a/12, 372b/15, 373a/1, 378a/10, 379a/3, 381a/1, 381b/7, 382b/8, 383a/6, 383a/11, 383a/14, 383b/17, 387a/17, 388a/3, 388a/9, 388a/14, 388b/15, 388b/16, 389b/9, 395a/10, 395a/14, 395b/6, 398a/10, 398b/12, 402a/15, 403b/12, 404a/6, 407a/10, 408a/4, 410a/17, 411b/17, 415b/8, 424a/16, 441a/5, 429b/2, 450b/15, 451b/2, 485b/15, 486a/3, 486a/4, 502a/3, 502a/5, 504a/6, 504b/9, 504b/11, 507a/15, 507b/15, 508a/5

Hermann Vambéry, *bég* sözcüğünün Hive'de “bey, efendi, şef, boy beyi; hizmetçi, lider, baş” anlamlarında kullanıldığını belirtmiştir (Vambéry, 1867: 252). Courteille, *bég* sözcüğünü “lider, baş” olarak açıklamıştır (Courteille, 1870: 187). W. Radloff *bég* sözcüğünü “Orta Asya'da kullanılan yüksek bir askerî unvan” anlamıyla kaydetmiştir (Radloff, 1911: 1580). Doerfer *bég* unvanıyla ilgili olarak tarihî Türk lehçelerine ait metinlerden çok sayıda örnek vermiştir. İlgili maddede, *bég* unvanını tarihî metinlerde geçen diğer unvanlar ile değerlendirerek, bu unvanlar ile arasındaki ilişkiye değinmiştir. *Bég* unvanının xagan, xan unvanlarından rütbe olarak daha aşağı bir seviyede bulunduğu belirtmiştir. Kelimenin kökenini Far. *baga-* ve Mog. *beki* sözcükleri ile açıklamaya çalışanlara karşı çıkarak sözcüğün Türkçe kökenli olduğunu belirtmiştir (Doerfer, 1965: 389-406). Räsänen, eserinde *bäg* sözcüğünün Çuvaşça *pěj-axa* sözcüğüyle ilgisi üzerinde durmuş, sözcüğe “bey, askerî subay” anlamlarını vermiştir

(Räsänen, 1969: 67). Clauson, *beg* unvanının anlamını “bir boyun başı, bir topluluğun reisi” olarak göstermiştir. Sözcüğü, Çin. *po* “yüz kişilik birliğin başı” ile karşılaştırmıştır (Clauson, 1972: 322b).

Beg unvanı, Çağatayca sözlüklerde ise ENLL’de *bég* “bey” (Kaçalın, 2011: 346), LÇTO’da *bég* veya *bek* “büyük, emir” (Şeyh Süleyman Efendi, 1881: 70), LE’de *bég* “büyük, efendi, bey, emir, hakim” (Rahimi, 2019: 494), NK’de *bék* “emir” (Turan, 2019: 49), NT’de *bég* “bey, emir” (Kaman & Karagözlü, 2020: 61) olarak geçmektedir. *Bég/bék/biy/bik*, BL, HA, ML, ÜLT ve ZT’de ise tanıklanmamıştır.

Şecere-i H̱ārezm-şāhī’de *bék* unvanı “bey, amir” olarak kullanılmaktadır:

“*Lā-cerem āheste āheste yol yörüp Yaman Çağanağ atlıg deryānıñ bir égrimige yetüşkende ordunıñ kimeleri deryā yüzide nümāyān boldı. Ol yerde han gāzretleri tamāmı şehzādeler ve békler bile müzeyyen qayıqlarğa minip deryā içidin revān boldılar.*” (Karataş, 2022: 37)

2.1.3. **çapķunçı** “ask. akıncı, öncü asker” 119a/5, 119a/7, 135b/16, 136a/1, 204a/6

Çapķunçı unvanı, Eski Türkçe’de de kullanılan *çap-* “vurmak, koşmak” fiili, *-gXn* fiilden isim yapım eki ve *+çI* isimden isim yapım ekinden oluşmaktadır. Clauson, *çap-* fiilinin birkaç farklı anlama sahip yansıma bir fiil olduğunu bildirmiştir. XI. yy. Hakaniye Türkçesinde “yüzmek, vurmak”, Uygur Türkçesinde “sıvamak, vurmak” anlamında kullanıldığını, XIII. yüzyıla gelindiğinde anlam sahasının genişlediğini belirterek, “kırbaç ile vurmak; acele etmek” anlamlarında kullanıldığını, XV. yy. Çağatay Türkçesinde ise kelimenin “*segirt-* koşmak, dörtlale gitmek; baş kesmek; baskın yapmak, yağma yapmak; kılıçla vurmak” anlamlarına geldiğini ifade etmiştir (Clauson, 1972: 394a). *Çap-* fiiline gelen *-gXn* eki ise fiillerden isim türetmektedir (Erdal, 1991: 151). *Çapķun* ismine gelen *+çI* eki de meslek ifade eden isimler türetmektedir (Erdal, 1991: 147). Courteille, DTO’da *çapķunçı* sözcüğüne “baskıncı” anlamını vermiştir (Courteille, 1870: 272). Radloff, *çapķunçı* sözcüğünü “yağmacı, baskıncı” olarak açıklamıştır (Radloff, 1905: 1923). Doerfer, *çapķunçı* sözcüğünün anlamını vermekle yetinmiştir. Doerfer’e göre *çapķunçı* “hızlı hareket eden askerî birlik, baskın yapan bölük” anlamlarına gelmektedir (Doerfer, 1967: 14-15).

Çapķunçı unvanı Çağatayca sözlüklerden HA’da *çapķunçı* “yağmacı, çapulcu” (Miandoab, 2010: 96), LÇTO’da “yağmacı, talancı, akıncı” (Şeyh Süleyman Efendi, 1881: 145b), LE’de *çapķunçı* “yağmacı, akıncı” (Rahimi, 2019: 678) olarak geçmektedir. *Çapķunçı*, BL, ENLL, ML, NK, NT, ÜLT, ZT’de ise tanıklanmamıştır.

Şecere-i H̱ārezm-şāhī’de *çapķunçı* unvanı “ask. akıncı, ileri askerî bölük” olarak kullanılmaktadır:

“*Ėrtan Atalık Arnası’nıñ kenārığa tüşüldi. Ol yerde Karaķalpaķ bahādırları Gürgān Türkmenleri’nin çapķunçılarının bir kelle keltürdiler.*” (Çevik, 2018: 35)

2.1.4. **çavuş** “ask. çavuş, orduda onbaşidan sonra gelen erbaş” 454b/8

Pavet De Courteille, *çavuş* sözcüğüne “askerî yetkili; kervan klavuzu” anlamlarını vermiştir (Courteille, 1870: 281). Radloff *çavuş* sözcüğünü “bekçi, gözcü” olarak anlamlandırmıştır. Aynı madde başında *çavuşbaşı*, *başçavuş* unvanlarını da örneklendirmiştir (Radloff, 1905: 1935). Doerfer, TMEN’de madde başı olarak aldığı *čāvūš* unvanına “jandarma; gardiyan; kervan klavuzu” anlamlarını vermiştir. Unvanın Türkçe olduğunu belirterek, kelimenin Türkçe’den Arapça’ya ve Balkan dillerine geçtiğini belirtmiştir (Doerfer, 1967: 35-38). Räsänen, *čavuš* sözcüğüne “subay, savaş hattını düzenleyen askerî yetkili” anlamlarını vermiştir. Unvanın Türkçe’den Farsça’ya geçtiğini belirtmiştir (Räsänen, 1969: 101). Clauson *çavuş* unvanına “hakana bağlı askerlerin başı” anlamını vermiştir. Sözcüğün Karahanlı Türkçesi’nde *çavuş* “savaşta askerî safları düzelter ve askeri zulüm etmeye bırakmayan yetkili”, Harezmi Türkçesi’nde *çavuş* “teşrifatçı; gürz taşıyan asker” Çağatay Türkçesi’nde *çavuş* “gürz taşıyan asker; kervan klavuzu” anlamlarında kullanıldığını belirtmiştir (Clauson, 1972: 399a). Tarihî Türk lehçelerinde *çavuş* unvanının kazandığı yeni anlamlardan hareketle Aydın, unvanın Türkçe’nin sonraki dönemlerinde rütbece daha aşağı bir seviyeye indiğini belirtmiştir (Aydın, 2011: 13).

Çavuş unvanı Çağatayca sözlüklerde de yer almaktadır. HA’da *çavuş* “hayvancı, bekçi, eşik ağası, kervana yol gösteren kimse” (Miandoab, 2010: 101), LÇTO’da *çavuş* “serheng, sergerde” (Şeyh Süleyman Efendi, 1881: 149a), LE’de *çavuş* “yasakçı, güvenlik görevlisi, bekçi, yasavul; eşik ağası, hâcib, sarayın başkanı, sarayın protokol dairesi başkanı, çavuş; kervana yol gösteren, klavuz” (Rahimi, 2019: 685) olarak yer almaktadır. *Çavuş*, BL, ENLL, ML, NK, NT, ÜLT, ZT’de ise tanıklanmamıştır.

Şecere-i H̱ārezm-şāhī’de *çavuş* “çavuş, onbaşidan sonra gelen erbaş” unvanının tek örneği bulunmaktadır:

“*Dīvārın yıķıp ol bāğnıñ içige kirip bir kolay yerde toplarnı qoyup H̱ārezmiler’ğa top atmaķ başladılar. H̱ārezmiler tāb keltüre almay hezimet taptılar. Russiya bir çavuş ve tört nefer qatlı bolup altı kişi zahm-dār boldı.*” (Karataş, 2022: 90).

2.1.5. ilgar “ask. müfreze, süvari askeri” 133a/12, 143b/4, 161b/16, 178a/6, 187b/16, 197b/6, 206a/6, 221a/5, 224b/2, 225b/3, 237b/5, 240a/12, 240a/13, 240a/16, 242b/11, 257b/17, 274a/9, 287b/17, 315a/4, 334a/17, 386b/3, 393b/2, 409a/7

Lessing, kelimenin kökünü oluşturan *ilga-* fiiline “ayırarak, farketmek; sınıflandırmak, analiz etmek, ayırtmak; farketmek, tanımlamak, sezmek; en iyisini bulmak” anlamlarını vermiştir (Lessing, 1960: 406). *İlga-* köküne gelen -r eki ise fiilden isim yapım ekidir (Poppe, 2019: 74). Hermann Vambery, CS adlı eserinde, *ilgar* sözcüğüne “akıncı, süvari askerleri” anlamını vermiştir (Vambery, 1867: 238). Pavet De Courteille, *ilgar* sözcüğünü “keşfeden; süvari” olarak belirtmiştir (Courteille, 1870: 131). Radloff, madde başı olarak verdiği *ilgar* unvanına “askerî öncü birlik, süvari takımı” anlamını vermiştir (Radloff, 1893: 1489). Doerfer, *ilgār* madde başında kelimenin kökenini Moğolca olarak göstererek *ilgār* sözcüğünü “saldırı için seçkin askerî birlik” olarak açıklamıştır. Doerfer’e göre *ilgār*, Türkçe haricinde Farsça, Afganca ve Urduca da geçmiştir (Doerfer, 1963: 193-194).

İlgar unvanı Çağatayca sözlüklerde de geçmektedir. HA’da *ilgar* “at koşturmakta acele etmek” (Miandoab, 2010: 59), LÇTO’da *ilgar* “müfreze; muharebeden evvel bir tarafa sevk olunan muhafaza ve ihtiyat askeri” (Şeyh Süleyman Efendi, 1881: 90b), LE’de *ilgar* “ilgar, hızlı at koşturma ve ordu yürütme” (Rahimi, 2019: 350) olarak kaydedilmiştir. *İlgar*, BL, ENLL, ML, NK, NT, ÜLT, ZT’de ise tanıklanmamıştır.

Şecere-i Hî ârezm-şâhî’de *ilgar* “müfreze, süvari askeri” olarak geçmektedir:

“Hân gazretleri kalb-gâhda livâ-yı zaferniş karâr tutdılar. Kal’a gâkimi Kerim Kûlî Bég hem Buḥārâ’dın kélgen ilgarların sergerdeleri Devlet Biy Kâtğan ve Gânçe İnaḡ ve Yâr Muḡammed İnaḡ Manḡit bile kal’adın çıkıp min nefer dil-âverler bile şâft tartdılar.” (Çevik, 2018: 91).

2.1.6. karavul “ask. gözetleme birliği, keşif birliği, devriye askeri” 52a/5, 52a/14, 52a/14, 80b/11, 87a/6, 101a/10, 101b/10, 119a/17, 134a/2, 134a/3, 136a/6, 136a/12, 136a/13, 136a/15, 143b/4, 183a/15, 183a/15, 183b/3, 206a/6, 215a/1, 215a/2, 221a/1, 227b/2, 227b/7, 227b/8, 229a/7, 229a/8, 242a/8, 244a/2, 244a/3, 244a/4, 244a/4, 244b/3, 249a/10, 260a/3, 263b/9, 275b/7, 275b/10, 298a/8, 301b/10, 301b/11, 314b/11, 316a/15, 318b/6, 318b/10, 319a/13, 320a/8, 320a/12, 322a/10, 322a/11, 322a/13, 322a/14, 322a/15, 323a/10, 323b/14, 324a/2, 324b/6, 327a/2, 327a/6, 359a/16, 361a/6, 365b/10, 365b/10, 386a/17, 386b/1, 389b/12, 399a/13, 424a/4, 440a/9, 461b/3, 462a/8, 470a/3, 472a/8, 472a/10

Karavul sözcüğünün Moğolca kökü olan *kara* – “Bakmak, göz atmak, seyretmek, gözlemlemek; gözetlemek, dikkate almak” anlamlarına gelmektedir (Lessing, 1960: 932). Poppe, Moğolca -gUl fiilden isim yapım ekinin ise meslek bildiren adlar yaptığını belirtmiş ve meslek ifade eden bu ek için karağul “gözcü, bekçi”, turşigul “casus”, tajnağul “casus”, manağul “gözcü, seyirci”, casağul “kumandan” örneklerini vermiştir (Poppe, 2019: 70). Radloff *karav/wul*, *karağul* sözcüğünün anlamını “nöbetçi, nöbetçi asker, ileri askerî bölük” olarak kaydetmiştir (Radloff, 1899: 165). Doerfer, *karavul* unvanına “keşif birliği, devriye askeri” anlamlarını vermiştir. Kelimenin Moğolca’dan Türkçe, Arapça ve Mançuca’ya geçtiğini belirtmiştir (Doerfer, 1963: 399-403).

Karavul unvanı Çağatayca sözlüklerde de geçmektedir. HA’da *karavul* “bekçi, Zübeyda Araplarına mensup olan bir boy ismi” (Miandoab, 2010: 141), LE’de *karağul/karağul* “gözcü, bekçi” (Rahimi, 2019: 944), ML’de *karavul* “bekçi; müfreze, posta; keşif kolu” (Barutçu Özönder, 1996: 43), NK’de *karavul* “bekçi,gözcü, devriye” (Turan, 2019: 51) olarak kaydedilmiştir. *Karavul*, BL, ENLL, LÇTO, ML, NT, ÜLT, ZT’de ise tanıklanmamıştır.

Şecere-i Hî ârezm-şâhî’de *karavul* “koruyucu, gözetleme bölüğü, devriye” anlamlarında kullanılmaktadır.

“Hemon kün Muḡammed Rızā Koşbégî’ni baş kılıp Gedā Niyāz Muḡarrem ve Süyün Bahadır ve Mūsā ‘Alī Serdār ve Şafer Bay Serdār bile tamāmı Çavdur sipāhın nüvāzişāt-ı hüsrev-ânedin şād-kām étip leşker izidin yörümek için alarğa karavulluḡ rütbesin mahşûş étdiler .” (Çevik, 2018: 122)

2.1.7. karavul başı “ask. gözetleme birliği komutanı, devriye birliği komutanı” 136a/5

Karavulbaş unvanı *karavul* “gözetleme birliği, keşif birliği, devriye askeri” ismi ile baş “önder, lider, komutan” sözcükleri ile oluşmuştur. Ayrıca bkz. *karavul*, baş.

Şecere-i Hî ârezm-şâhî’de *karavulbaş* unvanının tek örneği bulunmaktadır. Bu unvan da “gözetleme birliği komutanı” anlamında kullanılmaktadır:

“Velî Atalık kim karavulbaşılık nöbeti ol kün aḡa yetüşüp érdi ve mecnûn-veş kişi érdiler. Cününü galebe kılıp hânın fermānesin unutup bî-ihtiyār mülāzımları bile düşmen sipāhlarıḡa gamle kılıp uruşlar saldı. (Dinç, 2018: 89).

2.1.8. **ķavġunċi** “ask. takipċi bōlōġū” 170a/2, 198a/3, 223b/16, 266b/11, 274b/11, 274b/16

Ķavġunċi unvanı, *kav-* fiili, *-gXn* fiilden isim yapım eki ve *+ċI* isimden isim yapım ekinden oluşmuştur. Clauson’un sözlüğünde *ķavġun* veya *ķavġunċi* biçimi yer almamaktadır. Ancak EDPT’de *kov-* madde başı yer almaktadır. Clauson, *ķov-* fiiline “takip etmek, izlemek, kovalamak” anlamlarını vermiştir. Fiilin Oġuz sahasında *kov-* biçiminde, doġu Türk yazı dillerinde ise *kaw-*, *ka:w-* biçiminde izlendiġini belirtmiştir (Clauson, 1972: 580b). Pavet De Courteille, DTO’da *ķavġun* madde başında *ķavġunċi* sözcüġüne deġinmiştir. Sözcüġün anlamını da “düşmanı takip etmekle görevli askerî birlik” olarak vermiştir (Courteille, 1870: 411). Radloff *ķavġunċi* sözcüġünün anlamını “muhibir; düşmanı takip etmekle görevlendirilen alay” olarak açıklamıştır (Radloff, 1899: 473).

Ķavġunċi sözcüġü, Çaġatayca sözlüklerden ENLL’de *ķavġunċi* “gammaz; kovucu; yani ılgar eden asker” (Kaçalın, 2011: 660), LĆTO’da *ķavġunċi* “kovucu, sürücü, akıncı” (Şeyh Süleyman Efendi, 1881: 224a), LE’de *ķavġunċi/ķavġunċi* “akıncı, yağmacı; takipċi, kovalayıcı” (Rahimi, 2019: 934) olarak kaydedilmiştir. *Ķavġunċi*, BL, HA, ML, NK, NT, ÜLT ve ZT’de ise tanıklanmamıştır.

Şecere-i ĤĤārezm-şāhī’de *ķavġunċi* “takipċi, iz süren askerî birlik” olarak geçmektedir:

“*Ķılıċ İnaċ uruġda Şalıĥ ri’āyesin tutup dergāh-ı memleket-penāhdın anıġ ġünāhın tilep istimālet-nāme alıp müte’ammid kişiler bile yiberdi. İttifākā alar yetüşmesdin burun Süyri Biy’niñ inileri kim ķavġunċılıġğa me’mūr ērdiler.*” (Dinç, 2018: 191).

2.1.9. *koş bēgi* “ask. vezir makamında bir unvan, ordu komutanı” 41b/9, 45a/9, 69a/12, 77a/7, 85a/3, 85b/6, 90b/17, 91a/17, 94a/11, 101a/1, 101b/4, 102a/4, 102a/5, 102a/8, 262b/1, 262b/14, 264a/14, 276b/14, 292b/7, 301b/8, 331b/1, 331b/3, 331b/5, 331b/11, 331b/13, 342b/14, 345a/4, 345b/11, 348b/17, 352b/12, 357a/9, 397a/1, 415a/5, 433b/10, 434a/4, 434a/9, 434a/10, 434a/13, 434b/2, 434b/3, 437a/13, 443a/2, 444a/10, 444a/12, 445a/8, 445b/3, 453a/10, 454b/11, 455a/15, 455b/7, 475a/4, 475a/6, 477a/3, 477a/5, 480b/13, 484b/14, 484b/15

Ķoşbēgi sözcüġü, *koş* “ordu, alay” ile *bēg* “bey, amir, lider” (ayrıca bkz. *bēg*) sözcüklerinden oluşmaktadır. Radloff sözlüğünde, *koş* kelimesine “birlikte; çift, bir sırada olan; pulluk, çift; ordu; tarım alanının yakınında hizmetçilerin yaşadığı çadır” anlamlarını vermektedir. Radloff, kelimeye verdiği “ordu” anlamından hareketle bu madde başında *koşbēgi* “Buhara’da devlet vekili makamı” unvanına da deġinmiştir (Radloff, 1893: 635). Doerfer TMEN’de *koşbēgi* unvanını madde başı almasa da *ġōš* maddesinde *koşbēgi* unvanının “ordu komutanı, mareşal” anlamlarına geldiġini belirtmiştir (Doerfer, 1967: 362-365). Räsänen, unvanı oluşturan *koş* sözcüġüne madde başı olarak yer vermiş ancak sözcüġün “saban; çadır, kulube” anlamları üzerinde durmuştur (Räsänen, 1969: 283).

Ķoşbēgi unvanı Çaġatayca sözlükler olan BL, ENLL, HA, LĆTO, LE, ML, NK, NT, ÜLT ve ZT’de tanıklanmamıştır.

Şecere-i ĤĤārezm-şāhī’de *koşbēgi* unvanı “ordu komutanı” anlamında kullanılmıştır:

“*Bu ĥaberni Berim Uzun ēşitip kaçıp yurtdın çıkıp kētti. Maġmūd Yasavulbaşı barıp Ćavdurlar’ğa ol manatnı tolatıp kēldi. Ķoşbēgi hem Yomut’ğa barıp ottuz miñ manatnı ündürüp alıp kēldi.*” (Karataş, 2022: 110).

2.1.10. *miñ başı* “ask. binbaşı, komutan” 454a/10, 470b/10, 473b/11, 473b/15

Miñbaşı sözcüġü *miñ* “bin sayısı” ve *baş* “önder, lider, komutan” (bkz. *baş*) sözcüklerinden oluşmaktadır. Radloff sözlüğünde *miñbaşı* maddesine yer vermemiştir. Ancak *baş* “lider, komutan” maddesinde *binbaşı* unvanını örnekleyerek “tabur komutanı” anlamını vermiştir (Radloff, 1911: 1550). Doerfer ise *miñbaşı* unvanına madde başı olarak yer vermiştir. Doerfer, sözcüġün Türkçe olduğunu bildirmiş, *miñ başı* “bin erin komutanı, binbaşı” anlamlarını vermiştir. Kelimenin Türkçe’den, başta Moġolca olmak üzere pek çok dile geçtiġini açıklamıştır (Doerfer, 1975: 31-34).

Miñbaşı unvanı Çaġatayca sözlükler olan BL, ENLL, HA, LĆTO, LE, ML, NK, NT, ÜLT ve ZT’de tanıklanmamıştır.

Şecere-i ĤĤārezm-şāhī’de *miñbaşı* unvanı “binbaşı, tabur komutanı” olarak geçmektedir:

“*Ķazaċ atlılarının sergerdesiga oċ tēgip ģatlġa yetdi. Kelvaċof’nıñ bir ģolıġa oċ tēgip nā-kār boldı. Başdın ayaġı ģan bolup ol yerde bir cāy tapıp penāhlap olturdi. Erģān-ı ģarbiyyenin miñbaşılardın biri munıñ yanıda turup her nēme buyruċı bolsa ‘askerge tēġürür ērdi.*” (Karataş, 2022: 105).

2.1.11. *on bēgi* “ask. onbaşı” 42a/5, 242a/8

Onbēgi unvanı *on* “on sayısı” ve *bēg* “bey, amir” (ayrıca bkz. *bēg*) sözcüklerinden oluşmaktadır. Radloff, sözlüğünde *on* madde başında *onbaşı* unvanını örneklemiş, *onbēgi* ile ilgili bilgi kaydetmemiştir (Radloff, 1893:1042). Ancak Radloff sözlüğündeki *bēg* madde başında sözcüġün unvan yapıcı niteliġi üzerinde durarak, bu madde başı altında *onbēgi* “onbaşı”, *yüzbēgi* “yüzbaşı”, *miñbēgi* “binbaşı” unvanlarını kaydetmiştir (Radloff, 1911: 1580). Doerfer de *onbēgi* unvanını *ōn* madde başında örneklemiştir. *Onbēgi* unvanına “onbaşı” anlamını vermiştir (Doerfer, 1965: 163).

Onbégi unvanı Çağatayca sözlükler olan BL, ENLL, HA, LÇTO, LE, ML, NK, NT, ÜLT ve ZT’de tanıklanmamıştır. Şecere-i H̄ârezm-şāhī’de *onbégi* unvanı “onbaşı” olarak geçmektedir:

“*Soṅḡi kūni Qutluḡ Muḡammed İnaḡ ve Sulṣān H̄ān ve Qusbeddin H̄āce Şeyhū ‘l-islām ve Ḡabī Qulī H̄āce ve ‘Āṣūb Bēḡ ve Ya ‘kūb H̄āce qaravul emriḡa me ‘mūr boldılar. Ol kūn Saḡar h̄alkının ekābir ve onbēgileri yüz nōker bile on tōrt koy ve altı at pīṣkeṣ kēltürüp ‘atebe-būsliḡa müṣerref boldılar.*” (Çevik, 2018: 90).

2.1.12. sürdevül “ask. Savaş durumunu halka bildirmekle görevli kimse; savaş için asker toplama görevini üstlenen askerî birlik; artçı birlik” 66a/12, 152b/13, 164a/16, 314b/8

Genellikle tarihi Türk lehçelerinin doğu sahasına ait Çağatay Türkçesi metinlerinde tespit edebildiğimiz bu sözcüğün, *sürdevül* şekinden başka *sözevül*, *sürgewül*, *sürevül* biçimleri de mevcuttur. Radloff’un sözlüğünde madde başı olarak hem *sözäül* hem de *sürgewül* biçimi yer almaktadır. Radloff *sözäül* unvanına “haberci” (Radloff, 1911: 578), *sürgewül* unvanına ise “düşmanın ardına düşen askerî birlik; ordunun arkasında kalan askerleri sürüp götürmekle görevli askerî birlik; askerin durumunu gözetten askerî birlik” (Radloff, 1911: 822) anlamlarını vermiştir. Doerfer, *sazāvul* sözcüğünü madde başı olarak değerlendirmiştir. Söz konusu olan sözcüğün anlamını “vergi toplayıcı, tahsildar, arazi memuru” olarak belirtmiştir. *Sazāvul*’un Farsça *saza* ile ilgisi üzerinde durmuş ve Farsçadan, Afganca ve Urduca’ya geçtiğini belirtmiştir (Doerfer, 1967: 252). Räsänen, *sözäül* sözcüğünü “haberci” olarak açıklamıştır (Räsänen, 1969: 431).

Sürdevül unvanı Çağatayca sözlüklerde de yer almaktadır. ENLL’de *sürevül* “padişah sefere çıkınca seferdekilerden şehirde kimseyi koymayıp çıkaran ve askerin izini sürüp kimse kalmışsa askere yetiştiren malum kimse.” (Kaçalın, 2011: 617), HA’da *sürgevül* “askerin arkasını gözetmeye memur olan bölük” (Miandoab, 2010: 123), LÇTO’da *sözevül* “firarileri taburuna iade eden askerî bölük” (Şeyh Süleyman Efendi, 1881: 190b), LE’de *sürgevül* “orduda art sürücü, artçı, dümdar, İran deyimiyle: Çandavul” (Rahimi, 2019: 811), ML’de *sözevül* “sefer ilancısı, savaş için askeri ilan yoluyla toplayan, kaçakları tabur veya fırkasına irca eden memur.” (Barutçu Özönder, 1996: 43) olarak kaydedilmiştir. *Sürdevül*, BL, NK, NT, ÜLT ve ZT’de ise tanıklanmamıştır.

Şecere-i H̄ârezm-şāhī’de *sürdevül* “savaş için asker toplama görevini üstlenen askerî birlik, artçı” olarak geçmektedir:

“*Ol uçurda Şirīn Mirza’nın nebīresi Kocaş Mirza dēgen Manḡut ḡākimi ērdi. Çērig yıḡnap Mūsā Biy’nin ḡaṣdīḡa atlanıp Qoṅrat ēlige iki menzillik kēlgende ḡaber yētūṣti ve Qoṅrat’nın ekṣer çērigi ḡalmaḡ cihādīḡa barıp ērdi. Mūsā Biy ēlge sürdevül yiberip iki yüz kiṣi yıḡnaldı.*” (Yeni, 2018: 178).

2.1.13. tavaçı “ask. tellal; emir subayı” 116a/15, 261b/16

Tavaçı, Moğolca *tog-a(n)* sözcüğünden gelmektedir. *Tog-a(n)* sözcüğüne gelen +çI eki ise, *tog-a(n)* kelimesinin sonundaki -n’nin düşürülmesiyle (Poppe, 2019: 63) bu unvanı oluşturmuştur. Hermann Vambery, CS adlı çalışmasında *tavaḡi* madde başında “yağmacı; talancı” anlamlarını vermiştir (Vambery, 1867: 259). Pavet De Courteille de madde başı olarak yer verdiği *tavaçı* sözcüğünü “müfettiş, denetleyici subay, deve ile haber ulaştırıcı görevli” olarak açıklamıştır (Courteille, 1870: 219). Lessing sözlüğünde hem *togan* kelimesini hem de *togaçı* sözcüğüne madde başı olarak yer vermiştir. Lessing’e göre *togan* “sayı, adet, rakam; miktar, nicelik” anlamlarına gelmektedir (Lessing, 1960: 813). *Togaçı* sözcüğüne ise “matematikçi, astrolog, münecim” anlamlarını vermiştir (Lessing, 1960: 813). Doerfer, *toṯāci* sözcüğünün Moğolca *toya* “sayı” kökünden oluştuğunu belirtmiş, sözcüğün “müfettiş, sayman, haberci” anlamlarına geldiğini vurgulamıştır (Doerfer, 1963: 261-264).

Tavaçı unvanı Çağatayca sözlüklerde de kaydedilmiştir. BL’de *tewači* “aracı, haberci” (Borovkov, 1961: 154), ENLL’de *tavacı* “ulak, haberci” (Kaçalın, 2011: 419), HA’da *tavaçı* “tellal, muhbir” (Miandoab, 2010: 82), LÇTO’da *tavaçı* “çarçı, tellal” (Şeyh Süleyman Efendi, 1881: 111a), LE’de *tavacı* “ulak” (Rahimi, 2019: 616), anlamlarına gelmektedir. *Tavaçı*, ML, NK, NT, ÜLT ve ZT’de ise tanıklanmamıştır.

Şecere-i H̄ârezm-şāhī’de *tavaçı* “tellal, emir subayı” olarak geçmektedir:

“*Ve andın Beyn-i Tek atliḡ çölgege kim ēkki taḡ arasıda vāḡi’dür tüṣüp eṣrāf u cevānibḡa tüṣken ve izde ḡalḡan leṣkerni ḡabīṣa tavaçılar cem ‘kılıp kēltürdiler.*” (Çevik, 2018: 119).

2.1.14. topçı “ask. topçu bölüğü” 222b/7, 240b/6, 241b/11, 241b/13, 242b/5, 246b/12, 246b/14, 246b/16, 255a/9, 262a/9, 262b/9, 297a/10, 308b/2, 309a/6, 319b/9, 321b/14, 322b/14, 333a/7, 343b/3, 351a/15, 362a/14, 410a/2, 447b/3, 449b/11, 469b/12

Topçı sözcüğü, *top* “gülle atan ateşli bir silah” ve meslek, uğraşı isimleri yapan +çI isimden isim yapım ekinde oluşmaktadır. Radloff, OSTN’de *top* “top atan ateşli silah” ve *topçı* “topu ateşleyen asker” madde başlarına yer vermiştir. Bu maddelerde, sözcüğün Teleüt ağzı ve Şor dilindeki görünümüne değinmiştir (Radloff, 1905: 1230).

Doerfer, *topçı* sözcüğüne *tōp* madde başında değinmiştir. *Top* kelimesinin “top, topaç” anlamlarından hareketle Orta Türkçe’den itibaren “ateşli bir silah, gülle atan ateşli silah” anlamını da kazandığını belirtmiştir. Söz konusu unvanın doğu Türk yazı dillerinde *topçı* “topu ateşleyen kimse”, Osmanlı Türkçesinde ise *topçu* “topu ateşleyen kimse” olarak kullanıldığını kaydetmiştir (Doerfer, 1965: 596-601).

Topçı unvanı Çağatayca sözlükler olan BL, ENLL, HA, LÇTO, LE, ML, NK, NT, ÜLT ve ZT’de tanıklanmamıştır.

Şecere-i Hârezm-şâhî’de *topçı* “top atan askerî birlik” olarak geçmektedir:

“Kofmann hem izleridin nerm nerm kéle bérdi. Divānbégi Taş Sağa Tuştı’ğa kélgende Ceygün’nıñ cenüb şarafige ötüp buyurdi. Topçılar Russiya ‘askeriniñ şaraflarige köp top atdılar.” (Karataş, 2022: 85).

2.1.15. *topçı başı* “ask. topçu bölüğü komutanı” 241b/4

Topçıbaşı unvanı *topçı* “topçu bölüğü” ile *baş* “önder, lider, komutan” sözcüklerinden oluşmuş bir unvandır. Ayrıca bkz. *topçı*, *baş*.

Topçıbaşı unvanı Çağatayca sözlükler olan BL, ENLL, HA, LÇTO, LE, ML, NK, NT, ÜLT ve ZT’de tanıklanmamıştır.

Şecere-i Hârezm-şâhî’de tek örneği bulunmaktadır. Bu unvan da metinde “topçu bölüğü komutanı” olarak geçmektedir:

“Ramazānnıñ on tokkuzlançı künide Dehnev’din köçüp Kıranç Yağışı’ğa kélip tüşdiler. Mehter’niñ inisi Niyāz Muğammed Bay kim ol seferde topçıbaşı érdi ve Qoşbégi’niñ inisi Muğammed Kulı Bég kim yüzbaşı érdi.” (Çevik, 2018: 89).

2.1.16. *yasavul* “ask. asker ve polis ekibi, devriye, yasak memuru” 253b/16, 259b/14, 260a/9, 314b/8, 394b/5, 411a/3, 412b/12

Yasavul sözcüğünün kökü, *yasa-* fiilinden gelmektedir. Lessing’e göre Moğolca *casa-* fiili “yasamak, düzenlemek, onarmak; geliştirmek, değerini artırmak” anlamlarına gelmektedir (Lessing, 1960: 1039). *Yasa-* fiiline gelen Moğolca -*ğul* eki ise fiilden isim yapım eki olup meslek adları türetmektedir (Poppe, 2019: 70). Radloff *yasavul* unvanını “yasak memuru, devriye askeri” olarak kaydetmiştir (Radloff, 1905: 215). Räsänen, Lessing ve Doerfer’in aksine kelimenin kökünü oluşturan *yasa-* “yasamak, yapmak” fiilinin Türkçe olduğunu belirtmiştir. Räsänen’e göre Türkçe’den Moğolca’ya geçen bu fiil, Moğolca *yasavul* “komutan, memur” unvanını oluşturmuştur (Räsänen, 1969: 191). Doerfer *yasavul* madde başında kelimenin Moğolca’dan Türkçe’ye geçmiş olduğunu belirterek, kelimenin *casa-* “yasamak, düzenlemek” kökünden oluştuğunu vurgulamıştır. *Yasavul* unvanının anlamını ise “yasak memuru, düzeni sağlayan askerî birlik” olarak vermiştir (Doerfer, 1975: 166-172).

Yasavul unvanı Çağatayca sözlüklerde de tespit edilmiştir. ENLL’de *yasavul* “çavuş” (Kaçalın, 2011: 805), HA’da *yasavul* “yasak memuru” (Miandoab, 2010: 178), LÇTO’da *yasavul* “yasakçı, yasak memuru, muhafız” (Şeyh Süleyman Efendi, 1881: 293a), LE’de *yasavul* “yasakçı, bekçi, çavuş, kavas, koruyucu; ordu sıralarını düzenleyen, alayı düzenleyen” (Rahimi, 2019: 1209), ML’de *yasavul* “hanın hassa alayı, yasakçı, muhafız, emir subayı” (Barutçu Özönder, 1996: 44), NK’de *yasavul* “asker ve polis ekibi, devriye” (Turan, 2019: 62), NT’de *yasavul* “hanın hassa alayı” (Kaman & Karagözlü, 2020: 58) olarak kaydedilmiştir. *Yasavul*, BL, ÜLT ve ZT’de tanıklanmamıştır.

Şecere-i Hârezm-şâhî’de *yasavul* “asker ve polis ekibi, devriye, yasak memuru” olarak geçmektedir:

“Értay yene hân gâzretleri zevrağğa minip Köhne Deryâ’ğa kirip kimeçilerniñ üstige yasavul qoyup izdin kélgen leşkerni mu ‘aşşal kılmay ötkermekke muqayyed boldılar.” (Karataş, 2022: 38).

2.1.17. *yasavul başı* “ask. asker ve polis ekip amiri, devriye bölüğü komutanı” 267a/11, 279b/7, 281b/11, 302a/2, 357a/10, 364b/7, 387a/17, 388a/8, 388a/10, 388a/12, 394b/2, 400a/4, 416b/9, 426a/2, 426b/8, 426b/10, 426b/16, 429a/5, 440b/4, 440b/5, 445a/9, 474a/8, 477b/4, 477b/7, 477b/10, 477b/12, 477b/13, 477b/14, 478b/3, 478b/6, 481b/4, 481b/9, 488b/12

Yasavulbaşı unvanı, *yasavul* “ask. asker ve polis ekibi, devriye, yasak memuru” sözcüğü ile *baş* “ask. ve idr. önder, lider, komutan” sözcüğünden oluşmaktadır (Ayrıca bkz. *yasavul* ve *baş*). Doerfer, *yasavul* madde başında *yasavulbaşı* unvanını örneklemiştir. Doerfer’e göre *yasavulbaşı* “asker veya polis birliğinin amiri, komutan” anlamına gelmektedir (Doerfer, 1975: 166-172).

Yasavulbaşı unvanı Çağatayca sözlükler olan BL, ENLL, HA, LÇTO, LE, ML, NK, NT, ÜLT ve ZT’de tanıklanmamıştır.

Şecere-i H̄ārezm-şāhī’de yer alan *yasavulbaşı* “asker veya polis birliğinin amiri, devriye birliği komutanı” anlamlarına gelmektedir:

“*H̄ān ğazretleri ğāyetde hoş-ġāl bolup alarġa köp miht-bānılıklar körgüzüp Muġammed Murād Dīvānbēgi’nin dīvānbēgiligi Pehlevān Mīrzābaşı’ġa ve Raġmetu’llāh Yasavulbaşı’nın yasavulbaşılıġı öziniġ oġlı Bēk Cān’ġa bir sebīl-i ‘āriyet müfevvaız bolmuşdur érdi.*” (Karataş, 2022: 115).

2.1.18. yüz başı “ask. yüzbaşı unvanı, komutan” 109a/11, 159a/5, 169b/2, 190b/17, 234b/7, 234b/8, 241b/5, 297a/4, 299a/2, 336a/6, 338a/13, 342b/2, 388a/14, 388b/15, 398b/12

Günümüzde, Türk ordu sistemi içerisinde de yer alan yüzbaşı unvanı, *yüz* “yüz sayısı” ve *baş* “önder, lider, komutan” (ayrıca bkz. *baş*) sözcüklerinden oluşmaktadır. Radloff, *yüz* madde başında *yüzbaşı* unvanına değinmiş, kelimenin Osmanlıca ve Tarançi lehçesinde kullanıldığını belirtmiştir. Yüzbaşı unvanının anlamını ise “komutan, albay” olarak vermiştir (Radloff, 1905: 622). Yüzbaşı sözcüğü Doerfer’in sözlüğünde madde başı olarak yer almasa da *baş* madde başında *yüzbaşı* unvanını örneklemiştir. Doerfer, *yüz bāšī* olarak kaydettiği unvana “yüz erin başı, komutan” anlamını vermiştir (Dorfer, 1965: 250-254).

Yüzbaşı unvanı Çaġatayca sözlükler olan BL, ENLL, HA, LÇTO, LE, ML, NK, NT, ÜLT ve ZT’de tanıklanmamıştır.

Şecere-i H̄ārezm-şāhī’de *yüzbaşı* “yüzbaşı, komutan” olarak geçmektedir:

“*İlyās Uyġur kim İş Muġammed Bēg, Gürlen’ge kirgende inisi bile mu’ānidlerdin ayrılıp ‘atebe-büşlūġıġa müşerref bolup nevāziş-i husrevāneġa ihtisās tapıp yüzbaşılıġ manşibıġa teraġķī tapġan érdi.*” (Dinç, 2018: 147).

2.2. Şecere-i H̄ārezm-şāhī’de Yer Alan Türkçe ve Moġolca İdari Unvanlar

2.2.1. aġsaġal “idr. oymak büyüklerine verilen unvan; muhtar, kethüda” 153b/5, 270b/3, 423b/15, 508a/5

Radloff, *aġsaġal* sözcüğüne madde başı olarak yer vermese de, *aġ* madde başında söz konusu unvana değinmiştir. Radloff *aġsaġal* unvanına “oymak büyüğü, saygın kişi” anlamlarını vermiş, unvanın Osmanlı Türkçesi’nde de kullanıldığını belirtmiştir (Radloff, 1893: 88). Doerfer, *aġsaġāl* madde başında unvana “köy muhtarı, köy reisi; yaşlı kimselere verilen onursal bir unvan” anlamlarını vermiştir. Doerfer, kelimenin Türkçe’den Moġolca’ya, Mordvin dillerine, Macarca’ya ve Sibiry Türk lehçelerine geçtiğini belirtmiştir (Dorfer, 1965: 84-85).

Aġsaġal unvanı Çaġatayca sözlüklerden LÇTO’da *aġsaġal* “kethüda, muhtar” (Şeyh Süleyman Efendi, 1881: 10a), NT’de *aġsaġal* “ak sakal” (Kaman&Karagözlü, 2020: 65), ZT’de *aġsaġal* “ak sakal, ihtiyar adam, merd-i pîr, kocalmış kişi” (Kara, 2011: 279) olarak tanıklanmıştır. *Aġsaġal*, BL, ENLL, HA, LE, ML, NK ve ÜLT’de ise tanıklanmamıştır.

Şecere-i H̄ārezm-şāhī’de *aġsaġal* “muhtar, kethüda” olarak geçmektedir:

“*H̄ān ğazretleri anda yahşı toy bérıp tamāmı ‘ulemā’ ve tamāmı töreler ve bēkler ve tamāmı ‘ameldārlar ve aġsaġallar ve tamāmı élni da ‘vet étdiler.*” (Karataş, 2022: 155).

2.2.2. bahşı “idr. katip, yazıcı” 407b/2, 436a/15

Hermann Vambéry, *bachşı* sözcüğüne “şair, çalgıcı; hekim; şarkı söyleyen” anlamlarını vermiştir (Vambéry, 1867: 244). Pavet De Courteille, DTO adlı eserinde *bahşı* sözcüğünü “Farsça bilen katip; sekreter; şarkıcı; müfettiş; cerrah” olarak kaydetmiştir (Courteille, 1870: 156). Radloff *bahşı* unvanına “büyücü, halk hekimi; gezici; avcı” anlamlarını vermiştir (Radloff, 1911: 1464). Doerfer, *bahşı* madde başında, kelimenin Çince kökenli olduğunu ve Çince’den Türkçe’ye alıntılandığını belirtmiştir. *Bahşı* unvanının tarihî Türk lehçelerindeki görünümüne de değinen Doerfer, sözcüğün anlam sahasının genişliğinden söz ederken, aslında kelimenin Eski Türkçe’de kullanılan bitikçi unvanı ile aynı anlama sahip olduğunu belirtmiştir (Dorfer, 1965: 271-277). Räsänen, VEWT adlı eserinde *bakşı* unvanının Çince po-shih sözcüğünden Türkçe’ye alıntılandığını belirterek, kelimeye “öğretmen; katip” anlamlarını vermiştir (Räsänen, 1969: 59). Clauson da, *baġşı* unvanının Çincedeki *po-shih* kelimesi ile ilgisi üzerinde durmuştur. *Baġşı* unvanının ilk olarak Budist rahipler için kullanıldığını, sonraki dönemlerde anlam sahasının genişleyerek Türk lehçelerinde kullanımına devam edildiğini açıklamıştır. Clauson, *baġşı* unvanının Çaġatay Türkçesindeki görünümüne de değinmiştir. Clauson *baġşı* unvanının Çaġatay Türkçesinde “Farsça bilmeyen Türkistan şahlarının katiplerini niteleyen unvan” olarak kullanıldığını kaydetmiştir (Clauson, 1972: 321a).

Bahşı unvanı Çaġatayca sözlüklerden ENLL’de *bahşı* “Hiç Farsça bilmeyen Türkistan şahlarının katipleri” (Kaçalın, 2011: 318-319), HA’da *bahşı* “yazar, yazıcı, okuyan; cerrah ve cerahat” (Miandoab, 2010: 63), LE’de *bahşı* “yazan, yazıcı, katip, münşi; okuyan, şarkıcı; cerrah, yaralara bakan kimse” (Rahimi, 2019: 440) olarak kaydedilmiştir. *Bahşı*, BL, LÇTO, ML, NK, NT, ÜLT ve ZT’de ise tanıklanmamıştır.

Şecere-i H̄ārezm-şāhī’de *bahşı* “katip, yazıcı” olarak geçmektedir:

“Yıgnalıp barıp bu intikāmı Aḥel Hıvaḳ’ın tartmasaḳ ḗl aralarında yörümek düşvârdur. Bes ottuz baḥşı ve Cān Muḡammed Çakan ve Kılıç Uğrı başlıḳ miñ miḳdârı münteḥab yigit atlanıp Hıvaḳ üstige yörüdiler.” (Karataş, 2022: 72).

2.2.3. eşik aḳası “idr. kapıcı, kapı görevlisi” 364b/9, 437a/7, 481b/7

Êşikaḳası unvanı eşik “kapı, saray kapısı” ve aḳa “büyük erkek kardeş” sözcüklerinin birleşiminden oluşmuştur. Hermann Vambéry, *isik* madde başında, *isik agası* unvanına “yer gösteren görevli, Orta Asya ve İran coğrafyasında sarayda gerçekleşen törenleri yöneten görevli” anlamını vermiştir (Vambéry, 1867: 235). Radloff, *êşik* madde başında *êşikaḳası* unvanına da değinmiştir. Radloff *êşikaḳası* unvanını “kapıcı, sultanın huzurundaki kapıyı açıp kapatmakla görevli kimse” olarak kaydetmiştir (Radloff, 1893: 908). Doerfer, *ēşik* madde başında, *ēşik āḡāsī* unvanına değinmiştir. *Ēşik āḡāsī* unvanın Çağatay Türkçesi ve Osmanlı Türkçesinde yaygın olarak kullanıldığını belirterek, unvanın anlamını “hükümdarın ziyaret odasının kapısını açmakla görevli olan kimse” olarak vermiştir (Doerfer, 1965: 183-184). Räsänen, *āka* madde başında, *āşik akası* unvanının Çağatay Türkçesinde kullanıldığını belirtmiş, unvanın anlamını ise “saray kapıcısı” olarak göstermiştir (Räsänen, 1969: 13).

Êşikaḳası unvanı Çağatayca sözlükler olan BL, ENLL, HA, LÇTO, LE, ML, NK, NT, ÜLT ve ZT’de tanıklanmamıştır.

Şecere-i Ĥārezm-şāhī’de *êşikaḳası* “kapıcı, kapı görevlisi” olarak geçmektedir:

“Mırzābaşını burunḡı mırzābaşılıḳ manşıbıda ve Bék Cān’ı burunḡı êşikaḳasılıḳ manşıbıda bir qarār étip Muḡammed Murād Dīvānbéḡi’ge dīvānbéḡilik manşıbın ve Rahmetu’llāh Yasavulbaşī’ga yasavulbaşılıḳ manşıbın müsellem tuttılar.” (Karataş, 2022: 115).

2.2.4. daruḡa “idr. subaşı, şef” 17b/1, 30b/15, 30b/16, 31a/1, 31a/1

Vambéry, *darga* sözcüğüne “lider, yetkili, gemi kaptanı” anlamlarını vermiştir (Vambéry, 1867: 288). Pavet De Courteille, DTO adlı eserinde, *daruḡa* unvanını “polis yöneticisi, komiser, şef” olarak kaydetmiştir (Courteille, 1870: 315). Radloff, *daruḡa* kelimesine “bir bölgenin başkanı; yöneticisi; çarşıda görevli polis” anlamlarını vermiştir (Radloff, 1905: 1629). Lessing, *darug-a* kelimesini “başkan, şef, üst derecedeki kimse; kumandan; müdür, yönetmen; ihtiyar” olarak belirtmiştir (Lessing, 1960: 234). Doerfer, kelimenin Orta Moğolca’ya ait olduğunu belirtmiş ve *dārūga* unvanına “vali, hükümdar adına bir bölgenin veya şehrin hakimi” anlamlarını vermiştir. Ayrıca Doerfer, *dārūga* unvanının Moğolca’dan Türkçe’ye, Farsça’ya, Rusça’ya ve Tibet dillerine alıntılandığını belirtmiştir (Doerfer, 1963: 319-323). Räsänen, *daruḡa* unvanının kökeninin Moğolca olduğunu savunmuştur. *Daruḡa* unvanına “çarşı görevlisi, polis şefi” anlamlarını vermiştir (Räsänen, 1969: 133).

Daruḡa unvanı Çağatayca sözlüklerde ENLL’de *daruḡa* “bekçi, başı, sübaşı” (Kaçalın, 2011: 555), HA’da *daruḡa* “şehrin bir bölgesinin hakimi” (Miandob, 2010: 111), LÇTO’da *daruḡa* “Türkistanda bir rütbe ismi; gemici” (Şeyh Süleyman Efendi, 1881: 168b), LE’de *daruḡa* “bir kentin ya da bölgenin yöneticisi” (Rahimi, 2019: 746), NT’de *daruḡa* “kaymakam” (Kaman&Karagözlü, 2020: 61) olarak kaydedilmiştir. *Daruḡa*, BL, ML, NK, ÜLT ve ZT’de ise tanıklanmamıştır.

Şecere-i Ĥārezm-şāhī’de *daruḡa* “subaşı, şef” olarak geçmektedir:

“Kızılbaş vālisi Şāh İsmā’il Şeybāni Ĥān bile Merv’de uruşup anı şehid kıldı. Bu vāḳı’a-yı hāyiledin soñ Şāh İsmā’il Ĥārezm’ge üç daruḡa yiberdi. Biri Hıvaḳ bile Hazāresb’ge ve biri Ürgenç’ge ve biri vezirge kilgen.” (Yeni, 2018: 120).

2.2.5. elçi “idr. elçi, sefir” 19a/8, 21b/9, 24b/1, 31a/17, 32b/13, 33a/6, 37b/2, 43b/3, 46a/3, 72a/8, 76b/4, 79a/9, 88a/8, 94b/1, 102b/8, 103a/15, 105b/7, 114a/16, 126a/4, 126a/6, 126a/7, 126a/9, 129b/13, 130a/3, 130a/3, 132b/8, 141a/3, 148a/15, 148a/16, 148b/10, 148a/12, 151b/16, 151b/17, 154a/10, 157a/15, 166a/6, 172a/5, 172a/8, 174a/15, 175a/7, 175a/9, 175a/16, 175b/9, 177a/12, 177a/15, 177b/6, 179a/6, 181a/4, 193a/12, 193b/1, 195a/10, 200a/10, 200a/13, 200a/17, 203a/5, 203a/6, 203a/6, 203a/11, 203b/3, 203b/8, 203b/13, 203b/13, 203b/13, 203b/15, 203b/15, 203b/16, 204b/1, 207b/7, 208b/4, 208b/8, 208b/13, 209a/2, 209a/3, 209a/4, 209a/7, 210b/5, 211a/8, 211a/11, 211a/12, 211b/3, 211b/9, 212a/17, 213b/9, 213b/16, 214a/1, 214a/3, 214a/5, 214a/9, 214a/11, 214b/2, 214b/4, 214b/13, 214b/13, 214b/16, 216a/9, 216a/10, 216a/15, 216a/17, 216b/1, 216b/2, 216b/7, 218a/4, 218a/5, 218a/14, 218b/8, 219a/6, 219a/8, 219a/10, 219a/11, 219a/12, 219a/14, 220a/2, 220a/5, 221b/13, 222a/14, 22a/14, 223a/5, 223b/17, 224a/1, 224a/8, 225a/3, 225a/9, 226a/6, 226a/8, 227b/17, 228a/1, 228a/9, 228a/9, 228b/10, 229a/5, 229b/2, 229b/2, 229b/3, 229b/3, 229b/7, 229b/8, 230a/5, 230a/11, 230a/12, 232a/5, 233b/13, 233b/17, 234a/3, 234a/4, 234a/11, 234a/14, 234a/15, 234b/9, 235b/15, 236a/11, 236a/11, 236b/1, 236b/2, 237a/6, 237a/6, 237a/8, 239b/11, 239b/16, 240a/4, 240a/8, 240b/13, 241a/8, 241a/16, 241a/16, 243b/9, 243b/12, 250a/5, 250a/9, 250a/12, 250b/7, 250b/9, 252b/8, 252b/11, 252b/17, 256b/4, 256b/5, 256b/7, 256b/7, 256b/13, 257a/7, 257a/7, 257a/8, 257a/10, 264b/6, 267b/6,

267b/7, 269a/14, 269a/16, 269b/9, 270b/1, 270b/7, 271a/1, 271a/3, 271a/3, 273a/17, 278a/8, 278b/5, 278b/5, 278b/13, 278b/13, 281b/5, 282a/1, 283b/9, 284a/10, 284b/2, 284b/3, 284b/12, 284b/13, 285a/3, 285b/7, 286a/17, 286b/16, 284a/5, 287a/5, 287a/15, 290b/11, 291a/1, 291a/2, 291b/4, 292a/12, 295b/12, 299b/9, 300a/4, 300a/5, 300a/7, 300a/15, 300a/15, 300b/9, 300b/10, 300b/11, 301a/1, 302a/4, 302b/2, 302b/13, 303a/1, 303a/2, 303a/17, 303b/8, 304a/17, 305b/11, 305b/13, 310a/1, 310a/1, 310a/3, 310a/7, 310a/7, 311b/1, 311b/5, 311b/8, 311b/9, 311b/12, 311b/14, 311b/16, 312a/13, 312b/5, 313a/9, 318b/4, 319a/2, 320b/14, 320b/17, 321a/3, 321a/3, 321a/4, 321a/6, 321a/9, 321a/9, 321a/11, 321a/12, 323b/6, 324b/16, 325a/17, 325b/1, 325b/1, 325b/5, 326b/14, 327a/7, 327a/8, 328b/14, 329a/5, 329a/7, 329a/8, 329a/8, 346b/5, 346b/6, 346b/7, 346b/15, 351a/15, 351b/15, 351b/16, 352a/11, 354a/16, 354a/17, 354b/1, 360b/4, 360b/4, 360b/5, 360b/7, 368b/15, 369b/13, 369b/15, 370a/5, 370a/6, 370b/1, 370b/2, 371b/7, 379a/17, 379b/7, 381a/10, 381b/2, 382b/17, 383a/3, 383a/9, 383a/12, 383b/8, 384a/16, 384a/16, 385b/9, 390a/16, 390b/3, 390b/4, 390b/8, 390b/11, 395a/1, 395a/2, 395a/11, 395a/12, 395b/3, 395b/6, 395b/7, 395b/16, 396a/5, 396a/6, 396a/8, 396a/12, 396b/6, 396b/7, 397a/3, 397b/3, 397b/4, 398b/14, 402b/3, 402b/4, 402b/5, 402b/13, 402b/14, 402b/16, 403a/1, 403a/3, 403a/6, 403a/7, 405a/3, 405a/4, 405a/6, 405b/3, 406b/8, 406b/10, 407a/2, 407a/5, 407a/8, 407a/9, 407a/11, 411a/12, 411a/13, 411a/14, 411a/17, 414b/1, 415a/7, 415a/7, 415a/8, 415a/14, 415a/15, 415a/16, 415b/5, 415b/10, 416a/13, 416b/15, 419a/13, 419a/16, 419b/8, 419b/9, 420b/5, 420b/15, 421a/1, 421a/3, 421a/4, 421a/6, 421a/10, 421b/9, 421b/12, 422b/12, 422b/13, 422b/16, 422b/17, 423a/1, 423a/4, 423a/6, 423b/12, 424a/10, 424a/11, 424b/17, 426a/14, 426b/4, 427a/8, 427a/10, 427a/15, 427b/5, 427b/11, 427b/12, 427b/14, 439b/1, 441b/9, 442a/1, 442a/2, 442a/4, 442a/5, 442a/9, 442b/11, 446b/11, 448a/13, 456a/7, 456b/5, 456b/14, 458a/8, 463b/15

Pavet De Courteille, *élçi* kelimesine “gönderilen, haberci” anlamlarını vermiştir (Courteille, 1870: 130). Radloff, *älçi* unvanını “devlet görevlisi, haberci, diplomat” olarak kaydetmiştir. Söz konusu unvanın Teleut, Altay, Tarañçi, Kırım ve Kıpçak lehçelerinde kullanıldığını belirtmiştir (Radloff, 1893: 828). Doerfer, *ēlči* unvanının kökeninin Türkçe olduğunu belirtmiş ve *ēlči* unvanına “elçi (devlet temsilcisi); devlet denetleyicisi (devlet içerisinde)” anlamlarını vermiştir. *Ēlči* sözcüğünün kökünün Türkçe *el* sözcüğünden türetme bir unvan olduğunu vurgulamıştır (Doerfer, 1965: 203-207). Räsänen, *el* madde başında *el-či* unvanına “önder; diplomat” anlamlarını vermiştir (Räsänen, 1969: 39). Clauson, *élçi* kelimesinin anlamını “elçi, bir devleti yabancı ülkelerde temsil eden kişi” olarak vermiştir. Ancak *élçi* kelimesinin, Eski Türkçedeki Uygur sivil belgelerinde özel isim olarak kullanılmasına rağmen, Eski Türkçe metinlerinde “elçi, bir devleti yabancı ülkelerde temsil eden kişi” anlamında kullanılmadığını, Karahanlı Türkçesi eserleriyle birlikte unvanının “elçi, devlet temsilcisi” anlamlarında kullanıldığını açıklamıştır (Clauson, 1972: 129a).

Ēlçi unvanı Çağatayca sözlüklerden HA’da *ilçi* “elçi, ulak” (Miandoab, 2010: 59), LÇTO’da *élçi* “sefir, resul” (Şeyh Süleyman Efendi, 1881: 80b), LE’de *élçi* “elçi, ulak, haberci” (Rahimi, 2019: 333) olarak tanıklanmıştır. *Ēlçi*, BL, ENLL, ML, NK, NT, ÜLT ve ZT’de ise tanıklanmamıştır.

Şecere-i H̄ārezm-šāhī’de *élçi* “elçi, sefir” olarak geçmektedir:

“Sene miñ ekki yüz seksen birde muğarremniñ evāsışıda Qubād Han H̄āce Sulšān Murād Han’niñ *élçisi* Mır Baba Toqsabe bile kēlip mülāzemetğa yetdi.” (Karataş, 2022: 57).

2.2.6. *hākan* “ask. ve idr. han, hükümdar” 13b/9, 40b/4, 152b/7, 509b/2, 509b/3

Pavet De Courtielle, *hākan* unvanına “imparator; Çin hükümdarlarına verilen unvan” anlamlarını vermiştir (Courteille, 1870: 312). Radloff eserinde *hākan* sözcüğünü madde başı olarak almış ve unvanın *kagan* ve *kān* kelimeleriyle aynı anlama geldiğini belirtmiştir. *Hākan* unvanına “imparator” anlamı vermiştir (Radloff, 1899: 1660). Doerfer, *hāqān* madde başında kelimenin Türkçe olduğunu belirterek söz konusu unvanın anlamını “hükümdar, imparator” olarak göstermiştir. Doerfer, *hāqān* unvanının belirttiği anlamı ve unvanın kökeni konusundaki tartışmaları *hān* madde başında ayrıntılı olarak incelemiştir (Doerfer, 1967: 141). Räsänen, *xayan* unvanına “imparator” anlamı vermiş ve unvanın *xān*, *xan*, *kayan* kelimeleriyle aynı anlama sahip olduğunu belirtmiştir (Räsänen, 1969: 152a). Clauson, *xağan* madde başında unvanın Çince’den Türkçe’ye alıntı bir kelime olduğunu belirtmiştir. Unvanın Türklerden önce Juan-juan ve T’u-yü-hun topluluklarında kullanıldığını savunmuş, kelimenin *hu-yü* (Eski Çince’de *ɣwax-ɣwāx*) ile bağlantısına değinmiştir (Clauson, 1972: 611a).

Hākan unvanı Çağatayca sözlüklerden HA’da *hākan* “padişahların padişahı; Çin hükümdarlarına verilen unvan” (Miandoab, 2010: 106), LÇTO’da *hākan* “padişah, şehinşeh; Çin hükümdarlarına mahsus unvan” (Şeyh Süleyman Efendi, 188: 166b), LE’de *hākan* “haan, hakan, padişahların padişahı, hanlar hanı; Çin padişahlarına verilen unvan” (Rahimi, 2019: 736) olarak kaydedilmiştir.

Şecere-i H̄ārezm-šāhī’de *hākan* unvanı “han, hükümdar” olarak geçmektedir:

“El yevm maqbere-i müteberrikeleri merci’-i havās ve ‘avāmdur. Ebu’l-gāzi Han sulšān-ı dānā ve *hākan-ı tüvānā* erdi.” (Yeni, 2018: 136).

2.2.7. Ĥan “ask. ve idr. han, hükümdar” 2b/4, 2b/12, 3b/11, 3b/17, 4a/1, 4a/3, 4a/4, 4b/7, 5a/3, 5a/4, 5a/13, 5a/13, 5a/14, 12b/7, 13a/5, 13a/13, 14a/7, 14a/8, 14a/9, 14b/1, 14b/3, 14b/7, 14b/13, 16a/5, 16a/11, 16a/16, 16b/3, 16b/5, 17b/2, 17b/5, 17b/6, 17b/9, 17b/17, 17b/17, 18a/1, 18b/6, 18b/11, 19a/4, 19a/6, 19a/6, 19a/13, 19b/17, 20a/5, 20a/7, 20a/11, 21b/8, 22b/14, 23a/3, 24a/1, 24a/3, 24a/3, 24b/3, 25a/10, 25a/11, 25a/13, 25b/3, 27a/17, 28a/8, 29a/6, 29a/7, 29a/10, 29a/12, 29b/1, 29b/5, 29b/12, 30a/2, 30b/8, 30b/11, 31b/2, 32a/1, 32a/4, 32a/14, 32a/15, 32a/17, 32b/10, 32b/11, 33a/1, 33a/2, 33a/10, 33b/2, 34b/3, 34b/14, 35b/9, 35b/12, 36a/12, 38a/14, 38a/16, 38b/12, 38b/16, 39a/6, 39a/16, 39b/8, 39b/13, 39b/15, 40b/11, 41a/10, 41a/11, 41a/14, 41a/17, 41b/3, 41b/9, 41b/16, 42a/6, 42a/15, 42a/17, 42b/2, 42b/4, 42b/8, 42b/9, 42b/10, 42b/13, 42b/17, 43a/3, 43a/6, 43a/10, 43b/2, 43b/7, 43b/8, 43b/13, 43b/15, 44a/8, 44a/11, 44a/14, 44a/17, 44b/10, 44b/12, 44b/14, 44b/17, 45a/3, 45a/8, 45a/11, 45a/12, 45b/3, 45b/6, 45b/7, 45b/11, 45b/13, 45b/16, 45b/16, 46a/17, 46b/2, 46b/6, 46b/8, 46b/12, 46b/17, 47a/1, 47a/4, 47a/14, 47a/17, 47b/4, 47b/10, 48a/3, 48a/3, 48a/15, 48b/3, 48b/7, 48b/13, 48b/14, 49a/1, 49a/3, 49a/11, 49a/11, 49a/12, 49a/17, 49b/2, 49b/6, 49b/9, 49b/9, 50b/6, 50b/16, 51a/2, 52a/1, 52a/9, 52b/3, 52b/16, 52b/17, 53a/1, 53a/6, 53a/9, 53a/13, 53a/14, 53a/15, 54a/5, 54a/12, 54a/16, 54a/17, 54a/17, 54b/12, 54b/15, 55a/2, 55a/4, 55a/5, 55a/9, 55a/10, 55b/13, 56a/3, 56a/4, 56a/4, 56a/16, 56a/17, 56b/11, 56b/12, 56b/13, 56b/16, 57b/8, 57b/17, 58a/2, 58a/4, 58a/7, 58a/17, 58b/2, 58b/5, 58b/7, 58b/10, 58b/11, 58b/12, 59a/8, 59a/16, 59b/4, 59b/12, 59b/14, 59b/17, 60a/7, 60a/13, 60b/7, 60b/9, 60b/12, 60b/12, 61a/1, 61a/2, 61a/15, 62a/10, 62a/16, 62b/3, 62b/5, 62b/16, 62b/17, 63b/17, 64a/1, 64a/1, 64a/2, 64a/5, 64a/8, 66a/17, 66b/1, 66b/5, 67a/17, 67b/4, 67b/8, 68a/15, 68a/16, 68b/8, 68b/12, 68b/13, 68b/13, 68b/14, 70b/9, 70b/10, 70b/17, 71a/3, 71a/4, 71a/10, 71a/16, 73b/9, 77a/5, 82b/9, 82b/11, 83b/15, 86a/11, 87a/15, 88a/11, 88b/15, 90a/5, 90b/1, 91b/11, 94a/8, 94b/3, 112b/11, 119b/3, 122b/1, 122b/8, 124b/9, 125b/5, 125b/6, 126b/13, 127b/1, 127b/13, 130a/1, 132b/7, 135b/2, 135b/3, 135b/4, 135b/16, 136a/10, 138b/5, 138b/7, 138b/9, 139a/3, 140a/7, 140b/7, 140b/14, 140b/17, 150b/7, 151a/7, 151b/3, 151b/14, 152a/9, 153b/9, 153b/12, 153b/17, 154a/5, 154a/10, 154b/1, 154b/12, 154b/13, 155a/15, 155b/1, 155b/1, 155b/6, 155b/17, 156a/8, 156a/14, 157a/3, 157b/1, 157b/16, 158a/3, 158a/7, 158a/13, 159a/3, 159a/6, 159a/11, 159b/1, 159b/4, 159b/10, 160a/2, 160a/5, 160b/10, 161a/2, 161b/6, 162a/3, 162a/10, 162b/7, 163a/2, 163a/11, 163a/17, 163b/2, 164a/2, 164a/6, 164a/10, 164a/13, 164b/8, 164b/12, 164b/13, 164b/17, 165a/5, 165a/12, 166a/16, 166a/17, 166b/2, 166b/3, 167a/11, 168a/13, 168b/3, 168b/5, 168b/16, 169a/5, 169a/13, 169b/3, 169b/15, 170b/4, 171a/5, 171a/7, 171b/11, 172a/5, 172a/11, 172a/17, 173b/4, 173b/16, 174a/5, 174b/10, 175a/6, 175a/11, 175a/16, 176a/6, 176a/11, 176b/1, 177a/17, 177b/7, 177b/9, 177b/13, 178b/13, 178b/16, 179a/9, 179a/14, 180a/12, 180b/4, 180b/9, 180b/14, 180b/17, 181a/2, 182b/9, 183b/10, 184a/7, 184a/12, 184b/12, 185b/2, 186a/10, 186b/4, 186b/14, 187a/1, 187a/11, 187a/17, 187b/12, 188a/2, 188b/3, 188b/6, 188/14, 189a/12, 189b/5, 189b/10, 190a/8, 190b/8, 190b/12, 191b/1, 191b/16, 192a/14, 192b/7, 192b/11, 193a/13, 193a/14, 194a/5, 194a/13, 195a/11, 195a/15, 195b/9, 196a/5, 196b/10, 197a/16, 197b/8, 198a/7, 199b/11, 199b/12, 199b/16, 200a/9, 201a/17, 201b/4, 202a/1, 202a/6, 202a/10, 202b/3, 203a/1, 203a/7, 203a/8, 203b/2, 203b/7, 203b/16, 204a/2, 204a/14, 204b/9, 204b/10, 205a/10, 205a/16, 205a/13, 205a/16, 206a/2, 206a/9, 206a/11, 207a/7, 207a/8, 207a/9, 207a/13, 207a/15, 207b/12, 208a/3, 208a/10, 208b/5, 208b/7, 208b/12, 209b/4, 210a/5, 210b/13, 211a/9, 211b/12, 212a/8, 212a/14, 212b/10, 212b/15, 213b/5, 213b/9, 213b/9, 214a/1, 215a/5, 215a/9, 216a/8, 217a/14, 217b/6, 217b/12, 217b/17, 218a/6, 218b/2, 219a/3, 219a/8, 219b/6, 219b/12, 220b/14, 221a/3, 221a/10, 221b/8, 222a/8, 222b/5, 222b/10, 223b/9, 223b/16, 224a/2, 224a/14, 225a/4, 226a/8, 227a/3, 227a/5, 228a/14, 228b/6, 228b/14, 229b/12, 229b/16, 230a/2, 230b/1, 230b/8, 230b/17, 231a/15, 231a/17, 232a/3, 232a/7, 232a/10, 233a/5, 233a/12, 233b/11, 234a/4, 234a/13, 234a/14, 234b/1, 234b/5, 234b/9, 234b/11, 234b/13, 235a/7, 235a/17, 235b/11, 236a/10, 236a/15, 236a/17, 237a/7, 237a/9, 237a/16, 238a/12, 238b/9, 239a/14, 240b/2, 240b/11, 241b/13, 242b/6, 242b/10, 242b/17, 243b/5, 244b/6, 245a/4, 245a/11, 245a/17, 245b/7, 245b/8, 245b/13, 245b/16, 246a/10, 246b/6, 246b/13, 247a/1, 247a/15, 247b/6, 247b/13, 247b/14, 249b/9, 249b/15, 250a/12, 250b/5, 250b/6, 251b/16, 252b/10, 252b/16, 254a/5, 255a/11, 256b/4, 256b/15, 257a/9, 257b/15, 258a/9, 259a/7, 260a/8, 261b/6, 261b/9, 262a/10, 262a/12, 262b/1, 262b/7, 262b/13, 264b/1, 265a/11, 265b/9, 266a/6, 267a/3, 267a/9, 268a/1, 268b/7, 269a/6, 269b/16, 270a/3, 271a/12, 273a/3, 273a/11, 273a/15, 273b/11, 275a/14, 276b/4, 277a/9, 280a/7, 280b/4, 281a/1, 281a/16, 281a/17, 282b/4, 284a/5, 284a/7, 284a/7, 284a/8, 287a/2, 288a/13, 288a/15, 288b/1, 289b/17, 292b/3, 292b/12, 292b/16, 293a/17, 294b/4, 294b/12, 295a/10, 297b/13, 297b/13, 298a/12, 300a/17, 303b/3, 304a/8, 304a/12, 307a/13, 311a/15, 311b/6, 311b/10, 312a/3, 318b/3, 327b/6, 328b/2, 328b/14, 328b/16, 329a/3, 329a/12, 329a/15, 329b/2, 329b/12, 330b/6, 330b/15, 331a/4, 331a/7, 331a/11, 331a/16, 331b/4, 331b/8, 331b/9, 334b/9, 335a/2, 335b/1, 335b/4, 335b/10, 335b/13, 335b/16, 336a/15, 337a/16, 338a/3, 338a/5, 338a/9, 338a/14, 338b/9, 338b/11, 339a/3, 339a/5, 339a/10, 339a/12, 339a/15, 339b/11, 339b/16, 340a/2, 340a/6, 340a/9, 340b/2, 341a/1, 341a/4, 341a/10, 341a/11, 341a/12, 341a/16, 341a/17, 341b/4, 341b/7, 341b/8, 341b/10, 342a/12, 342b/5, 342b/9, 342b/14, 342b/16, 343a/1, 343a/5, 343a/8, 343a/9, 343a/17, 343b/5, 343b/14, 344a/5, 344a/7, 344a/12, 344a/16, 344b/3, 344b/8, 344b/11, 344b/14, 344b/15, 345a/2, 345a/3, 345a/13, 345b/1, 345b/11, 346a/2, 346a/10, 346a/16, 346b/5, 346b/7, 346b/9, 346b/10, 346b/12, 346b/13, 347a/1, 347a/3, 347a/4, 347a/9, 347a/11, 347a/13, 347b/5, 347b/7, 347b/10, 347b/14, 348a/1, 348a/5, 348a/12, 348a/14, 348b/3, 348b/7, 348b/9, 348b/10, 348b/13, 348b/13, 349a/1, 349a/5, 349b/1, 350a/4, 350a/5, 350a/6, 350a/13, 350a/16, 350b/1, 350b/1, 350b/3, 350b/16, 351a/3, 351a/16, 351b/3, 351b/4, 351b/7,

351b/8, 351b/12, 351b/13, 351b/15, 351b/17, 352a/1, 352a/2, 352a/3, 352a/8, 352b/13, 352b/17, 353a/6, 353a/13, 353a/14, 353a/15, 353a/15, 354a/14, 355a/4, 355a/15, 355a/16, 355b/1, 355b/2, 356a/1, 356a/2, 356b/6, 356b/14, 357b/1, 357b/4, 357b/4, 357b/5, 358a/3, 358b/1, 358b/3, 358b/6, 358b/9, 359a/1, 361a/15, 362a/7, 362b/10, 363a/11, 363a/11, 364b/1, 365a/6, 365b/8, 365b/8, 365b/11, 366a/4, 366b/1, 368a/7, 368a/11, 368b/6, 368b/12, 369a/1, 370b/6, 370b/15, 371a/2, 371a/14, 371b/11, 372a/8, 372b/1, 372b/5, 372b/15, 373a/2, 373a/3, 373a/4, 373b/2, 373b/3, 375b/5, 375b/10, 377b/2, 377b/3, 378b/13, 379b/3, 379b/3, 380b/1, 380b/4, 381b/1, 381b/6, 381b/10, 382a/16, 382b/2, 382b/4, 383a/8, 383a/17, 383b/2, 384b/2, 384b/13, 384b/16, 385a/8, 385a/14, 385a/17, 385b/9, 385b/14, 386a/13, 387a/16, 388a/17, 388b/13, 389b/15, 390a/9, 390a/15, 390b/12, 391a/7, 391a/11, 391b/10, 392b/12, 392b/12, 393a/7, 393b/7, 394a/2, 394a/7, 394a/11, 394a/17, 395b/10, 395b/14, 396a/4, 396b/16, 397a/9, 397b/2, 397b/14, 398a/1, 398a/8, 398a/10, 398a/14, 398a/15, 398b/6, 398b/15, 398b/17, 399a/5, 399a/11, 399a/15, 399b/3, 399b/9, 399b/12, 399b/17, 400a/4, 400a/7, 400a/7, 400a/14, 400b/1, 400b/2, 400b/3, 400b/4, 400b/5, 400b/6, 400b/7, 400b/9, 401a/2, 401a/8, 401a/15, 401b/10, 401b/16, 402a/4, 402a/6, 402a/17, 402b/10, 403a/3, 403a/14, 403a/17, 403b/2, 403b/5, 403b/7, 404a/5, 404a/17, 405a/2, 405a/16, 405b/1, 406b/4, 406b/10, 407a/14, 407b/8, 407b/17, 408b/5, 408b/14, 408b/14, 409a/15, 409b/11, 409b/17, 410a/8, 410b/7, 410b/11, 410b/16, 411a/4, 411a/12, 411a/17, 411b/9, 411b/16, 412a/12, 412a/17, 412b/4, 412b/8, 412b/11, 413a/2, 413b/1, 413b/7, 413b/16, 414a/4, 414a/10, 414a/17, 414b/3, 414b/15, 415a/1, 415b/2, 415b/13, 415b/15, 416a/4, 416a/8, 416a/10, 416a/14, 416a/16, 416b/8, 416b/11, 416b/14, 416b/17, 417a/10, 419a/8, 419a/16, 419b/6, 419b/11, 419b/17, 420a/6, 420a/14, 421b/3, 421b/4, 422a/1, 422a/3, 422b/10, 423a/3, 423a/11, 423b/1, 423b/10, 423b/14, 423b/16, 424a/1, 424a/9, 424b/10, 424b/13, 425a/7, 425a/11, 425a/13, 426b/13, 427a/13, 427a/15, 427b/5, 427b/6, 427b/15, 428a/4, 428b/15, 429a/3, 429a/6, 429a/13, 429b/3, 430b/8, 430b/9, 430b/14, 431b/4, 433a/6, 433a/8, 433a/15, 433b/9, 434a/6, 434a/8, 434b/2, 434b/2, 434b/5, 437a/4, 437a/4, 437a/12, 437b/5, 437b/8, 437b/9, 437b/13, 439b/7, 440b/6, 440b/8, 440b/14, 440b/15, 441a/3, 441a/8, 441a/8, 441b/2, 441b/7, 442a/2, 442a/3, 442a/6, 442a/9, 442b/6, 442b/10, 443a/4, 443b/2, 443b/5, 443b/9, 443b/12, 443b/15, 444a/1, 444a/3, 444a/6, 444b/7, 445b/2, 445b/5, 445b/9, 445b/9, 446a/5, 446a/6, 446a/9, 448a/5, 448a/8, 448b/1, 448b/3, 450b/6, 450b/7, 451a/6, 451a/7, 452a/11, 452a/15, 454b/11, 454b/12, 455a/5, 455b/14, 456a/7, 456b/11, 456b/15, 457a/10, 457b/1, 457b/7, 457b/8, 457b/9, 457b/10, 457b/12, 458a/4, 458a/11, 458a/13, 458b/5, 458b/13, 461a/12, 462a/9, 462a/13, 462b/6, 462b/8, 462b/9, 462b/10, 462b/11, 463a/2, 463a/5, 463a/8, 463a/14, 463b/3, 463b/9, 464b/6, 464b/6, 464b/9, 464b/12, 465a/4, 465b/4, 466a/13, 472b/8, 473b/6, 473b/12, 474a/4, 474a/5, 474a/13, 474b/5, 474b/12, 474b/14, 475a/8, 475b/12, 477a/2, 477a/3, 477a/8, 477a/12, 477b/4, 477b/9, 477b/14, 477b/15, 478a/5, 478a/9, 478a/11, 478a/12, 478a/13, 479a/11, 479a/11, 480a/8, 480a/9, 480a/9, 480a/12, 480a/13, 480b/2, 480b/10, 480b/11, 481a/3, 481a/5, 481a/10, 481b/2, 482a/2, 482a/8, 482a/14, 482b/10, 483b/10, 484a/5, 484a/14, 484b/3, 484b/5, 484b/7, 484b/10, 484b/14, 485a/4, 485a/12, 485a/14, 485b/2, 487a/6, 487b/12, 487b/13, 488a/10, 488b/1, 488b/14, 489a/5, 489a/9, 489a/11, 489b/15, 490a/9, 490b/15, 491a/5, 496b/4, 498a/2, 498a/5, 499b/5, 500a/9, 500a/15, 500b/2, 501b/3, 502a/14, 504a/13, 504b/2, 504b/4, 504b/9, 504b/14, 505a/13, 506a/3, 507a/6, 507b/1, 507b/11, 508a/1, 508a/4, 508a/13, 508b/1, 508b/15, 509a/7

Hermann Vambéry, *hân* ve *kaan* unvanlarını aynı madde başında incelemiş, *hân* ve *kaan* unvanlarına “hükümdar, Türk – Moğol prenslerin eskiden beri kullandıkları unvan” anlamlarını vermiştir (Vambéry, 1867: 286). Pavet De Courtielle, *hân* unvanının anlamını “hükümdarlara ve emirlere verilen unvan” şeklinde göstermiştir (Courteille, 1870: 312). Radloff, *han* unvanının *kagan*, *hân*, *han* unvanları ile aynı anlama geldiğini belirtmiş ve *han* unvanına “imparator; Osmanlı İmparatorluğunda hükümdarların kullandığı unvan; Türkistan coğrafyasında kullanılan başbakanlık unvanı” anlamlarını vermiştir (Radloff, 1899: 1662). Ayrıca Radloff eserinde *kan*, *kân* madde başına da yer vermiştir. Doerfer, *hân* ve *qā’ân* unvanlarını *hân* madde başında incelemiştir. Doerfer, *hân* unvanına “han, kral; kont” anlamlarını vererek kelimenin Türkçe kökenli olduğunu belirtmiştir. *Qā’ân* unvanına ise “büyük han, imparator” anlamlarını vererek, Orkun’un han unvanının derece olarak *qayan*’dan daha düşük bir rütbe belirttiği görüşüne atıfta bulunmuştur (Doerfer, 1967: 141-179). Räsänen, *xan* unvanına “prens, han” anlamlarını vermiştir. *Xan* unvanının karşılığı olarak *xayan*, *kayan* isimlerini göstermiştir (Räsänen, 1969: 154). Clauson, söz konusu unvanı *xa:n* madde başında incelemiştir. Clauson’a göre *xan* unvanı, Türk Kağanlığı döneminde *xağan* unvanı ile aynı anlamda kullanılmıştır. Ancak Clauson, *xa:n* ve *xağan* arasındaki etimolojik ilişkinin kesin olmadığını açıklamıştır (Clauson, 1972: 630).

Ħan unvanı Çağatayca sözlüklerden HA’da *han* “padişah” (Miandoab, 2010: 109), LÇTO’da *han* “padişah, ulus büyüğü, hane başı, hükümdar” (Şeyh Süleyman Efendi, 1881, 166b), LE’de *han* “padişah” (Rahimi, 2019: 736) olarak tanıklanmıştır. *Ħan*, BL, ENLL, ML, NK, NT, ÜLT ve ZT’de tanıklanmamıştır.

Şecere-i Ħîrâzm-şâhî’de *han* unvanı “han, hükümdar” olarak geçmektedir:

“Olardın başka hem uğrı ve karaqçılar be-ğâyet köpeliip ra’iyyetni köp teñ étdiler. Ħan gazretleri éşitip nökerlerge emr érdiler tâ kim ol uğırlarnı dest-gır étip kéltürgeyler.” (Karataş, 2022: 109).

2.2.8. inak “idr. devletin yüksek temsilcisi, bakan” 59a/2, 72b/17, 76a/13, 76a/15, 76b/17, 80a/10, 80b/14, 82a/2, 86b/10, 86b/17, 87a/1, 87b/1, 87b/16, 89b/17, 93b/3, 94b/5, 94b/6, 104a/4, 105a/7, 105a/7, 106a/7, 106b/7, 111a/3, 111a/12, 115a/9, 117a/2, 135b/13, 140a/2, 140a/5, 140b/16, 141a/14, 142b/13, 144a/2, 144a/12, 145b/2, 146b/4, 146b/5, 149b/13, 149b/13, 152a/2, 154b/15, 155b/2, 155b/5, 155b/9, 155b/10, 156a/12, 165b/8, 165b/10, 165b/11, 166a/4, 166a/7, 166a/8, 166b/5, 166b/6, 166b/7, 166b/15, 167a/2, 167a/2, 167a/8, 167a/15, 167b/11, 167b/11, 167b/14, 168a/4, 170b/10, 170b/11, 172b/8, 173a/15, 203a/10, 203a/16, 212b/2, 213a/5, 213a/11, 214b/1, 214b/1, 216b/2, 222b/13, 244a/7, 244b/8, 245a/8, 245a/9, 247b/11, 247b/14, 247b/15, 252a/8, 252a/10, 258b/15, 264a/2, 280b/8, 282a/11, 282b/5, 311a/15, 327b/7, 333a/2, 333a/6, 353b/2, 357a/5, 364b/11, 372b/15, 388a/17, 394a/7, 419a/12, 424a/14, 485b/7, 502a/6

Hermann Vambéry, kelimeyi *inag* biçiminde göstermiş, anlamını ise “yardımcı görevli; Hive’de hüküm süren hanın erkek kardeşi” olarak kaydetmiştir (Vambéry, 1867: 239). Pavet De Courtille, *inak/ğ/h* kelimesine “arkadaş, yoldaş; danışman” anlamlarını vermiştir (Courteille, 1870: 138). Radloff, *inak* madde başında sözcüğün anlamını “yoldaş, ahbap, dost; sırdaş, hizmetçi; devlet bakanı” olarak göstermiştir. Ayrıca Radloff, *inak* madde başı dışında unvanın *inag*, *inah* biçimlerine de yer vermiş, tüm bu biçimlerin *inak* ile aynı anlama sahip olduğunu belirtmiştir (Radloff, 1899: 1439). Doerfer, *ināq* unvanının Türkçe kökenli olduğunu belirterek söz konusu unvana “hükümdarın danışmanı; dost” anlamlarını vermiştir. Ayrıca, Türkçe’de yüzyıllar boyunca kullanılan bu kelimenin sık sık anlam değişikliğine uğradığını vurgulamıştır. Buna göre, kelime, boy beyi > han danışmanı > şehzade > merkeze bağlı bir bölgenin üst düzey yöneticisi anlamlarını kazanmıştır. Doerfer, *inak* unvanının Türkçe’de kullanılan *inanç* kelimesinin kökü olan *inan-* “güvenmek, inanmak” fiili ile ilişkili olduğunu düşünmüştür (Doerfer, 1965: 217-219). Räsänen, *ina-* fiilinin anlamını “söylemek ifade etmek; konuşmak; dilemek” olarak vermiştir. *Ina-* madde başında kelimenin *ina-k* yapım eki almış biçimine de değinmiş, Orta Türkçe ve Çağatay Türkçesi döneminde *inak* kelimesinin “arkadaş, ahbap, dost; danışman; devlet bakanı” anlamlarında kullanıldığını belirtmiştir (Räsänen, 1969: 165). Clauson, *ina:ğ* kelimesinin kökünü *ina-* olarak göstermiştir. *Ina:ğ* kelimesine “yakın arkadaş, güvenilir, hükümdara yakın gözde kişi” anlamlarını vermiştir. Unvanın, Osmanlı Türkçesi ve Çağatay Türkçesinde “hükümdarın güvenilir adamı, bakan” anlamlarına da geldiğini belirtmiştir (Clauson, 1972: 182b).

Inak unvanı Çağatayca sözlüklerden BL’de *inay* “dost, arkadaş; vali, vekil, bakan” (Borovkov, 1961: 126-127), ENLL’de *inag/inak* “naip, sadık dost, uygun yol arkadaşı, yaraşır naip, kahya, tabi olunan, uyulan” (Kaçalın, 2011: 240), HA’da *inak* “dost, sohbet arkadaşı; Türk hanlıklarında, hanın sohbet arkadaşlarına verilen unvan” (Miandoab, 2010: 61), LTÇO’da *inak* “dost, arkadaş; müsteşar, müşavir; padişah vekili; Türkistan Hanlıklarında yüksek bir rütbe ismi” (LÇTO, 75), LE’de *inak* “sohbet arkadaşı, dost; Türk hanlarının yakınlarına verdikleri rütbe adı” (Rahimi, 2019: 357), NK’de *inak* “akraba, dost, tanıdık” (Turan, 2019: 68), NT’de *inak* “bölgede handan sonra gelen askerî makam” (Kaman&Karagozlu, 2020: 60) olarak kaydedilmiştir. *Inak*, ML, ÜLT ve ZT’de ise tanıklanmamıştır.

Şecere-i Hâzrem-şâhî’de *inak* unvanı “devletin yüksek temsilcisi, bakan” olarak geçmektedir:

“Ol avānda Yūsuf Destūr-hāncı vefāt tapıp ornığa oğlu Baba Bay destūr-hāncı boldı. Cümādi’l-evvelniñ yegirme beşide İskender İnak vefāt tapıp ornığa Kaçak Muğammed Ya ‘kūb Bék ibn Qutluğ Muğammed İnak’ nı *inak* étdiler” (Karataş, 2022: 46).

2.2.9. noyan “ask. ve idr. şehzade, prens; komutan” 62a/15, 62a/15, 62b/5, 63b/13, 63b/13, 63b/17, 64a/6, 64a/6, 64a/7, 64b/7, 64b/11

Hermann Vambéry, *nujan* sözcüğünün Moğolca olduğunu belirterek, sözcüğe “devlet büyüğü; asilzade” anlamlarını vermiştir (Vambéry, 1969: 342). Pavet De Courtielle, *noyan* sözcüğünü “general; prens; soylu” olarak kaydetmiştir (Courteille, 1870: 511). Lessing, *noyan* sözcüğüne “sahip, efendi, prens, bey, başkan, reis; derebeyi, asilzade, hükümdar; prensin veya yüksek rütbeli asilzadenin oğluna verilen unvan” anlamlarını vermiştir (Lessing, 1960: 589b). Doerfer, *nōyān* sözcüğüne “prens, komutan” anlamlarını vermiştir. Söz konusu *nōyān* sözcüğünün tarihî Türk lehçeleri içerisinde genellikle Çağatay Türkçesinde kullanıldığını ve “bey, vali, hükümdar” anlamlarına sahip olduğunu bildirmiştir. Doerfer, Ramstedt’in kelimenin kökenini Çince *lauje* sözcüğünden getirmesine de değinmiş, sözcüğün Moğolca’dan Türkçe’ye geçtiğini belirtmiştir (Doerfer, 1963: 526-526). Räsänen, *nojan* sözcüğüne “Moğol asilzadelerine verilen bir unvan, Moğollarda devlet yetkilisi” anlamlarını vermiştir. Ayrıca Räsänen, sözcüğün kökeninin Çince *lōjā* kökünden getirilerek Moğolca *nojan* sözcüğünün yapıldığını vurgulamış, *nōyān* sözcüğünün de Moğolca’dan Çağatay Türkçesine alıntılandığını belirtmiştir (Räsänen, 1969: 354b).

Noyan unvanı Çağatayca sözlüklerden HA’da *noyan/noyin* “orgeneral, şehzade” (Miandoab, 2010: 173), LÇTO’da *noyan/noyin* “şıpeh-sâlâr, serdâr, ser ‘asker; şehzade” (Şeyh Süleyman Efendi, 1881: 284b), LE’de *noyan/noyin* “başkomutan; şehzade” (Rahimi, 2019: 1146), NK’de *noyan/noyun* “sadrazam, vezir, komutan” (Turan, 2019: 64) olarak kaydedilmiştir. *Noyan*, BL, ENLL, ML, NT, ÜLT ve ZT’de ise tanıklanmamıştır.

Şecere-i H̄ārezm-şāhī’de *noyan* unvanı “şehzade, prens; komutan” anlamlarında geçmektedir:

“Çiñiz H̄an anı atasının ornıǵa naşb étip tamāmı Koñrat ’nı anıñ ğükmige müfevvez étidi ve noyan laķab bérdi. Noyan Moǵul tilide emirü’l-ümerā démek bolur.” (Yeni, 2018: 171).

2.2.10. *şıǵavul* “idr. teşrifatçı, konukçu” 94a/3, 217a/11, 217a/16, 415a/11

Şıǵavul sözcüğünün Moğolca kökü olan *sihaga-* “gözetlemek, ilgi ile bakmak, dikkatle ve araştırarak bakmak; gizlice bakmak; nişan almak, sözlemek” anlamlarına gelmektedir (Lessing, 2017: 865b). Poppe, *shiga-* fiiline gelen Moğolca -*ǵul* fiilden isim yapım ekinin ise meslek bildiren adlar yaptığını belirtmiştir (Poppe, 2019: 70). Hermann Vambéry, *şıǵaul* sözcüğüne “Hive ve Hokand hanlıklarında bir mahkeme yetkilisi; aşçı denetçisi; teşrifatçı; hükümdarların ihtiyaçlarını düzenleyen memur” anlamlarını vermiştir (Vambéry, 1867: 304b). Pavet De Courtielle, *şıǵavul* sözcüğünün anlamını “elçileri ağırlayan devlet görevlisi” olarak göstermiştir (Courteille, 1870: 380). Radloff, *şıǵavul* sözcüğüne “Hive ve Hokand hanlıklarında bir mahkeme yetkilisi; aşçı denetçisi; teşrifatçı” anlamlarını vermiştir (Radloff, 1911: 1067). Doerfer, *şıǵāvul* sözcüğünün kökeninin Moğolca olduğunu, sözcüğün “teşrifatçı, konukçu” anlamında kullanıldığını belirtmiştir. Ona göre *şıǵāvul* sözcüğü Farsçadaki *mihmāndār* sözcüğüyle aynı anlama sahiptir. Doerfer, kelimenin kökünü Moğolca *şıǵā-* fiilinden almış ve *şıǵāvul* unvanının Moğolca’dan Türkçe’ye geçtiğini belirtmiştir (Doerfer, 1963: 355-357). Räsänen, *şıǵaul*, *şayaval*, *şaya* sözcüklerinin “Hive ve Hokand hanlıklarında bir mahkeme yetkilisi; aşçı denetçisi; teşrifatçı” olarak kullanıldığını bildirmiştir. Räsänen de kelimenin kökeni ve etimolojisi hakkında Doerfer ile aynı fikirleri paylaşmıştır (Räsänen, 1969: 446b).

Şıǵavul unvanı Çağatayca sözlüklerden BL’de *şayaul* “konukçu; devlet törenlerinde düzeni sağlayan görevli” (Borovkov, 1961: 197), ENLL’de *şıǵavul* “konukçu, mihmandar” (Kaçalın, 2011: 629), HA’da *şıǵavul* “misafirleri ağırlayan görevli” (Miandoab, 2010: 132), LÇTO’da *şıǵavul* “teşrifatçı, mihmandar, Türkistan’da bir rütbe ismi” (Şeyh Süleyman Efendi, 1881: 205a), LE’de *şıǵavul* “mihmandar, konukçu” (Rahimi, 2019: 867), ML’de *şıǵavul* “mihmandar, teşrifatçı” (Barutçu Özönder, 1996: 43) olarak kaydedilmiştir. *Şıǵavul*, NK, NT, ÜLT ve ZT’de ise tanıklanmamıştır.

Şecere-i H̄ārezm-şāhī’de *şıǵavul* “teşrifatçı, konukçu” olarak geçmektedir:

“Cümādī’l-evvelniñ on ékkiside Uyǵur Muǵammed Murād Atalık’nı ‘azl étip ornıǵa H̄udāybérgeñ Şıǵavul’nı atalık étidiler. Ve anıñ ornıǵa H̄udāybérgeñ Bék ibn Muǵammed Cān Bék’ni şıǵavul étidiler.” (Karataş, 2022: 41).

2.2.11. *tarĥan* “idr. devlete ya da hükümdara hizmet edenlere verilen unvan” 202a/2, 264a/14

Hermann Vambéry, *terchan* unvanına “asil; subay; bir hükümdar tarafından vergiden muaf tutulan kişi; savaşta alınan ganimetlere ortak olan kişi” anlamlarını vermiştir (Vambéry, 1867: 258). Pavet De Courteille, *tarĥan* madde başında sözcüğü “vergilerden muaf kişi; asilzade; hükümdarın yakını; Çağatay kabilelerinden biri” olarak açıklamıştır (Courteille, 1870: 213). Radloff, *tarĥan* sözcüğüne “tarkan, ayrıcalıklı kimse; bir Çağatay kabilesi” anlamlarını vermiştir (Radloff, 1905: 854). Doerfer, *tarĥan* unvanının anlamını “onursal bir unvan; ayrıcalıklı (kişi)” olarak göstermiştir. Doerfer, sözcüğün etimolojisi ile ilgili yapılan görüşlere de değinmiştir. Yapılan görüşleri inceledikten sonra, kendi görüşünü de şu şekilde belirtmiştir: Ruan-ruan dilinde *darxan* “ayrıcalıklı, imtiyazlı kişi” > Moğolca *darqan*, Eski Türkçe *tarxan* (Doerfer, 1965: 460-474). Räsänen, *tar-xan* sözcüğünün etimolojisini *tar* “başlık” + *xan* > Moğolca *dar-qan* “zanaatkar; asilzade” olarak açıklamıştır. *Tar-xan* unvanının anlamını ise “tarkan (bir unvan), kutsal bir yere verilen isim” olarak göstermiştir (Räsänen, 1969: 464). Clauson, *tarxa:n* madde başında sözcüğün eski çağlarda bir unvan olarak kullanıldığını belirterek sözcüğün kökeni ile pek çok görüş ileri sürüldüğünü ifade etmiştir. Clauson bu görüşlerden Pulleyblank’ın görüşünü en iyi etimoloji olarak değerlendirmiştir. Bu görüşe göre Pulleyblank, kelimenin kökünü *hsiung-nu* olarak almış ve *tarĥan* unvanını Eski Çince’deki *dān-γway* sözcüğüyle bir tutmuştur (Clauson, 1972: 539-540). Lessing, *darxan* sözcüğüne “zanaatkar; vergilerden muaf kimse; dini sebeplerden ötürü dokunulmaz olan yer; kutsal; büyük, meşhur” anlamlarını vermiştir (Lessing, 1960: 236).

Tarĥan unvanı Çağatayca sözlüklerden , ENLL’de *tarĥan* “Çağatay ulusunda bir kabile ismi” (Kaçalın, 2011: 395), HA’da *tarĥan* “divan görevlerinden sıyrılmış olan kimse; ganimetleri getiren ve hak eden kimse; izinsizce padişahın sarayına girebilen kimse; dokuza kadar suç işlediğinde sorgulanamayan kişi; Çağatay boylarından biri” (Miandoab, 2010: 78), LÇTO’da *tarĥan* “affedilmiş; imtiyaz kazanmış” (Şeyh Süleyman Efendi, 1881: 108b), LE’de *tarĥan* “hükümdara gösterdiği yararlılıktan dolayı kendisine divanda yükümlülüğü bulunmama, savaşta ele geçen maldan pay alma, saraya istediği zaman girebilme ve dokuza kadar işlediği suçtan hesap sorulmama gibi ayrıcalıklar tanınan kimseye verilen unvan; Çağatay boylarından biri” (Rahimi, 2019: 565) olarak tanıklanmıştır. *Tarĥan*, BL, ML, NK, NT, ÜLT ve ZT’de tanıklanmamıştır.

Şecere-i H̄ārezm-şāhī’de *tarĥan* unvanı “devlete ya da hükümdara hizmet edenlere verilmiş unvan” olarak geçmektedir:

“*Ğacî Muğammed Kari’ğa ser-pây ve in’âm ve ğavlı ve yer ve ağır begâ hâdimler ve şîrin-likâ kenîzekler bérîp ve tamâmı etbâ’-yı akrabâsığa tarhan yarlığın bérîp ol tamğa bile müzeyyen étdiler.*” (Çevik, 2018: 32).

2.2.12. töre “idr.prens, şehzade; asil bey” 29b/17, 32a/7, 42b/7, 47a/15, 48b/5, 58b/9, 59a/8, 91b/10, 133a/11, 133a/12, 215a/10, 264b/10, 277a/8, 329b/15, 330a/11, 335b/5, 342b/1, 349a/6, 351b/9, 353a/8, 356b/9, 429b/2, 433b/2, 443a/3, 443a/7, 443a/15, 443b/2, 443b/7, 443b/7, 445b/8, 461a/12, 501b/10, 504a/6, 504b/9, 507a/15, 507b/15, 508a/5

Vambéry, *töre* sözcüğüne “prens, hükümdarın çocukları; yasa” anlamlarını vermiştir (Vambéry, 1867: 261). Courtiellé, *töre* sözcüğünü “kraliyet soyu; Buhara’da hanın ebeveynlerine verilen unvan; kral, bey; yasa” olarak bildirmiştir (Courtiellé, 1870: 224). Radloff, *töre* sözcüğüne “hükümdarın oğulları, prens; asil, ayrıcalıklı kimse, üst düzey yönetici; vali, bir bölge veya şehrin yöneticisi” anlamlarını vermiştir. Ayrıca *töre* unvanının Osmanlı Türkçesi, Çağatay Türkçesi ve Uygur lehçelerinde kullanıldığını belirtmiştir (Radloff, 1905: 1250). Doerfer, *törä* sözcüğüne “kanun, yasa, kural” anlamlarını vermiş ve kelimenin Moğolca olduğunu belirtmiştir. Doerfer sözcüğü fonolojik olarak iki grupta değerlendirmiştir. *Törü* biçiminin Orhun yazıtları başta olmak üzere, Uygur Türkçesi metinleri, Kutadgu Bilig ve Divânu lügâti’t-Türk’te *törü* “kanun, adet, nizam” şeklinde yer aldığını belirtmiş, bir diğer formun ise *törü* ve benzeri biçimlerde Kıpçak Türkçesi’ne ait eserlerde ve Çağatayca’da “kanun, adet; devlet görevlisi” şeklinde yer aldığını belirtmiştir (Doerfer, 1963: 264-267). Räsänen, *törü* sözcüğüne “yasa, anayasa, devlet, öğreti” anlamlarını vermiştir. Sözcüğün Kutadgu Bilig, Kıpçak Türkçesi, Çağatay Türkçesi ve Osmanlı Türkçesinde *törä* “kural, yasa, gelenek”, Kumuk Türkçesinde *töre* “yasa”, Kazak Türkçesinde *törö* “yargı, mahkeme kararı; soylu, asil, sultan” anlamlarına geldiğini vurgulamıştır (Räsänen, 1969: 495). Clauson, *töre*: sözcüğüne “örf, adet, yazılı olmayan kurallar; Eski Türklerde kullanılan siyasi bir unvan” anlamlarını vermiştir. Ayrıca Clauson, *törü*: sözcüğünün Moğolca’dan alıntılanan eski bir sözcük olduğunu belirtmiştir (Clauson, 1972: 531).

Töre sözcüğü Çağatayca sözlüklerden BL’de *törä* “kanun, adet, yasa; kraliyet ailesi; Buhara’da hanın akrabalarına verilen unvan” (Borovkov, 1961: 166), ENLL’de *töre/tura* “kanun, adet” (Kaçalın, 2011: 460-461), HA’da *töre/tura* “şehzadelere verilen unvan; Cengiz’in düzenlediği yasa ve gelenekler” (Miandoab, 2010: 86), LÇTO’da *tura/töre* “hanzade, beyzade, şehzadelere verilen bir unvan; nizam, kanun, adet” (LÇTO, 115b), LE’de *töre* “soy, sülale; padişahın çocukları; töre, görenek, yasa; Cengiz Han’ın yasası” (Rahimi, 2019: 575-576), NT’de *tura* “kanun” (Kaman&Karagözlü, 2020: 64) olarak kaydedilmiştir. *Töre*, ML, NK, ÜLT ve ZT’de ise tanıklanmamıştır.

Şecere-i H’ârezm-şâhî’de *töre* unvanı “prens, şehzade; asil bey” anlamlarında kullanılmıştır:

“*Gāhā Dāmollā Muğammed Resūl birle ékevimiz kirip soğbet-i hümāyūnlarıda kitāb-h’ānlık bolur érdi. Ve sipāhiler ve törelerini hem kitāb-h’ānlık éterge tergib éter érdiler.*” (Karataş, 2022: 146).

2.2.14. yasaqçı “idr. yasak memuru, hanın emirlerini halka ileten memur” 116a/15, 195b/9, 242b/8, 290a/9

Yasaqçı sözcüğü, *yasa-* “düzenlemek, sıraya koymak” fiili, *-k* fiilden isim yapım eki ve *+çI* isimden isim yapım ekinden oluşmaktadır. Radloff, *yasaqçı* sözcüğüne “yasak memuru; ilk zamanlarda Osmanlı devletinde yeniçeriler için kullanılan unvan” anlamlarını vermiştir (Radloff, 1905: 217). Lessing, *casagçı* sözcüğünün anlamını “düzeltici, düzenleyici; yasacı, yargıç, hakim; yönetici” olarak belirtmiştir (Lessing, 1960: 1040). Räsänen, *jā-ji žäsākči* sözcüğüne “muhafız, memur” anlamlarını vermiştir. Söz konusu sözcüğün Çince *ja-i* “hizmetkar” + Moğolca *žäsākči* sözcüğünden oluştuğunu belirtmiştir (Räsänen, 1969: 179). Clauson, sözlüğünde *yasa-* fiiline “inşa etmek, düzenlemek, sıraya koymak” anlamlarını vermiştir. Clauson, *yasa-* fiilinin XIII ve XIV. yüzyıla kadar Türkçe’de görülmediğini, ilk olarak Çağatay Türkçesi tefsirlerinde görüldüğünü belirtmiştir (Clauson, 1972: 974). Doerfer, *yāsāqči* sözcüğünün kökünün Moğolca *yasa-* “düzenlemek, inşa etmek, sıraya koymak” fiilinden geldiğini belirtmiş, *yāsāqči* sözcüğüne ise “muhafız, yasak memuru” anlamlarını vermiştir (Doerfer, 1975:82).

Yasaqçı sözcüğü, Çağatayca sözlüklerden LÇTO’da *yasaqçı* “yasavul, yasak memuru” (Şeyh Süleyman Efendi, 1881: 193a) olarak kaydedilmiştir. *Yasaqçı*, BL, ENLL, HA, LE, ML, NK, NT, ÜLT ve ZT’de ise tanıklanmamıştır.

Şecere-i H’ârezm-şâhî’de *yasaqçı* unvanı “yasak memuru, hanın emirlerini halka ileten memur” anlamında kullanılmıştır:

“*Kuşbēgi’niñ re’āye-i qarābeti ve Şāh Niyāz Atalık’niñ şefā’atı bile anıñ günāhların ‘afv étdiler ve yasaqçılar Şūfi’niñ zindānıñ buzup bendilerge muhallaş bérîp keltürdiler.*” (Dinç, 2018: 188).

3. DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Türk askerî ve idari teşkilatlanmaları hakkında doğrudan bilgi kaynağı niteliğindeki eserler arasında yer alan *Şecere-i H’ârezm-şâhî*’de Türk askerî – idari teşkilatının kayde değer örnekleri tespit edilmiştir. Metinde yer alan askerî teşkilatlanma örneklerinden *baş, bég, çavuş < çabış*, idari teşkilatlanma örneklerinden ise *bağış < bakış, elçi, hağan, han, tarhan, töre* unvanları Eski Türkçe’ye ait metinlerde de yer almaktadır. Metinde teknolojik gelişmelere bağlı

olarak türetilmiş Türkçe *topçı* ve *topçibaşı* unvanlarının kullanıldığı görülmektedir. *Şecere-i Hârezm-şāhi*'de bir kez geçen *çavuş* unvanı Eski Türkçede kullanılan anlam sahasından uzaklaşarak metinde “orduda onbaşidan sonra gelen erbaş” anlamında kullanılmıştır. Metinde meslek adları üretmeye yarayan Türkçe *+çI* ekiyle oluşmuş *çapkunçı*, *kavğunçı*, *tavaçı*, *topçı*, *topçı başı*, *yasağçı* unvanları yer almaktadır. *Şecere-i Hârezm-şāhi*'de yer alan, *karavul başı*, *miñ başı*, *topçı başı*, *yasavul başı*, *yüz başı*, *koş begi*, *on begi*, *eşik açası* örnekleri *baş*, *bég*, *aça* sözcükleriyle yapılmış belirtisiz isim tamlaması şeklindeki unvanları oluşturmaktadır. Metnin genelinde yer alan Moğolca kökenli ifadeler, Orta Asya, Maverâünnehir ve Hindistan çevresinde oluşan Türk askerî ve idari teşkilatlanmaları üzerindeki Moğol etkisini düşündürmektedir.

Eser Kısaltmaları

BL : Bedâ'i'el-Luğat

CS : Cagataische Sprachstudien

DTO : Dictionnaire Turk - Oriental

EDPT : An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish

ENLL : El-Luğâtü 'n-Nevâ'iyye ve 'l-İstişhâdâtü 'l-Çağâtâ'iyye

HA : Hülâşa-i Abbâsî

LÇTO : Luğat-i Çağatay ve Türkî-i 'Osmânî

LE : Luğat-ı Etrâkiyye (Fethali Kaçar'ın Çağatay Türkçesi Sözlüğü)

MED : Mongolian – English Dictionary

ML : Muğâkemetü'l-Luğateyn

NK : Nisâb-ı Kutbiyye

NT : Nisâb-ı Türkî

OSTN : Opit Slovary Tyurkskih Nareçiy

TMEN : Türkische und Mongolische Elemente im Neupersischen

ÜLT : Üss-i Lisân-ı Türkî

VEWT : Versuch eines etymologischen Wörterbuchs der Türksprachen

ZT : Zebân-ı Türkî (Kelür-nâme)

İkincil Kısaltmalar

Ar. : Arapça

ask. : askerî

c. : cilt

Far. : Farsça

idr. : idari

Moğ. : Moğolca

Rus. : Rusça

sal. : saltanat

KAYNAKÇA

Kitaplar

1. Akar, A. (2013). Türk Dili Tarihi, Ötüken Neşriyat, İstanbul.
2. Argunşah, M. (2013). Çağatay Türkçesi, Kesit Yayınları, İstanbul.
3. Barutçu Özönder, F.S. (1996). 'Alî Şîr Nevâyî Muğâkemetü'l-Luğateyn, TDK Yayınları, Ankara.
4. Borovkov, A.K. (1961). Badâ'i' al-Luğat, Moskva.

5. Clauson, G. (1972). An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth Century Turkish, Oxford University, Oxford.
6. Courteille, P.D. (1870). Dictionnaire Turk – Oriental, Paris.
7. Doerfer, G. (1963-1975). Türkische und Mongolische Elemente im Neupersischen, Band I-IV, Franz Steiner, Wiesbaden.
8. Erdal, M. (1991). Old Turkic Word Formation A Functional Approach to the Lexicon Vol. I, Otto Harrassowitz, Wiesbaden.
9. Kaçalın, M.S. (2011). Nevâî'nin Sözlere ve Çağatayca Tanıklar (El-lugātu 'n-Nevâ'iyye ve 'l-İstışhādātu 'l-Çagātā'iyye), TDK Yayınları, Ankara.
10. Kaman, S. & Karagözlü S. (2020). Nisâb-ı Türkî, Gece Kitaplığı, Ankara.
11. Kara, F. (2011). Zebân-ı Türkî (Kelür-nâme), Fenomen Yayıncılık, Erzurum.
12. Lessing, F. (1960). Mongolian English Dictionar, University of California Press, Los Angeles.
13. Poppe, N. (2019). Moğol Yazı Dilinin Grameri (Çeviren: Günay Karaağaç), TDK Yayınları, Ankara.
14. Radloff, W. (1893-1911). Versuch eines Wörterbuches der Turk-Dialekte, (Opit Slovary Tyurkskih Nareçiy), Band I-IV, Mouton & Co., Gravenhage.
15. Rahimi, F. (2019). Fethali Kaçar'ın Çağatay Türkçesi Sözlüğü, Akçağ Yayınları, Ankara.
16. Räsänen, M. (1969). Versuch eines etymologischen Wörterbuchs der Türksprachen, Lexic/Societatis Fenno-Ugricae, Helsinki.
17. Şeyh Süleyman Efendi (1881). Lügat-i Çağatay ve Türkî-i 'Osmânî, İstanbul.
18. Toparlı, R. & Ilgın, A. (2022). Üss-i Lisân-ı Türkî, TDK Yayınları, Ankara.
19. Toparlı, R. & Vural, H. (2004). Kıpçak Türkçesi, Dilek Matbaa, Sivas.
20. Turan, F. (2019). Çağatayca Manzum Sözlük (Nisâb-ı Kutbiyye), TDK Yayınları, Ankara.
21. Vámbéry, H. (1867). Cagataische Sprachstudien, F.A. Brockhaus, Leipzig.

Makale, Bildiri ve Diğer Basılı Yayınlar

22. Aydın, E. (2011). Yenisey Yazıtlarında Geçen Unvanlar ve Unvan Niteleyicileri, Belleten, 2011-2
23. Çevik, G. (2018). Şecere-i Hârezm-şâhî [200a-300b] (Giriş, Transkripsiyonlu Metin, İnceleme, Dizin – Sözlük, Tıpkıbasım), Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kocaeli.
24. Dinç, A. (2018). Şecere-i Hârezm-şâhî [101a-200b] (Giriş, Transkripsiyonlu Metin, İnceleme, Dizin – Sözlük, Tıpkıbasım), Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kocaeli.
25. Karataş, A. (2022). Muhammed Yūsuf Beyânî'nin Şecere-i Hârezm-şâhî'si [400a-509b] (Giriş, Transkripsiyonlu Metin, İnceleme, Dizin – Sözlük, Tıpkıbasım), Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kocaeli.
26. Kavallı, S. (2020). Şecere-i Hârezm-şâhî [300a-400b] (Giriş, Transkripsiyonlu Metin, İnceleme, Dizin – Sözlük, Tıpkıbasım), Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kocaeli.
27. Miandoab, N.Z. (2010). Muğammed bin 'Abdu's-Şabūr-ı Hōyî, Hūlāša-i Abbāsî, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
28. Turan, F. (2018). Eski Türkçeden Orta Türkçeye Askeri Rütbe ve Unvanlar, Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi, Cilt:58, Sayı:1, 2018
29. Yeni, E. B. (2018). Beyânî – Şecere-i Harezmşâhî [1b-102a] (Dil İncelemesi – Metin – Dizin – Tıpkıbasım), İstanbul Kültür Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

e-ISSN: 2630-6417

International Journal of
Social, Humanities and
Administrative Sciences
(JOSHAS JOURNAL)

Vol: 8 Issue: 57
Year: 2022 October
Pp: 1332-1337

Arrival
25 July 2022
Published
25 October 2022

Article ID
64747
Article Serial Number
07

DOI NUMBER
<http://dx.doi.org/10.29228/JOSHAS.64747>

How to Cite This Article
Mutlu, A. & Dede, B. (2022).
"Sanat'ta Köklü Değişimin
Mimarı Cezanne", Journal of
Social, Humanities and
Administrative Sciences,
8(57):1332-1337

International Journal of Social,
Humanities and Administrative
Sciences is licensed under a
Creative Commons Attribution-
NonCommercial 4.0
International License.
This journal is an open access,
peer-reviewed international
journal.

Sanat'ta Köklü Değişimin Mimarı Cezanne

Cezanne; The Architect of a Foundation of Change in Art

Ali Mutlu Bayram Dede

Öğretmen., MEB, Muğla, Türkiye
Doç. Dr., Adıyaman Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi, Resim Bölümü, Adıyaman, Türkiye

ÖZET

20. yüzyıl her alanda değişimin ve başkaldırının arttığı bir dönemde ivme kazanan sanat, hızlı yaşanan değişimler karşısında bir bocalamaya girmiş ancak Cezanneyle bir çıkış yolu bulmuştur. Sanatta öncü rolü üstlenen Cezanne, bir köprü rolü üstlenmiş bir geçiş dönemini, sancısız atlattır. Bunu da geleneksel biçimlerden yavaş yavaş koparak modern anlayışlara ulaşarak yapmıştır. Cezanneyi, Kübizmin baş mimarı olarak görmek mümkündür. Cezanne natüralist gelenekten yavaş yavaş koparak soyut anlayışlara geçiş yapmıştır. Bu yüzden modern sanatın öncüsü olmuş, formlarında bir devrimi gerçekleştirmiştir. Sanatın hafızasında derin izler bırakan Cezanne çalışmalarını oluştururken Batı sanatı referanslarının dışında kendine özgü bir kimlik oluşturmayı başarmıştır. Sanata önemli bir ruh kazandıran Cezanne, sanatı sorgulamış kendi iç görünüşüyle önemli çıkışlar yapmayı başarmıştır. Bununla birlikte beğeni pratiklerini tamamen değiştirmiş yeni bir biçimsel ve zihinsel anlayışlara kapı açmıştır. Sanatta yeni bir paradigmaya imza atan Cezanne'nin, nesnel gerçekliğe olan şüphesi onun yeni bir sanat yaratıcılığında farklı anlayışlara yönelmesine yol açmıştır. Cezanne'nin çalışmaları geometrik biçimlere yönelmiş, nesneleri geometrik bir form olarak ifade etmeye çalışmıştır. Görüngülerin tamamen geometrik formlarla oluştuğu düşüncesi, Kübizmin temel felsefesinin ortaya çıkmasını sağlamıştır. Bu yüzden Kübizm ve modern sanatı, Cezanne'ye bir gönül borcu olduğunu söylemek mümkündür.

Anahtar Kelimeleri: Cezanne, Modernizm, Kübizm

ABSTRACT

The art, which gained momentum in the 20th century in a period of increased change and rebellion in every field, fell into a stalemate in the face of rapid changes but it found a way out with Cezanne. Playing a pioneering role in art, Cezanne went through a transitional period which acted as a bridge without pain. He did this by gradually breaking away from traditional forms and reaching modern understandings. It is possible to see Cezanne as the chief architect of Cubism. Cezanne switched to abstract understandings breaking gradually away from the naturalist tradition and that's why he became the pioneer of modern art and made a revolution in its forms. While creating his works, Cezanne who left deep traces in the memory of art, succeeded in creating a unique identity outside of Western art references. Bringing an important spirit to art, Cezanne questioned art and succeeded in making important breakthroughs with his own inner view. However, it opened the door to a new formal and mental understanding that completely changed the practices of taste. Having signed a new paradigm in art, Cezanne's suspicion of objective reality led him to turn to different understandings in a new artistic creativity. Cezanne's works focused on geometric forms and tried to express objects as a geometric form. The idea that the phenomena are completely formed by geometrical forms has led to the emergence of the basic philosophy of Cubism. Therefore, it is possible to say that Cubism and modern art owed a gratitude to Cezanne.

Keywords: Cezanne, Modernism, Cubism

1. GİRİŞ

Cezanne, yeni bir yüzyıl sanatının temellerini atmış; önemli bir kimlik geliştirmiştir. Cezanne natüralist bir anlayıştan, soyut sanata geçişi gerçekleştirmiştir. Doğaya olan bağlılık, gevşemiş zihinsel ya da kavramsal bakış önem kazanmıştır. Artık doğayı yeni bir üslup ve formda ifade etmeye başlamış, doğayı diğer sanatçılardan farklı bir bakış açısıyla ele almış ve yansıtmıştır! Doğanın geometrik olduğu düşüncesi, Kübizm felsefesinin doğmasını sağlamıştır. Onu izleyenler, Kübizm anlayışına ulaşmış; Batı sanatında ilk defa soyut sanat oluşumuna gidilmiştir. Cezanne, önce doğayı taklit ederek işe başlamış, kademe kademe doğadan uzaklaşarak yeni bir sanatsal oluşumun temelini atmıştır. Cesurca sunduğu biçimler, piyasanın istemlerine cevap vermeyen çalışmalardır. Estetik değerlere müdahalesi ve yeni keşif isteği Cezanne'nin sanatının daha farklı olabileceği anlayışına varılmıştır. Cezanne'nin önemi, kendinden önce bir referansının olmamasıdır. Geleneksel anlayışla arasında büyük bir kopuş vardır. Bu kopuş sosyo-politik bir amaçtan kaynaklanmaz. Çünkü Cezanne naif bir kopyacı olmak yerine tercihini yaratıcılık yönünde kullanır. Doğaya olan müdahalesi ona yeni bir sanatsal kimlik oluşturmada yardımcı olmuştur. Cezanne'nin çalışmaları sanki bir taslak izlenimi verir. Bu da nesneyi nasıl algıladığını gösterir. Ancak bu konuda çalışmaları tektir. Cezanne kendi üslubunu kendisi yaratmıştır ve artık sanatın bir şartı olmadığını ifade etmiştir. Cezanneyle birlikte, sanat üzerinde düşünme tembelliği ortadan kalkar. Kendine yeni dayanak noktası oluşturarak sanatın ancak, derin kavrayışıyla mümkün olduğunu ifade eder. Cezanne, geometrik biçim anlayışını geliştirerek insanların zihinsel yönden çaba harcaması gerektiği düşüncesine ulaşır. Bu düşüncesiyle Kübist sanatın yolunu açar. İlk anda şaşırtıcı gelen bu durum Cezanne'nin doğa görüşlerini süzgeçten geçirip özünü bulmak istemesinden kaynaklanmaktadır.

Cezanne'nin ardılları ise en salt soyutlamaya giderler. Doğada bir örneği bulunmayan formları ancak zihinsel olarak bulup çıkarırlar. Sanatsal isteğinin güçlendiği bir dönemde, sanata bir canlılık kazandırmış, çağına uygun bir biçimsellik getirmiştir. Bu yüzden sanatta bir düş kırıklığı yaratmıştır. Sanatta yıkıcı bir etkisinin olduğu söylenebilir. Sanatsal gelişim-değişim ve soyuta olan inancı yeni bir başlangıç yapmayı zorunlu bir hale getirmiştir.

2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Bu araştırma betimsel modele dayalı nitel bir araştırmadır. Araştırma kapsamında Cezanne'nin Sanatın köklü değişimine katkıları araştırılmıştır

3. BULGULAR

3.1. Cezanne ve Yaratıcılık

Sanat, Cezanneyle birlikte beceriye dayanan bir uğraş alanı olmaktan çıkıp yavaş yavaş kavrama yöneliyordu. Eski sanatın yetkisine son vermiştir. Geçmişle hesaplaşmak onun getirilerini yıkmak ancak Cezanneye nasip olmuştu. Bir sanatsal bağımsızlığı ifade eden Cezanne, sanatını da ona göre dizayn eder. Cezanne, yeni bir sanatsal ruhun önde gelen temsilcisi olur. Böylece biçimde ve içerikte yeni bir sanatsal dilin en önemli temsilcisi haline gelir. Cezanne'nin önemi, farklı bir açıdan bakabilmeyi öğretmiş olmasıdır. Doğadaki nesnel realiteden uzaklaşarak sanatta yeni ufuklara yelken açacaktır. Cezanne, nesneleri içinden geldiğince yansıtır.

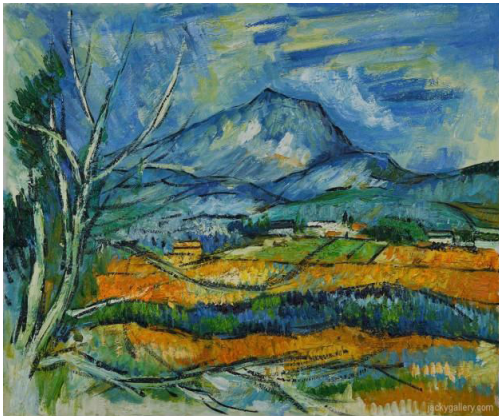

Görsel 1. Paul Cezanne Maincy'deki Köprü (Cezanne 1879)

Kaynak: <http://www.leblebitozu.com/paul-cezannenin-bilmeniz-gereken-12-eseri/>

Görsel 1'de Cezanne bir doğa parçasını ele almasına rağmen doğadaki nesneleri birebir yansıtmaya çabasına girmemiş, doğayı kendine göre yorumlamıştır. Serbest fırça vuruşları, klasik anlayışın dışında gerçekleştirilmiştir. Böylece tabiat forumlarına bağlı kalmayan Cezanne, sanatın artık tabiatın bir kopyası olmadığını da göstermiş oluyordu.

Görsel kodların çözülmesinde en üst seviyede bireyselliği kullanarak adım adım soyut sanata yaklaşır. Dış dünyadaki objeleri yorumlayarak özne kavramını sanata tekrar sokar. Modernizmin yaklaştığı bir yüzyılda Modernizmin kapısını açacak hamleleri gerçekleştirir. "Doğayı; küre, koni ve silindir biçimlerine göre işleyin," sözlerini benimseyerek farkında olmadan buna eksik olan küpü de eklerler ve ister figüratif ister soyut türde olsun geometrik biçimlere yer veren bir sanatın sözcülüğünü ederler."(Lynton,1991:23).Cezanne'nin açtığı yol artık kontrol edilemez bir yöne sapmıştır. Geleneksel sanatla mücadeleye hiç girmemiş tam tersine geleneksel sanatın dışında kalmıştır. O sanatta kabul görme endişesini hiç taşımamış tüm dayatmalara karşı çıkarak sanatın kendine özgü biçimini ve içeriğini oluşturmuştur.

Görsel 2. La Mont Sante-Victore (Cezanne 1885-1887)

Kaynak: <https://eve512408.wordpress.com/assignment-3/research-point-landscape-drawing/paul-cezanne/>

Görsel 2’de ‘Sante-Victoria Dağı’ adlı çalışmasında biçimler deforme edilerek soyutlamaya gidilmiş. Optik gerçeklikten uzaklaşmıştır. Cezanne perspektiften ödün vererek uzaktaki nesne ile yakındaki nesnelerin renk tonalitesini aynı şekilde vermiştir. Cezanne’nin Sante-Victoria dağı adlı eserinde formlar, detaya inilmeden verilmeye çalışılmıştır. Cezanne, natüralist nesnelere birebir bağlı kalmaz; resmin yüzeyindeki nesnelerin konumunu değiştirir. Fırça darbelerini özgürce kullanarak hem yukarıya hem de aşağıya yatay yönde sürerek, peyzajlar ve natürmortlar da dahil olmak üzere derinlik ögesini kaldırır. Böylece uzaktaki dağın renk etkisi ile yakındaki nesnenin renk değeri aynıdır, sonucuna ulaşır. (Turani, 1997:547).

Cezanne’in tüm çalışmalarında aynı biçim kullanılmış. Formlar, kütle halinde verilmeye çalışılmıştı. Asıl değişimi 1980’lerde yaptığı resimlerinde göze çarpar. Bu çalışmalarında görüngelerin arkasındaki realiteye ulaşmak amacıyla geometrik biçimler kullanır. Geometrik yapıyı ortaya çıkartmak amacıyla da formlar kütle halinde verilmeye çalışılmıştır.(Tansug,1999:235).

Cezanne’nin önemi, ortaya koyduğu sanat ile tüm yetke ve alışkanlıklara karşı bir başkaldırıyı gerçekleştirmiş olmasıdır. Aslında onun en büyük amacı görülen doğanın arkasında görülmeyen realiteye ulaşmaktı, parlak renkler kullanarak oluşturduğu resimlerinde doğa gözleminin artık etkisini kaybettiği söylenebilir. Cezanne, sanatın yeni alfabesini oluşturarak dikkat çekici bir başarı kazanır. Modern sanatın ilk emarelerinin görüldüğü çalışmaları, Cezanne’in taklitten verdiği ödünlerle yaratıcılığa ulaşmıştır. Böylece sanattaki kısır döngüyü aşmak mümkün hale gelmiştir.

Cezanne’nin amacı, doğanın değişmeyen özünü yakalamaktı. İdealist felsefeyi biçim olarak ifade etmiş obje deformasyonlarıyla, geleneksel sanattan kesin bir kopuşa gitmişti. Bu dönüşüm, toplumda bir rağbet görmeyen toplumsal ağı hoşlanmadığı bir anlayışa imza atmıştı. Cezanne’nin çalışmalarının gizli bir yanı yoktur. O, nesneleri kendine göre yorumlarken doğanın özünü ortaya çıkartmanın, özün ise geometrik yapıda olduğunun altını çiziyordu. Yüreğin akışına uygun doğayı tekrar yorumlama, onu keşfetme gücünü göstererek akademik anlayışa sahip sanatçıların tepkisini çekiyordu. “Cezanne , deneyi daha ileri taşıdı. Ne olduğu anlaşılabilen meyvelerden oluşan ölü doğa, temel görsel yapılarını ortaya koyana kadar nesneleri; kare, küre ve küp gibi altta yatan geometrik şekillere indirgedi” (Carroll, 2012: 163).

Cezanne’nin Naturalist anlayışından bir kaçıışı olarak değerlendirilen çalışmaları ile yaratıcılığının hat safhaya ulaştığı söylenebilir. Dogmatikleşen sanat, Cezanne ile birlikte yıkılmıştır. Denetlenmez isteğin ulaştığı nokta, ilgi çekici hale gelmiştir. Cezanne’nin önemi, sanatı tekrar gözden geçirme ve sorgulama cesaretini kendinde bulmasıydı. Sanatdaki kalıpları ortadan kaldırmış, kısır döngülerin kırıldığı bir dönemde, biçimde büyük bir değişimi gerçekleştiren bir dönüşüme gitmiştir. Yaratıcı süreçte çoğu eleştirmenin, Cezanne’yi sanatta bir rahat kaçırıcı olarak görmesi, yaratıcı edininin, sanattaki etkisini göstermektedir. Cezanne’nin iç dünyasının bir somutlamasıyla sanata bir dinamizm kazandırdığı görülmektedir.

Görsel 3. Paul Cézanne, *Elmalar ve Portakallar* (Cezanne 1895-1900)

Kaynak: <https://www.artkolik.net/sanatcilar/paul-cezanne-kimdir-hayati-ve-sanatcinin-bilinmeyenleri-2601>

Görsel 3’te Cezanne’nin meyve tabağı natürmordunda forumların artık deforme edilmeye başlandığı görülür. Meyvelere bakıldığında hangi meyvenin çizildiğini anlamak mümkün değildir. Natürmord çalışmasında Cezanne, kendi yaratıcılığını kullanmış; alışıldık sanat anlayışının dışına çıkmıştır. Bu çalışmada Cezanne’deki ruhsal yoğunlaşmanın, formları nasıl şekillendirdiğine tanık olunur. Artık doğa, sanatçı için bir referans kaynağı olmaktan çıkmış, sanat yeni bir bakış açısıyla ele alınmaya başlanmıştır.

“Cezanne’nin kendisi, dünyayı yansıtmak için düz bir yüzeye boya süren ilk insanmış gibi yapıyordu resimlerini, hayranları bile onu beceriksizlikle suçlama eğilimindeydiler; o ise resim yapmayı çok güç bir işmiş gibi görüyor. Doğayı taklit etmeyi değil de, doğaya paralel bir görüntü yaratmayı amaçlıyordu.” (Lynton, 1991:23). Böylece

Cezanne bilinçli bir farkındalık geliştirmiş yaratıcı deneyimi yeni bir sanat oluşumunda etkin olmuştur. Sınırları zorlayan sanat batıda yeni sanatsal biçimler keşfettiğinde aşırı tepkilere maruz kalmıştır. Kendi sanatsal dilini oluşturan modern sanat, anlayışı, sanatçının referans aldığı doğa biçimlerinin yerini yavaş yavaş zihinsel süreçlerin oluşturduğu bir sanat almıştır. Sanatta bireyselliğin kapısını açan Cezanne'nin çalışmaları, insanı sarsacak biçimselliğe sahiptir. Cezanne'nin çalışmaları, naif ve ve beceriksizlikle suçlanır ama bu hep akademik sanat ölçüsüne göre değerlendirilir. Cezanne, düşselliği ve ruhsal açılımı yavaş da olsa gerçekleştirmeye çalışmış, ifade etmenin yollarını aramıştır.

Cezanne ,doğayı akılla yaşar. Biçim deformasyonları sayesinde düşlemsel sanata giden yolu açmış ve sanat, ussalılık tarafından yönetilmeye başlamıştır. Doğanın mimetik olarak yansıtılması artık anlamını yitirmeye başlamıştır. Zihinsel ürünlere yavaş yavaş yönelen Cezanne, zihinsel formların doğadaki formlardan daha üstün olduğunu iddia ederek ruhunun özgür anlayışından beslenme yoluna gider. Doğanın incelenmesi ve yansıtılmasıyla ilgili bakış açısı, Cezanne için anlamını yitirmeye başlamıştır. Cezanne belki de sanattaki açmazlara bir çözüm getireceğini umut etmiştir. Yeni bir özne tasarımı gerçekleştiren Cezanne, sanattaki boşluğu gidermeye çalışmıştır. Sanatsal iklimi yeni değerler kazandırmış, yeni olanaklar yelpazesi oluşturmuştur. Geleneksel biçimlerin ve içeriğin kendisini ifade etmede yetersiz kalması nedeniyle formlardan taviz vermiş ve kendi biçim anlayışını geliştirmiştir. Böylece usandırıcı ve gittikçe kalıplaşan sanata karşı bir çözüm yolu bulmuştur.

Görsel 4. Paul Cezanne, *Sainte-vistoire Dağı* (Cezanne 1902-1906)

Kaynak: <https://eve512408.wordpress.com/assignment-3/research-point-landscape-drawing/paul-cezanne/>

Görsel 4'de Sainte Vistoire dağları çalışmasında Cezanne, tabiatçı resim anlayışına uygun çalışmış ancak biçimleri karmaşıktan ya da detaydan arındırarak görünen formları daha az çizgiyle vermeye çalışmıştır. Sanat tarihinde bir devrim olarak nitelendirilen bu durum özellikle biçim ve renklerde göze çarpar. Aslında Cezanne'nin yapmak istediği, düşünsel kosmosu sanatta görünür hale getirmektir. Bu yüzden çoğu çalışmasında geometrik formları görmek mümkün olmaktadır. "Cezanne'in eserlerinin kimisinde katlanmış masa örtüsünün belirli bir parçası hariç resmin tamamını kapatırsanız kendinizi onun St. Victoria dağlarının yüzeylerine ve zirvelerine ilişkin çizimlerine bakıyor gibi hissedersiniz." (Barrett,2003:63). Tüm çalışmalarında benzer biçimleri kullanmıştır.

Cezanne, radikal bir dönüşümü gerçekleştirmiştir. Cezanne ile birlikte Kübizm gelişip serpilecekti. Entellektüel söylem yeni bir biçim ve içeriğe cüret edebilmişti. Kural dışı bir durum yaratan Cezanne'nin çalışmaları hemen yankı bulmuş, modern ve kendine uygun bir sanat anlayışını geliştirmiştir. Natüralist sanat ile bağlarını zayıflatarak yeni bir sanat anlayışının gelişmesine önayak olmuştur. Natüralist bir anlayışa yazgılı olan sanat, Cezanne sayesinde yavaş yavaş sıyrılmıştır. Özel ve etkileyici bir anlayışa yönelmiş olmasından kaynaklanan yeni bir biçim anlayışı Cezanne'nin en önemli çıkışlarından birini oluşturmuştur. Sanata yüzyılın özgürlüğünü getiren Cezanne izleyiciler, ve sanat eleştirmenleri tarafından pek sıcak algılanmasa da büyük düş kırıklıkları yaratan biçim deformasyonları ve soyuta yönelen çalışmaları oldukça ilgi çekici olmuştur. Cezanne, sanatı uc noktalara kadar götürmeyi başarmış; çalışmalarında boş umutlar yerine olağanüstü bir şekilde zengin bir bakış çeşitliliği getirmiştir. Cezanne, en ince yüreklilik ve cesaretle uzaklaştırılmış olmayan bir hayranlıkla çalışmasını bitirmiştir. Büyük bir tutkuyla oluşturduğu biçimleri, yaratıcılık ruhuyla saklanmış bir arzuyla sanata benzersiz bir armağan sunmuştur. Cezanne'den sonra soyut sanat yüceltilmiş; yüzyılların açlığı, çekilen boşluğu da doldurmuştur. Artık sanat, yaşamı daha dayanılır hale getirecekti. Çalışmalarındaki hayranlık verici formlar sanki doğanın yeniden keşfini sağlar niteliktedir. Zekasının keskinliği ve geçmiş deneyimlerinden çıkardığı dersle sanatta yeni bir döngüyü gerçekleştirmiştir. Cezanne, çalışmasının hesabını verecek entellektüel bir donanımına sahipti. Tutkuları ile yaptığı çalışmalar sanatın eski isteklerinden sıyrılmasına, ona yeni bir özgürlük alanı oluşturmaya olanak sağlamıştır.

Sanatta yaratıcı bir kasırga oluşturan Cezanne, iç yaşamın sınırlarını da aşmış, bilinmeyen bir geleceğe yönelmişti. Cezanne, sanatın yeni toprağında derin kökler salmıştı. Körleşmiş sanata karşı yeni bir bakış açısı getiren Cezanne, sanatta atılımları gerçekleştirerek bir eylem özgürlüğüne ulaşmıştı. Cezanne'nin yeni bir sanat anlayışıyla sanat tarihinde önemli bir döngü gerçekleştirilmeye çalışılmıştır. Sırt çevirdiği sanat anlayışına da alternatif çözümler üretmiş olan Cezanne, doğanın kare, silindir ve konilerden oluştuğunu ifade ederken Felsefeye de kapı açmıştı. Eski sanat anlayışına yönelik önemli bir yenilik getiren Cezanne, ayağını toprağa sağlam basarak yeni sanatı tıka basa doyurmaya çalışacaktı. Sanatı kısır bir döngüden kurtaran Cezanne, yaratıcılık gücünü sanatında gerçekleştirecekti. "Cezanne geleneksel resim yöntemlerini oldukları gibi kabul etmekten vazgeçmiş, kendinden önce resim sanatı hiç var olmamış gibi sıfırdan başlamak istemiştir." (Gombrich, 1997:543). Sanata yeni bir biçim ve içerik kazandırarak oluşturduğu kıvılcım kendisinden sonra bir yangına dönüşecek, soyut sanata giden yolu açacaktır. Sanatın yeni tasviri, Naturalist bir kopuşu temsil ettiğini söylemek gerekmektedir. Cezanne'nin çıkışı, kültürel bir değişimden ya da toplumsal yapıdan kaynaklanan bir çıkış değildir. Onun çıkışı tamamen bireysel bir tercihtir. Doğa ve insanları görmenin yeni bir yoluydu. Çalışmaları da insanlarda farklı bir etki yapmış ve böylece sanatına alışmaları zor olmuştu. Cezanne, psikolojik de olsa basmakalıp sanat algısını ortadan kaldırarak tinsel bir aurayı gün ışığına çıkarmıştı.

Görsel 5. *Le Château Noir* - Paul Cézanne (Cezanne 1904)

Kaynak: <https://eve512408.wordpress.com/assignment-3/research-point-landscape-drawing/paul-cezanne/>

Görsel 5'te Cezanne'nin önemli bir peyzaj çalışması görülmektedir. Bu çalışma incelendiğinde Naturalist bir anlayışın ötesine taşan biçimsel özellikler dikkati çekmektedir. Cezanne, mimetic algısını tamamen özetleyerek nesneleri ana hatlarıyla vermeye çalışmıştır. Tüm çalışmalarında olduğu gibi bu çalışmasında perspektifin yitimi, onun oluşturduğu yeni sanatsal konseptini özetler gibidir.

Cezanne sosyal fonksiyonları dikkate almayarak daha yaratıcı bireysel bir anlayışa yönelmiştir. Sanatın bin yıllık gelişme çizgisine bakıldığında bu çizginin Cezanneyle birlikte kavramsal alana yöneldiği görülmektedir. Yaratıcılığın coşkun havasını taşıyan Cezanne'nin, modern sanata giden yolu açtığı söylenebilir. İnsanları şaşkınlığa düşüren biçim deformasyonlarının ve nesne başkalaşımının Kübizme ve ondan daha radikal çıkışlara kaynaklık ettiği söylenebilir. Cezanne, eski bir çağı kapatırken yeni bir çağı ise müjdeliyordu. Ama geleneğin sanatını biçimlendirdiğinin farkına varmamıştı. Derinlere inildiğinde Cezanne'nin akademik korkulardan nasıl kurtulduğunun bir cesaretini sergiler. "Cezanne sanatın geleceğini kökten etkileyebilecek yeni bir uzam biçimi keşfettiğine ve resimlediğine kuvvetle inanırken aynı zamanda her anını dolduran acılı kuşkular içinde olmuştu." (May, 1994:48). Cezanne'da yaratıcılık öyle yoğun hissedilir ki sanatta iç deneyim ve entelektüel bakış açısı kendini belli eder. Cezanne yeni kavrayışlarla yeni bir başarı kazanmıştı. Sanat tarihinde eşine az rastlanan bir sanatın kapılarını açmış, kendi sanatsal özerkliğini ilan etmiştir.

4. SONUÇ

Cezanne, kendi döneminde en yadırgatıcı çalışmalara yöneldiğinde, duylara olan bağlılıktan ödün vermiştir. Cezanne'nin eserlerinde nesnelerin görünüşündeki farklılık sanatsal tepkinin olduğu yeni bir estetik deneyimini geliştirdiği söylenebilir. Cezanne'de sanat deneyimlerinin bin yılları bulduğu süreci kırarak önemli bir bakış açısı getirmiştir. Endüstri devriminden sonra sanatın boyutları ihtiyaçlarla birlikte genişlemiş, daha karmaşık hale gelmiştir. Cezanne, alışıldık biçimlerin kanatları altına girmeyip kendi üslubunu yaratmıştır. Böylece kendinden öncekilerin sanatına hiç benzemeyen bir sanat ortaya koymuştur. Yeni sanatını biçimlendirirken Cezanne'nin görüşüne zihinsel güçlerini devreye soktuğu görülmektedir. Kalıplaşmış biçimlerin dışına çıkarak belleklere kazınan biçimleri elinin tersiyle itmeyi başarmış. Var olan biçimlerin gözden düşürülmesini ve yeni bir sanatsal alışkanlığının oluşturulmasını sağlamıştır. Tutkularını, isteklerini dile getiren Cezanne; sanat tarihinde hem biçim hem de içerikte bir milat olarak ele alınabilir. Cezanne sanatsal ruhunu doyurabilmek için içgüdülerini harekete geçirmiştir. Geçmişin yeknesak anlayışını aşmıştır. Cezanne biçimde yaptığı devrimle sanatı metafiziğe yaklaştırmaya çalışmış ve başarılı

olmuştur. Bu yüzden kavramsal sanata daha da yaklaşıyor. Cezanne'nin yeni biçimlerin keşfi ile rastlantısal değil tamamen bilinçli bir isteğin gerçekleşmesi ortaya çıkar. Modern sanatın doymak bilmez biçim anlayışı, Cezanne'nin sanatta tutuşturduğu kıvılcımın bir sonucu olmuştur.

KAYNAKÇA

1. Barrett, W. (2003). İrrasyonel İnsan, Salih Özer, (Çeviri).Hece Yayınları.
2. Carroll, N.(2012). Sanat Felsefesi (Çağdaş Bir Giriş), Güliz Korkmaz Tırkeş (Çeviri). Ütopya Yayınları.
3. Gombrich, E.H. (1997). Sanatın Öyküsü, Erol Erduran, Ömer Erduran (Çeviri).Remzi Kitapevi.
4. Lynton, N.(1991). Modern Sanatın Öyküsü, Cevat Çapan, Sadi öziş, (çeviri). Remzi Kitapevi.
5. May, R.(1994). Yaratma Cesareti, Alper Oysal (Çeviri.).Metis Yayınları.
6. Turani, A. (1997). Dünya Sanat Tarihi. Remzi Kitapevi
7. Tunsung, S.(1999). Resim Sanatının Tarihi. Remzi Kitapevi.

GÖRSEL KAYNAKÇA

8. Görsel 1.Cezanne, P. (1879). Maincy'deki Köprü. <http://www.leblebitozu.com/paul-cezannenin-bilmeniz-gereken-12-eseri/> Erişim Tarihi: 24.10.2021
9. Görsel 2. Cezanne, P. (1895-1900). Elmalar ve Portakallar. <https://eve512408.wordpress.com/assignment-3/research-point-landscape-drawing/paul-cezanne/> Erişim Tarihi 25.10.2021
10. Görsel 3.Cezanne, P. (1885-1887). La Mont Sante-Victore. <https://www.artkolik.net/sanaticilar/paul-cezanne-kimdir-hayati-ve-sanatcinin-bilinmeyenleri-2601> Erişim Tarihi: 24.10.2021
11. Görsel 4.Cezanne, P. (1902-1906). Sainte-vistoire Dağı. <https://eve512408.wordpress.com/assignment-3/research-point-landscape-drawing/paul-cezanne/> Erişim Tarihi: 25.10.2021
12. Görsel 5.Cezanne, P. (1904). Le Château Noir. <https://eve512408.wordpress.com/assignment-3/research-point-landscape-drawing/paul-cezanne/> Erişim Tarihi: 25.10.2021

e-ISSN: 2630-6417

International Journal of Social,
Humanities and Administrative
Sciences (JOSHAS JOURNAL)

Vol: 8 Issue: 57
Year: 2022 October
Pp: 1338-1345

Arrival
26 July 2022
Published
25 October 2022

Article ID
64759
Article Serial Number
08

DOI NUMBER
<http://dx.doi.org/10.29228/JOSHAS.64759>

How to Cite This Article
Akıncı, A. Y. (2022). "Anadolu Lisesi Öğrencilerinin Yirmi Birinci Yüzyıl Becerileri ve Kariyer Kaygısı", Journal of Social, Humanities and Administrative Sciences, 8(57):1338-1345

International Journal of Social, Humanities and Administrative Sciences is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License. This journal is an open access, peer-reviewed international journal.

Anadolu Lisesi Öğrencilerinin Yirmi Birinci Yüzyıl Becerileri ve Kariyer Kaygısı

Twenty-First Century Skills and Career Anxiety of Anatolian High School Students

Abdullah Yavuz Akıncı

Doç. Dr., Süleyman Demirel Üniversitesi, Spor Bilimleri Fakültesi, Spor Yöneticiliği Bölümü, Isparta, Türkiye

ÖZET

Bu çalışmanın amacı, sınavla öğrenci alan Anadolu Lisesi öğrencilerinin yirmi birinci yüzyıl beceri ve kariyer kaygıları arasındaki ilişkinin incelenmesidir.

Araştırmaya 2021-2022 eğitim öğretim yılında Isparta İl Merkezinde sınavla öğrenci alan Anadolu Liselerinde öğrenim gören, basit tesadüfî yöntem ile seçilmiş gönüllü 228 öğrenci katılmıştır. Araştırmada kişisel bilgi formu, Çok Boyutlu 21. Yüzyıl Becerileri Ölçeği ve Kariyer Kaygısı ölçekleri veri toplama aracı olarak kullanılmıştır. Verilerin analizinde; tanımlayıcı istatistiksel yöntemler olarak sayı, yüzde, ortalama değer ve standart değer kullanılmış, sürekli değişkenler için ise Pearson korelasyon analizi uygulanmıştır.

Sonuç olarak Anadolu Lisesi öğrencilerinin 21yy Becerileri ölçek boyutları ve toplam puanı ile Kariyer Kaygısı ölçek alt boyutları ve ölçek toplam puanı arasında anlamlı bir ilişkinin bulunduğu tespit edilmiştir. Bu durumun 21yy becerilerinden olan yaşam ve kariyer becerilerinin, lise öğrencilerinin kariyer kaygısı ile baş edebilmelerine katkı sağlamasından kaynaklandığı düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Anadolu Lisesi, 21. YY Becerileri, Kariyer Kaygısı

ABSTRACT

The aim of this study is to examine the relationship between 21st century skills and career anxieties of Anatolian High School students who accept students by exam. In the 2021-2022 academic year, 228 volunteer students selected by simple random method and studying in Anatolian High Schools that accept students by exam in Isparta City Center participated in the research. Personal information form, Multidimensional 21st Century Skills Scale and Career Anxiety scales were used as data collection tools in the research. In the analysis of data, number, percentage, mean value and standard value were used as descriptive statistical methods, and Pearson correlation analysis was applied for continuous variables.

As a result, it was determined that there is a significant relationship between Anatolian High School students' 21st Century Skills scale sub-dimensions and total scores, and Career Anxiety scale sub-dimensions and scale total scores. It is thought that this situation stems from the fact that life and career skills, which are among the 21st century skills, contribute to high school students' ability to cope with career anxiety.

Keywords: Anatolian High School, 21st Century Skills, Career Anxiety

1. GİRİŞ

21. yüzyıl becerileri kavramı, işgücü becerilerinden bilgi ve medya okuryazarlığına kadar birçok farklı yorum ve tanımlamaya sahiptir (Tohara, 2021). Bu durum, oldukça geniş ve yorumlanmaya yönelik bir kavram olduğunu ortaya koymaktadır. Böyle bir çaba, bu becerilerin daha iyi tanımlanmasına yardımcı olmak için 21. Yüzyıl standartlarının geliştirilmesine yol açmıştır. Ancak, birçok eğitim reformunda olduğu gibi, çeşitli tanımlara, öğrenme standartlarına ve değerlendirmelere sahip bir dizi standart belgesi vardır: 1) 21. Yüzyıl Becerileri için Ortaklık, 2) OECD çerçevesi, 3) 21. Yüzyıl Öğrencisi için AASL Standartları ve 4) Ortak Çekirdek Devlet Standartları. Bu standartların her biri farklı tanımlanmış 21. yüzyıl becerilerine sahiptir. Bazı standartlar yeni teknolojilere ve bu teknolojilerin nasıl etkin bir şekilde kullanılacağına odaklanmaya devam ederken, diğer standartlar temel işgücü becerilerine odaklanmaktadır. P21 çerçevesi, 21. yüzyıl becerilerini üç temel kategoride düzenler: a) yaşam ve kariyer becerileri; b) öğrenme ve yenilik becerileri ve c) bilgi, medya ve teknoloji becerileri. Bu çalışmada yaşam ve kariyer becerileri üzerinde durulacaktır.

21. yüzyılda bireylerin sahip olması beklenen yaşam ve kariyer becerilerinin, MEB Kalite Çerçevesi ile örtüştüğü görülmektedir (Gelen, 2017). Günümüz öğrencilerinden beklenen P21 Temel Yaşam ve Kariyer Becerileri a) Esneklik ve Uyum, b) Girişimcilik ve Öz-yönelim, c) Sosyal ve kültürlerarası beceriler, d) Üretkenlik ve mesuliyet, e) Liderlik ve sorumluluk olarak yer almaktadır. Bu çerçevede değişime uyum gösterebilme ve esnek olabilme, hedeflerini ve zamanı yöneterek bağımsız çalışabilme, etkili iletişim kurabilme, amaçları doğrultusunda projeler üretmek sonuçlarının sorumluluğunu taşıyabilme, liderlik ve toplumsal çıkarlardan sorumluluk duyabilme öğrencilerden beklenen temel becerilerdir.

Kariyer, sürekli bir öğrenme ve gelişme sürecini içeren bir meslek veya uğraştır. İlerleme için hedefler ve fırsatlar içermekte olup, amaç ve anlam duygusuyla sürdürülür. Kariyer, bireyin yaşamını şekillendiren bir meslekte, ilgili işlerin yanında aynı zamanda, bir dizi eğitim ve öğretim deneyimi olarak görülür. Bireyin tercih ettiği iş, genel kariyer

gelişimi ile ilgili olabilir veya olmayabilir. Kişinin daha büyük kariyer hedefleriyle uyumlu ve büyük memnuniyet getiren bir işte çalışması mümkündür, ancak kişinin kariyer hırslarıyla ilgisi olmayan veya çok az memnuniyet getiren bir işte çalışması da mümkündür. Kariyer memnuniyeti, yalnız işle ilgili duygularla bağlantılı olmaması, aynı zamanda fiziksel ve zihinsel sağlık için de etkisi olması nedeniyle, bireyler için kritik bir sonuçtur. Örneğin ister ev kadını ister çalışan olsun, kariyerlerinden memnun olan bireylerin kendi bildirdikleri sağlık durumları, memnun olmayanlara oranla önemli ölçüde daha iyidir (Verbrugge, 1982). Kariyerlerinden memnun olmayan, ya da kariyer beklentisi ile ilgili korkuları olan bireylerin yaşayabileceği durumlardan birisi kaygıdır.

Kaygı, bireyin algıladığı veya çaresiz kaldığı bir deneyime yönelik endişe, belirsizlik, korku ve alarm duygularının eşlik ettiği, gelecekteki bir tehlike veya olumsuz olayla ilgili beklenen beklenti olarak tanımlanabilir (Yıldırım, 2021; Perrotta, 2019). Rahmadani ve Sahrani (2021), kaygıyı bireyi yaklaşmakta olan tehlikelere karşı uyaran fiziksel duyuların takip ettiği, sonuçta ortaya çıkan rahatsızlıkla birleşen bir duygu veya duygulanım olarak tanımlar. Araştırmacı tarafından yapılan literatür taramasında çeşitli örneklem gruplarının çeşitli kaygı durumlarını inceleyen çalışmalara rastlanılmıştır (Arıkan ve Çimen, 2020; Kumartaşlı vd., 2020; Arısoy vd., 2020; Yoka vd. 2022; Alp, 2018; Dalbudak ve Özcan, 2021)

Takıl ve Sarı (2021), günümüzde kaygının en büyük nedenlerinden birinin kariyer kaygısı olduğunu belirtmişlerdir. Kariyer kaygısı, kariyer gelişim süreciyle karşı karşıya kalındığında bir kariyer sorununa bağlı olan kaygı olarak tanımlanabilir (Pisarık vd., 2017). Öte yandan, kariyer seçimi kaygısı, kariyer seçimi olarak kariyer kararı verme ile ilişkili bildirilen kaygı düzeyi olarak tanımlanmaktadır (Jonck vd., 2019). Yılmaz ve Gündüz (2018) kariyer seçimi kaygısının, kariyer kararsızlığı ile ilgili olduğu için kariyer kaygısının bir boyutu olduğu görüşündedir. Ayrıca, Savickas'a (2000) göre kariyer kararı verme, öğrencilerin, örneğin kariyer seçimini engelleyen ve kariyer kararsızlığına neden olan öncülleri ve öğrencinin kariyer kararsızlığına yol açacak davranışları başarılı bir şekilde gerçekleştirip gerçekleştiremeyeceğini destekleyen içselleştirilmiş görüşleri inceleyerek kariyer ve eğitim kararları verme şekli, istenen sonuçtur. Bu nedenle ergenlerin, kariyer seçimi kaygısının psikolojik iyi oluşu etkileyen yaşam boyu sonuçları olabilecek bir kariyer alanı, mesleki veya yüksek öğrenim hakkında karar vermeleri beklenmektedir (Jonck vd., 2019; Yılmaz ve Gündüz, 2018).

Kariyer seçimi kaygısı, kariyer kararı verme süreciyle ilişkili olarak bildirilen kaygı düzeyi olarak tanımlanabilir (Chiesa vd., 2016). Bu nedenle, kariyer seçimi kaygısı, bir öğrencinin bir kariyer seçiminde zorluk yaşadığı ve belirli bir eylem planına bağlı kalamadığı zaman yaşanan kaygıyı ifade eder (Park vd., 2019; Jung vd., 2015). Kaur ve Kaur (2017), önceki araştırmaları yansıtan kariyer seçimi kaygısını, kariyer kararı vermeyle ilişkili duygusal sıkıntı olarak tanımlamış ve kariyer kararını engelleyen önemli bir kişisel-duygusal faktör olarak kavramsallaştırmıştır. Jonck vd., (2019) Corkin vd., (2008), kariyer seçimi kaygısının, diğerlerinin yanı sıra, bir kariyer kararı vermek için bilgi veya beceri eksikliğinin bir sonucu olarak kariyerle ilgili bilgileri işleme ve bunlara göre hareket etme zorluğu anlamına geldiğini belirtmiştir.

Kariyer kararı verme çalışması, örneğin kariyer araştırması, kariyer olgunluğu ve kariyer uyumluluğu gibi konuların altını çizen sağlam bir literatür ve değerlendirme araçlarına sahiptir (Bubany, 2011). Bununla birlikte, az sayıda çalışma, kariyer kararı vermenin neden olduğu altta yatan duygusal tepkiyi araştırmaktadır. Kariyer seçimi kaygısı, kariyer kararı verme süreciyle ilişkili olarak bildirilen kaygı düzeyi olarak tanımlanmaktadır (Jonck vd., 2019). Chartrand vd., (1990), kariyer seçimi kaygısının, kariyer karar verme sürecini engelleyen önemli bir kişisel-duygusal yön olduğunu belirtmişlerdir.

Yapılan araştırmalar, olumlu başa çıkma becerileri ve yetişkin işlevsel yeterliliği gibi iki faktörün varlığının, genç yetişkinler için kaygıyı azaltmada önemli bir rol oynayabileceğini öne sürmektedir. Örneğin, olumlu başa çıkma yöntemlerinin ergenlerde kaygıya karşı koruyucu bir tampon görevi gördüğü ve ergenlerin başa çıkma becerilerindeki artış, birkaç yıl boyunca kaygının tamamen ortadan kaldırılmasıyla olmasa da azalmasıyla ilişkilendirilmiştir (Kendall vd. 2004; Spence, 2001). Doğrudan problem çözme stratejilerinde, pozitif bilişsel yeniden yapılandırmada ve dikkati dağıtma stratejilerinde artışların, zaman içinde ebeveyn tarafından bildirilen ergen kaygı semptomlarındaki azalmadan önce geldiği de gösterilmiştir (Hogendoorn vd., 2014). Ayrıca, kaygılı bireyleri kaygılarının kaynağına aktif olarak maruz bırakmak, olumsuz etkilerini azaltmaya yardımcı olabilir (Parsons ve Rizzo, 2008; Powers ve Emmelkamp, 2008). Bu bilgiler doğrultusunda çalışmanın amacı Anadolu lisesi öğrencilerinin yirmi birinci yüzyıl becerileri ve kariyer kaygılarının incelenmesidir.

2. YÖNTEM

2.1. Araştırmanın Modeli

Araştırmada, mevcut durumu ortaya koymak amacıyla tarama yöntemi; ile iki ve ikiden fazla değişken arasında, birlikte değişimin varlık ve/veya derecesini belirlemeyi amaçlayan ilişkisel yöntem kullanılmıştır (Karasar, 2007).

2.2. Araştırma Grubu

Araştırmada Isparta ili sınavla öğrenci alan Anadolu Liselerinde 2021-2022 öğrenim gören basit tesadüfi yöntem (Çingir, 1994) ile seçilmiş 228 gönüllü öğrenci yer almıştır.

Tablo 1. Araştırmaya Katılanların Demografik Bilgileri

	Değişkenler	N	%
Cinsiyet	Erkek	135	59,2
	Kadın	93	40,8
	Toplam	228	100
Yaş	15	81	35,5
	16	39	17,1
	17	75	32,9
	18	33	14,5
	Toplam	228	100,0
Sınıf	9	63	27,6
	10	57	25,0
	11	72	31,6
	12	36	15,8
	Toplam	228	100,0
Akademik Başarı Durumu	Geçer	15	6,6
	Orta	54	23,7
	İyi	102	44,7
	Pekiyi	57	25,0
	Toplam	228	100,0

Tablo 1 incelendiğinde araştırmaya katılan öğrencilerin cinsiyetlerine göre %59,2'sinin erkek, %40,8'inin kadın olduğu, yaş gruplarına göre ise %35,5'inin 15 yaş, %17,1'inin 16 yaş, %32,9'unun 17 yaş, %14,5'inin ise 18 yaş olduğu anlaşılmıştır. Öğrenim görülen sınıf düzeyine göre %27,6'sının 9. Sınıf, %25,0'inin 10. Sınıf, %31,6'sının 11. Sınıf, %15,8'inin 12. Sınıfta olduğu, Akademik Başarı Durumuna göre ise %6,6'sının Geçer, %23,7'sinin orta, %44,7'sinin İyi, %25,0'inin ise Pekiyi olduğu anlaşılmıştır.

2.3. Veri Toplama Araçları ve Yöntemi

Kişisel Bilgi Formu: Çalışmaya katılan öğrencilerin cinsiyet, yaş, sınıf ve akademik başarı durumu bilgilerini elde etmeyi amaçlayan 4 soru içermektedir.

Çok Boyutlu 21. Yüzyıl Becerileri Ölçeği: Çevik ve Şentürk (2019) tarafından geliştirilen, 5 alt boyut ve 41 sorudan oluşan ölçeğin birinci ve ikinci uygulamalardaki ortalama ölçek puanları ve standart sapma değerleri sırasıyla 3.89, 18.21 ve 3.58 ve 22.19 olarak bulunmuştur. Tutarlılık katsayısı ise (Cronbach Alfa) 0,86'dır. Ölçek alt boyutları (BTOB) Bilgi ve Teknoloji Okuryazarlığı Becerileri, (EDPÇB) Eleştirel Düşünme ve Problem Çözme Becerileri, (GİB) Girişimcilik ve İnovasyon Becerileri, (SSLB) Sosyal Sorumluluk ve Liderlik Becerileri, (KB) Kariyer Bilinci başlıklarıyla şekillenmiştir.

Kariyer Kaygısı Ölçeği: Çetin Gündüz ve Nalbantoğlu Yılmaz (2016) tarafından geliştirilen, 2 alt boyut ve 14 sorudan oluşan ölçeğin alt boyutlarından kariyer gelişim sürecinde meslek seçimine yönelik kaygılarına ait güvenirlik .797, aile etkisine yönelik kaygılarına ait güvenirlik ise .742 bulunmuştur. Ölçek Alt Boyutları Meslek Seçimine Yönelik Kaygı ve Aile Etkisine Yönelik Kaygı olarak belirlenmiştir.

2.4. Verilerin Analizi

Verilerin değerlendirilmesinde ve hesaplanmasında SPSS 22,0 istatistik paket programı kullanılmıştır. Ulaşılan verilerin, normallik sınaması sonrası normal dağılım göstermediği anlaşıldığı için non-parametrik testler uygulanmıştır. İki değişken arasındaki korelasyonu bulmak için Pearson korelasyon analizi yapılmıştır. Mevcut çalışmada hata düzeyi 0.05 olarak alınmıştır.

3. BULGULAR

Tablo 2. Öğrencilerin Ankete Verdiği Cevapların Betimsel İstatistiği

	n	Minimum	Maximum	X+Ss
BTÖB	228	15,00	75,00	43,342±14,163
EDPÇB	228	6,00	30,00	18,355±6,615
GİB	228	10,00	50,00	30,040±8,015
SSLB	228	4,00	20,00	12,171±3,129
KB	228	6,00	30,00	17,342±8,469
21. yy Becerileri Toplam	228	41,00	199,00	121,250±26,367
MSYK	228	5,00	25,00	15,474±6,049
AEYK	228	9,00	45,00	27,487±8,627
Kariyer Kaygısı Toplam	228	14,00	67,00	42,961±13,540

Katılımcıların 21. YY Becerileri ölçeğinin alt boyutlarından, BTÖB 43,342±14,163, EDPÇB 18,355±6,615, GİB 30,040±8,015, SSLB 12,171±3,129, KB 17,342±8,469 ve ölçek toplam puanının 121,250±26,367 skorlarına sahip olduğu, Kariyer Kaygısı ölçeği alt boyutlarından MSYK 15,474±6,049, AEYK 27,487±8,627 ve ölçek toplam puanının 42,961±13,540 skorlarına sahip olduğu tespit edilmiştir (Tablo 2).

Tablo 3. Öğrencilerin Ankete Verdiği Cevapların İlişki Tablosu

		MSYK	AEYK	Kariyer K. toplam
BTÖB	r	,015	-,112	-,051
	p	,821	,091	,444
EDPÇB	r	,142*	,267**	,218**
	p	,032	,000	,001
GİB	r	-,036	-,150*	-,111
	p	,591	,023	,094
SSLB	r	-,028	-,117	-,083
	p	,674	,079	,213
KB	r	-,001	-,151*	-,083
	p	,984	,022	,210
21YY B. toplam	r	,028	-,118	-,054
	p	,677	,076	,417
	n	228	228	228

Tablo 3 incelendiğinde, Anadolu Lisesi öğrencilerinin 21. YY becerileri alt başlıklarından;

EDPÇB ile MSYK ($r=,142$, $p=,032$), AEYK ($r=,267$, $p=,000$), Kariyer Kaygısı Toplam ($r=,218$, $p=,001$) arasında pozitif yönde düşük düzeyde ilişki bulunmuştur.

GİB ile AEYK ($r=-,150$, $p=,023$) arasında negatif yönde düşük düzeyde ilişki bulunmuştur.

KB ile AEYK ($r=-,151$, $p=,022$) arasında negatif yönde düşük düzeyde ilişki bulunmuştur.

Kariyer Kaygısı alt başlıklarından;

MSYK ile EDPÇB ($r=,142$, $p=,032$) arasında pozitif yönde düşük düzeyde ilişki bulunmuştur.

AEYK ile GİB ($r=-,150$, $p=,023$), KB ($r=-,151$, $p=,022$) negatif yönde düşük düzeyde, EDPÇB ($r=,267$, $p=,000$) arasında pozitif yönde düşük düzeyde ilişki bulunmuştur.

Kariyer Kaygısı Toplam ile EDPÇB ($r=,218$, $p=,001$) arasında pozitif yönde düşük düzeyde ilişki bulunmuştur.

4. TARTIŞMA VE SONUÇ

Türk eğitim sistemi, okul türü ve giriş şartına bağlı kalmaksızın, lise öğrencilerinin üniversite giriş sınavlarına katılmasını ve elde edilen puana göre meslek tercihi yapmasını gerektirir. İnsanların yaşamları boyunca karşılaştıkları en önemli zorluklardan birisi meslek tercihidir (Kazi ve Akhlaq, 2017).

Öğrencilerin meslek seçimini yetenek, ilgi ve değerler gibi kişisel faktörlerin yanında, aile, akraba, öğretmenler ve danışmanlar gibi çevresel faktörler de etkilemektedir. Bu doğrultuda 21.yy becerileri önemli bir noktada yer almaktadır. Lise öğrencilerinin 21. yy becerilerinden olan eleştirel düşünme ve problem çözme becerilerini mezun olmadan öğrenme ve hayata geçirme yeterliğine sahip olmaları beklenmektedir. Bu becerilerin öğretilmesi ve öğrenilmesi konusu bir dizi bileşik faktöre dayanmaktadır. Eleştirel düşünme ve problem çözmenin öğrenilmesini

etkileyen ilk faktör, öğretme ihtiyacı ile öğrencinin başarılı olmayı istemesi arasındaki çatışmada ortaya çıkar (Greenstein 2012). Öğrencilerin eleştirel düşünme ve problem çözme becerilerini geliştirememelerinin bir nedeni, kariyer geleceğini birden fazla paydaşın yönlendirdiği şekilde belirlemek için üzerlerinde çok fazla baskı hissetmeleridir. Bu beceriler aslında öğrencilerden liseden mezun olduktan sonra talep edilmektedir. Günümüzün bilgi temelli ekonomisinde ekonomik rekabet gücünü artırmak ve rekabet edebilmek için çalışanlar uygun bilgi, beceri ve tutumları hayatlarının her alanına uygulayabilmelidir (Rosefsky ve Opfer 2012). İşverenlerin iletişime açık, becerikli ve kendi kendine yeterli çalışan tercihlerine cevap verebilmek için, çalışanlar karmaşık düşünme ve problem çözme yeteneğine sahip olmalıdır (Johanson, 2010). Köksal ve Çöğmen (2018) bireylerin sorunlara karşı çözüm üretebilmeleri, mevcut durumu değerlendirebilmeleri ve sağlıklı sosyal ilişkiler kurabilmeleri için, problem çözme ve eleştirel düşünme becerilerinin yüksek olması gerektiğini ortaya koymuşlardır. Bu nedenle, lise mezuniyetinden önce iletişim, eleştirel düşünme ve problem çözme becerilerinin geliştirilmesinin sağlanması, tüm öğrencilere ortaöğretim sonrası, işgücü, küresel pazar ve yaşamda daha fazla rekabet etme fırsatı sunacaktır.

Araştırmamızda Anadolu Lisesi öğrencilerinin 21. YY becerileri alt başlıklarından; Bilgi ve Teknoloji Okuryazarlığı Becerileri ile Eleştirel Düşünme ve Problem Çözme Becerileri arasında orta düzeyde negatif yönde, Girişimcilik ve İnovasyon Becerileri, Sosyal Sorumluluk ve Liderlik Becerileri arasında orta ve Kariyer Bilinci, 21yy Becerileri Toplam puanı arasında yüksek düzeyde pozitif yönde ilişki tespit edilmiştir. 21 yy. becerileri öğrencilerin kariyer, iş dünyası ve modern hayatta ihtiyaç duyacakları niteliklere sahip olabilmeleri için okulları teşvik etmekte, aynı zamanda bu çerçevede öğrencilerin, iş becerileri, bilgi ve iletişim teknolojileri (BİT) ile ilgili becerileri kazanmalarını okullar için hayati öğrenme hedefleri olarak ele almaktadır (Lamb vd., 2017). Elde edilen bu sonucun, Millî Eğitim Bakanlığı Kalite Çerçevesinde öğrencilerin lise eğitiminde 21 yy becerilerini kazanmaları ve hayata geçirebilmelerinden kaynaklandığı düşünülmektedir.

Eleştirel Düşünme ve Problem Çözme Becerileri ile Meslek Seçimine Yönelik Kaygı, Aile Etkisine Yönelik Kaygı ve Kariyer Kaygısı Toplam puanı arasında düşük düzeyde pozitif yönde ilişki bulunmuştur. Bu durumun, 21 yy becerilerini edinebilmiş öğrencilerin, olumlu başa çıkma becerilerini kazanmış olmaları nedeniyle, kaygı düzeylerinin düşük olmasından kaynaklandığı düşünülmektedir. Mevcut durumu destekler nitelikte Kendall vd. (2004) ile Spence (2001) çalışmalarında başa çıkma yöntemlerinin ergenlerde kaygıyı tamamen ortadan kaldırılmassa da, zamanla azaldığını rapor etmişlerdir.

Girişimcilik ve İnovasyon Becerileri ile Aile Etkisine Yönelik Kaygı arasında negatif yönde düşük düzeyde, ilişki bulunmuştur. Girişimcilik becerisi yüksek olan öğrenciler, çevrelerinde yaşananlara karşı daha duyarlı olmakta ve risk almaktan çekinmemektedir (Çitil ve Ataman, 2018). Dolayısıyla elde edilen sonucun öğrencilerin girişimcilik becerilerinin yüksek olmasından, bireyin hedeflerini gerçekleştirebilme yolunda kaynak ve riskleri hesaplayarak, yönetmesi ve fırsatları değerlendirerek, yenilik ve özgünlük ortaya koymasından kaynaklandığı düşünülmektedir. Engin ve Korucuk (2021), Keskin (2018) ve Şen'in (2017) yaptığı araştırmalar, çalışmamızın sonuçlarını desteklemektedir.

Kariyer Bilinci ile Aile Etkisine Yönelik Kaygı arasında pozitif yönde düşük düzeyde ilişki tespit edilmiştir. Bu durumun ataerkil bir toplum olmamız ve ebeveynlerimizin çocukların hayatı üzerinde baskın bir unsur olmalarından kaynaklandığı düşünülmektedir. Literatürde çalışmamızı destekleyen çalışmalar (Tütüncü ve İleri, 2021; Karadaş vd., 2021) bulunmaktadır.

Alan yazında mevcut çalışmayı destekler nitelikte 21. YY becerileri (Chu vd., 2021; Rios vd., 2020; Rahman, 2019; Stehle ve Peters-Burton 2019; Wrahatnolo, 2018) ve Kariyer Kaygısı (Şeker, 2021; Akbaş ve Okutan, 2020; Aygün, 2020; Yılmaz ve Gündüz, 2018; Çetin Gündüz ve Nalbantoğlu Yılmaz, 2016;) konularında çalışmalar yer almaktadır.

Bunların yanında Kariyer Kaygısı alt başlıklarından Meslek Seçimine Yönelik Kaygı ile Eleştirel Düşünme ve Problem Çözme Becerileri arasında pozitif yönde düşük düzeyde, Kariyer Kaygısı Toplam ile Eleştirel Düşünme ve Problem Çözme Becerileri arasında pozitif yönde düşük düzeyde ilişki bulunmuştur. Bu durumun öğrencilerin eleştirel düşünme becerilerinin gelişmiş olmasından kaynaklandığı düşünülmektedir. Çünkü akademik başarı açısından eleştirel düşünme oldukça önemli bir beceridir. Eleştirel düşünme becerisine sahip olmayan veya geliştirememiş öğrenciler okulu anlamsız görerek başarısız olacaklar veya çalışmayı bırakacaklardır. Eleştirel düşünme becerisinin gelişmesi yalnız akademik başarı açısından değil, aynı zamanda sağlıklı bir iletişim için de gereklidir (Şahin, 2014).

Aile Etkisine Yönelik Kaygı ile Girişimcilik ve İnovasyon Becerileri, Kariyer Bilinci arasında negatif yönde düşük düzeyde, Eleştirel Düşünme ve Problem Çözme Becerileri arasında pozitif yönde düşük düzeyde ilişki bulunmuştur. Bu durumun, eğitim sistemimizin Millî Eğitim Bakanlığı Kalite Çerçevesi ile örtüşmesine rağmen, inovatif becerileri düşük olan gençlerin kariyer tercihlerinde etkisi büyük olan aile, öğretmen, arkadaş gibi baskı unsurlarından etkilenmesinden kaynaklandığı düşünülmektedir. Kariyer tercihinde ailenin rolünü ortaya koyan farklı araştırmalar mevcuttur (Çarkıt, 2019a, 2019b; Kazi ve Akhlaq, 2017; Güneş, 2015; Lukaş, 2015; Solmaz, 2015; Bacanlı ve

Sürücü, 2011). Ailenin, çocuğun kariyer tercihine etkisi ortaokul ve lise düzeyinden başlayarak, üniversite ve meslek tercihiyle devam etmektedir (Yıldırım, 2019). Ancak bu durum destekleyici yönde (Altun Çoğalan, 2019; Gati vd., 2019) olduğu kadar, bazen aile beklentisi (Bacanlı, 2016; Nyarko-Sampson, 2013; Bacanlı vd., 2013) yönünde de olmaktadır.

Sonuç olarak Anadolu Lisesi öğrencilerinin 21yy Becerileri ölçek boyutları ve toplam puanı ile Kariyer Kaygısı ölçek alt boyutları ve ölçek toplam puanı arasında anlamlı bir ilişkinin bulunduğu tespit edilmiştir. Bu durumun 21yy becerilerinden olan yaşam ve kariyer becerilerinin, lise öğrencilerinin kariyer kaygısı ile baş edebilmelerine katkı sağlamasından kaynaklandığı düşünülmektedir

Öneriler

- ✓ Lise öğrencilerinde kariyer kaygısını etkileyen faktörler açısından nitel veya karma araştırmalar yapılabilir.
- ✓ Okul Rehberlik Servislerinde Eleştirel Düşünme ve Problem Çözme Becerileri, Girişimcilik ve İnovasyon Becerileri ve Kariyer Bilinci Konularında yapılan danışmanlıkları sınıf rehberliği düzeyinde de uygulanabilir.

KAYNAKÇA

1. Akbaş, M.G., & Okutan, E. (2020). Lise öğrencilerinin kariyer kaygısına yönelik alan araştırması: Antalya ili örneği. *Gençlik Araştırmaları Dergisi*, 8(20), 158-187.
2. Alp, H. (2018). Katılım stili ile işlenen beden eğitimi ve spor derslerinin öğrencilerin sürekli kaygı düzeyine etkisinin incelenmesi. *Ulusal Spor Bilimleri Dergisi*, 2(2), 113-120.
3. Altun Çoğalan, D. (2019). Lise Öğrencilerinin Kariyer Gelişiminde Aile Etkisi ve Algılanan Anne Baba Tutumları Arasındaki İlişki, Yüksek Lisans Tezi, Ordu Üniversitesi, SBE.
4. Arıkan, G. & Çimen, E. (2020). Üniversite adaylarının spor yaralanma kaygı düzeylerinin incelenmesi. *Eurasian Research in Sport Science*, 5(2), 118-127.
5. Arısoy, A., Pepe, O. & Karaoğlu, B. (2020). Covid 19 Sürecinde Futbola Dönüş Öncesi Futbolcuların Durumluk Kaygı Düzeyleri ile Psikolojik Performansları Arasındaki İlişki Belirlenmesi: Isparta Örneği. *Yalvaç Akademi Dergisi*, 5(1), 55-63.
6. Aygün, M. (2020). Spor Lisesi ve Düz Lise Öğrencilerinin Kariyer Kaygısı ve Bilinçli Farkındalıklarının İncelenmesi. *Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi*, 22(4), 90-100.
7. Bacanlı, F. & Sürücü, M. (2011). İlköğretim öğrencilerinin kariyer gelişimleri ile ebeveyne bağlanmaları arasındaki ilişkilerin incelenmesi. *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, 9(4), 679-700.
8. Bacanlı, F. (2016). Career decision-making difficulties of Turkish adolescents. *International Journal for Educational and Vocational Guidance*, 16(2), 233-250. <https://doi.org/10.1007/s10775-015-9304-8>.
9. Bacanlı, F., Eşici, H., & Özünlü, M.B. (2013). Kariyer karar verme güçlüklerinin çeşitli değişkenlere göre incelenmesi. *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi*, 4(40), 198-211.
10. Bubany, S.T. (2011). Career decision-making competence: formulation and testing of a measurement model. Unpublished PhD Dissertation, University of Minnesota.
11. Caz, Ç., Çoban, O., & Yıldırım, M. (2019). The Analysis of Test Anxiety among Students at School of Physical Education and Sports in Terms of Demographic Variables. *Journal of Education and Learning*, 8(1), 214-219.
12. Chartrand, J.M., Robins, S.B., Morrill, W.H., & Boggs, K. (1990). Career factors Inventory. Palo Alto, CA: Consulting Psychologists Press.
13. Chiesa, R., Massei, F., & Guglielmi, D. (2016). Career decision-making self-efficacy change in Italian high school students. *Journal of Counselling and Development*, 94(2), 210- 224. Doi:10.1002/jcad.12077.
14. Corkin, D., Arbona, C., Coleman, N., & Ramirez, R. (2008). Dimensions of career indecision among Puerto Rican college students. *Journal of College Student Development*, 49, 1- 15.
15. Çarkıt, E. (2019a). Kariyer danışmanlığı ve mesleki rehberlik alanında Türkiye’de yapılan lisansüstü tezlerin araştırma eğilimleri. *MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8(2), 1503-1514.
16. Çarkıt, E. (2019b). Kariyer psikolojik danışmanlığı ve mesleki rehberlik alanında Türkiye’de yayınlanan makalelerin incelenmesi. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 7, 149-158.

17. Çetin Gündüz, H. & Nalbantoğlu Yılmaz, F. (2016). Lise öğrencilerinin kariyer kaygılarını belirlemeye yönelik ölçek geliştirme çalışması. *Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 12(3), 1008-1022.
18. Çevik, M. & Senturk C. (2019). Multidimensional 21th century skills scale: Validity and reliability study. *Cypriot Journal of Educational Sciences*. 14(1), 011–028.
19. Çıngı, H. (1994). Örneklem Kuramı. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Basımevi.
20. Çitil, M. & Ataman, A. (2018). İlköğretim çağındaki üstün yetenekli öğrencilerin davranışsal özelliklerinin eğitim ortamlarına yansması ve ortaya çıkabilecek sorunlar. *Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 38(1), 185-231.
21. Dalbudak, İ., & Özcan, P. (2021). The relationship between physical education and other branch teachers' stress and anxiety during covid-19. *JETT*, 12(2), 43-54.
22. Engin, A.O. & Korucuk, M. (2021). Öğrencilerin 21. yüzyıl becerilerinin çeşitli değişkenler açısından incelenmesi. *Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 41(2), 1081-1119.
23. Gati, I., Levin, N., & Landman-Tal, S. (2019). Decision-making models and career guidance, in *International handbook of career guidance* (pp. 115-145). Springer, Cham.
24. Gelen, İ. (2017). P21-Program ve öğretimde 21. yüzyıl beceri çerçeveleri (ABD Uygulamaları). *Disiplinlerarası Eğitim Araştırmaları Dergisi*, 1(2), 15-29.
25. Greenstein, L. (2012). *Assessing 21st century skills: A guide to evaluating mastery and authentic learning*. Thousand Oaks, CA: Corwin.
26. Güneş, A. (2015). Kariyere ilişkin ebeveyn desteği ölçeğinin Türkçeye uyarlama çalışması (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
27. Hogendoorn, S. M., Prins, P. J., Boer, F., Vervoort, L., Wolters, L. H., Moorlag, H., ... & de Haan, E. (2014). Mediators of cognitive behavioral therapy for anxiety-disordered children and adolescents: Cognition, perceived control, and coping. *Journal of Clinical Child & Adolescent Psychology*, 43(3), 486-500.
28. Johanson, J. (2010). Cultivating critical thinking: An interview with Stephen Brookfield. *Journal of Developmental Education*, 33(3), 26–30.
29. Jonck, P., Swanepoel, E.H., & De Coning, R. (2019). Exploring career choice anxiety of Grade 10 learners in the Free State Province, South Africa. *Journal of Educational Studies*, 18(1), 64-81.
30. Jung, H., Park, I.J. & Rie, J. (2015). Future time perspective and career decisions: The moderating effect of affect spin. *Journal of Vocational Behaviour*, 89, 46-55.
31. Karadaş, A., Kaynak, S., Ergün, S., & Karaca, P. P. (2021). Hemşirelik ve Ebelik Öğrencilerinin 21. Yüzyıl Becerilerinin Bazı Değişkenlere Göre İncelenmesi. *Ordu Üniversitesi Hemşirelik Çalışmaları Dergisi*, 4(2), 232-239.
32. Karasar, N. (2007). *Bilimsel Araştırma Yöntemi* (17 b.). Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
33. Kaur, S., & Kaur, K. (2017). Career decision making and career choice anxiety in students with learning disabilities. *International Research Journal of Commerce, Arts and Science*, 8(4), 133-142.
34. Kazi, A.S. & Akhlaq, A. (2017). Factors Affecting Students' Career Choice. *Journal of Research & Reflections in Education (JRRE)*, 11(2).
35. Kendall, P. C., Safford, S., Flannery-Schroeder, E., & Webb, A. (2004). Child anxiety treatment: outcomes in adolescence and impact on substance use and depression at 7.4-year followup. *Journal of consulting and clinical psychology*, 72(2), 276.
36. Keskin, S. (2018). Girişimcilik ve inovasyon arasındaki ilişki. *Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(13), 186-193.
37. Köksal, N. & Çoğmen, S. (2018). Ortaokul öğrencilerinin eleştirel düşünme ve iletişim becerileri. *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, (44), 278- 296. doi: 10.9779/PUJE.2018.218
38. Kumartaşlı, M., Erbaş, İ., Yılmaz, E. ve Koçyiğit, B. (2020). Elit Atletlerin Anksiyete Düzeylerinin Başarı Motivasyonu Üzerine Etkisinin İncelenmesi. *Gaziantep Üniversitesi Spor Bilimleri Dergisi*, 5(4), 456-467.

39. Lamb, S., Maire, Q., & Doecke, E. (2017). Key Skills for the 21st Century: an evidence-based review. <https://education.nsw.gov.au/ourpriorities/innovate-for-the-future/education-for-a-changing-world/researchfindings/future-frontiers-analytical-report-key-skills-for-the-21st-century/KeySkills-for-the-21st-Century-Executive-Summary.pdf>
40. Lukaš, M. (2015). Parental involvement in occupational education of their children. In SGEM2015, 2 nd International Multidisciplinary Scientific Conference on Social Sciences and Arts SGEM2015, Conference Proceedings, Book 1, Psychology & Psychiatry, Sociology & Healthcare, Education (vol 2, pp. 715-722). Sofia, Bulgaria: STEF92 Technology. doi: 10.5593/SGEMSOCIAL2015/B12/S3.092
41. Nyarko-Sampson, E. (2013). Tutors' participation in guidance and counselling programmes in Colleges of Education in northern Ghana. *Ife Psychologia: an International Journal*, 21 (2) 141-149
42. Park, I.J., Lee, J., Kim, M., Kim, J.Y., & Jahng, S. (2019). Affect in daily career decision selfefficacy and career choice anxiety. *The Career Development Quarterly*, 67, 313-32.
43. Parsons, T.D., & Rizzo, A.A. (2008). Affective outcomes of virtual reality exposure therapy for anxiety and specific phobias: A meta-analysis. *Journal of behavior therapy and experimental psychiatry*, 39(3), 250-261.
44. Perrotta, G. (2019). Anxiety disorders: definitions, context, neural correlates and strategic therapy. *Jacobs Journal of Neurology and Neuroscience*, 6(1), 042.
45. Pisarik, C.T., Rowell, P.C., & Thompson, L.K. (2017). A phenomenological study on career anxiety among college students. *The Career Development Quarterly*, 65(4), 339-352.
46. Powers, M. B., & Emmelkamp, P. M. (2008). Virtual reality exposure therapy for anxiety disorders: A meta-analysis. *Journal of anxiety disorders*, 22(3), 561-569.
47. Rahmadani, R., & Sahrani, R. (2021). The role of stress during the COVID-19 pandemic in the future career anxiety of final-year students. *Advances in Social Science, Education and Humanities Research*, 570, 979-984.
48. Rosefsky, S., & Opfer, D. (2012). Learning 21st-century skills requires 21st-century teaching. *Phi Delta Kappan*, 94(2), 8-13.
49. Savickas, M.L. (2000). Renovating the psychology of careers for the 21st century. In A. Collin & R.A. Young (Eds.), *The Future of Career* (pp. 53-68). Cambridge, UK: Cambridge University Press.
50. Solmaz, Y. (2015). Meslek lisesi son sınıf öğrencilerinin kariyer gelişiminde aile etkisi: Pendik ilçesi örneği. *İstanbul Aydın Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul*.
51. Spence, S.H. (2001). Prevention strategies. *The developmental psychopathology of anxiety*, 325- 351.
52. Şeker, G. (2021). Kariyer kararsızlığının yordayıcısı olarak iyi oluş ve kariyer kaygısı. *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, (51), 262-275
53. Şen, N. (2017). İnovasyon ve girişimcilik: Kamuda inovasyon ile ilgili bir uygulama (Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi). Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Ana Bilim Dalı, Konya.
54. Takıl, N.C., & Sarı, B.A. (2021). Trait anxiety versus career anxiety in relation to attentional control. *Current Psychology*, 40, 2366-2370.
55. Tohara, A.J.T. (2021). Exploring Digital Literacy Strategies for Students with Special Educational Needs in the Digital Age. *Turkish Journal of Computer and Mathematics Education*, 12(9), 3345-3358).
56. Verbrugge, L. M. (1982). Work satisfaction and physical health. *Journal of Community Health*, 7(4), 262-283.
57. Yıldırım, M. (2021), Anxiety and Sports. In *Academic Studies in Sport Sciences* (Ed: Bilal Karakoç), 33-53.
58. Yılmaz, F.N., & Gündüz, H.C. (2018). Career indecision and career anxiety in high school students: an investigation through structural equation modelling. *Eurasian Journal of Educational Research*, 78, 23-42.
59. Yoka, O., Yoka, K., Turan, M. B., & Güler, E. (2022). The Relationship Between Individual and Team Athletes' anxiety to catch the Novel Coronavirus (Covid-19) and sleep quality. *Viref Revista de Educación Física*, 11(1), 114-133.

e-ISSN: 2630-6417

International Journal of
Social, Humanities and
Administrative Sciences
(JOSHAS JOURNAL)

Vol: 8 Issue: 57
Year: 2022 October
Pp: 1346-1353

Arrival
29 July 2022
Published
25 October 2022

Article ID
64790
Article Serial Number
09

DOI NUMBER
<http://dx.doi.org/10.29228/JOSHAS.64790>

How to Cite This Article
Yaman, F. & Cansız, H. İ.
(2022). "Türkiye'nin
İhracatında Coğrafi
Bölgelerin Etkinliği", Journal
of Social, Humanities and
Administrative Sciences,
8(57):1346-1353

International Journal of Social,
Humanities and Administrative
Sciences is licensed under a
Creative Commons
Attribution-NonCommercial
4.0 International License.
This journal is an open access,
peer-reviewed international
journal.

Türkiye'nin İhracatında Coğrafi Bölgelerin Etkinliği

The Effectiveness of Geographical Regions in Turkey's Export

Fikret Yaman Halil İbrahim Cansız

Doç. Dr., Afyon Kocatepe Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası Ticaret ve Finansman Bölümü, Afyon, Türkiye
Yüksek Lisans Öğrencisi., Afyon Kocatepe Üniversitesi, İşletme ABD, Afyon, Türkiye

ÖZET

Ülkelerin ekonomik anlamda kalkınmaları için dış ticaret büyük önem taşımaktadır. Dış ticareti oluşturan kavramların başında da ihracat gelmektedir. Ülkeler ürünlerini ihracat sayesinde diğer ülkelere pazarlamaktadırlar. İhracatta ülkede yer alan her bir bölgenin ayrı bir payı bulunmaktadır. Ülkemiz coğrafi açıdan yedi bölgeye ayrılmıştır. Bu bölgeler Akdeniz Bölgesi, Karadeniz Bölgesi, Ege Bölgesi, Marmara Bölgesi, İç Anadolu Bölgesi, Doğu Anadolu Bölgesi ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi'dir. Araştırmaya dahil edilen bu bölgeler gerek benzer olan, gerekse farklı olan ürünleri ihraç etmektedirler. Çalışmada 2017-2021 yılları arasında belirtilen bölgelerde yer alan şehirlerin ihracat rakamlarına yer verilmiştir. İhracat rakamları Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) internet sayfasından alınmıştır. Şehirlerin ihracat rakamları toplamından bölgelerin toplam ihracat rakamlarına ulaşılmış ve bu rakamlar Türkiye'nin son beş yıl içerisindeki ihracat rakamlarına oranlanmıştır. Bunun sonucunda Türkiye'deki coğrafi bölgelerin ülke ihracatındaki etkinlikleri araştırmada ortaya konularak yorumlanmıştır. Elde edilen sonuçlara bakıldığında 2017-2021 yılları arasında Türkiye ihracatının yarısından fazlasını Marmara Bölgesi gerçekleştirmiştir. Marmara Bölgesi'ni Ege Bölgesi ve İç Anadolu Bölgesi takip etmektedir. Doğu Anadolu Bölgesi ve Karadeniz Bölgesi'nin Türkiye'nin son beş yıldaki ihracatında payı yok denecek kadar azdır. Türkiye'nin her bir bölgesi farklı zenginlikleri bünyesinde barındırmaktadır. İhracatın birkaç bölge ile sınırlı kalmaması, ihracatta yeteri kadar etkin olmayan bölgelerde ihracatı teşvik politikalarının uygulanması gerekliliği çalışma sonucunda öneri olarak yer almaktadır.

Anahtar Kelimeler: İhracat, Bölge, Türkiye

ABSTRACT

Foreign trade has a great place in economical developments of countries. Export also comes to the fore front of the concepts which make up foreign trade. Countries market their products to others through export. In export, every zone in our country has a separate share. Our country is geographically divided into seven regions. These are: Mediterranean Region, Black Sea Region, Aegean Region, Marmara Region, Inner Anatolian Region, East Anatolian Region, and Southeast Anatolian Region. These regions included in this research export both similar and different products. This study includes export figures of cities which in specified regions in 2017-2021 years. The figures have been taken from the web site of Turkish Statistical Institute (TUIK). The total export figures of the regions were obtained from the sum of the export figures of the cities and these figures were proportionated to export figures of Turkey in the last five years. So, the effectiveness of geographical regions in country export has been put forth and interpreted. Looking at results obtained, more than half of Turkey's export between 2017-2021 years has been realized by Marmara Region. Aegean and Inner Anatolian follow Marmara Region, respectively. The share of the Eastern Anatolia and the Black Sea in Turkey's exports in the last five years is almost negligible. Every region in Turkey contains different fertility. So, export should not be limited to a few regions and the export incentive policies should be implemented in regions that are not efficient enough. These appear as suggestions for the last of the study.

Keywords: Export, Region, Turkey

1. GİRİŞ

Günümüzde ekonomi ülkeler için en önemli kavramların başında gelmektedir. Ekonomik anlamda bağımsız hareket edebilen ülkelerin gelişmişlik düzeyleri de artmaktadır. Ekonomik anlamda bağımsız olmanın yolu ise dış ticaretten geçmektedir. Dış ticaretin temel taşlarından birisi ihracattır. Ülkeler ihracat sayesinde ekonomik açıdan kalkınırken, bu durum ihracat yapan işletmeler ve kişilere de yansımaktadır.

Ülkelerin ihracatında coğrafi bölgeler önemli bir yere sahiptirler. İhracat bölgeden bölgeye farklılıklar göstermektedir. Bir bölgeden ihraç olan biri ürün diğer bir bölgede olmayabilir ya da ülkenin farklı bölgelerinden farklı ülkelere aynı ürün grupları ihraç edilebilmektedir.

Ülkemiz yedi farklı coğrafi bölgeye sahip ve ürün çeşitliliği açısından son derece zengin bir ülkedir. Çalışmada Türkiye'nin yedi coğrafi bölgesinin 2017-2021 yılları arasında ihracat açısından şehir bazında değerlendirilmesine yer verilmiştir. Son beş yıllık süreçte bölgelerde yer alan şehirlerin yıllık olarak ihracat rakamları Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) verilerinden yararlanarak tablolastırılmış ve bölgelerin ihracatlarının ülke ihracatındaki etkinliği ortaya konulmuştur.

2. İHRACAT KAVRAMI

Mevcut olan küreselleşmiş pazarda ihracat, uluslararası pazara girişin en popüler yöntemini temsil etmektedir. Bu nedenle, ihracat performansının nasıl artırılacağına belirlenmesi, politikacılar, işletme yöneticileri ve akademisyenler için kritik öneme sahiptir (Nemkova, Souchon and Hughes, 2012:349). İhracatın artırılmasında da coğrafi açıdan bölgeler, büyük bir öneme sahiptir.

İhracat; malları başka bir ülkede satmak için ülkeden dışarıya göndermektir (Capela,2008:9). İhracat kavramsallaştırılırken yönetimin iç ve dış çevre faktörlerinin etkileşimine verilen stratejik bir cevap olarak ifade edilmiştir. İhracat ya da dış satım denilen kavram, işletmelerin ulusal pazarların dışına çıkarak uluslararası pazarlarda ürünlerini pazarlama çabaları olarak değerlendirilir. Uluslararasılaşmanın ilk aşaması olarak pazarlama literatüründe ihracattan bahsedilmektedir. İhracat işletmeler tarafından dış pazarlara girmekte en çok tercih edilen yöntemlerden biridir (Yücel, 2019: 205-206).

Kalkınmanın en önemli unsurlarından biri olan ihracat, ekonomik büyümenin sürdürülebilir olmasında etkili bir role sahiptir. İhracat rakamlarındaki artış döviz elde etmek suretiyle hem ekonomik kalkınmaya, milli gelirin artması yönüyle de doğrudan kalkınmaya destek olur. Bu nedenle, uluslararası rekabette ihracata yönelik politikalar her zaman için önem arz etmektedir (Sakarya, 2009:118).

Uluslararası ticaretin olmazsa olmazlarından olan ihracat, Merkantilist dönemden itibaren hem işletmeler hem de ekonominin bütünü açısından önemli bir yere sahiptir. Gelişmekte olan ülkeler için ihracatı arttırmak, karlılığı, üretim verimliliğini, rekabet gücünü arttırdığı, kaynakların kullanım kapasitesini geliştirdiği, istihdam sağladığı ve ülkenin ticaret dengesini iyileştirdiği için önemli bir anahtar niteliğindedir (Gemeda, 2020: 49).

Ülkemizde 1923-2010 yılları arasında dış ticaret politikaları; Türkiye'nin öncelikleri, uluslararası siyasi ve ekonomik konjonktür ve sanayileşme politikaları doğrultusunda şekillenmiştir (Genç, Oktay ve Alkan, 2012: 499). Son yıllarda Türkiye'de ihracata dayalı olan bir büyüme süreci söz konusudur. Bununla birlikte Türkiye'nin ithalatında da artış gözlemlenmektedir (Akbaş ve Şentürk, 2013:195). Günümüzde ihracatın artırılması tüm dünya ülkelerinde olduğu gibi ülkemiz için de önemli bir konudur. İhracatı arttırmaya yönelik olarak uygulanan politikalara rağmen dış ticaret açığı Türkiye'de kronikleşmiştir. Bu nedenle ihracatın ithalata bağımlılığı ve döviz kuru politikalarındaki etkinlikler sıklıkla tartışılan konuların başında gelmektedir (Yıldırım ve Kesikoğlu, 2012:137).

Küreselleşen dünyada bir ülkenin ekonomik kalkınmasının ihracat performansına bağlı olduğu aşikardır. Bu nedenle günümüz dünyasında ülkeler için dış ticaret büyük bir öneme sahiptir. Yoğun rekabet ortamının yaşandığı uluslararası pazarlarda, ülkeler ihracatın artırılmasına yönelik olarak çeşitli stratejiler belirlemekte ve buna göre önlemler almaktadırlar (Atayeter ve Erol, 2011:2). İhracatın rekabeti ve ekonomik büyüme oranını arttırması, rekabet avantajlarından yararlanma olanağı tanınması, iç pazarı dar olan ekonomilere üretim yapma imkanı vermesi ve döviz girdilerindeki artış sonucunda dış borçlardaki döviz baskısını azaltması gibi etkileri bulunmaktadır (Aktaş, 2009: 35-36).

İhracatta başarılı olmak için şu adımlar önemlidir (Darling and Seristö, 2004: 29-30);

- ✓ Pazar fırsatlarını analiz etmek,
- ✓ Ürünün potansiyelini değerlendirmek,
- ✓ Pazara giriş yönteminin oluşturulması,
- ✓ Kesin bir taahhütte bulunmak,
- ✓ Gerekli kaynakları tahsis etmek,
- ✓ Teknik sorunları belirlemek,
- ✓ Stratejik pazarlama planı geliştirmek,
- ✓ Operasyon ekibini organize etmek,
- ✓ Pazarlama stratejisini uygulamak,
- ✓ İşlemleri değerlendirmek ve kontrol etmek.

Bu başarıyı yakalamak için bölgelere, hatta şehirlere büyük görevler düşmektedir. Çünkü ihracatta başarı ülkenin bütününe ilgilendiren, ülke için çeşitli avantajlar sağlayan bir durumdur.

Dış pazarlara açılmanın en kolay yollarından biri olan ihracatta hedef sadece üretilen ürünün yurtdışına satışı olmamalıdır. Bu nedenle giriş yapılan pazara yönelik olarak çeşitli stratejiler geliştirilmeli ve planlar yapılmalıdır

(Kaplan ve Eren, 2014: 2). Uygun kurumsal yapının ve destekleyici ortamın oluşturulması, dış ticaretin büyümesine katkı sağlar. İhracatta sürdürülebilir büyüme ancak elverişli bir yapı ile sağlanabilir (Gopal, 2008: 1).

3. ARAŞTIRMA HAKKINDA BİLGİLER

Araştırmada 2017-2021 yılları arasında Türkiye'nin yedi farklı coğrafi bölgesi olan Akdeniz Bölgesi, Ege Bölgesi, Marmara Bölgesi, Karadeniz Bölgesi, İç Anadolu Bölgesi, Doğu Anadolu Bölgesi ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi'ne ait ihracat verileri incelenmiş ve bölgelerin Türkiye ihracatındaki etkinlikleri ortaya konulmuştur. Veriler, Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) internet sayfasından alınmıştır. Bölge verilerine şehirlerin belirtilen yıllardaki ihracatları toplamı sonucu ulaşılmıştır. Bölgelerin toplamdaki ihracat rakamları, ülke genel ihracatına oranlanmış ve her bir bölgenin Türkiye'nin ihracatındaki etkinliği yorumlanmıştır. Literatür incelendiğinde ihracat ve ithalatın nedensellik ilişkisine yönelik araştırmalara rastlanmıştır. İhracat verilerinin şehir ve bölge bazında değerlendirildiği bir çalışma bulunmamaktadır. Bu da yapılan çalışmanın özgünlüğünü ortaya koymaktadır.

3.1. Veri Analizi

Çalışma kapsamında yer alan Türkiye'nin yedi farklı coğrafi bölgesine ait 2017-2021 yılları arasındaki ihracat verileri aşağıdaki tablolarda gösterilmiştir.

Tablo 1: Akdeniz Bölgesi'ne ait 2017-2021 İhracat Verileri

AKDENİZ BÖLGESİ	2017	2018	2019	2020	2021
Adana	1.836.671	2.017.698	1.947.764	1.869.080	2.543.056
Antalya	1.581.492	1.668.718	1.769.892	1.991.084	2.434.075
Burdur	206.913	201.993	206.446	222.006	296.004
Hatay	2.410.737	2.965.359	3.063.174	2.657.309	4.390.306
Isparta	193.367	198.749	210.895	205.559	290.548
Kahramanmaraş	935.686	978.598	890.749	861.318	1.339.966
Mersin	2.682.629	2.814.211	3.091.336	3.211.201	4.247.690
Osmaniye	163.040	273.180	306.476	204.800	421.190
Toplam	10.010.535	11.118.506	11.486.732	11.222.357	15.962.885

Kaynak: <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Foreign-Trade-Statistics-January-2022-45536> (Erişim Tarihi: 23.07.2022).

*Tablodaki rakamlar .000 \$ cinsindendir.

Akdeniz Bölgesi'nde 8 şehir bulunmaktadır. Akdeniz Bölgesi'ndeki şehirlerin 2017-2021 yılları arasında yapmış oldukları ihracata ait rakamlar Tablo 1'de yer almaktadır. Tabloya göre 2017 yılında Akdeniz Bölgesi'nin en fazla ihracat yapan şehirleri sırasıyla; 2.682.629.000 \$ ile Mersin, 2.410.737.000 \$ ile Hatay ve 1.836.671.000 \$ ile Adana'dır. 2018 yılında Akdeniz Bölgesi'nin en fazla ihracat yapan şehirleri; 2.965.359.000 \$ ile Hatay, 2.814.211.000 \$ ile Mersin ve 2.017.698.000 \$ ile Adana'dır. 2019 yılı verilerine göre Akdeniz Bölgesi'nin en fazla ihracat yapan şehirleri, 3.091.336.000 \$ ile Mersin, 3.063.174.000 \$ ile Hatay ve 1.947.764.000 \$ ile Adana'dır. 2020 verilerine göre Akdeniz Bölgesi'nin en fazla ihracat yapan şehri 3.211.201.000 \$ ile Mersindir. Mersin'i, 2.657.309.000 \$ ile Hatay takip etmektedir. Üçüncü olarak da 1.991.084.000 \$ ile Antalya yer almaktadır. 2021 yılı Akdeniz şehirleri ihracat verilerine göre yıl içinde en fazla ihracat yapan şehir 4.390.306.000 \$ ile Hatay'dır. Hatay'ı 4.247.690.000 \$ ile Mersin takip etmektedir. Akdeniz Bölgesi'nin, 2021 yılında en fazla ihracat yapan üçüncü şehri ise 2.543.056.000 \$ ile Adana'dır. Beş yıllık toplam ihracat sıralamalarına göre ise, Akdeniz Bölgesi'nin en fazla ihracat yapan şehri 16.047.067.000 \$ ile Mersin'dir. Mersin'i 15.486.885.000 \$ ile Hatay takip etmektedir. Akdeniz Bölgesi'nin son beş yılda en fazla ihracat yapan üçüncü şehri ise 10.214.269 \$ ile Adana'dır.

Tablo 2: Ege Bölgesi'ne ait 2017-2021 İhracat Verileri

EGE BÖLGESİ	2017	2018	2019	2020	2021
Afyonkarahisar	339.840	369.665	408.669	374.163	416.636
Aydın	692.652	717.904	746.879	787.597	1.035.800
Denizli	2.742.274	3.063.896	2.883.701	2.867.702	4.214.377
İzmir	10.934.381	12.264.536	12.168.872	11.636.389	14.737.269
Kütahya	216.016	217.305	220.825	234.443	284.600
Manisa	1.971.952	2.269.716	2.438.424	2.276.653	2.869.997
Muğla	448.790	508.257	567.509	613.242	792.941
Uşak	249.737	244.766	253.834	241.619	373.820
Toplam	17.595.642	19.656.045	19.688.713	19.031.808	24.725.440

Kaynak: <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Foreign-Trade-Statistics-January-2022-45536> (Erişim Tarihi: 23.07.2022).

*Tablodaki rakamlar .000 \$ cinsindendir.

Ege Bölgesi'nde 8 şehir bulunmaktadır. Ege Bölgesi'ndeki şehirlerin 2017-2021 yılları arasında yaptığı ihracat rakamları Tablo 2'de gösterilmiştir. Tabloya göre 2017 yılında Ege Bölgesi'nin en fazla ihracat yapan şehirleri sırasıyla; 10.934.381.000 \$ ile İzmir, 2.742.274.000 \$ ile Denizli ve 1.971.952.000 \$ ile Manisa'dır. 2018 yılında Ege Bölgesi'nin en fazla ihracat yapan şehirleri; 12.264.536.000 \$ ile İzmir, 3.063.896.000 \$ ile Denizli ve

2.269.716.000 \$ ile Manisa'dır. 2019 yılı verilerine göre Ege Bölgesi'nin en fazla ihracat yapan şehirleri, 12.168.872.000 \$ ile İzmir, 2.883.701.000 \$ ile Denizli ve 2.438.424.000 \$ ile Manisa'dır. 2020 verilerine göre Ege Bölgesi'nin en fazla ihracat yapan şehri 11.636.389.000 \$ ile İzmir'dir. İzmir'i, 2.867.702.000 \$ ile Denizli takip etmektedir. Üçüncü sırada 2.276.653.000 \$ ile Manisa yer almaktadır. 2021 yılı, Ege şehirleri ihracat verilerine göre yıl içinde en fazla ihracat yapan şehir 14.737.269.000 \$ ile İzmir'dir. İzmir'i 4.214.377.000 \$ ile Denizli takip etmektedir. Ege Bölgesi'nin, 2021 yılında en fazla ihracat yapan üçüncü şehri ise 2.869.997.000 \$ ile Manisa'dır. Beş yıllık toplam ihracat sıralamalarına göre ise, Ege Bölgesi'nin en fazla ihracat yapan şehri 61.741.447.000 \$ ile İzmir'dir. İzmir'i, 15.771.950.000 \$ ile Denizli takip etmektedir. Ege Bölgesi'nin en fazla ihracat yapan üçüncü şehri ise 11.826.742.000 \$ ile Manisa'dır.

Tablo 3: Doğu Anadolu Bölgesi'ne ait 2017-2021 İhracat Verileri

DOĞU ANADOLU BÖLGESİ	2017	2018	2019	2020	2021
Ağrı	52.047	30.602	36.150	28.503	32.069
Ardahan	2.055	1.315	1.893	3.583	5.349
Bingöl	1.688	971	1.134	2.836	4.831
Bitlis	3.989	6.369	5.379	4.782	8.079
Elazığ	321.291	221.191	209.767	68.399	303.336
Erzincan	10.501	11.244	14.935	20.231	24.306
Erzurum	17.073	15.283	22.362	23.549	26.869
Hakkari	72.050	58.522	44.440	38.204	56.015
İğdır	106.302	91.360	76.377	86.224	104.539
Kars	361	208	487	1.247	1.248
Malatya	235.780	224.177	278.957	288.864	410.458
Muş	7.260	5.948	1.633	134.865	119.412
Şırnak	567.565	429.143	464.039	642.017	854.816
Tunceli	520	646	229	224	109
Van	44.740	38.797	49.591	25.358	25.337
Toplam	1.443.222	1.135.776	1.207.373	1.368.886	1.976.773

Kaynak: <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Foreign-Trade-Statistics-January-2022-45536> (Erişim Tarihi: 23.07.2022).

*Tablodaki rakamlar .000 \$ cinsindendir.

Doğu Anadolu Bölgesi'nde 15 şehir bulunmaktadır. Doğu Anadolu Bölgesi'ndeki şehirlerin 2017-2021 yılları arasında yaptığı ihracat rakamları Tablo 3'te gösterilmiştir. Tabloya göre 2017 yılında Doğu Anadolu Bölgesi'nin en fazla ihracat yapan şehirleri sırasıyla; 567.565.000 \$ ile Şırnak, 321.291.000 \$ ile Elazığ ve 235.780.000 \$ ile Malatya'dır. 2018 yılında Doğu Anadolu Bölgesi'nin en fazla ihracat yapan şehirleri; 429.143.000 \$ ile Şırnak, 224.177.000 \$ ile Malatya ve 221.191.000 \$ ile Elazığ'dır. 2019 yılı verilerine göre Doğu Anadolu Bölgesi'nin en fazla ihracat yapan şehirleri sırasıyla; 464.039.000 \$ ile Şırnak, 278.957.000 \$ ile Malatya ve 209.767.000 \$ ile Elazığ'dır. 2020 verilerine göre Doğu Anadolu Bölgesi'nin en fazla ihracat yapan şehri 642.017.000 \$ ile Şırnak'tır. Şırnak'ı, 288.864.000 \$ ihracat ile Malatya takip etmektedir. Üçüncü olarak da 134.865.000 \$ ile Muş yer almaktadır. 2021 yılı, Doğu Anadolu şehirleri ihracat verilerine göre yıl içinde en fazla ihracat yapan şehir 854.816.000 \$ ile Şırnak'tır. Şırnak'ı 410.458.000 \$ ile Malatya takip etmektedir. Doğu Anadolu Bölgesi'nin, 2021 yılında en fazla ihracat yapan üçüncü şehri ise 303.336.000 \$ ile Elazığ'dır. Beş yıllık toplam ihracat sıralamalarına göre ise, Doğu Anadolu Bölgesi'nin en fazla ihracat yapan şehri 2.957.580.000 \$ ile Şırnak'tır. Şırnak'ı, 1.438.236.000 \$ ile Malatya takip etmektedir. Doğu Anadolu Bölgesi'nin en fazla ihracat yapan üçüncü şehri ise 1.123.984.000 \$ ile Elazığ'dır.

Tablo 4: Güney Doğu Anadolu Bölgesi'ne ait 2017-2021 İhracat Verileri

GÜNEY DOĞU ANADOLU BÖLGESİ	2017	2018	2019	2020	2021
Adıyaman	137.788	85.269	67.278	68.957	75.937
Batman	47.867	44.443	35.728	36.852	58.938
Diyarbakır	198.064	212.778	218.852	255.134	393.202
Gaziantep	6.990.184	7.208.951	7.811.872	8.164.823	10.284.899
Kilis	86.940	94.543	71.293	68.211	114.601
Mardin	982.816	905.276	832.736	957.761	1.003.606
Siirt	27.990	19.762	39.485	75.151	85.613
Şanlıurfa	143.509	150.115	153.873	153.412	206.444
Toplam	8.615.158	8.721.137	9.231.117	9.780.301	12.223.240

Kaynak: <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Foreign-Trade-Statistics-January-2022-45536> (Erişim Tarihi: 23.07.2022).

*Tablodaki rakamlar .000 \$ cinsindendir.

Güney Doğu Anadolu Bölgesinde 8 şehir bulunmaktadır. Güney Doğu Anadolu Bölgesi'ndeki şehirlerin 2017-2021 yılları arasında yaptığı ihracat rakamları Tablo 4'te gösterilmiştir. Tabloya göre 2017 yılında Güney Doğu Anadolu Bölgesi'nin en fazla ihracat yapan şehirleri sırasıyla; 6.990.184.000 \$ ile Gaziantep, 982.816.000 \$ ile Mardin ve 198.064.000 \$ ile Diyarbakır'dır. 2018 yılında Güney Doğu Anadolu Bölgesi'nin en fazla ihracat yapan şehirleri;

7.208.951.000 \$ ile Gaziantep, 905.276.000 \$ ile Mardin ve 212.778.000 \$ ile Diyarbakır'dır. 2019 yılı verilerine göre Güney Doğu Anadolu Bölgesi'nin en fazla ihracat yapan şehirleri, 7.811.872.000 \$ ile Gaziantep, 832.736.000 \$ ile Mardin ve 218.852.000 \$ ile Diyarbakır'dır. 2020 verilerine göre Güney Doğu Anadolu Bölgesi'nin en fazla ihracat yapan şehri 8.164.823.000 \$ ile Gaziantep'tir. Gaziantep'i 957.761.000 \$'lık ihracat ile Mardin takip etmektedir. Üçüncü sırada ise 255.134.000 \$ ile Diyarbakır yer almaktadır. 2021 yılı, Güney Doğu Anadolu şehirleri ihracat verilerine göre yıl içinde en fazla ihracat yapan şehir 10.284.899.000 \$ ile Gaziantep'tir. Gaziantep'i 1.003.606.000 \$ ile Mardin takip etmektedir. Güney Doğu Anadolu Bölgesi'nin, 2021 yılında en fazla ihracat yapan üçüncü şehri ise 393.202.000 \$ ile Diyarbakır'dır. Beş yıllık toplam ihracat sıralamalarına göre ise, Güney Doğu Anadolu Bölgesi'nin en fazla ihracat yapan şehri 40.460.729.000 \$ ile Gaziantep'tir. Gaziantep'i, 4.682.195.000 \$ ile Mardin takip etmektedir. Güney Doğu Anadolu Bölgesi'nin en fazla ihracat yapan üçüncü şehri ise 1.278.030 \$ ile Diyarbakır'dır.

Tablo 5: İç Anadolu Bölgesi'ne ait 2017-2021 İhracat Verileri

İÇ ANADOLU BÖLGESİ	2017	2018	2019	2020	2021
Aksaray	99.344	113.748	119.092	112.029	171.447
Ankara	6.930.439	7.827.802	8.464.471	7.960.466	9.496.357
Çankırı	148.618	183.927	250.693	232.222	268.867
Eskişehir	896.696	1.048.551	1.134.818	927.531	1.169.729
Karaman	318.170	301.870	266.526	257.227	278.385
Kayseri	1.876.654	2.362.967	2.496.210	2.625.611	3.608.960
Kırıkkale	10.472	11.124	12.731	11.037	14.473
Kırşehir	189.169	225.213	222.932	203.441	311.321
Konya	1.548.956	1.782.997	1.990.513	2.167.074	3.020.822
Nevşehir	61.227	54.539	69.545	51.085	85.560
Niğde	61.202	59.106	58.414	62.899	78.415
Sivas	93.109	96.098	92.752	92.246	83.970
Yozgat	11.952	9.522	13.499	15.284	18.485
Toplam	12.246.008	14.077.464	15.192.196	14.718.152	18.606.791

Kaynak: <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Foreign-Trade-Statistics-January-2022-45536> (Erişim Tarihi: 23.07.2022).

*Tablodaki rakamlar .000 \$ cinsindendir.

İç Anadolu Bölgesinde 13 şehir bulunmaktadır. İç Anadolu Bölgesi'ndeki şehirlerin 2017-2021 yılları arasında yaptığı ihracat rakamları Tablo 5'te gösterilmiştir. Tabloya göre 2017 yılında İç Anadolu Bölgesi'nin en fazla ihracat yapan şehirleri sırasıyla; 6.930.439.000 \$ ile Ankara, 1.876.654.000 \$ ile Kayseri ve 1.548.956.000 \$ ile Konya'dır. 2018 yılında İç Anadolu Bölgesi'nin en fazla ihracat yapan şehirleri; 7.827.802.000 \$ ile Ankara, 2.362.967.000 \$ ile Kayseri ve 1.782.997.000 \$ ile Konya'dır. 2019 yılı verilerine göre İç Anadolu Bölgesi'nin en fazla ihracat yapan şehirleri, 8.464.471.000 \$ ile Ankara, 2.496.210.000 \$ ile Kayseri ve 1.990.513.000 \$ ile Konya'dır. 2020 verilerine göre İç Anadolu Bölgesi'nin en fazla ihracat yapan şehri 7.960.466.000 \$ ile Ankara'dır. Ankara'yı, 2.625.611.000 \$ ihracat ile Kayseri takip etmektedir. Üçüncü sırada ise 2.167.074.000 \$ ile Konya yer almaktadır. 2021 yılı, İç Anadolu Bölgesi'nin şehirleri arasında ihracat verilerine göre yıl içinde en fazla ihracat yapan şehir 9.496.357.000 \$ ile Ankara'dır. Ankara'yı 3.608.960.000 \$ ile Kayseri takip etmektedir. İç Anadolu Bölgesi'nin, 2021 yılında en fazla ihracat yapan üçüncü şehri ise 3.020.822.000 \$ ile Konya'dır. Beş yıllık toplam ihracat sıralamalarına göre ise, İç Anadolu Bölgesi'nin en fazla ihracat yapan şehri 40.679.535.000 \$ ile Ankara'dır. Ankara'yı 12.970.402.000 \$ ile Kayseri takip etmektedir. İç Anadolu Bölgesi'nin en fazla ihracat yapan üçüncü şehri ise 10.510.362.000 \$ ile Konya'dır.

Tablo 6: Karadeniz Bölgesi'ne ait 2017-2021 İhracat Verileri

KARADENİZ BÖLGESİ	2017	2018	2019	2020	2021
Amasya	93.050	109.959	114.220	94.626	124.370
Artvin	52.924	52.693	48.809	55.439	55.507
Bartın	19.646	33.585	29.025	25.731	389.804
Bayburt	117	1.227	485	7	54
Bolu	141.110	144.544	122.652	111.133	164.978
Çorum	171.714	714.557	1.539.823	909.396	2.633.965
Düzce	107.650	109.025	184.610	225.596	285.783
Giresun	153.803	149.693	229.184	259.960	352.927
Gümüşhane	51.258	34.226	49.532	38.076	65.908
Karabük	325.786	367.166	382.771	414.947	382.806
Kastamonu	92.534	124.748	94.494	302.499	385.375
Ordu	225.273	204.168	245.986	235.233	289.513
Rize	160.852	151.009	169.351	165.692	208.276
Samsun	461.934	642.185	730.349	744.444	1.305.257
Sinop	19.586	28.624	30.225	29.981	34.353
Tokat	18.034	19.318	18.817	30.192	35.106
Trabzon	1.200.923	1.064.045	1.164.033	1.057.607	1.185.256
Zonguldak	313.874	471.771	404.698	408.974	790.478
Toplam	3.610.068	4.422.543	5.559.064	5.009.513	8.689.716

Kaynak: <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Foreign-Trade-Statistics-January-2022-45536> (Erişim Tarihi: 23.07.2022).

*Tablodaki rakamlar .000 \$ cinsindendir.

Karadeniz Bölgesi'nde 18 şehir bulunmaktadır. Karadeniz Bölgesi'ndeki şehirlerin 2017-2021 yılları arasında yaptığı ihracat rakamları Tablo 6'da gösterilmiştir. Tabloya göre 2017 yılında Karadeniz Bölgesi'nin en fazla ihracat yapan şehirleri sırasıyla; 1.200.923.000 \$ ile Trabzon, 461.934.000 \$ ile Samsun ve 325.786.000 \$ ile Karabük'tür. 2018 yılında Karadeniz Bölgesi'nin en fazla ihracat yapan şehirleri; 1.064.045.000 \$ ile Trabzon, 714.557.000 \$ ile Çorum ve 642.185.000 \$ ile Samsun'dur. 2019 yılı verilerine göre Karadeniz Bölgesi'nin en fazla ihracat yapan şehirleri, 1.539.823.000 \$ ile Çorum, 1.164.033.000 \$ ile Trabzon ve 730.349.000 \$ ile Samsun'dur. 2020 verilerine göre Karadeniz Bölgesi'nin en fazla ihracat yapan şehri 1.057.607.000 \$ ile Trabzon'dur. Trabzon'u 909.396.000 \$ ihracat ile Çorum takip etmektedir. Üçüncü olarak ise 744.444.000 \$ ile Samsun yer almaktadır. 2021 yılı, Karadeniz Bölgesi şehirleri içerisinde ihracat verilerine göre yıl içinde en fazla ihracat yapan şehir 2.633.965.000 \$ ile Çorum'dur. Çorum'u 1.305.257.000 \$ ile Samsun takip etmektedir. Karadeniz Bölgesi'nin, 2021 yılında en fazla ihracat yapan üçüncü ili ise 1.185.256.000 \$ ile Trabzon'dur. Beş yıllık toplam ihracat sıralamalarına göre ise, Karadeniz Bölgesi'nin en fazla ihracat yapan şehri 5.969.455.000 \$ ile Çorum'dur. Çorum'u, 5.671.864.000 \$ ile Trabzon takip etmektedir. Karadeniz Bölgesi'nin en fazla ihracat yapan üçüncü şehri ise 3.884.169.000 \$ ile Samsun'dur.

Tablo 7: Marmara Bölgesi'ne ait 2017-2021 İhracat Verileri

MARMARA BÖLGESİ	2017	2018	2019	2020	2021
Balıkesir	533.760	598.754	579.246	601.312	765.927
Bilecik	96.923	101.366	89.502	109.618	131.179
Bursa	11.066.414	11.716.921	10.898.036	9.553.588	11.647.717
Çanakkale	124.917	152.911	169.681	147.031	198.449
Edirne	42.166	51.762	60.057	68.399	82.895
İstanbul	83.448.092	88.203.471	88.827.640	82.815.389	108.666.008
Kırklareli	164.326	175.743	188.102	193.095	188.102
Kocaeli	8.134.520	9.035.750	9.917.083	7.728.329	12.271.836
Sakarya	5.364.278	5.735.632	5.351.062	4.624.192	5.325.110
Tekirdağ	1.616.206	1.913.609	1.948.239	1.953.247	2.745.656
Yalova	380.152	310.864	438.857	533.549	927.931
Toplam	110.971.754	117.996.783	118.467.505	108.327.749	142.950.810

Kaynak: <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Foreign-Trade-Statistics-January-2022-45536> (Erişim Tarihi: 23.07.2022).

*Tablodaki rakamlar .000 \$ cinsindendir.

Marmara Bölgesinde 11 şehir bulunmaktadır. Marmara Bölgesi'ndeki şehirlerin 2017-2021 yılları arasında yaptığı ihracat rakamları Tablo 7'de gösterilmiştir. Tabloya göre 2017 yılında Marmara Bölgesi'nin en fazla ihracat yapan şehirleri sırasıyla; 83.448.092.000 \$ ile İstanbul, 11.066.414.000 \$ ile Bursa ve 8.134.520.000 \$ ile Kocaeli'dir. 2018 yılında Marmara Bölgesi'nin en fazla ihracat yapan şehirleri; 88.203.471.000 \$ ile İstanbul, 11.716.921.000 \$ ile Bursa ve 9.035.750.000 \$ ile Kocaeli'dir. 2019 yılı verilerine göre Marmara Bölgesi'nin en fazla ihracat yapan şehirleri, 88.827.640.000 \$ ile İstanbul, 10.898.036.000 \$ ile Bursa ve 9.917.083.000 \$ ile Kocaeli'dir. 2020 verilerine göre Marmara Bölgesi'nin en fazla ihracat yapan şehri 82.815.389.000 \$ ile İstanbul'dur. İstanbul'u, 9.553.588.000 \$ ihracat ile Bursa takip etmektedir. Üçüncü sırada ise 7.728.329.000 \$ ile Kocaeli yer almaktadır. 2021 yılı, Marmara Bölgesi ihracat verilerine göre yıl içinde en fazla ihracat yapan şehir 108.666.008.000 \$ ile

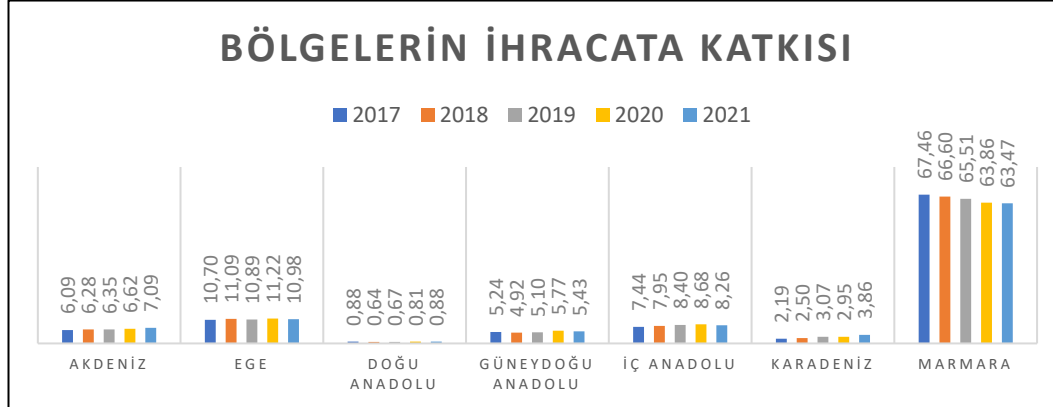
İstanbul'dur. İstanbul'u 12.271.836.000 \$ ile Kocaeli takip etmektedir. Marmara Bölgesi'nin, 2021 yılında en fazla ihracat yapan üçüncü şehri ise 11.647.717.000 \$ ile Bursa'dır. Beş yıllık toplam ihracat sıralamalarına göre ise, Marmara Bölgesi'nin en fazla ihracat yapan şehri 451.960.600.000 \$ ile İstanbul'dur. İstanbul'u, 54.882.676.000 \$ ile Bursa takip etmektedir. Marmara Bölgesi'nin en fazla ihracat yapan üçüncü şehri ise 47.087.518.000 \$ ile Kocaeli'dir.

Tablo 8. 2017-2021 yılları arasında Türkiye'nin ihracat rakamları

2017	2018	2019	2020	2021
164.494.619.000	177.168.756.000	180.832.722.000	169.637.755.000	225.214.458.000

Kaynak: <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Foreign-Trade-Statistics-January-2022-45536> (Erişim Tarihi: 23.07.2022)

Tablo 8'de Türkiye'nin 2017-2021 yılları arasındaki ihracat rakamları yer almaktadır. Türkiye 2017 yılında 164.494.619.000 \$, 2018 yılında 177.168.756.000 \$, 2019 yılında 180.832.722.000 \$, 2020 yılında 169.637.755.000 \$ ve 2021 yılında 225.214.458.000 \$'lık ihracat gerçekleştirmiştir.

Şekil 1. 2017-2021 yılları arasında Türkiye'nin ihracatında coğrafi bölgelerin oranları

*Yazarlar tarafından TÜİK verileri doğrultusunda aşağıda belirtilen şekilde oluşturulmuştur.

Şekil 1'de Türkiye'deki coğrafi bölgelerin ülke ihracatına 2017-2021 yılları arasındaki katkısı yer almaktadır. Rakamlar TÜİK'in internet adresinden alınarak oranlar, bölgelerin ait olduğu yıldaki ihracat rakamının Türkiye ihracat rakamına oranlanması sonucunda bulunmuştur. Belirtilen yıllar içerisinde ihracata en fazla katkı sağlayan bölge Marmara Bölgesi'dir. Marmara Bölgesi'ni Ege Bölgesi ve İç Anadolu Bölgesi takip etmektedir. Son beş yıllık dönemde ihracata en az katkı sağlayan bölge ise Doğu Anadolu Bölgesi olmuştur. Türkiye ihracatının 2017 yılında %67,46'sını, 2018 yılında %66,60'ını, 2019 yılında %65,51'ini, 2020 yılında %63,86'sını ve 2021 yılında %63,47'sini Marmara Bölgesi karşılamıştır. Ege Bölgesi Türkiye'nin ihracatında etkili olan ikinci bölgedir. Ege Bölgesi 2017 yılında Türkiye'nin ihracatının %10,70'ini, 2018 yılında %11,09'unu, 2019 yılında %10,89'unu, 2020 yılında %11,22'sini ve 2021 yılında %10,98'ini karşılamıştır. Ülkemizin ihracatında etkili olan üçüncü coğrafi bölge İç Anadolu Bölgesi'dir. İç Anadolu Bölgesi sırasıyla 2017 yılında %7,44, 2018 yılında %7,95, 2019 yılında %8,40, 2020 yılında %8,68 ve 2021 yılında %8,26 oranında Türkiye'nin ihracatını karşılamıştır. Coğrafi bölgeler açısından ülkemizin son beş yıllık ihracatında Akdeniz Bölgesi 4.sırada katkı veren bölgedir. Akdeniz Bölgesi 2017 yılında %6,09, 2018 yılında %6,28, 2019 yılında %6,35, 2020 yılında %6,62 ve 2021 yılında %7,09 oranında Türkiye'nin ihracatında pay sahibidir. Belirtilen yıllar arasında Güneydoğu Anadolu Bölgesi ülke ihracatına katkı sağlayan 5.bölge konumundadır. Bölge, 2017 yılında %5,24, 2018 yılında %4,92, 2019 yılında %5,10, 2020 yılında %5,77 ve 2021 yılında %5,43 oranında ihracatta pay sahibidir. Karadeniz Bölgesi 2017 yılında %2,19, 2018 yılında %2,50, 2019 yılında %3,07, 2020 yılında %2,95 ve 2021 yılında %3,86 oranında ihracatta pay sahibi olan bölgeler arasında 6.sıradadır. Ülke ihracatına en az katkı sağlayan bölge olan Doğu Anadolu Bölgesi'nin 2017 yılında %0,88, 2018 yılında %0,64, 2019 yılında %0,67, 2020 yılında %0,81 ve 2021 yılında %0,88 oranında ihracata katkısı bulunmaktadır.

4. SONUÇ

Uluslararası ticaretin temelini oluşturan kavramların başında ihracat gelmektedir. İhracat bulunulan coğrafyaya ekonomik katkı başta olmak üzere birçok katkı sağlamaktadır. Ülkelerde şehirler ve bölgeler ihracatın şekillenmesinde etkili rol oynamaktadırlar.

Çalışmada Türkiye'nin yedi coğrafi bölgesi olan, Akdeniz Bölgesi, Karadeniz Bölgesi, Ege Bölgesi, Marmara Bölgesi, İç Anadolu Bölgesi, Doğu Anadolu Bölgesi ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi şehirlerinin 2017-2021 yılları arasındaki ihracat rakamlarına yer verilmiş, şehirlerin toplamından bölge ihracat rakamlarına ulaşılmış ve bu rakamların ülke ihracatında etkinliği değerlendirilmiştir.

Genel anlamda Türkiye'nin ihracat rakamlarına bakıldığında ihracatın yıllar itibariyle artış gösterdiği söylenebilir. Fakat 2020 yılında ihracatta bir azalma olduğu dikkati çekmektedir. Bunun nedeni dünya genelinde ticari hayatı olumsuz etkileyen pandemi koşullarıdır. 2021 ihracat verilerine bakıldığında ise Türkiye'nin bu olumsuzluğu hızlı bir biçimde atlattığı sonucuna ulaşılabilir.

Bölgeler açısından Türkiye ihracatı değerlendirildiğinde ise; Marmara Bölgesi'nin ülke ihracatındaki payı çok büyüktür. Özellikle İstanbul Türkiye'nin ihracatının kalbi durumundadır. Bilim insanları tarafından sıklıkla dile getirilen olası İstanbul depremi düşünüldüğünde ülke ihracatının bir il ya da bir bölgeye bağlı kalması beklenen senaryonun gerçekleşmesi durumunda ihracat açısından çok ciddi sıkıntılar doğuracaktır. Marmara Bölgesi'ni ihracatta Ege Bölgesi ve İç Anadolu Bölgesi takip etse de diğer bölgelerin ihracat açısından istenilen düzeyde olmadıkları görülmektedir. Özellikle Doğu Anadolu Bölgesi'nin ihracat anlamında ülkemize katkısı yok denecek kadar azdır. Sonuç olarak ülke ihracat rakamları artmasına rağmen Türkiye'nin ihracatı birkaç bölge ile sınırlı kalmaktadır. Bu nedenle bölgeler bazında ihracatı arttırmaya yönelik teşvikler arttırılmalı, bölgede faaliyet gösteren işletmeler ihracat konusunda bilgilendirilmeli ve ihracat bilinci oluşturmaya yönelik programlar arttırılmalıdır.

KAYNAKÇA

1. Akbaş, Y.E. & Şentürk, M. (2013). Türkiye'nin İthalat ve İhracat Bağımlılığı: Seçilmiş Ülke Örnekleri Üzerine Ampirik Bir Uygulama, Ege Akademik Bakış, 13(2), ss.195-208.
2. Aktaş, C. (2009). Türkiye'nin İhracat, İthalat ve Ekonomik Büyüme Arasındaki Nedensellik Analizi, Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi 18(2), ss.35-47.
3. Atayeter, C. & Erol, A. (2011). Türkiye'de Uygulanmakta Olan İhracat Teşvikleri, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İİBF Dergisi, 1(1), ss.1-26.
4. Capela, J.J. (2008). Import/Export for Dummies, Wiley Publishing, Indiana.
5. Darling, J.R. & Seristö, H.T. (2004). Key Steps for Success in Export Markets, European Business Review, 16(1), pp.28-43.
6. Gameda, A.B. (2020). Export Trade Incentive Schemes Nexus Export Performance in Ethiopia, International Journal of African and Asian Studies, 68, pp.49-55.
7. Genç, A., Oktay, E. & Alkan, Ö. (2012). İhracatın İthalatı Karşılama Oranlarının Parçalı Regresyonlarla Modellenmesi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 16(1), ss.497-511.
8. Gopal, C.R. (2008). Export Import Procedures Documentation and Logistics, NewAge International Ltd.Publishers, New Delhi.
9. <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Foreign-Trade-Statistics-January-2022-45536> erişim tarihi 23.07.2022
10. Kaplan, M. & Eren, S.S. (2014). Firmanın İhracat Yetkinliklerinin İhracat Performansına Etkisi, Dokuz Eylül Üniversitesi İİBF Dergisi, 29(2), ss.1-31.
11. Nemkova, E., Souchon, A.L. & Hughes, P. (2012). Export Decision-Making Orientation: An Exploratory Study, International Marketing Review, 29(4), pp.349-378.
12. Sakarya, Ş. (2009). İhracat Yapan İşletmelerin Finansman Kaynaklarının Belirlenmesine Yönelik Bir Alan Araştırması, Muhasebe ve Finansman Dergisi, S.42, ss.117-134.
13. Yıldırım, E. & Kesikoğlu, F. (2012). İthalat-İhracat-Döviz Kuru Bağımlılığı: Bootstrap ile Düzeltilmiş Nedensellik Testi Uygulaması, Ege Akademik Bakış, 12(2), ss.137-148.
14. Yücel, A. (2019). İhracat Pazarlaması Stratejileri ile Firma Performansı İlişkisi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 29(1), ss.205-225.

e-ISSN: 2630-6417

International Journal of Social,
Humanities and Administrative
Sciences (JOSHAS JOURNAL)

Vol: 8 Issue: 57
Year: 2022 October
Pp: 1354-1361

Arrival
02 August 2022
Published
25 October 2022

Article ID
64831
Article Serial Number
10

DOI NUMBER
<http://dx.doi.org/10.29228/JOSHAS.64831>

How to Cite This Article
Karaoğlu, H. (2022).
“Modernize Yelek Tasarımı
(Divitin Kumaş)”, Journal of
Social, Humanities and
Administrative Sciences,
8(57):1354-1361

International Journal of Social, Humanities
and Administrative Sciences is licensed
under a Creative Commons Attribution-
NonCommercial 4.0 International License.
This journal is an open access, peer-
reviewed international journal.

Modernize Yelek Tasarımı (Divitin Kumaş)

Modernized Vest Design (Flannel Fabric)

Hülya Karaoğlu

Öğr. Gör., Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, Gediz Meslek Yüksekokulu, Tasarım Bölümü, Kütahya, Türkiye

ÖZET

Anadolu’da pek çok yörede günlük giysilerde kullanılmış ve hala kullanılmakta olan %100 pamuktan üretilmiş, dış yüzü perdahlı, iç yüzü havlı olan üzerine çeşitli desenlerle baskı ile renklendirilmiş kumaşlara divitin-pazen kumaş denir.

Anadolu’ya has olan bu kumaş günümüzün moda anlayışına paralel olarak kullanımı azalmaya başlamıştır.

Bu çalışma ile kullanımı azalmaya başlayan geleneksel desenlere sahip divitin-pazen kumaşlarının, modernize giysilerde de kullanılabileceğini göstermek amaçlanmıştır.

Çalışmada; pamuklu kumaşın tarihçesinden ve divitin-pazen kumaş özelliklerinden söz edilerek divitin-pazen kumaştan üretilen modernize bir yeleğin yapım aşamaları görseller ile sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Divitin, Pazen Kumaşı, Modernize, Tasarım, Yelek

ABSTRACT

The fabrics, which are used in daily clothes in many regions of Anatolia and are still in use, are made of 100% cotton, the outer surface is polished, the inner surface is pile, and the fabrics that are colored by printing with various patterns are called flannel-pazen fabric.

This fabric, which is unique to Anatolia, has started to decrease in parallel with today's fashion understanding. With this study, it is aimed to show that flannelette-pazen fabrics with traditional patterns, the use of which has begun to decline, can also be used in modernized clothes.

In the study; The history of cotton fabric and the characteristics of flannel-pazen fabric are mentioned, and the construction stages of a modernized vest made of flannel-pazen fabric are presented with visuals.

Keywords: Flannel, Pazen, Fabric, Modernize, Design, Vest

1. GİRİŞ

Divitin-pazen kumaşı genellikle bez ayağı, bazen de 2/2 dimi örgü ile dokunmuş, yüzeyi havlandırılmış kumaşlardır (İmer, 1997: 259). Divitin-pazen kumaşların iç tarafı tüylü dışı ise perdahlıdır.

Bu çalışmada; günümüz Anadolu’sunda bazı yörelerde genellikle kadınlar tarafından hala kullanılan geleneksel desenli divitin-pazen kumaşlara dikkat çekmek amaçlanmıştır. Ayrıca; Anadolu için kültür niteliği taşıyan divitin-pazen kumaşlarını değişen moda olgusu içerisinde modernize edilmiş şekillerde kullanılabileceği vurgulanmak istenmiştir. Çalışmada divitin-pazen kumaş kullanılarak günlük hayatta kullanılabilecek kadın yeleği tasarlanıp üretim aşamaları sunulmuştur.

1.1. Pamuklu Kumaşın Tarihçesi

Divitin-pazen kumaşın tarihçesine incelemek için, pamuk bitkisinin tekstil alanın da kullanılmaya başlaması zamanlarına inmek gereklidir. Prehistorik çağlarda kumaş dokuma işlerinde pamuk ve ipeğin kullanıldığına ait arkeolojik verilere rastlanmamıştır.

Pamuk MÖ 3500-3000 yılları arasında Hindistan’da kumaş üretiminde kullanılmıştır. Pamuğun Anadolu’da ve Yunanistan’da kullanımı ise çok sonraları olmuştur. Hatta birçok antik yazar tarafından pamuğun “ağaçta yetişen yün” şeklinde ifade edilmesi, bu bitkinin ve dokumacılığın Anadolu’ya ve çevresine ne kadar yabancı olduğunu göstermektedir (Fazlıoğlu, 1997: 7).

Türkçe pamuk kelimesine geçmişte ki belgelerde “pambuk” olarak görülür. Selçuklu Döneminde Anadolu’da pamuk üretimi ve sanayisi büyük gelişme göstermiştir. Selçuklu Devleti’nin her önemli şehrinde pamuk ve pamuklu satan pazarlar tespit edilmiştir. Pamuğun Hindistan’dan geldiğine kuşku yoktur. Hindistan’dan ithal edilen pamuk ekimi, Doğu İran ve komşu memleketlerde biliniyordu. Orta Asya ve İran’da pamuk ekimi, IX. yüzyıl sonları, X. yüzyıl başlarında Yukarı-Mezopotamya ve Suriye’ye gelmiştir. X. yüzyılda Yukarı- Mezopotamya’da (Güneydoğu Anadolu) özellikle Hamdani’ler döneminde pamuk ekimi oldukça artmıştır. Bu bölgeden Suriye’ye pamuklu

kumaşların ticaretinin yapıldığı seyyahlar tanıklık etmiştir. Marco Polo XIII. yüzyılın sonlarında Doğu Anadolu'dan geçerken Muş ve Mardin'de büyük miktarda pamuk yetiştirildiğini ve pamuklu imal edildiğini kaydeder.

Günümüzde ve Osmanlı döneminde, Güneydoğu-Anadolu'da Gaziantep, Kilis, Mardin, Diyarbakır, bölgeye uygun pamukluları ile ün kazanmış olup Fransa'ya büyük ölçüde ihracat yapmakta idi.

XV. ve XVI. Yüzyılda Anadolu'da, pamuk yetiştirilen her bölgede pamuklu sanayi gelişti. Osmanlı ülkesinde halkının büyük kısmı, özellikle dar gelirli halk pamuklu giyer ve ev tekstilinde pamuklu kullanırdı (İnalçık, 2008).

Bazı kaynaklar Osmanlı kumaşlarını pamuklu, yünlü ve ipekli olmak üzere üç ana gruba ayırarak incelemişlerdir. Osmanlı kaynaklarında en sık geçen pamuklu dokumalar; boğası, kirpas, alaca, bez, mendil, beledi, dimi, yemeni, tül bent, basma, çit, yazmadır (Belge, 2008: 265).

20. yy.'da Sümerbank fabrikasının üretime geçmesiyle birlikte, pamuk lifi pazen ve basma kumaşları olarak üretildi. Bu kumaşlar çok renkli ve göz alıcı biçimde idi. 1937-2002 yılları arası buram buram Anadolu kokan pazen kumaşı pijama, şalvar, bebek giyimleri, gömlek, uyku ve iç giyim olarak kullanılan vazgeçilmez bir üründü.

1.2. Divitin-Pazen Kumaşı

Divitin-pazen kumaşının üzerine baskı yöntemiyle geleneksel çiçek motifleri çoğunlukla iri bir biçimde uygulanır, pamuklu iplikle kalın ve sık dokunur. Dokunma hissi kadife yumuşaklığı verir. Anadolu'da günlük yaşamda kullanılan kıyafetlerde çok sık rastlanır. Genellikle kadınların tercih ettiği, geleneksel bir miras niteliğinde yaşanmışlıkları barındırdığından kıymetli bir kumaştır (Sevim, Öztürk Razi, 2020: 36).

Bezayağı örgülü kumaş çeşitlerine giren pazen genellikle bezayağı, bazen 2/2 dimi örgüsüyle dokunduktan sonra yüzeyi havlandırılmış olan kumaşlara verilen genel addır. Atkı ipliğinin havlandırılmasıyla oluşturulur. Bezayağı örgüsüyle beyaz ya da yollu desenli olarak dokunur. Eğer bezayağı dokuda baskı yoluyla desen verilmiş bir kumaş ise divitin adını alır. Bezayağı örgüler için 20/1–24/1 Ne çözgü, 8/1–12/1 Ne atkı kullanılır (MEGEB, 1. 2011: 4). Divitin, pazen, diril, denim, gabardin filefil ve şayak gibi kumaşlar ağır gramajlı ve elastik kumaşlar üretilen dimi örgü grubuna girmektedir. Diminin bir türevi olan diyagonal dimilerde desenlendirme olanağının çok geniş olduğunu bilinmektedir (MEGEB, 2. 2011:1).

Oldukça sağlıklı olan divitin-pazen kumaşlar %100 pamuktan ile üretilirler, (Resim:1) iç ve dış bölümleri yumuşak yapıya sahiptir, yumuşak yapıda olmasına rağmen tok ve sıkı bir görünüme sahiptir, hafif bir yapısı vardır, bakımı rahattır ve çabuk yıpranmaz, estetik bir görünümü vardır, özellikle sıcak tutabilme özelliği sebebiyle divitin-pazen kumaş türleri sık bir şekilde tercih edilmektedir. Divitin-pazen kumaşlar 30 derecede çamaşır makinesinde yıkanabilir. Kumaşın daha uzun ömürlü kullanılması için sadece sabun tozu tavsiye edilmektedir. Makinede yıkanan kumaşa sıkma programı uygulanmaz ve nemli olarak ütüleyerek kırışıklıklar düzeltilir.

Resim:1 Kaynak: <https://www.intaslar.com/kategori/pazen-kumas>

Cemil İpekçi Azra Akın'ın kâinat güzeli olduğu yarışmada giydiği final kıyafetini pazen kumaş ile hazırlamıştır. Azra Akın Kâinat güzelliği tacını taktığı o anlarda üzerinde bu kumaş ile tasarlanmış olan elbise vardı. (Resim:1) O zamana kadar Anadolu'da köylerde yaşayan kadınların tercih ettiği kumaş diğer modacılar tarafından da fark edilmiştir.

Resim:2 Cemil İpekçi'nin hazırladığı Azra Akın'ın kâinat güzeli olduğu yarışmada giydiği final kıyafeti. Kaynak: <https://shoptr.glpaqr.com/content?c=cemil%20ipek%C3%A7i%20pazen%20elbise&id=4>

2. YELEK TASARIMI

2.1. Yeleğin Tarihçesi

Yelek; gömlek, kazak, t-sirt gibi iç giyimin üstüne, kaban, ceket, mont, manto gibi dış giyimin altına giyilen kolsuz çoğunlukla önü açık erkek, kadın ve çocukların da kullanabildiği giysi olarak tanımlanır.

Milattan Önceki dönemlerde Mezopotamya'da yaşayan kültürlerde yelek kullanılmıştır. Pers Uygarlığı halkının günlük kıyafetlerinde keten yelek, kapalı başlık, pantolon ve ayakkabılar mutlaka kullanılan parçalardı. Girit'te yaşayan Minos Uygarlığı'nda genel kadın giyiminde uzun, geniş bir etek ile enli yakası ensede sivrilerek kalkık duran, önü açık bir yelek giyilirdi (Tizer; Sapmaz, 1965: 14 -15-16-17).

Tarihte yeleğin kullanılmaya başlanması yüz yüze yapılan savaşlarda bireyi kesici silahlardan koruması amacıyla giysinin altına giyilen zırh görevi görmesi için üretilmiştir. Savaşan bireyin gereksiz ayrıntılardan uzak, hareketini kısıtlamayan yakasız kolsuz göğsü ve sırtı yaralanmalardan koruyacak koruyucu kıyafet olarak kullanılan yeleklerin bu amaçla kullanılması IberriQue Yarımada'sında Canalingiennée Devrinde savaşlar sırasında bakırdan yapılmış çeşitli örneklerine rastlanmıştır. Bir süre sonra metal plakaların birbirine örgü ilmeği şeklinde lehimlenerek oluşturulmuş zırhların altına ketenden yapılan yelekler giymeye başlanmıştır.

Aynı yarımada da 5-6. yüzyıllarda günlük yaşamda halkın günümüzde "skinny pantolon" adını alan tarzda vücuda yapışan pantolonların üstüne kemerle kombin edilmiş yelekler kullanılmaya başlanmıştır.

Yeleğin özel günlerde burjuva kesimi tarafından kullanılmaya başlanması Fransa'da 16. Lois döneminde başlamıştır. Daha sonraki dönemlerde yine burjuva kesimi günlük yaşantılarında da yeleği kullanmaya başlamışlardır. O dönemlerde kullanılan yeleklerin ön bedenleri kıymetli ve şık bir kumaştan arka bedenleri ise astardan ve vücuda oturan bir kalıpta üretiliyordu.

Fransa da 1760'lı yıllar yaşanırken, sivil halk tarafından kulplu uzun yelekler oversize kesim gömlek ve pantolonların üstüne sıklıkla giymeye başlandı. Yeleğin bu poplitesi uzun sürmedi. 1800-1830 yıllarına gelindiğinde sanatçı ve aristokrat kesim yeleği tekrar kullanmaya başlamasıyla yelek moda olmuş ve halk günlük giyimine yeleği bir kez daha dahil etmiştir. Hükümdar ve konsolosların değişmeyen yelek modellerindeki detaylar, şal yakalı ve kruvaze olmasıydı. Bu model yöneticiye ciddiyet vermekle birlikte toplumdaki statüsünde bir göstergesiydi. Bu yıllardan sonra erkek giysisini tamamlayıcı unsur olan yeleğin kadınlar tarafından da kullanıldığı görülür. Kadın yeleklerinin süsleyici ve birleştirici unsur olarak ilik, düğme, kopça gibi öğelerle detaylandırıldığı ayrıca kuyruklu yapıldığı görülmektedir. 1800'li yıllardan sonra yelek başta İngilizler tarafından benimsenen bir giysi türü olmaya devam etmiştir. 1850'li yıllarda sık düğmeli mutlaka siyah pantolonun üstüne giyilen mavi güderi kumaştan yapılan yelek İngiliz halkının vazgeçilmez giysisi haline gelmiştir. Fransa da ise son saltanatlık yıllarında yelekler sadece tatillerde, sabah yürüyüşlerinde, kır gezilerinde giyilen kombinin tamamı aynı kumaştan yapıldığı takımlar dönemin önemli modasıydı.

Selçuklu Kadınlarının günlük kıyafetlerini Elbise, yelek ve ayakkabılar, şalvarlar oluştururdu, Elbise üzerinde giyilen yeleğe "Bağırdak" adı verilirdi (Kasgarlı, 1985: 288-289).

Tanzimat Öncesi Avrupa’da kadınlar bele oturan giysiler giymeye, içlerine zırh yelekler takmaya başladılar (Onur, 2004: 33-34).

Osmanlı kadın giyiminde yeleğin kullanıldığını 1786 yılında İngiliz Büyükelçi hanımı Elizabeth Cravon, kaptan paşanın konağına yaptığı ziyarette, kaptan paşanın hanımının giysisini su şekilde anlatmıştır: “Kaptan paşanın karısı orta yaşlı bir kadındı. “Etek yelek” ve bunun üzerine altın ve elmasla islenmiş, kısa kollu saten bir kaftan giymişti” diye kayıtlara geçmiştir (Davis, 2006: 215).

Osmanlı kadın ve erkeklerinde yelek sık kullanılan parçalar arasındadır. Soğuktan korunmak için iç çamaşırın üstüne giyilen, iki kumaşın arasına pamuk yerleştirilerek dikilen yeleğe iç yelek (pamuklu yelek) denir. Dış yelekler ise erkeklerde takım içine kadınlarda ise kaftan altına giyilerek kullanılırdı. Erkeklerin giydiği yeleklerin arka ve ön bedeni kadife ve ya çuha kumaşından bütün olarak yapılırdı. Avrupa giyim tarzı olan setire pantolon denilen giyim tarzı ceket, pantolon ve yeleği olan üç parçadan oluşmaktaydı. Bu takımda ki parçaların kumaşları aynı olurdu. Yeleklerde altta sağ ve solda iki üst sağ ve solda iki olmak üzere, çakı, bozuk para, cep saati gibi eşyaları koymak için dört adet cep bulunurdu. Altın ve ya gümüş olan köstekli saatin zincirini yeleğin iliğinden geçirip sarkıtmak dönemin önemli modasıydı. Kadınların ise ipekli kumaşlardan sim sırma işlemeli şık yelekler giymişlerdi.

Cumhuriyet Dönemin de Mustafa Kemal Atatürk 1925 yılında Türk erkeğinin giymesi gereken kıyafeti; “iskarpın veya potin, pantolon, yelek, gömlek, kravat, yakalık, ceket başta şems siperli serpuş” şeklinde tarif etmiştir.” (Kocatürk, 1999: 110). Batı’da orta çağdan beri günlük giyimde kullanılan frank, yelek, pantolon, eldiven, baston yeni Türkiye’de de kullanılmıştır.

1960’li yıllardaki Türkiye erkek modasında çizgili ceketlerle birlikte pantolon kombinasyonlarının yanı sıra üçlü ceket, yelek, pantolon kombinasyonları da görülmektedir. Yelek örgü, kumaş, deri, triko gibi materyallerden çeşitli kalıp ve süslemelerle 1990’lı yıllarda da kadın ve erkek modasında yerini korumuştur.

2.2. Yelek Tasarım Aşamaları

2.2.1. Hikâye Panosu

Yeni tasarım oluşturma sırasında seçilen özellikleri geliştirme ve belirlenen temayı baz alan giysiler tasarlamak için tasarımcıya esin kaynağı olacak materyaller eklenerek bir pano oluşturulur (Resim:3).

Resim:3 Hikaye Panosu

2.2.2. Model Tasarımı

Günün modasına göre giysiye kullanacak kişinin tarzı ve beden özellikleri dikkate alınarak, ana malzeme olan divitin-pazen kumaşının (Resim:4) görünüş yapısını yansıtacak şekilde model oluşturulur. Kullanılacak yardımcı kumaşlar ve süsleme malzemeleri bu aşamada seçilir. Yelek tasarımında kullanılan kumaş günümüzde az da olsa giyim (şalvar, entari, pijama, etek, peştamal vb.) ev deklarasyonu (yastık, kırlent, örtü vb.) aksesuar (çanta, heybe, şapka şal vb) kullanılmaktadır.

Tasarlanan yelek, günümüz modasındaki ceket, sweatshirt gibi giyim modellerinde sık kullanılan oversize kalıpta kapüşonlu bir model seçilerek 38 kadın bedeni olarak tasarlanmıştır. Modelin orta ön parçasındaki parliament mavisi renkte seçilen yardımcı kumaş divitin-pazen kumaşın doku özelliklerine yakın ince kaşe kumaş seçilmiştir.

Yelekte kullanılacak süsleme malzemeleri renkli sutaşları, kurdele, yün ip ve çeşitli renklerde dikiş iplikleridir. Yeleği iç yüzeyi parliament mavisi renkte polyester astar ile temizlenecektir.

Resim:4 Yelek Tasarımında Kullanılan Ana Kumaş

2.2.3. Teknik Çizim

Modelin kesim ve dikiş aşamalarının belirlenmesi için dijital ortamda ve ya el de teknik çizimi oluşturulur (Resim:5).

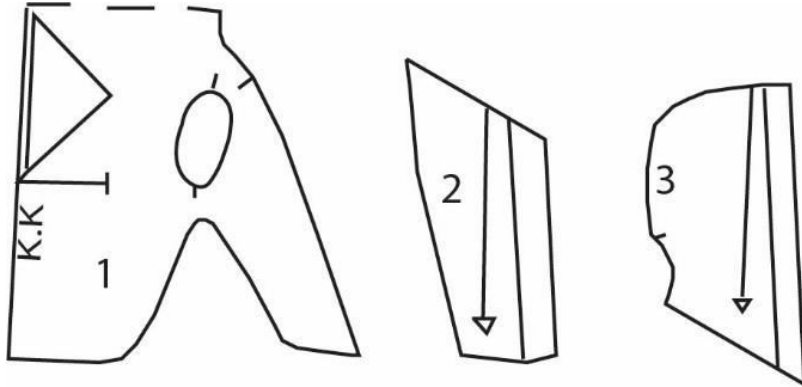

Resim:5 Yelek Teknik Çizim

2.2.4. Kalıp Hazırlığı

Hazırlanan kalıplar ve numaraları şöyledir: (Resim:6).

1. Yan ön parça ve sırt parçası kumaş kat yeri 1X
2. Orta ön parça 2X
3. Kapüşon 2X

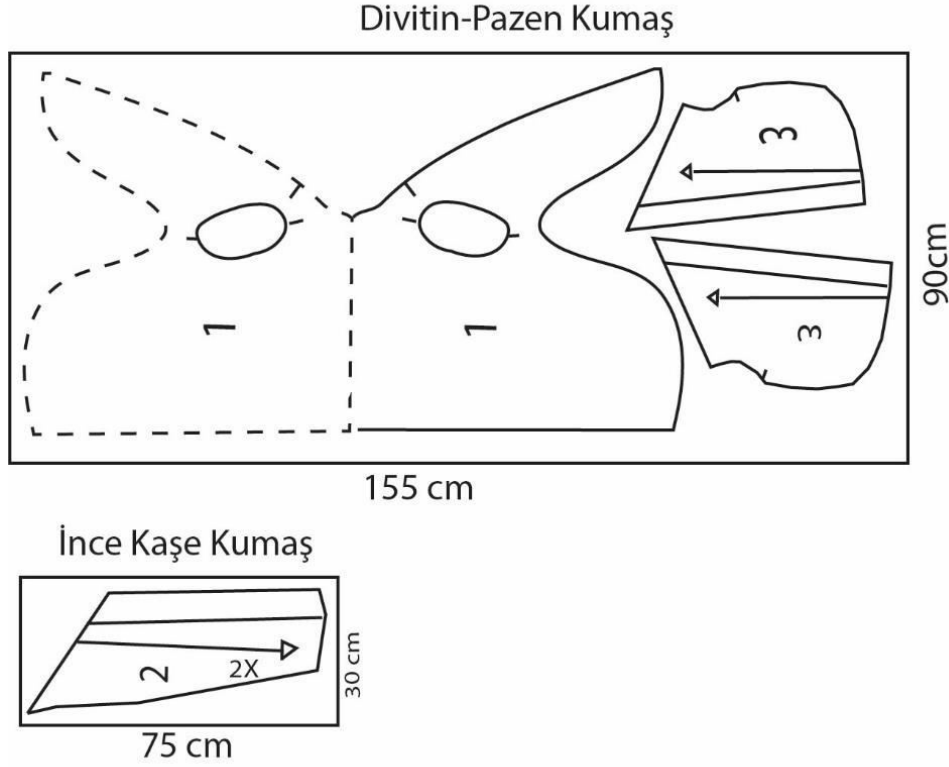

Resim:6 Yelek Kalıpları

2.2.5. Kumaş Kesimi

Divitin-pazen kumaş % 100 pamuk olduğu için, üretilen ürün yıkama sonrası sonrasında çekme yapacağını hesap ederek ılık suda bir süre bekletilmesi gerekir. Kesime hazırlanan kumaş kurutulup ütülendikten sonra kumaşın bir

kenarı (boy) masanın uzun kenarına getirilerek serilir. Kumaş enleri 90 dereceye getirilir. Kalıp yerleşiminde öncelikle büyük parçalar yerleştirilir, küçük parçalar büyüklerin aralarından kesilir. Divitin-pazen kumaşın hav yönü olduğundan kalıpların yönü hav yönüne göre yerleştirilir. Kumaşın düz boy ipliği kalıpların düz boy yönüne göre yerleştirilir. Kalıplar paylı çalışıldığından keskin bir makasla kalıp kenarlarından düzgünce kesilip çıt işaretleri kumaşa geçirilir (Resim.7)

Resim:7 Yeleğin Kalıplarının Yerleştirme Şeması

2.2.6. Dikim Aşaması

İlk işlem olarak kapüşon parçalarını orta ön parçalara dikilir. Kapüşon parçalarını üst üste yerleştirerek orta dikiş dikilir. Arka orta dikişi aşağıdan yatay dikiş işaretine kadar dikilir. Açık arka kenara pili katlanarak ve içten yatay dikiş çizgisi işaretine iğnelenir (dikiş payları aşağı bakacak). Bu kısma dıştan makine çekilir. Orta ön parçaya tasarlanan süsleme gereçleri (su taşı) nakış makinası ile dikilir. Aynı makinayla belirlenen yerlere çeşitli desenlerde piko uygulanır (Resim:8). Hazırlanan ön parça yan ön parçalara dikilir. Devamında kapüşon ön yakaya monte edilir. Hazırlanan astar yeleğe yüz yüze gelecek şekilde yerleştirilerek tekniğine uygun şekilde geçirilir.

Resim:8 Yeleğin süsleme işlemeli

2.2.7. Son Kontrol ve Bitmiş Ütü

Çalışılan ürün cansız manken üzerine giydirilip varsa çekme yapan yerler kontrol edilerek düzeltilir, fazla iplikler makas yardımıyla temizlenir. Ürün üretilirken leke oluşmuş ise leke çıkarıcı yardımıyla lekeler temizlenir.

Ütüyü kumaşların boy iplik yönünde uygulayarak, önce tersinden sonrada yüzünden nemli ütü bezi yerleştirilerek ütülenir.

2.2.8. Bitmiş Ürün Fotoğrafları

Cansız manken üzerine giydirilen giysi, ışık ve renk ayarlaması doğru yapılarak ön, arka, yan ve detay gerektiren görüntüleri profesyonel fotoğraf makinası ile fotoğrafları çekilir (Resim:9)

Resim:9 Bitmiş Ürün Fotoğrafları

3. SONUÇ VE ÖNERİLER

Anadolu'nun kuzeyinden güneyine, batısından doğusuna her bölgesinde halıdan kilime giysiden ev tekstil kumaşlarının dokunduğunu bilinmektedir. Bu dokumalar arasında Anadolu kültürüne has desen, motif, teknik, renk olarak sanayi üretiminden farklı yöresel kumaşlar vardır. Divitin kumaşlarda bu grup arasına giren doğal, sağlıklı olmasının yanında yöresel kültür niteliği taşıyan kıymetli bir üründür. Uzun yıllardır üretilen bu kumaşlar günümüzün moda anlayışına paralel olarak pek tercih edilmemektedir. Modern şehir insanı kolay ve ucuz elde edeceği, ortak tasarım ve kumaşlara yönelmektedir. Anadolu'da diğer el zanaatları gibi geleneksel kumaşlarda ilgi gün geçtikçe azalmaktadır. Bu bağlamda kültürel sürdürülebilirlik sağlanması için tasarım öğrencileri başta olmak üzere bütün moda, ev tekstili, aksesuar tasarımcıları gelenekselliği yaşatmak üzerine bilinçlendirilmeli. Yeni nesil tasarımcıları kreasyonlarını hazırlarken, Anadolu'ya ait geleneksel tekstil ürünlerini çok iyi analiz etmeli ve koleksiyonlarında bu ürünlere yer vermelidir.

Geleneksel dokumanın coğrafi işareti alınarak tescillendirilmeli, Geleneksel dokumalarımızı yaşatmak için projeler yapılarak atölyeler kurulmalı ve yeniden üretimleri yapılmalıdır.

KAYNAKÇA

1. Belge M, (2008). *Osmanlı' da Kurumlar ve Kültür*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
2. Davis, F., (2006). *Osmanlı Hanımı*, (Çev. Bahar Tırnakçı), Yapı Kredi Yayınları, 2377, I. Baskı, İstanbul.
3. Fazlıoğlu, İ., (1997). *Eskiçağ'da Dokuma*. İstanbul: Ege Yayınları.
4. İnalçık, H., (2008). *Türkiye Tekstil Tarihi Üzerine Araştırmalar*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları. 366 s. ISBN: 978944884587
5. İmer, Z., (1997). *Dokuma Tekniği I*, 369 renkli Desen Örnekleri ile Basit Dokuların Kumaş Analizi ve Mesleki Hesaplamaları. (3. Baskı). Ankara: Cem Web. Ofset Ltd. Şti.
6. Kaşgarlı M.,(1985). *Divan-u Lüğati't-Türk*, (Çev. Besim Atday), C.I, Türk Dil Kurumu Yayınları, No: 521-524, T. Tarih Kur. Bas., Ankara.
7. Kocatürk, U., (1999). *Atatürk'ün Fikir ve Düşünceleri* , ISBN: 975-16-1174-1, İLESAM: 99-06-Y.0150.111, Semih Ofset, Ankara.
8. MEGEB, 1. (2011). T.C. *Millî Eğitim Bakanlığı Tekstil Teknolojisi*, Ana örgülü kumaşların analizi 542TGD880 Ankara.
9. MEGEB, 2. (2011). T.C. *Millî Eğitim Bakanlığı Tekstil Teknolojisi*, Ana Örgülerden Türetilmiş Örgüler: 1. 542tgd878 Ankara, 2011.
10. SEVİM, S.; ÖZTÜRK RAZİ, E., (2020). *Geleneksel Kumaş Desenlerinin Yorumlanarak Çağdaş Seramik Sanatında Kullanımı* (Vol. 4). Vol. 4. Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi.
11. Tizer, G. B. Sapmaz ,N., (1965). *Giyim Tarihi*, Türk Tarih Kurumu, Ankara.
12. Onur, N, (2004). *Moda Bulaşıcıdır*, Epsilon Yayınları, İstanbul.

e-ISSN: 2630-6417

International Journal of
Social, Humanities and
Administrative Sciences
(JOSHAS JOURNAL)

Vol: 8 Issue: 57
Year: 2022 October
Pp: 1362-1376

Arrival
05 August 2022
Published
25 October 2022

Article ID
64880
Article Serial Number
11

DOI NUMBER
<http://dx.doi.org/10.29228/JOSHAS.64880>

How to Cite This Article
Camgöz, A., Yıldırım, D. &
Kahya, H. (2022). "Türkiye'de
İlkokul Düzeyinde Öğretim
Liderliği Konusunda Yazılmış
Lisansüstü Tezlerin
İncelenmesi", Journal of
Social, Humanities and
Administrative Sciences,
8(57):1362-1376

International Journal of Social,
Humanities and Administrative
Sciences is licensed under a
Creative Commons Attribution-
NonCommercial 4.0 International
License.
This journal is an open access,
peer-reviewed international
journal.

Türkiye'de İlkokul Düzeyinde Öğretim Liderliği Konusunda Yazılmış Lisansüstü Tezlerin İncelenmesi

Examination of Graduate Thesis Writed on Primary School Level Education in Turkey

Ahmet Camgöz Deniz Yıldırım Hilmi Kahya

Okul Müdürü., MEB, Antalya, Türkiye
Okul Müdürü., MEB, Antalya, Türkiye
Okul Müdürü., MEB, Antalya, Türkiye

ÖZET

Bu araştırmanın amacı, Türkiye'de ilkökul düzeyinde öğretim liderliği konusunda yazılmış lisansüstü tezlerin incelenmesidir. Araştırma evrenini, Yükseköğretim Kurulu Yayın ve Dokümantasyon Daire Başkanlığı'nın web sitesinde yer alan 2001-2021 yılları arasında Türkiye'de öğretim liderliği konusunda yazılmış ve erişime açık olan izinli 87 adet lisansüstü tez oluşturmaktadır. Çalışmada ölçüt örnekleme yöntemine göre örnekleme seçimi yapılmıştır. Bunun için ilk olarak ulaşılan 87 adet tez örnekleme grubuna göre ayrıntılandırılmış ve sadece ilkökul düzeyinde yürütülen 14 adet tez bu çalışmanın örnekleme grubunu oluşturmuştur. Türkiye'de ilkökul düzeyinde öğretim liderliği konusunda yazılmış lisansüstü tezlerin yayınlandığı yılı, üniversitesi, enstitüsü, anabilim dalı, araştırmanın deseni, araştırmanın örnekleme grubunun büyüklüğü ve türü, verilerin toplandığı bölge, araştırmacı ve danışmanın cinsiyeti ve unvanı açısından incelenmesini amaçlayan bu çalışmada yöntem olarak doküman inceleme tekniği kullanılmıştır. Çalışmada elde edilen bulgular yüzde ve frekanslara dayalı olarak analiz edilmiştir.

Araştırmanın sonucuna göre; yazılan 14 tezin yüksek lisans düzeyinde olduğu, doktora düzeyinde hiç çalışma yapılmadığı, yürütülen tez çalışmalarının en fazla 2019 yılında yapıldığı, tezlerde kullanılan yöntem olarak tamamında nicel yöntem seçildiği, tezlerin enstitülere göre dağılımları incelendiğinde en fazla tezin Eğitim Bilimleri Enstitüsünde yapıldığı, tezlerin büyük çoğunluğuna Doktor Öğretim Üyesi unvanında bulunan öğretim üyelerinin danışmanlık yaptığı, tezlerde örnekleme grubu türü olarak en fazla öğretmenlerin seçildiği, Akdeniz ve Karadeniz bölgelerinde bulunan üniversitelerde bu konu ile ilgili hiç çalışma yapılmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Öğretim Liderliği, Öğretimsel Liderlik, İlkokul, Lisansüstü Tez

ABSTRACT

The purpose of this research is to examine the postgraduate theses on teaching leadership at primary school level in Turkey. The research population consists of 87 postgraduate theses on the subject of teaching leadership in Turkey between the years 2001-2021, which are available on the website of the Higher Education Council Publication and Documentation Department. In the study, sample selection was made according to the criterion sampling method. For this purpose, 87 theses, which were reached first, were separated according to the sample group and 14 theses, which were carried out only at primary school level, formed the sample group of this study. In this research, which aims to examine the postgraduate theses written on teaching leadership at primary school level in Turkey in terms of the year of publication, university, institute, department, research design, size and type of the sample group of the research, the region where the data were collected, the gender and title of the researcher and consultant, document analysis was used as a method. The findings obtained in the study were analyzed based on percentages and frequencies.

According to the results of the research; The 14 theses written were at the master's level, there were no studies at the doctoral level, the most thesis studies were conducted in 2019, the quantitative method was chosen as the method used in all the theses when the distribution of the theses according to the institutes is examined, it is seen that the most theses were made in the Institute of Educational Sciences, and the majority of the theses were Doctorate Education. It has been concluded that the faculty members who have the title of "member" provide consultancy, that most teachers are selected as the sample group in the theses, and that no studies have been conducted on this subject in universities in the Mediterranean and Black Sea regions.

Keywords: Instructional Leadership, Primary School, Postgraduate Thesis

1. GİRİŞ

Eğitim, insanlık tarihinin başlangıcından itibaren süregelen bir olgudur. Daha önceleri eğitim doğal ortamlarda farkında olmadan gerçekleşirken insanoğlunun yerleşik hayata geçmesi ile beraber eğitim sistemli ve resmi kurumlar aracılığı ile yapılmaya başlanmıştır (Yörük ve Akdağ, 2010). İlk yıllarda tapınaklarda verilmeye başlanan eğitim zamanla sistematik bir hal alarak okullar aracılığı ile verilmeye başlandı. Okulları diğer kurumlardan ayıran en önemli özellik, onların gerçekleştirmeyi planladığı belli amaçları olan toplumsal bir girişim olmasıdır (Aydın, 2010). Okullarda yapılan çalışmalara bakıldığında öğretim ve öğrenme faaliyetleri ilk sırada yer alırken diğer bütün faaliyetler ise öğretim ve öğrenmeden sonra önem teşkil etmektedir (Hoy & Hoy, 2013)

Temel eğitimde okul öncesi eğitimden sonra en önemli eğitim basamağı ilkökuldür. İlkokul toplumdaki tüm bireylerin sahip olması beklenen bilgi, beceri, davranış ve alışkanlıkları kazandırmayı amaçladığı için parasız ve zorunludur (Çınar, 2008). İlkokulların 1739 sayılı Milli Eğitim Temel kanununda belirtilen amaç ve görevlerini yerine getirebilmesi oldukça önemlidir. Okulun belirlenen hedef ve amaçlarına ulaşmasında en büyük sorumluluk, eğitim öğretim sürecinin etkili bir şekilde yönetilmesinden sorumlu olan okul yöneticilerine düşmektedir (Sağır ve Memişoğlu, 2013).

Okul müdürleri okullarında planlamadan öğretim sürecinin verimli bir şekilde yönetimine, okulun çıktılarında kaynakların teminine, okulun gelişiminden okul kültürünün oluşturulmasına gibi pek çok şeyden sorumludur (Şişman, 1996).

Başarılı ve etkili okulların müdürlerinin liderlik özelliklerini belirlemek için birçok araştırma yapılmıştır. Yapılan bu araştırmalarda öğretim lideri okul müdürlerinin davranışları okulun başarısının en temel etkenlerinden biri olduğu görülmüştür (Şişman, 2016).

Sadioğlu, Çatıkkaş ve Korkmaz'a (2014) göre öğretim liderliği, öğretmenlerin kendilerini mutlu ve huzurlu hissettikleri, performanslarının en üst seviyede olduğu bir eğitim ortamı oluşturmak, başarılı çocuklar yetiştirmek ve okulun bulunduğu çevreye yararlı, faydalı bir yapı olmasını sağlamaktır. Harchar ve Hyle'e göre (1996) öğretim liderliği konusunda yapılan akademik çalışmalar (i) *öğretim liderlerinin özellikleri*, (ii) *öğretim liderlerinin görevleri*, (iii) *öğretim liderliğine ilişkin modeller* olmak üzere üç başlık altında toplandığı görülmektedir (Şişman, 2018)

Yapılan literatür taramasında Türkiye'de öğretim liderliği alanında birçok çalışma yapılmasına karşın ilkököl düzeyinde öğretim liderliği alanında sınırlı sayıda çalışma yapıldığı görülmektedir. Yapılan bu çalışma Türkiye'de ilkököl düzeyinde öğretim liderliği alanında yapılan çalışmaların genel görünümünün ortaya konulması, sonuçlarının daha anlamlı olarak yorumlanması, bu çalışmadan sonra yapılacak araştırmalara kaynak teşkil etmesi ve araştırmacılara araştırma konusu belirleme sürecinde rehberlik etmesi açısından önemlidir.

1.1. Öğretim Liderliği

Öğretim liderliği, 1980'li yılların başlarından itibaren batılı ülkelerdeki etkili ve başarılı okullarda yapılan araştırmalar neticesinde ortaya çıkan bir kavramdır. Etkili ve başarılı okul olarak ifade edilen bu kurumların mükemmelliğinin altında liderlik kavramının önemli bir etken olduğu görülerek, bu okulların yöneticilerinin liderlik özelliklerini araştırmak için birçok çalışma yapılmıştır. Öğretim liderliği kavramının genel olarak tanımlamak gerekirse okul müdürünün, öğretmenlerin ve denetçilerin okulun paydaşlarını etkilemede göstermiş olduğu etki ve davranışlar olarak tanımlanabilir (Şişman, 2018). Öğretim liderliği kavramı ile ilgili yapılan çalışmalarda araştırmacılar arasında farklı tanımlamalara rastlanmaktadır.

De Bevoise'ye (1984) göre öğretim liderliği, okul müdürünün öğrencilerin başarılı olması için bizzat kendisinin sergilediği davranışlar veya okul çalışanların sergilemesini sağladığı davranışların bütünüdür. Burnett ve Pankake'ye (1990) göre öğretim liderliği, okulun eğitsel amaçlarına ulaşabilmesi için öğretmen kadrosunun gizli güçlerinin ortaya çıkarılması ve bunun öğretim sürecinde süreklilik arz etmesidir.

Gümüşeli'ye (2001) göre öğretim liderliğini diğer liderlik türlerinden ayıran en önemli tarafı öğrenme, öğretme süreçleri üzerine odaklanmasıdır. Öğretim liderliği öğretmen, öğrenci, müfredat programı ve öğretim süreçleri ile yakinen ilgilenmeyi gerektiren bir alandır.

Yukarıda öğretim liderliği ile yapılan tanımlamalara bakıldığında etkili ve başarılı okul olmak için öğretim liderliğinin sadece okul müdürünün tekelinde olmadığı, eğitim öğretimden sorumlu tüm örgüt üyeleri tarafından bu sorumluluğun paylaşılması gerektiği ortaya çıkmaktadır.

1.2. Öğretim Liderinin Özellikleri

Yukarıdaki bölümde öğretim liderinin tanımları ve öğretim liderini diğer liderlik türlerinden ayıran özellikler üzerinde durulmuştur. Bu bölümde öğretim liderinin özellikleri üzerinde durulacaktır. Özden'e (2005) göre öğretim liderlerinin başlıca özellikleri şu şekilde sıralanabilir:

- ✓ Öğrenmenin kalıcı ve daha etkin olması için birden fazla öğretim yöntem teknik ve strateji kullanılmasını teşvik eder.
- ✓ Öğretim sürecinden sorumlu paydaşları hizmetiçi eğitimlere yönlendirerek mesleki ve kişisel gelişimlerini arttırmasını teşvik eder.
- ✓ Okulun lideri olarak öğretmenlerin karşılaşmış oldukları sorunların çözümünde başvuracakları ilk kişidir.
- ✓ Okulun hedeflerine ulaşabilmesi için öğretmenlerle beraber öğretim yöntem ve stratejilerini değerlendirir.
- ✓ Öğrencilerde başarılı ve kalıcı bir öğrenmenin gerçekleşmesi için öğretimden sorumlu tüm paydaşlarla sürekli iletişim halinde bunarak onlara yardımcı olur.
- ✓ Sistematik bir şekilde sınıf ziyaretlerini gerçekleştirir ve ziyaretler sonrası öğretmenlere öğretim sürecindeki faaliyetler hakkında yapıcı geri bildirimler verir.
- ✓ Eğitim öğretim sürecini denetleyerek öğrencilerde kalıcı öğrenme gerçekleşmesi için öğretmenlere rehberlik eder.

- ✓ Öğretim yöntem teknik ve stratejileri konusunda öğretmenlere rehberlik yaparken onların görüş ve önerilerini de önemser.
- ✓ Müdür odasında vakit geçirmek yerine kurumda görünür ve ulaşılabilir olmak adına eğitim ortamlarını dolaşarak öğretime yönelik önerilerde bulunur.
- ✓ Eğitim öğretim faaliyetleri ve öğrencilerin başarı durumlarını değerlendirmek için yüzyüze toplantılar yaparak karşılıklı bilgi alış verişini sağlar. Ayrıca bu süreçte öğretmenlere hem rehberlik yapar hem de geribildirimler verir.
- ✓ Okul müdürü klasik eski tip bir yönetici olmaktan ziyade kurumun hedeflerine ulaşması için uğraşan öğretim lideri olarak düşünülebilir.

Aksoyalp'e göre (2010) 21. yüzyıl öğretim lideri okul müdürleri okulun amaçlarını çağın ihtiyaçları doğrultusunda gerçekleştirebilmek için gelecek yüzyılın ihtiyaç duyduğu özelliklere sahip olmalıdır.

1.3. Okullarda Öğretim Liderliği

Cuban'a (1985) göre 1980'li yıllara kadar bürokratik işleri yürüten kişi olarak görülen okul müdürleri 1980'li yıllardan sonra öğretim lideri olarak görülmeye başlanmıştır (Daşkın, 2019). Eğitim örgütlerinin en temel üyesi öğretim faaliyetlerini fiilen yürüten öğretmenlerdir. Öğretmenler eğitim örgütlerinin hedeflenen başarıya ulaşmalarında büyük önem taşırlar. Eğitim örgütlerinin temel dinamiğini oluşturan öğretmenlerin desteği olmadan başarıya ulaşmak mümkün değildir. Öğretim lideri okul müdürü başarıya öğretmenlerle ile işbirliği yaparak ulaşılabileceğinin farkında olan kişidir (Kocabaş, 2006; akt. Oğuz, 2015).

Mükemmel okullar olarak adlandırdığımız okullar öğrencilerin başarısı için öğretime elverişli fiziksel ortam ve öğretim için gerekli tüm araç gereç desteğini sağlayarak öğrencilerin hem bilişsel hem de duygusal gelişimlerini sağlar (Özdemir ve Sezgin 2002). Şüphesiz ki bir okulu mükemmel yapan okul müdürünün öğretim lideri olup olmamasıdır.

Okul müdürlerinin başarılı bir yönetici olmaları için öğretim lideri özelliklerini taşıyor olması gerekir. Okul müdürünün okuldaki öğretim faaliyetlerine ayırmış olduğu zaman, onun öğretim lideri özelliğini taşıyor olmasının göstergelerinden biridir. Kısacası öğretim lideri bir okul müdürü zamanının ve enerjisinin büyük bir bölümünü okuldaki eğitim öğretim faaliyetlerinin planlanması, izlenmesi ve denetlenmesine ayırmalıdır (Ada ve Küçükali 2006).

Özden'e (2005) göre öğretim lideri okul müdürlerinin bulunması gereken yer geniş makam odaları değil, sınıflar, koridorlar ve okul bahçesidir. Okul müdürü bu alanlarda bulunarak hem okul da görünür olduğunu hem de öğretmen ve öğrencilere kurumda nelerin daha önemli olduğu mesajını vermektedir.

1.4. Öğretim Liderliğinin Boyutları

Öğretim liderliği tanımında olduğu gibi öğretim liderliğinin boyutları ve işlevleri konusunda da araştırmacılar tarafından yapılan çalışmalarda benzerlikler olmakla birlikte farklı açıklamaların da mevcut olduğu görülmektedir. Şişman'a (2018) göre öğretim liderliğinin boyut ve işlevleri bazı yazar ve araştırmacılar tarafından aşağıdaki şekilde açıklanmışlardır.

Weber (1989) öğretim liderliğinin,

- ✓ Okulun misyonunu açıklama,
- ✓ Okulda verimli bir okul iklimi oluşmasını sağlama,
- ✓ Öğretimden sorunlu kişileri gözlemleyerek, geri dönütler verme,
- ✓ Öğretim sürecini ve müfredatı yönetme,
- ✓ Öğretim müfredatının çıktılarını ölçmek olmak üzere beş boyutunun olduğunu belirtmiştir.

Blank (1987) ise öğretim liderliği boyutlarını,

- ✓ Öğretimin düzenlenmesi,
- ✓ Öğretmenlerin geliştirilmesi,
- ✓ Okul aile işbirliğinin sağlanması,
- ✓ Planlamanın öğretmenlerle beraber yapılması,

- ✓ Okul müdürlerinin otoriteye sahip olması,
- ✓ Amaçlarda profesyonelliği yakalama olarak altı başlık altında açıklamıştır.

Araştırmacılar tarafından yapılan yukarıdaki sınıflandırmalardan da anlaşılacağı üzere okul müdürlerinin öğretim lideri olabilmeleri için en başta bazı bilgi temelleri ve becerilere sahip olması ve okullarda bir öğretim liderlerine has davranışları sergilemesi gerekir. Okul yöneticilerinin en başta eğitim felsefesinin farkında olarak öncelikle yönetim alanındaki değişimler ve toplumsal alandaki değişimlerin farkına varmaları, program geliştirme ve değerlendirme alanlarında yeterliliğe sahip olmaları gerekir. Ayrıca okul yöneticileri yönetim alanıyla ilgili en başta iletişim, insani ilişkiler, çatışma yönetimi, problem çözme, amaç belirleme, planlama ve değerlendirme gibi becerilere sahip olmalıdır (Şişman, 2018).

1.5. Öğretim Liderinin Davranışları

Öğretim lideri olan okul müdürlerinin sergilemeleri beklenen başlıca davranışlar şunlardır:

1.5.1. Okulun Vizyon ve Misyonunun Yönetilmesi

Eğitim örgütü açısından vizyon, kurumun gelecekte var olmayı hedeflediği yere bakış açısını ifade eder. Kısacası örgütün gelecekte ulaşacağı ideal durum olarak ifade edilebilir (Özdemir, 2000). Misyon ise örgütün varlık sebebi olup, gerçekleştirmesi gereken temel görevidir.

Öğretim lideri okul müdürleri eğitim kadrosunu etkileyerek onlara yön gösterici olmalıdır. Okul müdürleri okulun ulaşmak istediği hedeflerine erişebilmek için bir strateji geliştirerek, okulun vizyon ve misyonunu belirlemeli, bunun bütün kurum çalışanları, öğrenciler, öğretmenler, veliler ve toplum olarak benimsenmesini sağlamalıdır. Aynı zamanda okul müdürleri kurumun vizyon ve misyonuna erişebilmesi için paydaşların enerji ve dinamizmini harekete geçirmelidir. Belirlenecek olan bu vizyonun sadece öğretmenler tarafından bilinmesi yeterli olmadığı gibi eğitim çalışanları ile toplumun bütünleşmesini sağlanarak eğitimin tüm paydaşlarının katılımı ile belirlenmelidir. Eğitim kurumunun vizyon ve misyonun belirlenmesi kurumda gerçekleştirilecek olan bütün etkinlik ve faaliyetlere yön verir (Şişman, 2018).

Hallinger ve Murphy'e (1985) göre, bir okul müdürünün öğretim liderliği davranışlarından en önemlilerinin biri de okulun amacını tanımlamaktır. Öğretim liderlerinin genel olarak okulun erişmeye çalıştığı hedeflerle ilgili bir vizyona sahip olduğu belirtilir. Okulun misyonunu tanımlama, okulun genelinde yapılan farklı faaliyetleri bütünlük sağlamak açısından birbirine bağlayan paylaşılmış amaçlar duygusu oluşturarak, bu vizyonu öğretmenler ve öğrencilere anlatmayı gerektirir.

Öğretim lideri bir okul müdürü ders yılı boyunca öğretmenlerle eğitim, öğretim ve bütçeleme ile ilgili olarak periyodik toplantılar yaparak onların görüş ve eleştirilerini dinleyerek okulun amaçlarının anlaşılmasını sağlayabilir. Amaçların anlaşılmasında formal ve informal iletişim yöntemlerini kullanabilir (Gümüşeli, 1996b).

1.5.2. Okul Programının ve Öğretimin Yönetilmesi

Başaran'a (1993) göre eğitim örgütlerinin varoluş nedeni eğitimin amaçlarına göre öğrencileri yetiştirmektir. Öğrenciler ise okulun öğretim programına göre yetişir. Bir okulun eğitim programı bir bakıma o kurumun üretim planlamasıdır. Diğer bir deyişle eğitim programı ve öğretimin yönetilmesi demek okulu yönetmek demektir (Gümüşeli, 1996b).

Genel olarak bir okulda müdürün eğitim programını yönetmesi denilince öğretimle ilgili her türlü kaynak ve materyallerin sağlanması anlaşılır. Bu tür okullarda okul müdürü kaynak sağlayıcı olarak görülür. Ancak kaynak sağlamak okul programının yönetilmesinin bir parçası olmakla beraber yeterli değildir. Oysa bir okulda okul müdürünün belki de en önemli görevlerinden birisi eğitim programının işleyişini yönetmektir. Syfarth'a (1999) göre okullarda eğitim programı hazırlanırken aşağıdaki soruların cevaplanması gerekir.

- ✓ Öğrenciler mezun olduklarında veya bir üst kademeye geçtiklerinde neleri yapabilmelidirler?
- ✓ Hali hazırdaki eğitim programı öğrencilerin istenilen bilgi, beceri ve davranışları kazanmalarını sağlamakta mıdır?
- ✓ Öğrencilerin mevcut eğitim programının kazanımlarını öğrenip öğrenmediğini nasıl ölçebiliriz?
- ✓ Öğretmenler öğrencilerin bir konu ile alakalı öğrenmelerini arttırabilmek için neler yapabilir?
- ✓ Eğitim programının içeriğinin öğretilmesinden sorumlu öğretmenlerin öğrencilerde istenilen kazanımları kazandırabilmek için ek olarak hangi hazırlıkları yapmalıdırlar?

Ülkemizde okul programları daha önceden hazırlanmıştır. Ancak her okul kaliteli eğitim verebilmek için okul programları belli bir seviyede değiştirilebilir olmalıdır. Eğitimde başarıyı yakalayabilmek için her şeyin önceden

planlaması gerekir. Bu sebeple her okul müdürü ders yılı başlamadan önce ayrıntı bir yıllık çalışma planı veya faaliyet programı hazırlamalıdır. Hazırlanan bu okul programı eğitimin tüm paydaşlarının ve çağın gereksinimlerini karşılayacak düzeyde olmalıdır. Bir okul programının başarılı olması okuldaki diğer programlar ile uyumlu ve eşgüdümlü olmasına bağlıdır. Okulda programlar arası uyum ve eşgüdümü sağlayacak olan kişi de okul müdürüdür (Akgün, 2001).

Okul müdürü aynı zamanda okul programı ve öğretimle ilgili gerekli tüm basılı materyalleri, eğitim teknolojilerini, fiziksel ve finansal kaynakları temin ettiği gibi öğretim faaliyetlerine de bizzat katılmalıdır (Şişman, 2018).

Öğretim lideri bir okul müdürü günün büyük bir kısmını programa ve öğretim faaliyetlerine ayırmalıdır. Evrak işlerini öğrenciler evlerine gittikten sonra yapmalıdır. Çünkü öğretim saatlerinde evrak işleriyle uğraşmak yerine öğretim işlerine zaman ayırmak müdürü daha etkili yapacaktır. Eğitim öğretim faaliyetlerinin ve programın denetlenmesi açısından etkili bir okul müdürü günlük 5-15 dakika arası her sınıfı izleyerek günlük 5 ila 7 sınıfı ziyaret edebilir. Yapılacak olan bu sınıf denetimleri bir taraftan öğretmenleri desteklemek diğer taraftan öğrencileri çeşitli yönleriyle tanımak açısından öğretim lideri okul müdürlerine önemli katkı sağlar (Gümüşeli, 1996b).

1.5.3. Öğrenci Gelişiminin Değerlendirilmesi

Okullardaki yapılan bütün faaliyetler öğretme ve öğrenme süreçlerinin etkili ve verimli olmasına yöneliktir. Bu iki sürecin verimli olmasından okul müdürleri sorumludur. Okul müdürünün en önemli görevlerinden biri de okulun amaçlarının sınıf içi faaliyetlere yansıtılmasını sağlamaktır. Ayrıca, öğretim lideri okul müdürleri öğrencilerle formal ve informal olarak iletişim kurarak onlara hem rol model olmalı hem de öğretmenler gibi öğretim kaynağı olmalıdır (Şişman, 2018). Okul müdürlerinin kurumda görünür ve ulaşılabilir olması, öğrencilerle daha verimli iletişim kurmaları son derece önemlidir. Ayrıca Okul müdürleri okulun amaçlarının sınıf uygulamalarına yansıtılmasını sağlamak için dersin hedefleri ile okulun amaçlarını bütünleştirme görevini gerek formal gerekse informal şekilde sınıf ziyaretleri yaparak sağlamalıdır. Okul müdürünün sınıf ziyaretleri sonrası öğretmenlere geri dönütler vermesi öğretim sürecinin kalitesinin artmasına katkı sağlayacaktır (Gümüşeli, 1996a).

Bu davranış boyutu kapsamında okul müdürleri öğrencilerin gelişim ve başarı durumlarını sürekli bir takım ölçme araçları ile ölçerek öğrencilerin durumlarını izlemekte ve değerlendirmektedir. Ölçme sonuçlarına göre program ve öğretim süreçlerinin güçlü ve zayıf yönleri tespit edilerek gerekli iyileştirmeler yapılmalıdır. Öğrencilerin başarı durumlarının ölçülmesinin yanında, öğrencilerin okula devamı, okulu terk eden öğrenci sayıları, mezun öğrencilerin bir üst kademede hangi tür eğitim kurumuna devam ettiği gibi konularda istatistikler tutularak ortaya çıkan sonuçlar öğretmenler toplantılarında tartışılmalıdır. Bu başlık altında öğretim lideri okul müdürlerinin yapması gereken diğer bir davranış öğrencilerin başarı durumları hakkında hem öğretmenlerine hem de ailelerine bilgi vermelidir. Ardından da ilgili kişilerle ortaya çıkan başarı veya başarısızlık durumunun sebepleri tartışılmalıdır (Şişman, 2018).

Öğrenciler açısından sınıf arkadaşları ve öğretmenler önünde başarılarının takdir görmesi oldukça önemlidir. Bu yüzden okul müdürleri başarılı öğrencileri hem kendi sınıf arkadaşları hem de okulun genelinde duyurmalı ve tanınmasını sağlamalıdır (Gümüşeli, 1996a).

1.5.4. Okul Kadrosunun Geliştirilmesi

Bir okulda öğretmenlerin okul müdürlerini öğretim lideri olarak görmesi öğretmenlerin güdülenmesi ve yaptıkları işte doyum sağlamalarında belirleyici bir faktördür. Aynı zamanda öğretim lideri okul müdürleri okulda yapmış olduğu eylem ve davranışlarla öğretmenlere rol model olmalıdır. Okullarda müdürlerin öğretim liderliği rollerinden bir diğeri de kaynak sağlayarak ihtiyaçlara cevap vermektir. Eğitim öğretim faaliyetlerinin ve okulun başarısının artırılması için okul müdürü gerekli araç-gereç, teknoloji, zaman, öğretim materyali vb. kaynakların temininden, dağıtılmasından ve kullanıma sunulmasından mesuldür (Şişman, 2018).

Öğrenciler gibi öğretmenler de başarılarının bilinmesini, tanınmasını ve takdir görmesini ister. Başarılı hareketlerin ödüllendirilmesi kişinin moral ve motivasyonunu arttırdığı gibi güdülenmesini de sağlayarak başarının devamlılığını sağlamada yarar gösterebilir. Öğretmenlerin başarılarının ödüllendirilmesi açısından bakıldığında ödüllendirmenin illaki maddi değeri olan ödüllerle ödüllendirmek olarak düşünülmemelidir ki zaten ülkemizde okul müdürlerinin öğretmenleri ödüllendirme konusunda yetkilerinin son derece kısıtlı olduğu görülmektedir. Okul müdürleri yasa ve yönetmeliğin sınırlamış olduğu bu durumu bahane etmeden öğretmenleri gerek yazılı gerekse sözlü olarak takdir, teşekkür ederek onlara bir takım iltifatlarla bulunarak onların okulu sahiplenmelerini sağlayabilir (Şişman, 2007).

Bir okulda etkili bir sınıf yönetiminin sağlanabilmesi için öğretmenlerin mesleki bilgi ve becerilerinin geliştirilmesi gerekir. Öğretmenlerin mesleki bilgi ve beceri yönünden gelişimlerini sağlamak için okul müdürleri öğretmenleri yönlendirmeli, onlara destek olmalı, cesaretlendirmeli ve başarılarını ödüllendirerek diğer meslektaşlarını da teşvik etmelidir (Özdemir & Sezgin, 2002).

Birlikte çalışmış olduğu öğretmenlerin mesleki gelişimine önem veren bir okul müdürü, hizmet içi eğitimler de dahil olmak üzere mesleki gelişim sağlayacak faaliyetleri öğretmenlere duyurarak, onları cesaretlendirmeli ve yönlendirmelidir. Ayrıca bir okul müdürü mesleki yeterliliğin başarı konusunda ne kadar önemli olduğunu öğretmenlere eylem ve söylemleri ile hissettirmelidir (Hallinger&Murphy, 1985, s.223; Akt. Aksoy ve Işık, 2008).

Okulundaki öğretmenlerin mesleki gelişimlerini önemseyen bir okul müdürü katılmış olduğu hizmet içi eğitimlerden edindikleri bilgileri öğretmen arkadaşları ile paylaşarak onların mesleki gelişimlerine katkı sağlayabilir. Ayrıca öğretmenleri hizmeti içi mesleki gelişim faaliyetlerine ve yüksek lisans eğitimine devam etmeleri için teşvik edebilir (Şişman, 2018)

1.5.5. Okul İklimi ve Kültürünün Yönetilmesi

Her örgütte olduğu gibi okul örgütünde kendine özgü bir kültür yapısı vardır. Bu kültür örgüt üyelerinin ortaklaşa paylaştıkları inançlar, kurallar, değerler ve semboller çerçevesinde oluşmaktadır. Okulun çalışma koşulları ve bu koşulların çalışanlar üzerinde yaratmış olduğu etki okul iklimini oluşturur. Okul iklimi ve ortamı çalışanların morali, performansı, verimi, kuruma bağlılığı ve işe güdülenmesi üzerinde önemli bir etkiye sahiptir. Öğretim lideri okul müdürleri okul çalışanlarının işlerini severek yapabileceği, kurumu sahipleneceği, karşılıklı güven ve paylaşım dayalı bir okul iklimi oluşturmalıdır. Okul örgütünün tüm paydaşları okulun vizyonunu özümseyerek okul iklimi ve kültürünün geliştirilmesi için okul müdürüne yardımcı olmalıdır. Ayrıca okul müdürü farklı fikir ve görüşlerin dile getirilmesine öncülük etmeli, örgüt içindeki çatışmaları başarılı bir şekilde yöneterek okul ikliminin bozulmasına izin vermemelidir (Şişman, 2018).

Öğretim liderliğini benimsemiş bir okul müdürü okulunda öğretmen ve öğrencilerle sürekli iletişim halinde olarak, öğretim zamanını dikkatli kullanarak, öğrencilerin bütün alanlardaki başarısını ödüllendirerek, öğretmenler ve öğrencilerine beklentilerini açık ve net bir şekilde belirtip onları etkileyerek, akademik başarıyı ve verimli çalışmayı destekleyen bir ödül yapısı oluşturarak olumlu bir okul iklimi oluşmasını sağlayabilir (Gümüşeli, 1996a).

Okul müdürünün tutum ve davranışları ile olumlu bir okul iklimi ve kültürünün oluşması arasında doğrudan bir ilişki söz konusudur. Eğitim ve öğretim sürecinde öğretmenlerin fikir ve görüşlerini dinleyen, onları karar alma sürecine dahil eden, kurumda *ben* kavramı yerine *biz* kavramına vurgu yaparak okulda bütünleşmeyi sağlayan, öğretmenlerin talep ve isteklerini yerine getirmede istekli olan okul müdürleri kurumda olumlu bir okul iklimi ve kültürü oluşturabilirler. Bir okulda okul iklimi ve kültürü ne kadar olumlu olursa çalışanların da kuruma bağlılıkları ve aidiyetleri o derece artış göstereceği için öğretmen sirkülasyonu azalacaktır (Yorulmaz, 2018)

2. YÖNTEM

2.1. Araştırmanın Yöntemi

Nitel araştırma yöntemi ile yürütülen bu çalışmada Türkiye’de ilkökul düzeyinde öğretim liderliği konusunda yazılmış lisansüstü tezlerin çeşitli özellikleri bakımından eğilimlerini ortaya koyabilmek üzere doküman incelemesi tekniği kullanılmıştır.

2.2. Evren ve Örneklem

Araştırma evrenini, Yükseköğretim Kurulu Yayın ve Dokümantasyon Daire Başkanlığı’nın web sitesinde yer alan 2001-2021 yılları arasında Türkiye’de öğretim liderliği konusunda yazılmış ve erişime açık olan 87 adet lisansüstü tez oluşturmaktadır. Çalışmada ölçüt örnekleme yöntemine göre örneklem seçimi yapılmıştır. Bunun için ilk olarak ulaşılan 87 adet tez aşağıda verilen dahil edilme ve dışarıda bırakılma ölçütlerine göre daha detaylı olarak incelenerek ayıklanmıştır. Sonuç olarak 2013-2021 yılları arasındaki erişime açık olan 14 lisansüstü eğitim tezi ile sınırlandırılmıştır.

2.2.1. Dahil Edilme Ölçütleri

- ✓ Çalışmaların eğitim ve öğretim alanında yapılmış olması,
- ✓ Konunun ilkökul düzeyinde öğretim liderliği ile ilgili olması,
- ✓ Çalışmanın örnekleminin sadece ilkökul düzeyinde yürütülmüş olması

2.2.2. Dışarıda Bırakılma Ölçütleri

- ✓ Girilen anahtar kelimenin (öğretim liderliği, öğretimsel liderlik, ilkökul, lisansüstü tez) farklı bir anlamda kullanıldığı, konunun ve alanın tamamen dışında bir bilim dalında yapılmış olması (mühendislik, sağlık, işletme... vb.)

- ✓ Genel eğitim uygulaması içerisindeki ilkökul okul yöneticileri ve öğretmenleri dışındaki eğitim paydaşlarıyla (ortaokul, lise okul yöneticileri ve öğretmenleri, öğrenciler, aileler/veliler... vb. kişiler) yapılmış olması
- ✓ Çalışmanın ilköğretim okulu, ortaokul, lise ve yükseköğretim düzeyinde yapılmış olması

2.3. Veri Toplama Teknikleri

Yükseköğretim Kurulu (YÖK) Yayın ve Dokümantasyon Daire Başkanlığının web sitesinde yer alan 2013-2021 yılları arasında yazılan Türkiye’de ilkökul düzeyinde öğretim liderliği konusunda yazılmış erişilebilir durumdaki lisansüstü tezlerin hepsi pdf formatında bilgisayar ortamına aktarılmıştır. Lisansüstü tezlerin bilgisayara kayıt edilmesi sırasında Yükseköğretim Kurulu Yayın ve Dokümantasyon Daire Başkanlığı veri tabanındaki tez numaraları kullanılmıştır. Araştırmanın verileri araştırmacı tarafından oluşturulan ‘tez inceleme formu’ aracılığıyla toplanmıştır. Formun oluşturulmasında alanyazında yer alan benzer araştırmalarda kullanılan formlar incelenerek hazırlanmıştır.

2.4. Verileri Çözümleme Yöntemleri

Bu çalışmada belirlenen alt amaçlara ilişkin verilerin analizi çeşitli alt başlık altında çözümlenmiştir. İncelenecek tezlerden elde edilen veriler tablolar aracıyla düzenmiş ve analiz edilmiştir. Analiz sonucundan elde edilen verilerin betimlenmesi için yüzde (%) ve frekans (f) tablolarından yararlanılmıştır.

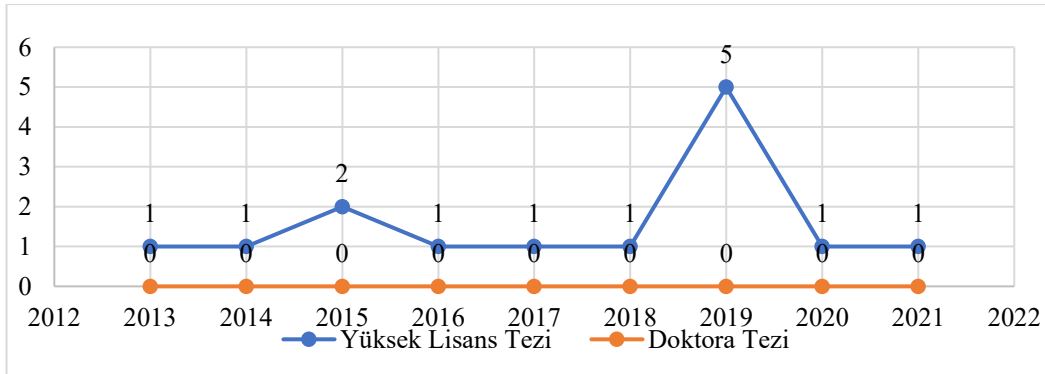
2.5. Araştırmada Gözetilen Etik İlkeler

Bu çalışmada dokümanların dahil edilme ve dışarıda bırakılma ölçütlerini açıkça belirtilmiş, tez tarama sayfasında anahtar kelimeler yazılmış, doküman incelemesi aşama aşama ayrıntılı bir şekilde açıklanmıştır.

3. BULGULAR

3.1. Tezlerin Yıllara Göre Dağılımı

Tezlerin yıllara göre dağılımına ilişkin bulgular Şekil 1.’deki gibidir.

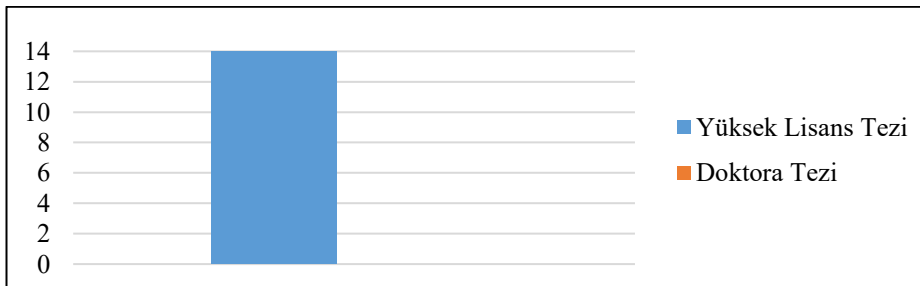

Şekil 1. Türkiye’de İlkokul Düzeyinde Öğretim Liderliği Konusunda Yazılmış Lisansüstü Tezlerin Yıllara Göre Dağılımı

Şekil 1. incelendiğinde Türkiye’de ilkökul düzeyinde öğretim liderliği konusunda yazılmış ilk tez 2013 yılında yazılmış olup yüksek lisans tezidir. Daha sonraki her yıl tezlerin yazımına devam edilmiştir. En fazla 2015 yılında 2 adet yüksek lisans tezi ve 2019 yılında 5 adet yüksek lisans tezi yazılmıştır. 2015 ve 2019 yıllarında tezlerin yazımında artış görülmesine rağmen sonraki yıllarda sadece 1 tez yazıldığı görülmüştür. Yazılan 14 tezin hepsinin yüksek lisans tezi olarak yazıldığı, hiç doktora tezi yazılmadığı görülmüştür.

3.2. Tezlerin Türlerine Göre Dağılımı

Türkiye’de ilkökul düzeyinde öğretim liderliği konusunda 2013-2021 yılları arası yazılan lisansüstü tezlerin yayın türüne göre dağılımları Şekil 2.’de sunulmuştur.

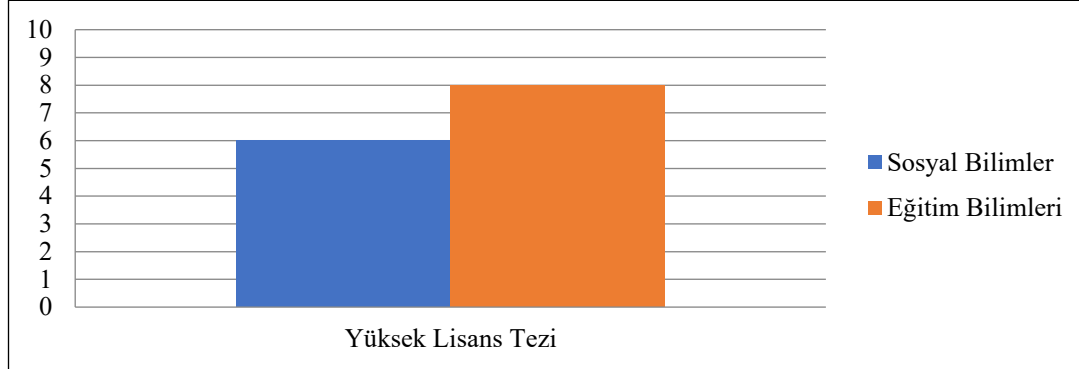

Şekil 2. Türkiye’de İlkokul Düzeyinde Öğretim Liderliği Konusunda Yazılmış Lisansüstü Tezlerin Yayın Türüne Göre Dağılımı

Şekil 2.'deki veriler incelendiğinde 2022 yılına kadar yayınlanan Türkiye'de ilkököl düzeyinde öğretim liderliği konusuna ilişkin araştırmaya dâhil edilen lisansüstü tezlerin %100'ü (f=14) yüksek lisans tezi olduğu anlaşılmaktadır. Türkiye'de ilkököl düzeyinde öğretim liderliği konusuna ilişkin 2013-2021 yılları arasında hiç doktora tezi yazılmamıştır.

3.3. Tezlerin Yazıldığı Enstitülere Göre Dağılımı

Türkiye'de ilkököl düzeyinde öğretim liderliği konusunda 2013-2021 yılları arası yazılan lisansüstü tezlerin enstitülere göre dağılımları Şekil 3.'de sunulmuştur.

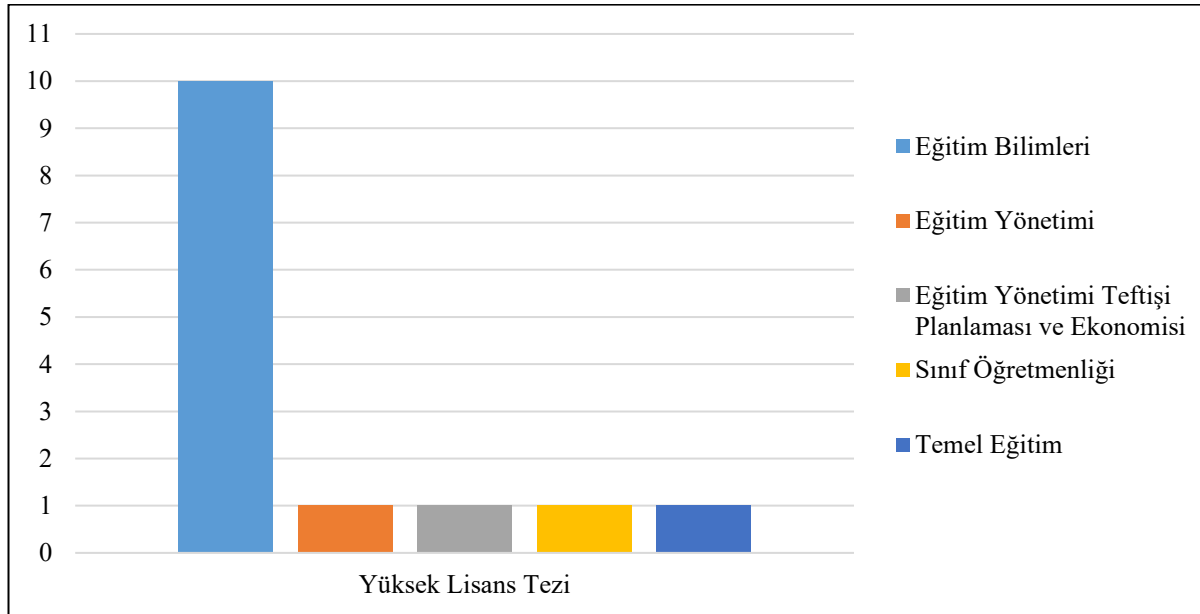

Şekil 3. Türkiye'de İlkokul Düzeyinde Öğretim Liderliği Konusunda Yazılmış Lisansüstü Tezlerin Enstitülere Göre Dağılımı

Şekil 3'te Türkiye'de ilkököl düzeyinde öğretim liderliği konusunda yazılmış lisansüstü tezlerin enstitülere göre dağılımları incelendiğinde, eğitim bilimleri (8) ve sosyal bilimler (6) olmak üzere iki farklı enstitüde yapıldığı görülmektedir. Ayrıca her iki enstitü türünde yapılan tezlerin tamamı yüksek lisans alanında yapılmıştır.

3.4. Tezlerin Yazıldığı Anabilim Dallarına Göre Dağılımı

Türkiye'de ilkököl düzeyinde öğretim liderliği konusunda yazılmış lisansüstü tezlerin anabilim dallarına göre dağılımları Şekil 4.'te ve Tablo 1.'de sunulmuştur.

Şekil 4. Türkiye'de İlkokul Düzeyinde Öğretim Liderliği Konusunda Yazılmış Lisansüstü Tezlerin Anabilim Dallarına Göre Dağılımı

Tablo 1. Yazıldığı Anabilim Dallarına Göre Lisansüstü Tezlerin Dağılımı

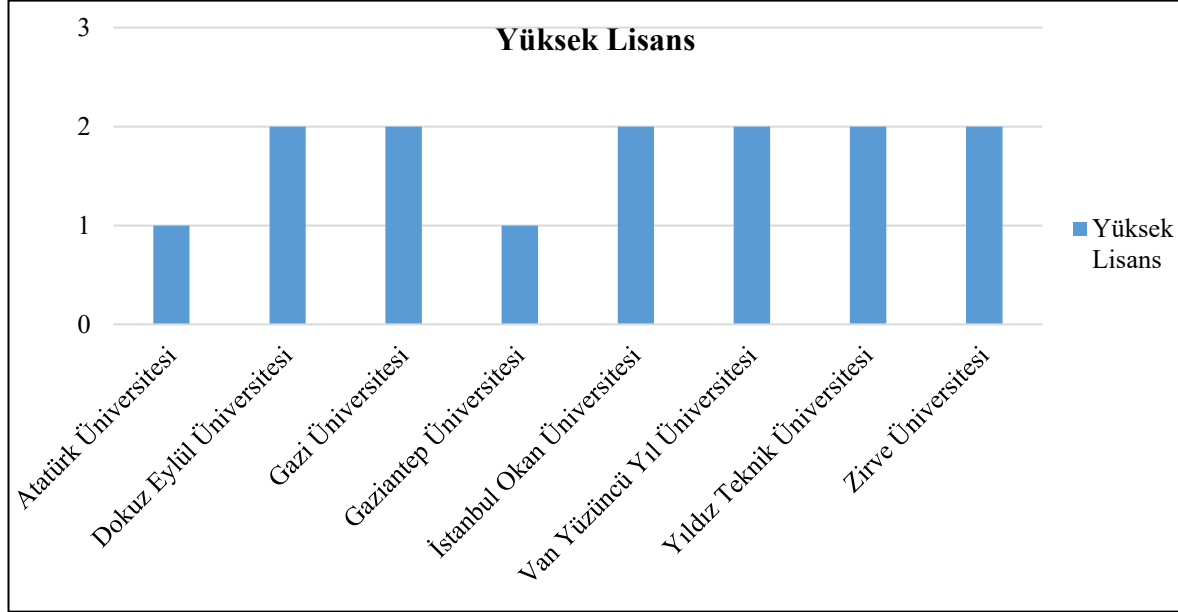
Anabilim Dalları	Frekans (f)	%
Eğitim Bilimleri	10	71,42
Eğitim Yönetimi	1	7,14
Eğitim Yönetimi Teftişi Planlaması ve Ekonomisi	1	7,14
Sınıf Öğretmenliği	1	7,14
Temel Eğitim	1	7,14
TOPLAM	14	100,0

Şekil 4'teki ve Tablo 1'deki veriler incelendiğinde Türkiye'de 2013-2021 yılları arası Türkiye'de ilkököl düzeyinde öğretim liderliği konusunda yazılmış lisansüstü tezlerin anabilim dalına göre dağılımının verildiği görülmektedir.

Buna göre en çok çalışmanın yapıldığı ilk beş anabilim dalının Eğitim Bilimleri %71,42 (f=10), Eğitim Yönetimi, Eğitim Yönetimi Teftişi Planlaması ve Ekonomisi, Sınıf Öğretmenliği ve Temel Eğitim %7,14 (f=1) oldukları görülmektedir.

3.5. Tezlerin Yazıldığı Üniversitelere Göre Dağılımı

Türkiye’de ilkökul düzeyinde öğretim liderliği konusunda yazılmış lisansüstü tezlerin üniversitelere göre dağılımları Şekil 5’te ve Tablo 2’de gösterilmiştir.

Şekil 5. Türkiye’de İlkokul Düzeyinde Öğretim Liderliği Konusunda Yazılmış Lisansüstü Tezlerin Yazıldığı Üniversitelere Göre Dağılımı

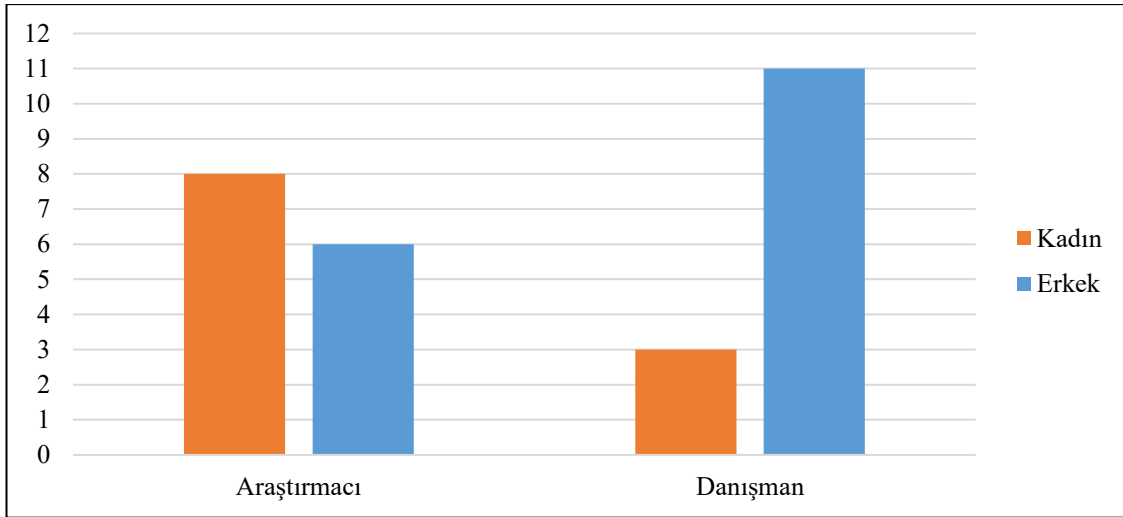
Tablo 2. Yazıldığı Üniversitelere Göre Lisansüstü Tezlerin Dağılımı

No	Üniversite Adı	Frekans (f)	%
1	Atatürk Üniversitesi	1	7,14
2	Dokuz Eylül Üniversitesi	2	14,28
3	Gazi Üniversitesi	2	14,28
4	Gaziantep Üniversitesi	1	7,14
5	İstanbul Okan Üniversitesi	2	14,28
6	Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi	2	14,28
7	Yıldız Teknik Üniversitesi	2	14,28
8	Zirve Üniversitesi	2	14,28
TOPLAM		14	100,0

Şekil 5 ve Tablo 2’deki veriler incelendiğinde 2022 yılına kadar yayınlanan Türkiye’de ilkökul düzeyinde öğretim liderliği konusunda yazılmış lisansüstü tezlerin 8 farklı üniversitede yayınlandığı görülmektedir. 8 farklı üniversite içerisinde Dokuz Eylül Üniversitesi, Gazi Üniversitesi, İstanbul Okan Üniversitesi, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi ve Zirve Üniversitesinde 2 tez (%14,28; f=2); Atatürk Üniversitesi ve Gaziantep Üniversitesinde 1 tez (%7,14; f=1) yayınlandığı görülmektedir.

3.6. Tezlerde Yer Alan Araştırmacı ve Danışmanların Cinsiyetlerine Göre Dağılımı

Türkiye’de ilkökul düzeyinde öğretim liderliği konusunda yazılmış lisansüstü tezlerdeki danışman ve araştırmacıların cinsiyet dağılımları Şekil 6’da verilmiştir.

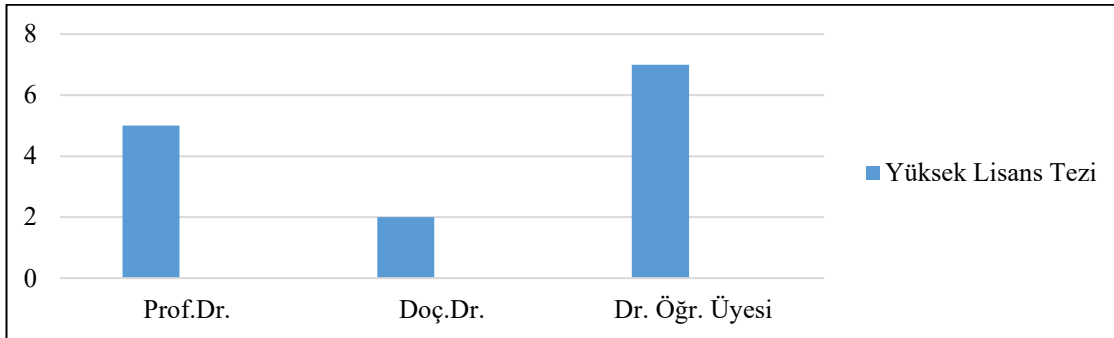

Şekil 6. Türkiye’de İlkokul Düzeyinde Öğretim Liderliği Konusunda Yazılmış Lisansüstü Tezlerin Araştırmacı ve Danışmanların Cinsiyetlerine Göre Dağılımı

Şekil 6’daki veriler incelendiğinde 2022 yılına kadar yayınlanan Türkiye’de ilkököl düzeyinde öğretim liderliğine ilişkin araştırmaya dahil edilen lisansüstü tezlerin %42,85’ini (f=6) erkek, %57,14’ünü (f=8) kadın araştırmacılardan oluştuğu gözlemlenmektedir. Yine bu tezlerin %78,57 (f=11)’üne erkek, %24,42 (f=3)’üne erkek öğretim üyelerinin danışmanlık yaptığı görülmektedir.

3.7. Tezlerde Yer Alan Araştırmacı ve Danışmanın Unvan ya da Görevlerine Göre Dağılımı

Türkiye’de ilkököl düzeyinde öğretim liderliği konusunda yazılmış lisansüstü tezlerin danışman unvanlarına göre dağılımları Şekil 7’de verilmiştir.

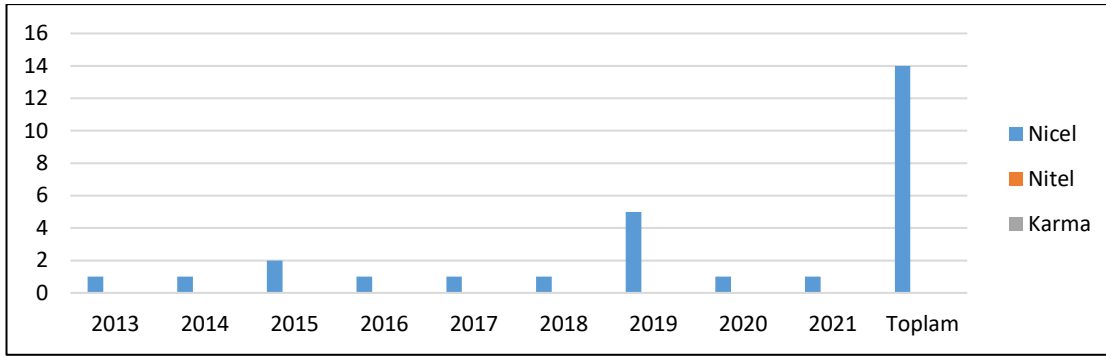

Şekil 7. Türkiye’de İlkokul Düzeyinde Öğretim Liderliği Konusunda Yazılmış Lisansüstü Tezlerin Danışman Unvanlarına Göre Dağılımı

Şekil 7’deki veriler incelendiğinde 2022 yılına kadar yayınlanan Türkiye’de ilkököl düzeyinde öğretim liderliğine ilişkin araştırmaya dahil edilen lisansüstü tezlerin %35,71 (f=5)’si Profesör Doktor, %14,28 (f=2) Doçent Doktor ve %50,00 (f=7)’si Doktor Öğretim Üyesi unvanında öğretim üyelerinin danışmanlık hizmeti verdiği anlaşılmaktadır. Yayınlanan tezlerin büyük çoğunluğuna Doktor Öğretim Üyesi unvanında bulunan öğretim üyelerinin danışmanlık yaptığı görülmektedir.

3.8. Tezlerin Kullanılan Araştırma Yöntemine Göre Dağılımı

Türkiye’de ilkököl düzeyinde öğretim liderliği konusunda yazılmış lisansüstü tezlerde tercih edilen araştırma yöntemlerinin yıllara göre dağılımları Şekil 8.’de ve tezlerin araştırma yöntemlerine göre dağılımları Tablo 3.’te verilmiştir.

Şekil 8. Türkiye’de İlkokul Düzeyinde Öğretim Liderliği Konusunda Yazılmış Lisansüstü Tezlerin Araştırma Yöntemlerinin Yıllara Göre Dağılımı

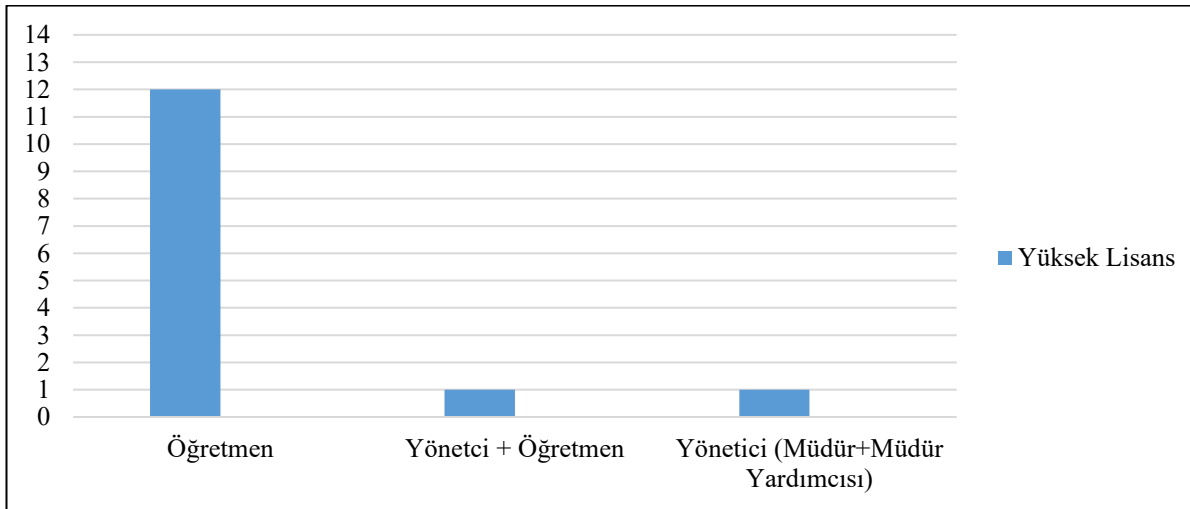
Tablo 3. Tezlerin Araştırma Yöntemlerine Göre Dağılımı

Desen	Frekans (f)	%
Nicel	14	100,00
Karma	0	0,00
Nitel	0	0,00
TOPLAM	14	100,0

Şekil 8.’deki ve Tablo 3.’deki veriler incelendiğinde Türkiye’de 2013-2021 yılları arası ilkokul düzeyinde öğretim liderliği konusunda yazılmış lisansüstü tezlerin %100,00 (f=14)’ünde nicel desenin kullanıldığı görülmektedir. İlgili tarihler arasında yazılan yüksek lisans tezlerinde nitel ve karma desenin hiç kullanılmadığı anlaşılmaktadır.

3.9. Tezlerin Çalışma Grubunun Türüne Göre Dağılımı

Türkiye’de ilkokul düzeyinde öğretim liderliği konusunda yazılmış lisansüstü tezlerde tercih edilen örneklem/çalışma grubu dağılımları Şekil 9’da ve Tablo 4’te verilmiştir.

Şekil 9. Türkiye’de İlkokul Düzeyinde Öğretim Liderliği Konusunda Yazılmış Lisansüstü Tezlerin Çalışılan Örneklem/Çalışma Grubu Türlerine Göre Dağılımı

Tablo 4. Tezlerde Çalışılan Örneklem/Çalışma Grubu Türleri

Örneklem/Çalışma Grubu	Frekans (f)	%
Öğretmen	12	85,71
Yönetici + Öğretmen	1	7,14
Yönetici	1	7,14
TOPLAM	14	100,0

Tablo 4. incelendiğinde, ilgili tezlerde örneklem/çalışma grubu olarak en çok öğretmenlerin %85,71’i (f=12) tercih edildiği, yönetici + öğretmenlerin %7,14’ü (f=1), Yöneticilerin %7,14’ü (f=1) tercih edildiği görülmektedir.

3.10. Tezlerin Çalışma Grubunun Büyüklüğüne Göre Dağılımı

Türkiye’de ilkokul düzeyinde öğretim liderliği konusunda yazılmış lisansüstü tezlerdeki örneklem/çalışma grubu büyüklüğüne göre dağılımları Tablo 5’te verilmiştir.

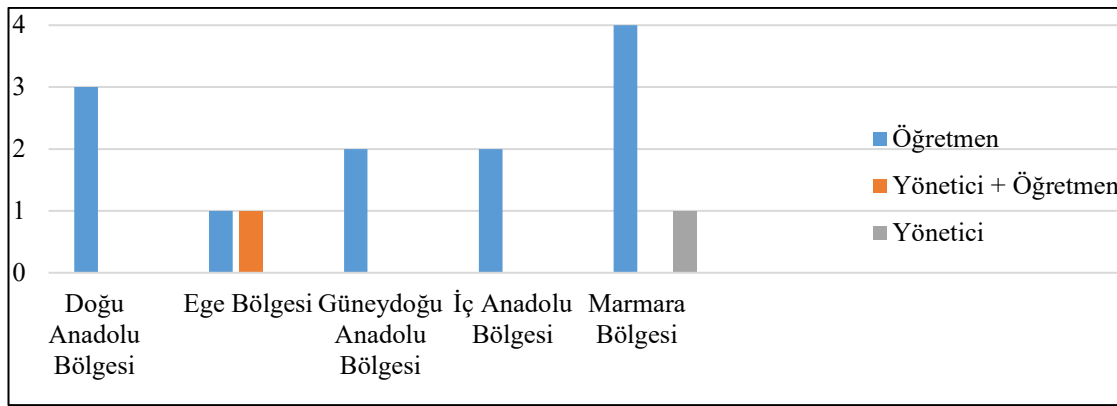
Tablo 5. Örneklem/Çalışma Grubu Büyüklüğüne Göre Lisansüstü Tezlerin Dağılımı

Örneklem/Çalışma Grubu Büyüklüğü	Frekans (f)	%
1 ile 100 arası	1	7,14
101 ile 200 arası	2	14,28
201 ile 300 arası	2	14,28
301 ile 400 arası	3	21,42
401 ile 500 arası	3	21,42
501 ve üstü	3	21,42
TOPLAM	14	100,0

Tablo 5 incelendiğinde Türkiye’de ilkökul düzeyinde öğretim liderliği konusunda yazılmış lisansüstü tezlerindeki örneklem/çalışma grubu büyüklüklerinin %7,14’ü (f=1) 1 ile 100 arasında, %14,28 (f=2)’i 101 ile 200 arasında, %14,28 (f=2)’i 201 ile 300 arasında, %21,42 (f=3)’si 301 ile 400 arasında, %21,42 (f=3)’si 401 ile 500 arasında ve %21,42 (f=3)’si 500 ve üstü örneklem veya çalışma grubu büyüklüğüne sahip olduğu görülmektedir. Buna göre tezlerin büyük bir kısmında 301 ve üzeri örneklem veya çalışma grubu büyüklüğüne sahip oldukları görülmektedir.

3.11. Tezlerin Verilerin Toplandığı Bölgeye Göre Dağılımı

Türkiye’de ilkökul düzeyinde öğretim liderliği konusunda yazılmış lisansüstü tezlerde yaygın olarak çalışma gruplarının bölgelere göre dağılımları Şekil 10’da verilmiştir.

Şekil 10. Türkiye’de İlkokul Düzeyinde Öğretim Liderliği Konusunda Yazılmış Lisansüstü Tezlerde Çalışma Gruplarının Bölgelere Göre Dağılımı

Şekil 10’daki veriler incelendiğinde Türkiye’de 2013-2021 yılları arası ilkökul düzeyinde öğretim liderliği konusunda yazılmış lisansüstü tezlerde çalışma grupları olarak grafikte verilen 5 bölgenin hepsinde öğretmen grupları ile çalışılmış olup, ayrıca Ege Bölgesinde öğretmen ve yönetici+öğretmen grupları ile Marmara Bölgesinde ise öğretmen ve Yönetici grupları ile çalışma yapıldığı görülmüştür. Öğretmen grubu ile en fazla çalışma Marmara Bölgesinde yapılmasına rağmen en az çalışma Ege Bölgesinde yapılmıştır. Ayrıca Karadeniz ve Akdeniz Bölgelerinde Türkiye’de ilkökul düzeyinde öğretim liderliği konusunda hiçbir çalışma yapılmadığı görülmüştür.

4. TARTIŞMA, SONUÇ VE ÖNERİLER

4.1. Tartışma ve Sonuç

Bu çalışmada Türkiye’de ilkökul düzeyinde öğretim liderliği konusunda yazılmış lisansüstü tezlerin çeşitli özellikleri açısından eğilimleri ortaya koyulmaya çalışılmıştır. Bu amaç doğrultusunda, belirlenen ölçütleri karşılayan ve araştırmada, Türkiye’de ilkökul düzeyinde öğretim liderliği ile ilgili 2013 ve 2021 yılları arası Türkiye’de yazılmış olan 14 tane erişimi serbest olan yüksek lisans tezi farklı değişkenlere göre incelenmiştir. Yöntem olarak doküman analizinin kullanıldığı bu araştırmada bulgular; yayınlandığı yılı, üniversitesi, enstitüsü, anabilim dalı, araştırmanın deseni, araştırmanın örneklem grubunun büyüklüğü ve türü, verilerin toplandığı bölge, araştırmacı ve danışmanın cinsiyeti ve unvanı ilgili başlıklar halinde şekiller ve tablolar ile sunulmuştur. Ayrıca bu bölümde, araştırmanın temel amacına yönelik cevap aranan araştırma sorularına ilişkin sonuçlar ortaya konulmuştur. Aynı zamanda ilgili literatür ve benzer çalışmalar bağlamında yorumlar yapılarak önerilerde bulunulmuştur. Daha önce öğretimsel liderlik alanında yazılmış tezlerin incelenmesi konusunda çalışma yapılmıştır. Akgün Dik (2005) tarafından yapılan bu çalışmada benzer sınıflamalar ve kategoriler kullanarak; tezleri yayınlandığı yıl, üniversitesi, enstitüsü, araştırma yöntemleri, örneklem büyüklükleri ve türü, örneklem seçim teknikleri, istatistiksel teknikleri, veri toplama tekniği ve araçları yönünden incelediği görülmüştür.

Araştırmanın temel amacı doğrultusunda ilk olarak, incelenen araştırmaların yıllara ve tez türüne göre dağılımının nasıl bir eğilim gösterdiği incelenmiştir. Polatcan ve Cansoy’a (2018) göre öğretim liderliği ile ilgili araştırmalar uluslararası düzeyde 1970’li yıllarda başlamasına rağmen ülkemizde 2000’li yıllardan itibaren başlamıştır.

Türkiye’de ilkökul düzeyinde öğretim liderliği düzeyinde yazılan tezler bakıldığında, incelenen araştırmaların tamamı 2013 yılı ve sonrasında yayımlanmış ve yıllar ilerledikçe yapılan çalışma sayısı 2015 ve 2019 yıllarında artış göstermesine rağmen sonraki yıllarda tekrar azalmıştır. Bununla birlikte ilkökul düzeyinde öğretim liderliği konusuyla ilgili Türkiye’de yazılan yüksek lisans tezlerinin en fazla 2019 yılında yazıldığı, bunda Milli Eğitim Bakanlığının 2018 yılında yayınlamış olduğu 2023 Eğitim Vizyonu hedeflerine öğretim lideri okul müdürleri ile ulaşılabilceği düşüncesinin öne çıkmasının önemli bir payı olduğu düşünülmektedir. Ayrıca, hazırlanan tezlerin tamamının yüksek lisans düzeyinde olduğu ve doktora düzeyinde hiç çalışma yapılmadığı tespit edilmiştir. Hallinger (2005) uluslararası düzeyde eğitim yönetimi alanında doktora programlarının artış göstermesi ile beraber öğretim liderliğinin de araştırmalara daha çok konu olduğunu belirtmesine karşın Türkiye’nin eğitim sistemi açısından bakıldığında, bu kadar önemli bir konu olan ilkökul düzeyinde öğretim liderliği ile ilgili 2013- 2021 yılları arasında 14 lisansüstü tezinden hiç doktora düzeyinde çalışma yapılmaması gereken önemin verilmediğini göstermektedir. Akademik çalışmalarda her ne kadar ilkökul düzeyinde öğretim liderliği ile ilgili konulara yer verilmişse de doktora düzeyinde bu konuların ele alınması, araştırmacılara, uygulayıcılara ve yöneticilere sunulacak öneriler bakımından önemlidir.

Mevcut araştırmada cevabı aranan diğer bir soru ise incelenen tezlerin enstitü, anabilim dalı ve üniversite dağılımlarının nasıl bir eğilim gösterdiğine ilişkindir. Türkiye’de ilkökul düzeyinde öğretim liderliği ile ilgili 2013- 2021 yılları arası en çok lisansüstü tezi yazılan üniversitelerin; Dokuz Eylül Üniversitesi, Gazi Üniversitesi, İstanbul Okan Üniversitesi, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Yıldız Teknik Üniversitesi ve Zirve Üniversitesinin olduğu, yazılan tezlerin enstitülere göre dağılımında ise; Eğitim Bilimleri Enstitüsü’nün en çok lisansüstü tezi yazılan enstitü olduğu görülmektedir. Türkiye’de ilkökul düzeyinde öğretim liderliği konusunun doktora tezi düzeyinde hiç ele alınmadığı görülmektedir. İlkokul düzeyinde öğretim liderliği konusunda yazılacak doktora tezleri ve sunulacak öneriler önem kazanmaktadır. Çünkü ülkemizde ilkökul düzeyinde öğretim liderliği konusunun daha spesifik ele alınarak alanla ilgili kalitenin daha da artırılması gerekmektedir. Ayrıca doktora tezi düzeyinde yapılacak her bir çalışma ve öneri okul müdürlerinin öğretim lideri olmaları için mesleki bilgi ve becerilerine katkı sağlayacaktır. Bir diğer bulguya göre ise Eğitim Bilimleri Anabilim Dalının en çok tez yazılan anabilim dalı olduğu sonucuna varılmıştır.

Bu araştırmanın bir başka araştırma sorusunda, incelenen tezlerin yöntem kısmına odaklanılmıştır. Bu doğrultuda, incelenen tezlerin araştırma modellerine/desenlerine, çalışma gruplarının türü, büyüklüğüne, verilerin toplandığı bölgeye göre nasıl dağılım gösterdiği incelenmiştir. İncelenen araştırmaların tamamının nicel bir yaklaşımla ele alınmış olması oldukça dikkat çekicidir. Tezlerdeki örneklem grubu büyüklüklerinin nicel desenin çalışmalarda fazla kullanılmasına bağlı olarak en çok kullanılan örneklem büyüklüklerinin 301 ve üstü kişi arasında olduğu sonucuna varılmıştır. Ayrıca, Türkiye’de ilkökul düzeyinde öğretim liderliği ile ilgili araştırmaların çalışma gruplarına ve örneklemelerine bakıldığında ise öğretmenlerle yapılan çalışmaların ön plana çıktığı görülmüştür. Öğretmen görüşlerine yer verilmiştir çünkü öğretim liderliği okul müdürünün sergilemesi gereken bir liderlik türü olduğu için incelenen tezlerde daha çok okul müdürlerinin öğretim liderliği davranışlarının öğretmen görüşlerine göre değerlendirilmesine yer verilmiştir.

Tezlerin en çok Türkiye’nin Marmara Bölgesinde yer alan üniversitelerde incelenmesi üzerinde durulması gereken önemli bir konudur. Bunun nedeni Marmara Bölgesinde bulunan resmi ve vakıf üniversite sayısının diğer bölgelerdeki üniversite sayısına göre fazla olmasından kaynaklandığı düşünülmektedir.

Bu araştırmanın son araştırma sorusu araştırmacı ve danışmanın cinsiyeti ve danışmanın unvanı hakkındaki dağılımların belirlenmesi yönündedir. Araştırmacıların cinsiyetine göre dağılımlarına bakıldığında 8 kadın, 6 erkek araştırmacı olduğu görülmektedir. Araştırmacıların cinsiyete göre dağılımları karşılaştırıldığında kadın araştırmacıların erkeklere oranla biraz daha fazla olduğu görülmektedir. Kadın araştırmacıların sayısının fazla olmasının yüksek lisans programlarında öğrenim gören öğrencilerinin cinsiyet dağılımı ile alakalı olduğu düşünülmektedir. Tez danışmanlarının cinsiyet dağılımına bakıldığında 11 erkek, 3 kadın tez danışmanı olduğu görülmektedir. Kadın ve erkek tez danışmanları arasındaki farkın önceki yıllarda lisansüstü eğitim yapma oranının erkeklerde daha yüksek olmasından kaynaklandığı düşünülmektedir.

Tez danışmanlarının unvanlarına göre dağılımına bakıldığında; tezlerin %35,71’inin Profesör Doktor, %14,28 ‘inin Doçent Doktor ve %50,00’sinin Doktor Öğretim Üyesi unvanında öğretim üyelerinin danışmanlık hizmeti verdiği sonucuna ulaşılmaktadır. Bulgulardan elde edilen sonuçlara göre en fazla Doktor Öğretim Üyesi unvanında bulunan öğretim üyelerinin tezler danışmanlık yaptığı görülmektedir.

4.2. Öneriler

Çalışmanın sonuçlarından hareketle şu öneriler sunulabilir:

- ✓ Türkiye’de ilkokul düzeyinde öğretim liderliği konulu hiç doktora çalışması yapılmadığı görülmektedir. Başarılı öğrencilerin yönlendirilerek alanın kalitesinin artırılması için doktora tezleri de yazmakla birlikte yüksek lisans tezlerinin sayısı artırılabilir.
- ✓ Türkiye’de ilkokul düzeyinde öğretim liderliği konulu yazılan tezlerde özel ilkokullardaki öğretmen ve yöneticilerin evren ve örnekleme daha fazla dahil edilmesi sağlanabilir.
- ✓ Öğrenci velilerinin de örneklem grubuna dahil edildiği çalışmalar yapılabilir.
- ✓ Akdeniz ve Karadeniz bölgelerinde bulunan üniversiteler bünyesinde de ilkokul düzeyinde öğretim liderliği konusunu ele alan lisansüstü tezler yazılmalıdır.
- ✓ Türkiye’de ilkokul düzeyinde öğretim liderliği konusunda yazılmış tezlerin hepsinde araştırma modeli olarak nicel yöntem kullanılmış olup, nicel ve nitel yöntemler beraber uygulanarak karma yöntemin kullanıldığı çalışmalar yapılabilir.
- ✓ Türkiye’de ilkokul düzeyinde öğretim liderliği konulu lisansüstü tez çalışmaları en çok Eğitim Bilimleri Enstitüsünde ve Eğitim Bilimleri Anabilim Dalında yapılmıştır. Diğer enstitülerde ve anabilim dallarında ilkokul düzeyinde öğretim liderliği konusunda yapılan tez sayıları artırılabilir.

KAYNAKÇA

1. Ada, Ş. & Küçükali, R. (2006). “Okul Müdürlerinin Eğitimsel Liderlik Davranışları (Erzurum İl Örneği)”, Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Dergisi, 13: 397-403.
2. Akgün, N. (2001). “İlköğretim Okulu Müdürlerinin Öğretimsel Liderliği”, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Bolu.
3. Aksoy, E. & Işık, H. (2008). “İlköğretim Okul Müdürlerinin Öğretim Liderliği Roller”, Sosyal Bilimler Dergisi, 8 (19): 235-249.
4. Aksoyalp, Y. (2010). “21. Yüzyılda Okul Yöneticisinin Niteliği: Öğretim Liderliği”, Sakarya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 20: 140-150.
5. Aydın, M. (2010). Eğitim Yönetimi, Hatiboğlu Yayınları, Ankara.
6. Başaran, İ. E. (1993). Eğitim yönetimi, Gül Yayınevi, Ankara.
7. Burnett, I. E. & Pankake, A. M. (1990). “The Effective Elementary School Principal Theoretical Bases. Research Findings And Practical Implications”, Paper Presented at The Annual Meeting of The Mid-South Educational Research Association (New Orleans, LA, November 14-16,1990 (ERIC NO: ED 333591).
8. Cuban, L. (1985). “Principaling: Images and Roles”, Peabody Journal of Education, 1 (63), 107-119
9. Çınar, İ. (2008). “İlköğretimin Önemi ve Öğretmen”, Eğitışim Dergisi, 20: 1-28.
10. Daşkın, S. (2019). “İlkokul Müdürlerinin Öğretimsel Liderlik Roller”, Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İzmir.
11. De Bevoise, W. (1984). “Synthesis of research on the principal as instructional leader”, Educational Leadership, 41(5): 14-20.
12. Gümüşeli, A.İ. (1996a). “İstanbul İlindeki İlköğretim Okulu Müdürlerinin Öğretim Liderliği Davranışları”, Yayınlanmamış Doçentlik Çalışması, Yıldız Teknik Üniversitesi, İstanbul.
13. Gümüşeli, A. İ. (1996b). “Öğretim Liderliği”, MPM Verimlilik Dergisi, 4: 1-20.
14. Gümüşeli, A. İ. (2001). “Çağdaş Okul Müdürlerinin Liderlik Alanları”, Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi, 28: 531-548.
15. Hallinger, P. (2005). “Instructional leadership and the school principal: A passing fancy that refuses to fade away”, Leadership and Policy in Schools, 4(1): 1-20.
16. Hallinger, P. & Murphy, J. (1985). “Assessing the instructional management behavior of principals”, The Elementary School Journal, 86(2): 217-247.
17. Harchar, R. L. & Hyle, A. E. (1996). “Colloborative power: A grounded theory of administrative instructional leadership in the elementary school”, Journal of Educational Administration, 34(3): 15-29.

18. Hoy, A.W. & Hoy, W.K. (2013). *Instructional Leadership: A Research-Based Guide to Learning İn Schools*, Boston, Pearson.
19. Kocabaş, İ. (2006). “Değişim Yönetimi, Okul Yönetimlerini Geliştirme Programı”, İlköğretim Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara.
20. Milli Eğitim Temel Kanunu, Kanun Numarası:1739, Kabul Tarihi:14/6/1973, Yayımlandığı R.Gazete : Tarih : 24/6/1973, Sayı : 14574, Yayımlandığı Düstur : Tertip : 5 Cilt : 12 Sayfa : 2342.
21. Oğuz, A. (2015). “İlkokul Müdürlerinin Öğretmen Algılarına Göre Vizyoner Liderlik Davranışı İle Öğretimsel Liderlik Davranışı Arasındaki İlişkinin İncelenmesi (Batman İli Örneği)”, Yüksek Lisans Tezi, Zirve Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Gaziantep.
22. Özdemir, S. (2000). *Eğitimde Örgütsel Yenileşme*, Pegem Yayıncılık, Ankara.
23. Özdemir, S. & Sezgin, F. (2002). “Etkili Okullar ve Öğretim Liderliği”, Kırgızistan Manas Sosyal Bilimler Dergisi, 2(3): 266-282.
24. Özden, Y. (2005). *Eğitimde Yeni Değerler Eğitimde Dönüşüm*, Pegem Yayıncılık, Ankara.
25. Polatcan, M. & Cansoy, R. (2018). “Türkiye’de Etkili Okul Araştırmaları: Ampirik Araştırmaların Analizi”, Sakarya University Journal of Education, 8(3): 8-24.
26. Sadioğlu, N. Ç.; Çatıkkaş, F. & Korkmaz, M. (2014). “İlkokul ve Ortaokul Yöneticilerinin Liderlik Roller ve Uygulamaları”, Akademik Bakış Dergisi, 42: 855-891.
27. Sağır, M. & Memişoğlu, S. P. (2013). “İlköğretim Okulu Yöneticilerinin Öğretimsel Liderlik Rollerinde Sorunla Karşılaşma Dereceleri ve Karşılaştıkları Sorunlar”, KSÜ Sosyal Bilimler Dergisi, 2 (10): 39-56.
28. Syfart, J.T. (1999). *The Principal-New Leadership For New Challenges*, New Jersey, Prentice Hall, Inc.
29. Şişman, M. (1996). “Etkili Okul Yönetimi, İlkokullarda Bir Araştırma”, Yayınlanmamış Araştırma Raporu, Eskişehir.
30. Şişman, M. (2007). “Okul Yönetimi ve Öğretim Liderliği”, Eğitime Bakış Dergisi, 8: 3-14.
31. Şişman, M. (2016). “Öğretim Liderliği Davranışları Ölçeği: Geçerlik, Güvenirlik Ve Norm Çalışması”, Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi, 22(3): 375-400.
32. Şişman, M. (2018). *Öğretim Liderliği*, Pegem Yayıncılık, Ankara.
33. Yorulmaz, T. (2018). “İlkokul Yöneticilerinin Öğretimsel Liderlik Algıları İle Zaman Kullanımları Arasındaki İlişki”, Yüksek Lisans Tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
34. Yörük, S. & Akalın Akdağ, G. (2010). “İlköğretim Okul Müdürlerinin Öğretimsel Liderlik Davranışlarının Etkililiği Ölçeğinin Geliştirilmesi”, Kuramsal Eğitimbilim, 3 (1): 66-92.

e-ISSN: 2630-6417

International Journal of Social,
Humanities and Administrative
Sciences (JOSHAS JOURNAL)

Vol: 8 Issue: 57
Year: 2022 October
Pp: 1377-1385

Arrival
06 August 2022
Published
25 October 2022

Article ID
64919
Article Serial Number
12

DOI NUMBER
<http://dx.doi.org/10.29228/JOSHAS.64919>

How to Cite This Article
Şen, T. & Azazi, H. (2022).
"Tekstil İhracatının Ekonomik
Büyüme Üzerindeki Etkisi:
Türkiye İçin Ampirik Bir
Araştırma", Journal of Social,
Humanities and Administrative
Sciences, 8(57):1377-1385

International Journal of Social, Humanities
and Administrative Sciences is licensed
under a Creative Commons Attribution-
NonCommercial 4.0 International License.
This journal is an open access, peer-
reviewed international journal.

Tekstil İhracatının Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkisi: Türkiye İçin Ampirik Bir Araştırma¹

The Impact of Textile Export on Economic Growth: An Empirical Research for Turkey

Tuğçe Şen Hasan Azazi

Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Çanakkale, Türkiye
Dr. Öğr. Üyesi., Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Biga İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, Çanakkale, Türkiye

ÖZET

Bu çalışmada tekstil ihracatındaki ekonomik faaliyetlerin etkilerinin 1980-2021 ve 2001-2021 dönemleri arasında Türkiye ekonomisi üzerinde ekonomik büyümeye katkı sağlayıp sağlamadığı araştırılmıştır. Yapılan çalışmada iki temel model kurulmuştur. Bunlardan ilki için bağımlı değişken ihracat olurken ikincisi için ise bağımlı değişken tekstil ihracatıdır. Oluşturulan modeller doğrultusunda tekstil ihracatının ekonomik büyüme üzerindeki etkisi Türkiye ekonomisi açısından ele alınmıştır. Araştırma yöntemi olarak Birim kök sınaması ve Granger nedensellik analizi kullanılmıştır. Çalışmada Türkiye ekonomisine yönelik oluşturulan modellerde, model 1 için 1980-2021, model 2 için ise tekstil ihracatına yönelik veri eksikliğinden dolayı 2001-2021 dönemi değerlendirilmiştir. Analiz kısmında ulaşılan sonuçlara göre belirlenen dönem bazında ilgili değişkenler arasında her iki model açısından iki yönlü bir nedensellik ilişkisi olduğu belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Türkiye, İhracat, Tekstil, Ekonomik Büyüme

ABSTRACT

In this study, the effects of economic activities in textile exports between 1980-2021 and Between the 2001-2021 periods, it was investigated whether it contributed to the economic growth on the Turkish economy. In the study, two basic models were established For the first of these models, the dependent variable is exports, while for the second, the dependent variable is textile exports. In line with the models created, the effect of textile exports on economic growth is discussed in terms of the Turkish economy. Unit root test and Granger causality analysis were used as research methods. In the study, the models produced for Turkey were evaluated according to the price of 1980-2021 for model 1 and 2001-2021 for model 2, since it is for textile products. According to the results obtained in the analysis part, it has been determined that there is a bidirectional causality relationship between the relevant variables on the basis of the determined period in terms of both models.

Keywords: Turkey, Export, Textile, Economic Growth

1. GİRİŞ

Dünya ekonomisinde başlayan ülkeler arasındaki ticari serbestleşme politikaları ile ticari ilişkilerde artışlar meydana gelmiştir. Bununla birlikte sınır algısı iktisadi olarak önemini yitirmektedir. Bu durum bazı görüşlere göre küreselleşme bazı görüşlere göre ise uluslararasılaşma olarak ifade edilmiştir. Dünya ticaretinde önemli yere sahip olan sektörlerden biri ise tekstil sektörüdür. Tekstil sektörünün ekonomi için önem arz ettiği ülkelerde istihdamın fazla olduğu sosyoekonomik yönü ağırlıklı olan bir sektör yapısına sahiptir.

Türkiye tekstil sektörünün ekonomik durumuna baktığımızda hem istihdam hem de ülke içine sokulan döviz bakımından ülke ekonomisi için önem arz etmektedir. Dünya ticaretinde artık rekabet gücü çok önemli bir yer tutmaktadır. Gelişen teknolojiyle ülkeler birbiri ile yarışır duruma gelmiştir. Rakip firmalar karşısında üstünlüğü sağlayabilmek için rekabette yön veren faktörleri üzerinde hâkim olmak gerekmektedir. Türkiye ekonomisi adını önemli taşıyan olan tekstil sektörü ise 2005 yılı itibarıyla kaldırılan kotalar karşısında rekabet üstünlüğüne sahip olduğu sektörleri korumak amacıyla rekabet gücüne önem vermiştir.

Bu çalışmada tekstil sektörünün Türkiye içindeki ticari durumu ve ülkeye sağladığı ekonomik katkılar araştırılmıştır. Çalışmanın ikinci bölümü kuramsal çerçeveden oluşmaktadır. Bu bölümde dış ticaret, ithalat ve ihracat kavramları, dış ticaret teorileri, yeni dış ticaret teorileri, ekonomik büyüme modelleri ve faktörleri de incelenmiştir. Ayrıca bu bölümde dünyada ve Türkiye’de tekstil ticaretinin durumu da ayrıntılı olarak ele alınmıştır. Çalışmanın üçüncü bölümünde ise tekstil ihracatının ekonomik büyüme üzerinde etkisi araştırılmıştır. Tekstil, ihracat ve ekonomik büyüme kavramları ele alınmış, zaman serisi analizi kullanılmıştır. Kullanılan zaman serisi analizinde nedensellik incelemesi yapılmıştır. Birim kök sınaması ve Granger Nedensellik Analizi yapılmıştır.

¹ Bu çalışma Tuğçe ŞEN ’nin Dr. Öğr.Üyesi Hasan AZAZİ danışmanlığında hazırlamış olduğu (2022); ‘Tekstil İhracatının Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkisi: Türkiye İçin Ampirik Bir Araştırma’ başlıklı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

2. LİTERATÜR TARAMASI

Literatürde tekstil ihracatının ekonomik büyüme üzerindeki etkisine yönelik çalışmaların kısıtlı olduğu görülmektedir. Tekstil ihracatı ve ekonomik büyüme kavramları ayrıca incelenmiştir. Bu çalışmada ise iki kavram birlikte geliştirilerek literatüre yeni bir çalışma sunulmuştur.

Görgülü (2006) Türk tekstil sektörünün hazır giyimde markalaşmasının ihracat üzerindeki etkileri araştırılmıştır. Araştırmada tekstil sektörünü de markalaşma durumunun zorluğuna değinilmiştir. Üretim odaklı bu sektörün direk pazarlama odaklı çalışması zordur. Bu sürecin başlamasına yönelik etken, işletmelerin devlet ve sivil toplum kuruluşlarıyla yapacakları iş birlikleridir. KOBİ seviyesindeki işletmelerin markalaşmaya yönelik çalışmaları yapmaları zordur. Sektörün ise en önemli ihtiyacı ise Türkiye üretim süresini doldurmak ve üretimin katma değerle satılmasına bakılmaktadır.

Gemci (2007) Türk tekstil sektörünün cumhuriyet dönemi ile kat ettiği yol konu alınmıştır. Tekstil sektörünün kurulduğu yıl itibariyle istihdam gücü, döviz girdileri ve ekonomik büyümeye katkı sağlamıştır.

Eraslan vd. (2008) Türk tekstil ve hazır giyim rekabet gücü Porter elmas modeli kullanılarak analiz edilmiştir. Tekstil terimi kumaş ve iplik dışında halı, otomotiv vb. birçok alanda da kullanılmaktadır. Tekstil sektörü Türkiye'nin lider sektörleri arasında yer almaktadır. Sanayi sektörünün dünya çapında devamlılığı için rekabet gücü, maliyet kalite ve çeşitliliğe sahip olmalıdır. Niş ürünlerle büyümenin hedeflenmesi gerektiği belirtilmiştir.

Eksi (2010) Tekstil sektörünün krizden etkilenme düzeylerini araştırılmıştır. Kobi ya da büyük ölçekli firmaların birbirine kıyasla likiditeyi yüksek tuttıkları diğerine göre daha çok borçlandıklarını yabancı kaynaklarda kısa vadeli kaynak kullanıcılarını sermaye artışı arttırdıklarını ve satışları peşin ödedikleri görülmektedir.

Bağcı (2013) Türkiye tekstil sektörü için ihracatın ithalata bağımlılığını tanımlayıcı istatistik yöntemleriyle değerlendirilmiştir. Türkiye'nin tespit edilen sorunlara çözüm bulunduğu taktirde dışa bağımlılığın azalacağı belirtilmiştir. Türk tekstil sektörünün girdi bakımından dışa bağımlılığı sonucuna ulaşmıştır.

Saraç (2013) Çalışmada, ihracat ve ithalat değişkenlerinin ekonomik büyüme ile ilişkilerini doğrusal olmayan ekonometrik yöntem ile ele almış ve ekonomi içindeki dönemlerde daralma, genişleme dönemleri söz konusu olduğunda ihracat ve ithalat değişkenlerinin bahsi geçen dönemlerde ekonomik büyümeyi olumlu şekilde etkilediği belirlenmiştir.

Şişman ve Bağcı (2014) 1980'li yıllarda Türkiye ekonomisi için en önemli sorunlardan biri dış ticaret açığı olmuştur. İthalat bağımlılığından kaynaklı olarak ekonomik büyüme hızının artmasıyla dış ticaret açıklarında büyümektedir. Bu çalışmada Türk tekstil ve hazır giyim sektörünün ithalat bağımlılığı üzerinde durulmuştur.

Şahin (2016) Türk tekstil sektörünün Çin tekstil sektörü üzerindeki rekabet gücünü incelemiştir. Tekstil ve hazır giyim sektörü istihdam ortaya koyduğu katma değer ve ihracattaki payıyla vazgeçilmez sektör konumuna ulaşmaktadır. Türkiye'de tekstil sektörünün rekabet gücünün sağlanması için sektörel rekabet gücünün sağlanması için sektörel maliyetlerinin azalması gerektiğine değinmiştir.

Çöp (2016) Karşılaştırmalı üstünlükler yöntemi ile Türk tekstil sektörünün uluslararası gücü üzerinde bir çalışma yapmıştır. 2006 ve 2015 seneleri arasındaki GTİP 50-59 altındaki grupların GTİP 57. dışındaki grupların tekstil alt sektörleri için rekabetin varlığı araştırılmış ve rekabet gücünün yetersiz olduğu sonucuna varılmıştır.

Bahçeci (2018) Dış ticaretin kolaylaştırılmasında Türkiye'nin görünümü üzerine bir çalışma yapmıştır. Küreselleşmeyle artış gösteren dış ticaret bu durumda farklı kolaylaştırma çalışmaları yapılması gerektiğine vurgu yapılmıştır. Bu durum ile dış ticaretin daha kolay bir şekilde icra edilebilmesini ele alan konular incelenmiştir. Türkiye'de dış ticaret gerçekleşirken karşılaşılabilecek bir dizi problemin çözülebilmesi adına bir dizi öneriler verilmiştir.

İzgi (2018) Çalışmada ihracat, ithalat ve ekonomik büyüme faktörleri arasındaki ilişki sıkça ele alınmış bir konudur. Bu çalışmada ise Türkiye'nin 1992-2016 seneleri arasında ithalat, ihracat ve ekonomik büyüme değişkenlerinin büyüme oranları alınarak nedensellik ve eşbütünleşme ilişkisi incelenmiştir. Araştırma bulguları ise ihracata dayalı büyüme hipotezini desteklemektedir. Uzun dönem birim kök testleri I (1) sürecindeki seriler, Johansen eşbütünleşme testine göre değerlendirilmiştir. En az bir eş bütünleşik ilişkinin mevcut olduğu belirlenmiştir.

Doğanay (2020) Türkiye'nin ekonomik büyümeyle bölgesel ihracat arasında bir ilişkinin var olup olmadığı araştırılmıştır. Çalışman bulguları, Türkiye -Avrupa ülkelerine yapılan ihracatı ve ekonomik büyümesi ilişkisinde çift yönlü bir nedenselliği ulaşılmıştır. Bunun dışında ise Afrika ülkeleriyle yapılan ihracat Türkiye'nin ekonomik büyüme ile arasında tek yönlü nedensellik mevcuttur. Bunun yanında Asya ve Ortadoğu ülkelere yapılan ihracata doğru tek yönlü nedensellik elde edilmiştir.

Atasayar (2021) Ekonomik büyüme faktörleri ülkelerin gelişmişlik seviyesini ve ekonomik yapılarındaki farklılıkları göstermektedir. Çalışmada yirmi dokuz gelişmiş ve on geliştirmekte olan ülkenin, sermaye birikimi, sağlık harcamaları ve ekonomik büyüme arasındaki nedenselliğe bakılmış 1999-2018 dönemi Dumitrescu ve Hurlin (2012) panel nedensellik yöntemi ile değerlendirilmiştir.

Orkunoğlu Şahin, Işıl Fulya (2022) Günümüzde birçok gelişmiş ülke arasında dış ticaret hareketlilik kazanmıştır. 1980-2021 yılları Türkiye dış ticaret hacminin gelişimi, ithalatın ihracatı karşılama durumu, Türkiye’de 1980-2021 döneminde ithalat ve ihracatın sektörel mal gruplarına ve ülkelere göre dağılımının gelişimi incelenmiştir.

3. MATERYAL VE YÖNTEM

3.1. Araştırmanın Kapsamı ve Kısıtları

Yapılan çalışmada değişkenler arasındaki ilişkiyi analiz ile açıklamak için temelde iki model kurulmuştur. Bunların ilkinde bağımlı değişken ihracat olurken; bir diğer modelde tekstil ihracatı bağımsız değişken olmuştur. Tekstil değişkeninin logaritmik değerleri kullanılmıştır. Çalışmanın amacına yönelik oluşturulan ekonometrik modeller aşağıda belirtildiği gibidir:

Model 1: İhracat = $\beta_0 + \beta_1 \text{Büyüme} + ut$

Model 2: Tekstil = $\beta_0 + \beta_1 \text{Büyüme} + ut$

Büyüme: Kişi Başına Düşen Gelirdeki Büyüme Oranı

İhracat: İhracatın Milli Gelire Oranı

Tekstil: Tekstil ve Hammaddeleri İhracat Değerleri

Oluşturulan modeller doğrultusunda tekstil ihracatının ekonomik büyüme üzerindeki etkisi Türkiye ekonomisi açısından ele alınmıştır. Çalışmada Türkiye ekonomisine yönelik oluşturulan modellerde, model 1 için 1980-2021, model 2 için ise tekstil ihracatına yönelik veri eksikliğinden dolayı 2001-2021 dönemi değerlendirilmiştir. Kullanılan veriler Dünya Bankası ve TÜİK veri tabanlarından elde edilmiştir. Ekonometrik metodoloji kısmından sonra ilk olarak verilere ait tanımlayıcı istatistik değerler paylaşılmıştır.

3.2. Araştırmanın Yöntemi

3.2.1. Birim Kök Sınaması

Yapılan zaman serisi analizlerinde değişkenlerin durağan olması gerektiğinden ilgili değişkenlerin düzey değerlerinde durağan çıkmadığından, seriler durağan forma sokulabilmek için fark alma işlemleri uygulanmıştır. Durağan olmayan değişkenler sahte regresyon sorununa neden olabileceğinden ilk olarak durağanlık sınavasında serilere birim kök testi uygulanmaktadır. Dolayısıyla bu analizde Augmented Dickey-Fuller (ADF) ve Phillips-Perron birim kök testi uygulanmıştır. Durağanlık sınavası yapılması ile beraber modelde yer alan değişkenlerin ilişkisini anlamaya yönelik Granger Nedensellik testi uygulanmış ve sonuçlar paylaşılmıştır.

Durağanlık yakalandığında değişkenler sabit ortalama ve varyansa sabit sahip olmalarından dolayı herhangi bir şokun etkisi geçici özellik göstermektedir. Durağanlık yakalanmadığında ise serilerde değişim gösteren varyans sorunu gözlenmekte ve geçmişe ait bir şokun etkisi daha kalıcı bir duruma dönüşebilmektedir. Özetle durağan özellik göstermeyen seriler arasında ilişki sahte regresyona neden olabilir. Durağanlık için fark alma işlemine başvurulmaktadır. Fark alma işlemi sonucunda değişkenin kaçınıcı dereceden farkı alındıysa o dereceden duran hale dönüşür. (Tarı, 2002: 373-375) çalışmasında; söz konusu durağanlık testine istinaden Genişletilmiş Dickey-Fuller (ADF), Phillips-Perron (PP) birim kök testlerini kullanmıştır.

Dickey ve Fuller tarafından ortaya çıkarılan ADF testinde zaman serisi değişkenlerinin otoregresif (AR) süreçle ifade edilip edilmeyeceğine bakılmaktadır. Seriyeye yönelik t dönemdeki değeri ile t-1 dönemdeki değeri arasında bir regresyon modeli kurularak birinci dereceden otoregresif model oluşturulmaktadır. PP birim kök testinde ise yine ADF birim kök testindeki model kullanılmaktadır (Aytaç 2017: 217).

ADF testinde p-inci dereceden bir otoregresif süreç aşağıda gösterildiği şekliyle (4.1) nolu denklemde verilmiştir.

$$Y_t = \Phi_1 Y_{t-1} + \Phi_2 Y_{t-2} + \Phi_3 Y_{t-3} + \dots + \Phi_p Y_{t-p} + z_t \quad (4.1)$$

Yukarıda (4.1) nolu gösterimde birinci dereceden bir otoregresif süreç modelinde hata terimi (z_t) serisel korelasyonlu olduğu verisi vardır. Söz konusu serisel korelasyonu yok etmek adına modele değişkenin gecikmeli değerlerini yahut hata terimine konu olan değerler ilave edilmelidir. Burada Δ simgesi fark sürecine yönelik fark alma işlemi ifade etmektedir. δ_i terimi ise fark işleminde Φ ’ların genel fonksiyonlarını göstermektedir.

$$\Delta Y_t = \delta Y_{t-1} + \delta_1 \Delta Y_{t-1} + \delta_2 \Delta Y_{t-2} + \dots + \delta_p \Delta Y_{t-p} + \epsilon_t \quad (4.2)$$

(4.2) nolu denkleme bakıldığında Dickey-Fuller sürecinden Genişletilmiş Dickey- Fuller (ADF) sürecine geçildiği görülmektedir. Bu yeni süreçte denklemler aşağıda yer verildiği gibi belirlenmektedir (Sevüktekin ve Nargeleçekenler, 2010: 323);

$$\Delta Y_t = \delta Y_{t-1} + \sum P \delta_i \Delta Y_{t-j} + \epsilon_t \quad (4.3)$$

$$\Delta Y_t = \mu + \delta Y_{t-1} + \sum P \delta_i \Delta Y_{t-j} + \epsilon_t \quad (4.4)$$

$$\Delta Y_t = \mu + \beta t + \delta Y_{t-1} + \sum P \delta_i \Delta Y_{t-j} + \epsilon_t \quad (4.5)$$

ADF sürecindeki denklemler belirlendikten sonra hipotezler de aşağıda gösterilmektedir. Hipotezlere göre H0 hipotezi red edildiğinde ya da alternatif hipotez kabul olduğunda serinin durağan özellik gösterdiği ortaya çıkmaktadır. Ayrıca durağanlık testinde hatalar arasındaki otokorelasyon problemi kaldırmak için gecikme uzunlukları devreye girerek çeşitli kriterler dikkate alınmaktadır. Söz konusu bu kriterler Akaike Bilgi Kriteri, Schwarz Bilgi Kriteri, Hannan-Quinn Kriteri, Modified Akaike, Modified Schwarz ve Modified Hannan-Quinn kriterleri olmak üzere çeşitlilik fazladır (Güvenek ve diğerleri, 2010: 7; Özsoy, 2007: 158-159).

H0: $\delta = 0$ (Seride durağanlık yok) H1: $\delta < 0$ (Seri durağandır)

Varılan çıkarıma göre ADF birim sürecinde model yapısı ve uygun gecikme uzunluğuna doğrultusunda hangi bilginin dikkate alınarak hareket edileceği önce belirlenecek ve sonra yukarıdaki kurulan hipotezlere göre durağanlık araştırılıp süreç tamamlanacaktır. Bu süreç içinde birim kök testinin uygulanacağı model sabitsiz ve trendsiz, sabitli ve trendsiz, sabitli ve trendli olmak üzere sırasıyla (4.3), (4.4) ve (4.5) nolu denklemler kullanılmaktadır.

Süreçte denklemlerdeki Y_t , t döneminde kullanılan zamanı, μ sabit terimi, βt zaman trendini, ϵ_t hata terimini ve p de gecikme uzunluğunu göstermektedir. ADF testi ile $t\delta$ değeri yeteri kadar negatif bir sonuca ulaşırsa sıfır hipotezi red edilerek değişkenin durağan olduğu sonucunu doğurur (Sevüktekin ve Nargeleçekenler, 2010: 323). Çalışmanın içerisinde ikinci olarak durağanlık sınavında Phillips-Perron birim kök testi dikkate alınmıştır.

Phillips-Perron testinde ADF sürecine ek olarak hata terimlerinin birbiri ile aralarında korelasyon olmadığı varsayımı genişletilerek farklı denklemler ile aşağıdaki gibi yeni bir süreç tekrarlanmaktadır (Ümit, 2007: 163);

$$y_t = \alpha_0 + \alpha_1 y_{t-1} + \epsilon_t \quad (4.6)$$

$$y_t = \alpha^* + \alpha^* y + \alpha^* (t-T/2) + \epsilon_t \quad (4.7)$$

Bu denklemlerde yer alan T ifadesi gözlem sayısını ifade etmekle beraber, yer alan bir diğer ifade alan ϵ_t ifadesi ise hata terimini ifade etmektedir. Hata terimleri arasında serisel korelasyonun olmadığını belirten ifade ise hata ϵ_t teriminin ortalamasının sıfıra eşit olmasını gerektirmektedir.

Birim kök araştırmasında PP testi, ADF testinden farklı olarak yapısal değişimleri de dikkate alarak çıkarım yapılmaktadır. Diğer bir ifadeyle PP testi ADF sürecini farklılaştırarak tekrarlamaktadır. PP sürecine ilişkin testte hipotezler aşağıdaki gibi gösterilmektedir (Perron, 1989: 1363-1365);

Sıfır Hipotezine yönelik:

$$y_t = \mu + dD(TB)t + y_{t-1} + \epsilon_t \quad (4.8)$$

$$y_t = \mu + y_{t-1} + (\mu_2 - \mu_1)DU + \epsilon_t \quad (4.9)$$

$$y_t = \mu + y_{t-1} + dD(TB)t + (\mu_2 - \mu_1)DU + \epsilon_t \quad (4.10)$$

Alternatif Hipoteze yönelik:

$$y_t = \mu + \beta_1 t + (\mu_2 - \mu_1)DU + \epsilon_t$$

$$y_t = \mu + \beta_1 t + (\beta_2 - \beta_1)DT^* + \epsilon_t$$

$$y_t = \mu + \beta_1 t + (\mu_2 - \mu_1)DU + (\beta_2 - \beta_1)DT + \epsilon_t$$

Burada $t > TB$ ise $DT^* = t - TB$ ve $DT = t$ olur.

Yukarıdaki denklemlere yönelik $t = TB + 1$ ise $D(TB)t = 1$ iken, $t > TB$ ise $DU = 1$ olacak ve birim kökün var olduğunu gösteren sıfır hipotezi kabul, alternatif hipotez ise red alması olacaktır. Verilere göre (4.8) şeklinde numaralandırılan denklem; serinin düzeyinde dışsal bir kırılmayı vermektedir. (4.9) ile ifade edilen denklem büyüme oranındaki dışsal değişimleri vermektedir. (4.10) şeklinde numaralandırılan denklemde ise serinin düzeyindeki kırılmayı yanı sıra büyüme oranında görülen dışsal değişiklik göstermektedir. Bunlara ek biçimde; TB olarak

belirtilmiş olan şekil örnek verilmesi bağlamında trend fonksiyonda oluşan parametrelerdeki değişimi göstermektedir.

Ayrıca DU ve DT ifadeleri yer alan kukla değişkenleri olarak gösterilmektedir. $(\mu_2 - \mu_1)$ şeklinde gösterilmiş olan katsayı da trend fonksiyonun yer alan sabitteki değişimini, $(\beta_2 - \beta_1)$ şeklinde gösterilmiş olan katsayısı da trend fonksiyonunun eğiminde yer alan değişimi gösteren değerler bütünü şeklinde gösterilmektedir (Karanfil ve Kılıç, 2015: 8-9; Aytaç 2017: 217).

PP testinde durağanlığa yönelik yapısal bağlamda farklılıkları ele alan genişletilmiş ADF modelleri aşağıda (11), (12) ve (13) şeklinde numaralandırılmış denklemlerde gösterilmektedir.

$$\Delta Y_t = \alpha + \beta_1 + \theta D(TB)t + \delta DU_t + (\rho - 1)Y_{t-1} + \sum_k \rho_i \Delta Y_{t-i} + \epsilon_t \quad (4.11)$$

$$\Delta Y_t = \alpha + \beta_1 + \delta DU_t + \gamma DT_t + (\rho - 1)Y_{t-1} + \sum_k \rho_i \Delta Y_{t-i} + \epsilon_t \quad (4.12)$$

$$\Delta Y_t = \alpha + \beta_1 + \theta D(TB)t + \delta DU_t + \gamma DT_t + (\rho - 1)Y_{t-1} + \sum_k \rho_i \Delta Y_{t-i} + \epsilon_t \quad (4.13)$$

Bu test için durağanlık $\alpha_1 = 1$ istatistiği Peron'un t kritik değeri ile karşılaştırma yapılarak çıkarım elde edilmektedir. Burada $tai(\gamma)$ değeri hesaplanan değeri vermektedir. Bu istatistikler $\gamma = TB/T$ şeklinde kırılma noktasına göz önünde bulundurularak belirlenmektedir. Burada T ifadesi gözlem sayısını, TB ifadesi kırılma yılını, γ ifadesi de kırılma noktasının konumu ifade etmektedir. Buna istinaden $tai(\gamma) < K_a(\gamma)$ gerçekleştiğinde; sıfır hipotezi red edilir, başka bir deyişle alternatif hipotez kabul edilir. Sonuç olarak seri birim kök içermiyor ve durağan konuma sahip olmaktadır.

Özetle şu şekilde ifade edilebilir hesaplanmış değer, kritik değerden küçük olduğunda hipotezler göz önünde bulundurulduğunda birim kök varlığını gösteren hipotez red olacaktır (Karanfil ve Kılıç, 2015: 8-9; Ümit, 2007: 166).

3.2.2. Granger Nedensellik Analizi

Mevcut değişkenler arasındaki yer alan nedensellik ilişkisinin açıklanabilmesi adına Granger nedensellik testi uygulanacaktır. Bu test değişkenlerin birbiri ile karşılıklı ilişki içerisinde olma ihtimali olan içsellik yahut dışsallık ilişkilerinden yola çıkmaktadır. Nedensellik analizi değişkenler arasında mevcut olan ilişkinin nedenselliğe doğru yapılan bir analizdir türüdür. Bu analiz için ilk önce gecikme uzunluğunun tespit edilmesi elzemdir. Gecikme uzunluğunun tespitinden daha sonra ise mevcut analizde neden-sonuç bağlamında ilişki; örneğin X ile ifade edilen değişkeninin kendi içinde geçmişte aldığı değerleriyle beraber bir diğer değişkenlere bağlı olarak regresyonuna Y'nin geçmiş ya da gecikmeli olarak değerleri eklendiğinde X ile ifade edilen değişkeninin kestirimi anlamlı bir değer almış ise Y ile ifade edilen değişkeni X'in nedeni olarak çıkarım yapılır. Başka bir ifadeyle X değişkenine açıklayan bilgilerin modele dahil edilmesi Y değişkeninin tahminine katkı sağlıyorsa analize bağlamında X ile ifade edilen değişkeni Y ile ifade edilen değişkeninin nedeni olarak açıklanmaktadır. Buna benzer biçimde mevcut nedensellik yönü X ile ifade edilen değişkeninden Y ile ifade edilen değişkenine ya da her iki değişken için de birbirinin karşılıklı nedeni çıkma ihtimalinde mevcuttur (Torun ve Karanfil, 2016: 479; Aytaç 2017: 218).

Söz konusu Granger nedensellik analizi için temel olarak hipotezler aşağıda yer aldığı gibi verilmektedir.

$$m \text{ j}=1 \text{ } \delta_j = 0 \quad (4.14)$$

Hipotezlerden yapılan çıkarıma göre $Y_{t-1} \dots Y_{t-m}$ gecikmeli değişkenlerin ilişkide yer bulamadığı ifade edilmektedir. Yani Y ile ifade edilen değişkenden X ile ifade edilen değişken yönüne doğru Granger nedenselliğinin olmadığı görülmektedir. Ayrıca F istatistiğine bağlamında da sınanan hipotez göz önünde bulundurulduğuna göre; değişkenlerin yerinde değişkenlik olabilmektedir. Ek olarak mevcut nedenselliğin yönü her bir değişken içinde iki yönlü de çıkabilmektedir.

Hesaba konu olan F istatistiği formülü alt tarafta gösterildiği gibi oluşturulmaktadır.

$$F = ((RSSR - RSSUR) / m) / (RSSUR / (n - k)) \quad (4.15)$$

F istatistiğine yönelik (4.15) nolu denklemde RSSR kısıtlanmış olan modelin hata kareler toplamını, RSSUR de kısıtlanmamış olan modelin hata kareler toplamına işaret etmektedir. Buna ek olarak; denklemde m kısıt sayısını, n modelde yer alan gözlem sayısını dolayısıyla k parametre sayısını açıklamaktadır. Nihayetinde hesaplanmış olan F değeri ile F tablo değeri karşılaştırılması yapılır ve Granger nedenselliğinin olup olmadığına bakılır. Burada her iki farklı değişken de birbiri ile nedensellik ilişkisi içerisindeyse iki yönlü nedensellik mevcuttur denilebilmektedir. Hesaba konu olan F istatistiğince hipotezler hemen alt tarafta verildiği biçimde düzenlenmektedir (Eşiyok, 2001: 28; Ümit, 2007: 174).

Fhes < Ftab ise H_0 : Nedensellik yok (Y'den X'e doğru Granger nedenselliği yok) Fhes > Ftab ise H_1 : Nedensellik var (Y'den X'e doğru Granger nedenselliği var)

4. BULGULAR

4.1. Tanımlayıcı Değerler

Bu bölümde ilk olarak tanımlayıcı istatistikler verilmiş olup sonrasında da çalışmada yer alan değişkenlerin birim kök testi süreci ile nedensellik analizi sonuçlarına yer verilerek bir değerlendirme sağlanmıştır.

Tablo 1: Kullanılan değişkenler için tanımlayıcı istatistikler (model 1)

İstatistikler	Büyüme	İhracat
Ortalama	2.90	26.18
Medyan	3.55	26.32
Maksimum	10.10	26.72
Minimum	-7.10	25.43
Jargue-Bera olasılık	0.18	0.94
Gözlem sayısı	42	42

Tablo 1 ve Tablo 2’de hem model 1 hem de model 2 adına; çalışmada kullanılmış olan değişkenleri temsilen tanımlayıcı olan istatistiklerden ortalama, medyan, maksimum, minimum, Jargue-Bera olasılık değerlerinin yanı sıra gözlem sayılarına ait açıklayıcılar verilmiştir. Bu değerlere bakıldığında ilk çalışma grubumuzun gözlem sayısı 42 iken ikinci çalışma grubumuzun gözlem sayısı 21’dir.

Tablo 2: Kullanılan değişkenler için tanımlayıcı istatistikler (model 2)

İstatistikler	Büyüme	İhracat
Ortalama	3.51	13.17
Medyan	4.30	13.34
Maksimum	10.10	13.34
Minimum	-7.10	12.21
Jargue-Bera olasılık	0.29	0.05
Gözlem sayısı	21	21

Ekonometrik uygulama kısmında nedensellik analizine değinilmiş olup; bu analize geçmeden önce seriler ile ilgili durağanlıkları konusunda elde edilen birim kök testi sonuçları açıklanmıştır.

4.2. Durağanlık Sınaması Sonuçları

Durağanlık sınavasında model 1 ve model 2 için değerlendirme sonuçları tablo 3 ile tablo 4’te her iki birim kök testi içinde gösterilmektedir.

Tablo: 3 ADF birim kök testi sonuçları (model 1)

Değişkenler	Sabitli		Sabitli ve trendli	
	t-İstatistik	Kritik değer	t-İstatistik	Kritik değer
Büyüme*	-6.84	-3.60	-6.83	-4.19
İhracat*	-1.64	-3.60	-3.75	-4.19
Fİhracat*	-8.87	-3.60	-6.74	-4.19

* Kritik değerler sırasıyla % 1 anlamlılık düzeyini vermektedir.

F fark işlemcisini göstermektedir.

Tablo 3’ te yer alan ADF birim kök testi sonuçları verilmektedir. Burada değişkenlerden ihracat serisinin seviyede birim köklü olduğu birinci farkı alındığında durağanlaştığı belirlenmiştir. Büyüme değişkeni ise sevide durağan bulunmuştur. Modelde her iki değişken içinde %1 anlamlılık düzeyi dikkate alınarak sabitli, sabitli ve trendli modeller değerlendirilmiştir. Özetle ADF durağanlık sınavasında değişkenlerden ihracat serisinin birinci dereceden entegre olduğu, büyüme serisinin ise seviyede durağan olduğu görülmüştür.

Tablo: 4 ADF birim kök testi sonuçları (model 1)

Değişkenler	Sabitli		Sabitli ve trendli	
	t-İstatistik	Kritik değer	t-İstatistik	Kritik değer
Büyüme*	-7.36	-3.60	8.05	-4.19
İhracat*	-1.64	-3.60	-3.75	-4.19
Fİhracat*	-7.44	-3.60	-7.23	-4.19

*Kritik değerler sırasıyla % 1 anlamlılık düzeyini vermektedir.

F fark işlemcisini göstermektedir.

Tablo 4’te durağanlık sınavası için PP birim kök testi sonuçları verilmektedir. Burada değişkenlerden ihracat serisinin ADF sınavında olduğu gibi seviyede birim köklü olduğu birinci farkı alındığında durağanlaştığı belirlenmiştir. Büyüme değişkeni ise aynı şekilde sevide durağan bulunmuştur. Modelde her iki değişken içinde %1 anlamlılık düzeyi dikkate alınarak sabitli, sabitli ve trendli modeller değerlendirilmiştir.

Özetle PP durağanlık sınavasında değişkenlerden ihracat serisinin birinci dereceden entegre olduğu, büyüme serisinin ise seviyede durağan olduğu sonucuna varılmıştır.

Tablo: 5 ADF birim kök testi sonuçları (model 2)

Değişkenler	Sabitli		Sabitli ve trendli	
	t-İstatistik	Kritik değer	t-İstatistik	Kritik değer
Büyüme*	-4.35	-3.80	-4.29	-4.49
FBüyüme	-5.23	-3.83	-4.86	-4.53
Tekstil*	-2.09	-3.85	-4.61	-4.53
FTekstil*	-4.96	-3.85	-4.65	-4.57

*, Kritik değerler sırasıyla % 1 anlamlılık düzeyini vermektedir.

F fark işlemcisini göstermektedir.

Tablo 5'te model 2 için ADF birim kök testi sonuçları verilmektedir. Burada değişkenlerden tekstil serisinin seviyede sabitli terime göre birim köklü olduğu birinci farkı alındığında durağanlaştığı belirlenmiştir. Tekstil serisinin seviyede sabitli ve trendli terime göre ise sevide durağan bulunmuştur. Büyüme değişkenine bakıldığında ise seviyede sabitli terime göre durağan iken seviyede sabitli ve trendli terime göre ise birim köklü olduğu görülmektedir. Modelde her iki değişken içinde %1 anlamlılık düzeyi dikkate alınarak sabitli, sabitli ve trendli modeller değerlendirilmiştir.

Tablo: 6 PP birim kök testi sonuçları (model 2)

Değişkenler	Sabitli		Sabitli ve trendli	
	t-İstatistik	Kritik değer	t-İstatistik	Kritik değer
Büyüme*	-4.36	-3.80	-4.39	-4.49
FBüyüme	-7.40	-3.83	-6.69	-4.53
Tekstil*	-3.36	-3.80	-5.29	-4.49
FTekstil*	-7.44	-3.60	-3.82**	-3.67**

*, Kritik değerler sırasıyla % 1 ve % 5 anlamlılık düzeyini vermektedir.

F fark işlemcisini göstermektedir.

Tablo 6'da durağanlık sınaması için PP birim kök testi sonuçları verilmektedir. Burada değişkenlerden tekstil serisinin ADF sınamasında olduğu gibi seviyede sabitli terim için birim köklü olduğu birinci farkı alındığında durağanlaştığı belirlenmiştir. Sabitli ve trendli terim için ise seviyede durağan bulunmuştur. Ayrıca sabitli ve trendli terim için fark alma işlemi sonucunda %5 anlamlılık düzeyinde durağandır. Büyüme değişkeni ise sevide sabitli terime göre durağan bulunmuştur. Sabitli ve trendli terim için ele alındığında ise fark alma işlemi uygulanıp bunun sonucunda durağan özellik gösterdiği belirlenmiştir. Modelde her iki değişken içinde sabitli, sabitli ve trendli modeller değerlendirilmiştir.

4.3. VAR ve Nedensellik Değerlendirmesi Sonuçları

Nedensellik analizinde her iki model için ilk olarak uygun gecikmeler belirlenmiş ve durağanlık sınanmıştır.

Tablo: 7 Model 1 de uygun gecikmenin belirlenmesi

Gecikme	LR	AIC	SC	HQ
0	-	5.904720	5.992693	5.935425
1	46.10390	4.729854	4.993774*	4.821969
2	2.229006	4.880173	5.320039	5.033698
3	9.505509	4.774619	5.390432	4.989554
4	13.47058*	4.497931*	5.289690	4.774276*
5	2.395446	4.624335	5.592041	4.962090
6	0.407475	4.82884	5.972493	5.228006

* uygun gecikmeleri göstermektedir. LR: Ardışık Değiştirilmiş Test İstatistiği, AIC: Akaike Bilgi Kriteri, SC: Schwarz Bilgi Kriteri, HQ: Hannan-Quinn Bilgi Kriteri.

Tablo: 8 Model 2 de uygun gecikmenin belirlenmesi

Gecikme	LR	AIC	SC	HQ
0	-	5.646843	5.746258	5.663668
1	21.85385	4.702031	5.000274	4.752505
2	19.76322*	3.711424*	4.208498*	3.795549*

* uygun gecikmeleri göstermektedir. LR: Ardışık Değiştirilmiş Test İstatistiği, AIC: Akaike Bilgi Kriteri, SC: Schwarz Bilgi Kriteri, HQ: Hannan-Quinn Bilgi Kriteri.

Model 1 için uygun gecikmenin LR, AIC ve HQ istatistiklerine göre dördüncü gecikme olduğu, aynı şekilde model 2 için de uygun gecikmenin ilgili kriterlere göre ikinci gecikme olduğu belirlenmiştir. Gecikme uzunlukları da belirlendikten sonra ilgili modeller için nedensellik analizine geçilmiş ve Granger nedensellik analizi bulguları aşağıda paylaşılmıştır.

Tablo: 9 Granger nedensellik test sonuçları (model 1)

Değişkenler	Olasılık değeri
İhracat → Büyüme	0.0918
Büyüme → İhracat	0.0157

Tablo 9’da yer alan Granger nedensellik test sonuçlarına bakıldığında ihracat değişkeninden büyüme değişkenine doğru bir nedensellik olduğu görülmektedir. Aynı şekilde büyüme değişkeninden ihracat değişkenine doğru da nedensellik söz konusudur. Kısaca ilgili model için iki değişken arasında %10 anlamlılık düzeyinde iki yönlü bir nedensellik ilişkisine sahip olduğu açıklanmıştır.

Tablo: 10 Granger nedensellik test sonuçları (model 2)

Değişkenler	Olasılık değeri
Tekstil → Büyüme	0.0000
Büyüme → Tekstil	0.0347

Tablo 10’ daki Granger nedensellik test sonuçlarına bakıldığında ise tekstil değişkeninden büyüme değişkenine doğru bir nedensellik olduğu görülmektedir. Aynı şekilde büyüme değişkeninden ihracat değişkenine doğru da nedensellik söz konusudur. Kısaca ilgili model için de tekstil ve büyüme değişkenleri arasında %5 anlamlılık düzeyinde çift yönlü bir nedensellik ilişkisi olduğu belirlenmiştir.

4.4. Wald Testi Değerlendirilmesi

Nedensellik analizi sonrasında gecikmeli değerlerin bağımlı değişken üzerindeki etkisine yönelik sonuçlar tablo 11’de gösterilmektedir.

Tablo: 11 Wald test sonucu

Wald Test İstatistik	Olasılık Değeri
Model 1	7.99
Model 2	26.86

Wald test sonucuna göre model 1 de ihracat değişkeninin gecikmeli değerlerinin katsayılarının büyüme üzerindeki etkisine bakılmaktadır. Bu doğrultuda %10 anlamlılık düzeyinde ihracat değişkeninin gecikmeli değerlerinin katsayılarının büyüme üzerinde etkisinin olduğu görülmektedir. Başka bir ifadeyle söz konusu gecikmeli değerlerin katsayıları anlamsız değildir.

Model 2’ye göre ise tekstil değişkeninin gecikmeli değerlerinin katsayılarının büyüme üzerindeki etkisine bakılmaktadır. Olasılık değerine göre de %1 anlamlılık düzeyinde tekstil değişkeninin gecikmeli değerlerinin katsayılarının büyüme üzerinde etkisinin olduğu bulgusuna ulaşılmıştır. Diğer bir ifadeyle model 2’de söz konusu gecikmeli değerlerin katsayılarının anlamlı olduğu görülmektedir.

5. SONUÇ VE ÖNERİLER

Büyümlerin temelinde yatan şüphesiz ki dış ticarettir. Dış ticaretin gelişmesinde bir ülke için ithalatın da payı olsada asıl ekonomik büyümeyi destekleyen ihracat faktörü olmuştur. İhracat sayesinde ülke içine döviz girişi sağlamaktadır. Türkiye için bakıldığında ise bu çalışmada da incelendiği üzere ihracatın ekonomik büyümeye pozitif etkileri görülmektedir.

Yapılan bu tez çalışmasında ADF ve PP durağanlık sınamalarında model 1 de değişkenlerden ihracat serisinin birinci dereceden entegre olduğu, büyüme serisinin ise seviyede durağan olduğu belirlenmiştir. Model 2 de ADF’ye göre ise tekstil serisinin seviyede sabitli terime göre birim köklü olduğu birinci farkı alındığında durağanlaştığı görülmektedir. Tekstil serisi seviyede sabitli ve trendli terime göre seviyede durağan bulunmuş, büyüme değişkeni de seviyede sabitli terime göre durağan iken seviyede sabitli ve trendli terime göre ise birim köklü olduğu görülmüştür. PP’ye göre de tekstil serisinin ADF sınamasında olduğu gibi seviyede sabitli terim için birim köklü olduğu ayrıca sabitli ve trendli terim için seviyede durağan çıkmıştır. Büyüme değişkeni ise seviyede sabitli terime göre durağan bulunmuştur. Sabitli ve trendli terim için seviyede durağan olmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

Nedensellik analizi sonucuna göre ihracat değişkeninden büyüme değişkenine doğru bir nedensellik var iken aynı şekilde büyüme değişkeninden ihracat değişkenine doğru da nedensellik vardır. Özetle belirlenen dönem bazında ilgili değişkenler arasında %10 anlamlılık düzeyinde çift yönlü bir nedensellik ilişkisi olduğu belirlenmiştir. Diğer taraftan tekstil değişkeninden büyüme değişkenine doğru bir nedensellik olduğu görülmektedir. Aynı şekilde büyüme değişkeninden ihracat değişkenine doğru da nedensellik söz konusudur.

Dolayısıyla Türkiye ekonomisinde belirlenen dönemler bazında tekstil ve büyüme değişkenleri arasında %5 anlamlılık düzeyinde çift yönlü bir nedensellik ilişkisi olduğu sonucuna ulaşılmaktadır. Ek olarak wald test sonucuna göre de %10 anlamlılık düzeyinde ihracat değişkeninin gecikmeli değerlerinin katsayılarının büyüme üzerinde

etkisinin olduğu bulgusuna ulaşılmış ve %1 anlamlılık düzeyinde de tekstil değişkeninin gecikmeli değerlerinin katsayılarının büyüme üzerinde etkisinin olduğu belirlenmiştir.

Literatüre bakıldığında tekstil ihracatının ekonomik büyüme üzerine mevcut çalışmalar yetersiz olduğundan, Doğanay, Değer (2020). Türkiye'nin ekonomik büyümeyle bölgesel ihracat arasında bir ilişkinin var olup olmadığı araştırılmıştır. Çalışman bulguları, Türkiye -Avrupa ülkelerine yapılan ihracatı ve ekonomik büyümesi ilişkisinde çift yönlü bir nedenselliği ulaşılmıştır. Gemci (2007). Türk tekstil sektörünün cumhuriyet dönemi ile kat ettiği yol konu alınmıştır. Tekstil sektörünün kurulduğu yıl itibarıyla istihdam gücü, döviz girdileri ve ekonomik büyümeye katkı sağladığı görülmektedir.

Türkiye'de tekstil ürünleri üretiminde öne çıkan Kastamonu, Amasya, Tokat, Çorum, Burdur, Isparta, Konya, Karaman, Kayseri, Tire, Bergama, Denizli, Menemen, Akhisar ve Nazilli gibi şehirlerde tekstil üretimi için ayrılmış tarım arazilerinin devamlılığının sağlanması, bu ürünlerin üretimi için daha çok devlet teşviğinin yapılması; vergi indirimleri, yakıt destekleri ve ihracat teşvikleri yapılmalıdır. Üretilen bazı ürünler için markalaşmaya gidilmeli, ürün patentleri alınmalı ve tüm dünya genelinde devlet yardımıyla ürünlerin pazarlanması için reklam teşvikleri verilmelidir. Özellikle ülkemizde hem imalat hem ihracat potansiyeli bakımından başarı sağlayan tekstil sektöründe markalaşmaya gidilerek şirket değerlerini arttırmalıdır. Bu koşullar ile mevcuttaki tekstil ihracat değerleri maksimum değerlere ulaşacaktır. Ülkelerin ekonomik olarak büyümeleri faktörlerle yakından ilişkilidir. Gelişmiş ülkeleri incelediğimizde teknoloji yoğun üretim ve ihracata önem verildiği görülmektedir. Bu durumlar göz önüne alındığında araştırma-geliştirme, inovasyon ile ihracat ve ekonomik büyüme ilişkileri önem kazanmaktadır. Türkiye için devamlılık arz eden sürdürülebilir bir büyüme ortamını sağlayacak politikaların ihracat performansı bakımından önemli olduğu ifade edilebilir.

KAYNAKÇA

1. Atasayar, Y. (2021). Sağlık Harcamaları Fiziki Sermaye Birikimi ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki: Gelişmiş ve Gelişmekte Olan Ülkeler Üzerinde Bir İnceleme. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Nevşehir.
2. İzgi, Berna B. & Yılmaz, H. (2018). Türkiye'de Ekonomik Büyüme, İhracat ve İthalat: Nedensellik İlişkisi (1992-2016). İktisadi Yenilik Dergisi, Cilt: 5, Sayı: 2, Temmuz 2018
3. Bağcı, E. (2013). Türkiye'de Üretim ve İhracatın İthalata Bağımlılığı Üzerine Sektörel Bir Analiz: Türkiye Tekstil ve Hazır Giyim Sektörü. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi.
4. Bahçeci, S. (2018). Dış Ticaretin Kolaylaştırılmasında Türkiye'nin Görünümü, İstanbul Ticaret Üniversitesi Girişimcilik Dergisi, 75-88.
5. Çöp, S. (2016). Türkiye Tekstil Sektöründe Uluslararası Rekabet Gücünün Açıklanmış Karşılaştırmalı Üstünlükler Yöntemi ile Değerlendirilmesi. İstanbul: İstanbul Ticaret Üniversitesi, Dış Ticaret Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
6. Doğanay, M. A. ve Değer, S. (2020). Türkiye'nin Bölgesel Pazarlara İhracatı ve Ekonomik Büyüme İlişkisi (1998Q1 – 2019Q4). Anadolu Üniversitesi İktisat Fakültesi Dergisi. Cilt/Vol.: 2- Sayı/No: 1 (1 – 13).
7. Ekşi, H., İ. (2010). Firmaların Ölçekleriyle Krizden Etkilenme düzeylerinin Karşılaştırılması: Tekstil Sektörü Örneği, Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, Cilt: 24, Sayı: 4.
8. Eraslan, İ. H., Kuyucu, A. D. ve Bakan, İ. (2008). Afyon Kocatepe Üniversitesi, İ.İ.B.F. Dergisi, C.X, S II.
9. Gemci, H., F. (2007). Türkiye'de Tekstil Piyasası ve Dünyadaki Yeri. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Kadir Has Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
10. Görgülü, A. (2006). Türkiye'de Tekstil ve hazır Giyimde Markalama ve İhracata Etkileri. Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Fakültesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Bursa
11. Orkunoğlu Ş. ve Işıl F. (2022). Türkiye'nin 1980-2021 Dönemi Dış Ticaret Gelişiminin İrdelenmesi. Gümrük Ticaret Dergisi • Yıl: 9 • Sayı: 27 • Mart • 82-99
12. Saraç, T. B. (2013). İhracat ve İthalatın Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkisi: Türkiye Örneği. Ege Akademik Bakış, Cilt: 13 • Sayı: 2 • Nisan 2013 ss. 181-194.
13. Şişman, M. ve Bağcı, E. (2014). Türkiye Tekstil ve Hazır Giyim Sektöründe İthalat Bağımlılığı. Marmara Üniversitesi İ.İ.B. Dergisi, CİLT XXXVI, SAYI I, S. 29-53.
14. Şahin, D. (2016). Faktör Yoğunluğuna Göre Endüstri-İç Ticaretin Statik Ölçümü: Türkiye Örneği. Akademik Bakış Dergisi, Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi, Sayı: 54 Mart- Nisan.

e-ISSN: 2630-6417

International Journal of
Social, Humanities and
Administrative Sciences
(JOSHAS JOURNAL)

Vol: 8 Issue: 57
Year: 2022 October
Pp: 1386-1406

Arrival
11 August 2022
Published
25 October 2022

Article ID
65009
Article Serial Number
13

DOI NUMBER
<http://dx.doi.org/10.29228/JOSHAS.65009>

How to Cite This Article
Mutlu, H. S. & Özdemir, S.
(2022). "Selçuklu Yapılarını Süsleyen Mitolojik Varlıklar",
Journal of Social, Humanities
and Administrative Sciences,
8(57):1386-1406

International Journal of Social, Humanities
and Administrative Sciences is licensed
under a Creative Commons Attribution-
NonCommercial 4.0 International License.
This journal is an open access, peer-
reviewed international journal.

Selçuklu Yapılarını Süsleyen Mitolojik Varlıklar

Mythological Ingredients Adorning Seljuk Buildings

Hikmet Serdar Mutlu Semra Özdemir

Doç. Dr., İnönü Üniversitesi, Güzel Sanatlar ve Tasarım Fakültesi, Seramik Bölümü, Malatya, Türkiye
Öğr. Gör., Manisa Celâl Bayar Üniversitesi, Turgutlu Meslek Yüksekokulu, El Sanatları Bölümü, Manisa, Türkiye

ÖZET

Selçuklu yapılarında süsleme elemanı olarak görülen mitolojik varlıklar kendine özgü bir üslupla kullanılmıştır. Bu üslup, göçebe bir toplum olan Selçuklunun İslam öncesi ve sonrasında Orta Asya'dan Anadolu'ya kadar uzanan geniş coğrafyada gelişerek ve değişerek uygulandığı görülmüştür. Anadolu Beylikleri Döneminde azalan bu süsleme geleneği Osmanlı'da tamamen kaybolduğu anlaşılmaktadır.

Bu çalışmada, Selçuklu yapılarında görülen süsleme motiflerinden grifon, çift başlı kartal, ejder, simurg, siren ve sfenks gibi mitolojik varlıklar araştırılmıştır. Yapılarda bu varlıkların daha çok taş, seramik ve çini malzemelere uygulandığı görülmüştür. Ayrıca, Selçuklu yapılarında görülen bu mitolojik varlıkların kökenleri, hangi kültürlerden etkilendikleri ve yeni bir üslup oluşturulmasına da yer verilmiştir.

Son bölümde, Selçuklu sanatında ve yapılarında süsleme unsuru olarak sıklıkla görülen mitolojik varlıkların içerdikleri anlamlara, üretim tekniklerine, günümüze kadar gelebilmiş dini ve sivil yapılarda kullanım amaçlarına dair kısa bilgilere yer verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Mimari, Mitoloji, Selçuklu, Süsleme, Simge

ABSTRACT

Mythological beings, seen as decorative elements in Seljuk buildings, were used in a unique style. It has been seen that this style, which is a nomadic society, was applied by developing and changing in a wide geography extending from Central Asia to Anatolia before and after Islam. It is understood that this ornamentation tradition, which decreased during the Anatolian Principalities Period, was completely lost in the Ottoman Empire.

In this study, mythological beings such as griffin, double-headed eagle, dragon, simurg, siren and sphinx, which are among the ornamental motifs seen in Seljuk buildings, were investigated. It has been seen that these assets are mostly applied to stone, ceramic and tile materials in the buildings. In addition, the origins of these mythological beings seen in Seljuk structures, which cultures they were influenced by and the creation of a new style are also included.

In the last section, brief information is given about the meanings of mythological beings, which are frequently seen as ornamental elements in Seljuk art and buildings, their production techniques, and their use in religious and civil structures that have survived to the present day.

Keywords: Architecture, Mythology, Seljuk, Ornament, Icon

1. SELÇUKLU YAPILARINDA GÖRÜLEN MİTOLOJİK VARLIKLAR

Selçuklular Anadolu'nun fethinden sonra, Doğu ve İslam kültürünü Anadolu'da yaşatan bir devlet olmuştur. 13. yüzyıl Anadolu topraklarında güçlü bir devlet olan Selçuklular, mimaride ilk olarak taş ve tuğlayı çeşitli geometrik biçimlerde süsleme elemanı olarak kullanmıştır. Bunların yanında cami, medrese, mescit, türbe ve saraylarda renkli sırlı tuğlalar ve mozaik çini çeşitleriyle zengin süsleme kompozisyonları uygulamışlardır. Figüratif desenli süslemeler daha çok saray ve köşklere kullanılmıştır (Gülaçtı, 2012: 34-35).

Büyük Selçuklu ile gelişen İslam kültürü, Anadolu Selçuklularıyla birlikte Anadolu'daki yaşamı ve sanatı etkilemiştir (Öztürk & Arısoy, 2018: 376). Selçuklu sanatının özgün kimliği, kendinden önceki kültürlerle harmanlanmış ve mitolojik figürlü desenler ve geometrik soyutlama kompozisyonların doğmasına neden olmuştur (Öztürk & Arısoy, 2018: 376). Büyük Selçuklu seramikleri, İran, Suriye, Irak, Mezopotamya gibi bölgelerde yerleşik ve çok uluslu kültürle kaynaşması sonucunda ortaya çıktığı ve bu durumun Anadolu'da da aynı olduğu gözlenmiş ve kendine özgü bir üslup geliştirdiği anlaşılmıştır (Öztürk & Arısoy, 2018: 376).

Selçuklu dönemi figürlü süsleme elemanlarına bakıldığında taş ve seramik malzeme olarak ön plana çıktığı, seramik süslemeler de kendi içinde çeşitlendirildiği görülmüştür. Bu malzemeler kullanılarak süslenmiş yapılardaki figürlü uygulamalara aşağıda değinilmiştir.

1.1. Figürlü Taş Süslemeler

Selçukluların, Anadolu'daki yapıları genellikle taştan inşa edilmiştir. Taş, dini ve sivil yapıların portallerinde büyük ustalık ve incelikte süsleme unsuru olarak kullanılmıştır. Mimaride portaller dışında taş süslemeleri; mimber, minare, kemer, eyvan, profiller, pencere kemerleri, tonozlar konsol ve sütun başlıklarında görülmektedir (Öney, 1978:12). Anadolu Selçuklularının en çok mimari eserler yaptığı dönem 1150-1277 yılları olmuştur. Selçuklular Anadolu'ya

gelirken Sasani ve erken İslam sanatının kültürel unsurlarını da taşıdığı, Anadolu'nun zengin taş ocakları ve ustaları ile Selçuklu geleneğini harmanlayarak kendine özgü bir üslup geliştirdiği anlaşılmaktadır. Selçuklu döneminde Anadolu toprakları mimari gelişimin ve yerleşimin en önemli merkezlerinden birisi olmuştur. Selçuklular surlardan, mezar taşlarına kadar her yapıda kalkerli taş malzemeyi kullanmıştır. Taş süslemenin 13.yüzyılda zenginleştiği Selçuklu yapılarında girift ve başarılı süsleme örnekleri alçak kabartma şeklinde görülmektedir (Öney, 1978:13).

Anadolu Selçuklu dönemi yapılarında görülen taş süslemeleri büyük çeşitlilikte ve belli bir düzende kullanılmıştır. Birçok kervansarayın dış ve iç portal taş süslemeleri farklı olduğu gibi (Öney, 1978:16) , taş süslemelerdeki bordürler de farklı zincir geçmeleri ve geometrik geçmelerde çokgen ve yıldız motifleri yaygın olarak kullanılmıştır (Öney, 1978: 22). Selçuklu dönemi figürlü taş süslemeleri genellikle stilize edilmiş, çoğu kez bir hayvanın başka bir hayvanla veya farklı bir hayvana ait parçalarının birleştirildiği görülmektedir. Hayvan ve insan figürlerinin bitki kıvrımları ile harmanlanması ve figürlerin birleştirilmesi geleneği Orta Asya'ya dayanmaktadır (Öney, 1978: 32).

Selçuklular taş ve çiniyi mimaride bir arada kullanan ilk Türk devleti olması yanında çift başlı kartal, ejderha, simurg, sfenks, aslan gibi mitolojik varlıkları da kullanmışlardır. Yaşadıkları coğrafya ve çevresindeki kültürlerden etkilenen Selçuklular, taş kabartmalar ve çinilerinde figür çeşitliliğine gitmiş ve öz kültürlerine dair yaşantılarını ve dini inanışlarını da bu süslemelere yansıtmışlardır.

1.2. Figürlü Çini Süslemeler

İslam mimarisinde ilk çini uygulamaları Uygur, Gazne, Karahanlı ve İran'da Büyük Selçuklu gibi Türk devletlerinde görülmüştür (Öney, 1978:77). Selçuklu döneminde Anadolu'ya girmiş olduğu kabul edilen çini sanatı mimariye bağlı olarak gelişmiş ve kendine özgü üretim çeşitliliği ile en güzel örneklerini vermiştir. Selçuklularda çini süslemeler medrese, türbe, cami, mescit ve saray gibi yapıların dış cephelerinde yaygın olarak sırlı tuğla şeklinde kullanılmıştır (Öney, 1978:79; Aslanapa, 1993: 317). Anadolu'da Selçuklu döneminde yapıların iç cephelerinde figüratif desenler insan, hayvan ve fantastik yaratıklar şeklinde görülmektedir. Bu figürler sekizgen ve altıgen yıldız, kare ve haç biçimli çini plakalara sır altı boyama tekniğinde uygulanmıştır. Daha sonra bu çini plakalar şeffaf sırla, yeşil veya turkuaz şeffaf sırla kaplanarak geleneksel odunlu fırınlarda pişirilerek üretilmiştir.

1.3. Figürlü Seramik Süslemeler

Selçuklu seramik sanatının kökleri Çin ve Proto Türk kavimlerine dayanmaktadır. Kendi kültürel değerlerini bunlarla birleştiren Selçuklu, geliştirdiği yeni üretim teknikleriyle özgün bir çini tarzına ulaşmıştır (Öztürk ve Arısoy, 2018: 376). Hayvan figürlü sembollere Türk kültüründe ve Selçukluda siyasal, sosyal ve ekonomik alanlar başta olmak üzere sanatta da sıklıkla rastlanmıştır.

Selçuklu seramiklerinde süsleme ögesi olarak kullanılan hayvan figürleri soyut veya somut kültürel değerler olarak bilinmektedir. Selçuklu döneminde önemli olan av kültürünü yansıtan bu figürlü çinilerde mitolojik hayvan sembollerine de yer verilmiştir (Öztürk ve Arısoy, 2018: 376).

2. SELÇUKLU YAPILARINI SÜSLEYEN MİTOLOJİK VARLIKLAR

Oğuzların Kınık boyundan olan Selçuklu Devleti, Ortadoğu'da çeşitli devletler kurmuş ve üç yüz yıl boyunca Anadolu topraklarına egemen olmuştur. Selçuklular, 11. yüzyılın ilk yarısından itibaren Asya'dan, Suriye, İran, Irak ve Anadolu'ya kadar uzanan coğrafyada büyük bir imparatorluk kurmuştur.

Selçuklular düzenli bir devlet kurduktan sonra, mimaride taş süslemelerine çini ve seramik sanatına önem vermişlerdir. Selçuklular Türk, İran ve Bizans geleneklerini sentezlemiş, Doğu ve Batı arasında yeni bir sanat ve kültür köprüsü kurmuştur. Kültür, sanat ve mimari alanında doruk noktasına ulaşan Selçuklular, Anadolu'ya geldiklerinde daha önce yaşamış kültürlerin ve komşu kültürlerin sanatlarından etkilenmişlerdir. Ahşap, alçı, tuğla ve çini gibi malzemeleri tek başına veya harmanlayarak geometrik motiflerle kullanmış ve kendilerine özgü bir sanat üslubu geliştirmişlerdir (Bayburtluoğlu, 1976: 68-70; Öney, 1978: 8-9).

Anadolu Selçuklu döneminde seramik sanatının en güzel uygulama örnekleri mimaride görülmüştür. Bu dönem dini yapılarıdaki seramiklerde geometrik biçimler, yazı, bitkisel süslemeler ve mozaik çini tekniğinde desenler uygulanmıştır. Sivil yapılarda ve sarayların iç cephelerinde stilize edilmiş insan ve hayvan figürleri, mitolojik varlıklar ve bitkisel desenler harmanlanarak uyumlu kompozisyonlar şeklinde kullanılmıştır. Çinilerde görülen yeni bir figüratif üslup özellikle köşk, saray ve hamam gibi yapıların iç ve dış cephelerini süslemiştir.

Selçuklu yaşam biçimini yansıtan bu figürlü çiniler, günlük yaşamda yaygın olarak kullanılmıştır (Yetkin, 1986: 5). Türk kültürü ve sanatının gelişmesinde etkili olan bu mitolojik varlıklar aynı zamanda estetik düşüncenin de gelişmesine yardım etmiş ve geçmiş dönemlere ait kültürel zenginliğin sürekliliğini sağlamıştır (Sözen ve Tanyeli, 1992: 163). Ayrıca bu figürlü çiniler, Selçuklu toplum yapısını ve yaşam tarzını yansıtan bir belge niteliği taşımaktadır. Bu mitolojik varlıklara dair kısa bilgiler aşağıda verilmiştir.

2.1. Çift Başlı Kartal

Kartal figürü, göklerin hâkimi olarak bilinmekte, güç ve kuvveti temsil etmektedir (Çaycı, 2008: 281). Kartal figürü, Antik dönemlerden Hitit, Asur dönemlerine ve günümüzde bile çeşitli toplulukların severek kullandığı bir figür olmuştur. Orta Asya, İslam dünyası ve Anadolu Selçuklu sanatında yaygın olarak kullanılan kartal figürünün mitoloji ve inanışlar açısından farklı anlamları olduğu bilinmektedir. Orta Asya Türk mitolojisinde kartallar, doğayla ilgili inançlar ve şamanlıkla bağlantılı olarak koruyucu ruh sayılmaktadır. Ayrıca çift başlı kartal, nazarlık, tılsım, aydınlık ve güneş sembolü olarak kabul edilmiştir. Bu nedenle savaş aletlerinde kartal motifine sıkça rastlanmıştır. Farklı kültürlerde totem olarak kullanılan kartal figürü, şans, bilgelik ve güneş simgesi olarak gezegen ve burç tasvirleriyle birlikte kullanılmıştır (Arık, 2000: 79; Öney, 1972: 165).

Anadolu Selçuklu Dönemi çift başlı kartal motifinde neden iki baş kullanıldığına dair çeşitli görüşler vardır Ögel'e göre (1972:217). Genel görüşe göre çift başlı kartal motifi, Türk sanatında hem simetri tutkusunu yansıtmaması hem de birleşme ve güç birliği (Arık, 2000:79) anlamında tasvir edildiği düşünülmektedir (Özkul, 2018: 270). Selçukluda kartal figürünün kökeni Orta Asya kültürü ve şaman inancına dayanmaktadır. Güç, kudret, iyilik, koruyucu unsur, bekçi, uğur simgesi, kuvvet, hükümdar arması, şans gibi sembolik ve kozmolojik anlamlar içermektedir. Anadolu Selçuklu taş süslemelerinde görülen hayvan figürleri, rumi ve bitkisel motifler ile mitolojik hayvan figürleri birlikte kullanılmıştır. Bu figürlerin yaşanılan dünya ve ruhani dünya arasında bir bağ kurduğu düşünülmüştür (Özkul, 2018: 270).

Çift başlı kartal figürü hayat ağacı, ejder, aslan ve diğer hayvan ve simgesel öğelerle birlikte veya bir kompozisyon içinde bağımsız olarak kullanılmıştır (Öney,1972:140). Bu durumda çift başlı kartal, diğer hayvan sembolleri gibi sadece sanatsal değil ikonografik yönden daha önemli hale getirilmiştir.

Kartal figürü farklı toplumlarda diğer simgesel özellikleri yanında bir hükümdar simgesi olarak görülmüştür. Selçuklu coğrafyasında çift başlı kartala dair en önemli ve dikkat çekici örnekler Anadolu Selçukluları dönemi eserlerinde görülmektedir. Kale ve surlarda, saray duvarlarındaki çinilerde, kale kapılarında, cami ve mescitlerde, türbelerde, medreselerde, hanlarda ve saraylarda yaygın olarak kullanılmıştır. Mimaride çift başlı kartal örneğine Niğde Hüdevend Hatun Türbesi'nde rastlanmıştır. Diğer örneği ise, Erzurum Çifte Minareli Medresede hayat ağacının uç kısmında meyveler ve kuşlarla görülmektedir. Hayat ağacının tepesinde ise çift başlı kartal figürü yer almaktadır. Hayat ağacı dallarının arasında yer alan kuş ve meyveler ebedi hayatı simgelemektedir. Hayat ağacının gövdesinin orta kısmında hilal iki yanında ise ejder simgesi yer almaktadır. Burada ejderlerin hilal simgesi ile kullanılmasının nedeni, yeraltını ve koruyuculuğu temsil etmesidir. Kartal figürünün yer aldığı diğer yapılar ve kartal figürünün bulunduğu yerler ise; Yakutiye Medresesi portalinin iki dış yan cephesi (Görsel 1), Divriği Ulu Camii'nin taç kapısı, Kayseri'de Döner Kümbet, Diyarbakır'da Ulu Beden Burcu, Diyarbakır Yedi Kardeş Burcu'nda yer almaktadır (Özkul, 2018: 270-271).

Çift başlı kartal figürü daha az çizgilerle, taş malzeme yüzeyine kabartma olarak, alçı, taş, ahşap ve çini-seramik örnekler üzerinde sıkça görülmektedir. Tekli, çiftli veya simetrik olarak uygulanan kartal figürü bazen yüz yüze bakar şekilde bazen sırt sırta bazen de diğer hayvanlarla kompozisyon oluşturacak şekilde sivil ve dini yapıları süslemiştir. Anadolu'da Selçukludan günümüze kadar gelen birçok yapıda yer alan çift başlı kartal sanatsal ve tarihi değer taşımaktadır (Özkul, 2018: 270).

Eski çağlardan itibaren kartal figürü, sembolik olarak kuşların da hakanı kabul edilmiş ve diğer yırtıcı kuşlar da Şaman inancına göre önemli sayılmıştır. Böylelikle Selçuklu sanatında "Hayvan Üslubu" olarak kendine özgü bir üslubun gelişmesine neden olmuştur. Çift başlı kartal, birleşen iki kartalın gücünü temsil etmekte ve kuşların koruyucusu olduğu kadar atası da sayılmaktadır. Kartal genellikle hükümdarların zaferini, iyiliği, gök ile ilgili unsurları sembolize ettiği için, hayvan mücadele sahnelerinde hep kazanan olarak tasvir edilmiştir. İslam'ın kabulünden sonra Karahanlı döneminde kartala yüklenmiş olan anlamlar aynen devam ettirilmiş, hükümdarlık ve Alplik sembolü olarak kabul edilmiştir (Özkul, 2018: 271-272).

Görsel 1: Erzurum Yakutiye Medresesi, Çift Başlı Kartal (13. Yüzyıl,
<https://tr.pinterest.com/pin/548946642076817419/> , E.T:06.08.2022,s.23.17

Görsel 2: Konya Kalesi, Çift Başlı Kartal (13. Yüzyıl)
<https://okuryazarim.com/anadolu-selcuklu-sanatinda-cift-basli-kartal/>, E.T:06.08.2022,s.23.26

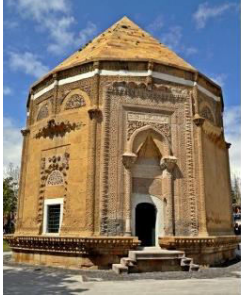
Görsel 3: Erzurum Çifte Minareli Medrese, Çift Başlı Kartal(13. Yüzyıl)
<https://www.kulturportali.gov.tr/portal/tasa-yansiyan-sanat-tac-kapilar> , E.T:06.08.2022,s.23.32

Görsel 4: Sivas Divriği Ulu Camii, Çift Başlı Kartal (3. Yüzyıl)
<https://tr.pinterest.com/pin/61572719888397174/> ,E.T:06.08.2022,s.23.44

Görsel 5: Kayseri Döner Kümbet, Çift Başlı Kartal (13. Yüzyıl,
<http://turkiyenintarihieserleri.com/?oku=108> , E.T:06.08.2022,s.23.52

Çifti 1/4 Hüdevend Hatun Türbesi, bir kenarlı ve paralı kartal figürü.

Görsel 6: Niğde Hüdevend Hatun Türbesi, Çift Başlı Kartal (13. Yüzyıl)
<https://okuryazarim.com/wp-content/uploads/2019/01/Resim12.jpg>, E.T:06.08.2022,s.23.57

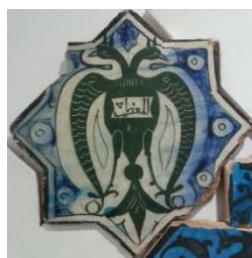

Görsel 7: Diyarbakır Surlarında Yedi Kardeş Burcu Vakfiye Yazıtı

Görsel 8: Yedi Kardeş Burcu, Çift Başlı Kartal (Diyarbakır)

Görsel 9: Ulu Beden Burcu, Çift Başlı Kartal (Diyarbakır)

<https://9lib.net/document/7q0pllxz-antik-cag-guenuemueze-basli-kartal-anlami-yorumu-propagandasi.html> ,
E.T:06.08.2022,s.00.07

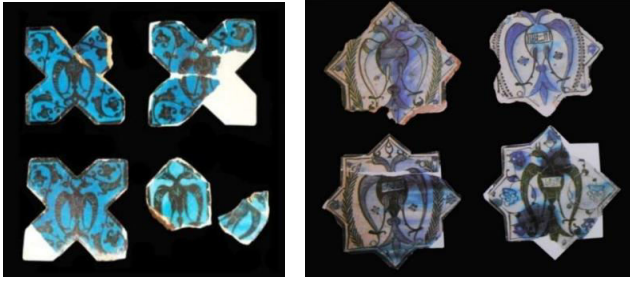
Görsel 10-11-12: "Es-Sultan" yazılı, çift başlı kartal desenleri, sıralı tekniğinde yıldız çini. Kubad Abad, Büyük Saray. (Konya Karatay Müzesi)

<https://twitter.com/tarihkonya/status/1003078049414434817/photo/1>, E.T:06.08.2022,s.00.22

<https://twitter.com/tarihkonya/status/1003078049414434817/photo/2>, E.T:06.08.2022,s.00.24

<https://twitter.com/tarihkonya/status/1003078049414434817/photo/3>, E.T:06.08.2022,s.00.26

Sekiz köşeli yıldızlarda çift başlı kartal figürü, çini yüzeyine kompozisyon olarak ortalı bir şekilde orantılanmış ve tüm alana yayılacak biçimde resmedilmiştir (Görsel 14). Anadolu Selçuklu döneminin önemli köşk ve saraylarında gerçekleştirilen kazılarda ele geçen özellikle Kubad-Abad sarayı çinileri üzerinde çift başlı kartal ve onun üzerinde yer alan "es-sultan" (bir sultan) anlamındaki ibareler, bu figürün hükümdarlık sembolü olabileceği ihtimalini güçlendirmiştir (Görsel 10). Haç biçimli çini plakalarda ise sır altı siyah renkle bitkisel figürlü kompozisyonlarda çift başlı kartal turkuaz şeffaf sırla kaplanmış (Görsel 13).

Görsel 13: Sır Altı Tekniği ile Yapılmış Yıldız Formlu Çift Başlı Kartallar. Kubad-Abad, Küçük Saray, Konya Karatay Müzesi.

Kaynak: Arık, 2000: 75.

Görsel 14: Sır Altı Tekniği ile Yapılmış Çift Başlı Kartallar. Kubad-Abad, Küçük Saray, Konya Karatay Müzesi.

Kaynak: Arık, 2000: 86.

2. 2. Ejder

Selçuklu mimarisinde görülen ejder figürü, yapıların içinde yaşayanları kötülüklerden koruduğuna inanılan Orta Asya kültüründen Anadolu'ya taşınmıştır. Ayrıca, her türlü hastalık ve salgından koruduğuna, ruhun devamlılığını ve gezegenlerin simgesi olduğuna, evreni ve dünyayı temsil ettiğine, iyilik, kötülük, aydınlık ve karanlık gibi çeşitli anlamlar taşıdığına inanılmıştır.

Anadolu Selçuklu sanatında farklı ejder figürleri taş ve alçı kabartmalarda genellikle çift olarak kullanılmıştır. Örneğin; sfenks ve aslanın kuyruğunda ya da çift başlı kartalların kanat uçlarında, bazen de hayat ağacının insan başı veya boğa başı ile birleşmeleri dikkat çekmektedir (Öney, 1992: 46-47; Öney, 1969: 171).

Selçuklu ejderlerinin ortak özellikleri sıralandığında; uzun gövdelerinin genelde düğümler oluşturması ve her iki ucunda birer baş ile sona ermesidir. Yapılardaki bazı örneklerde çift başlı yerine karşılıklı iki ejdere de yer verilmiştir. Selçuklu ejderinin baş kısmı ortak, sivri kulaklı, iri badem gözlü, ağzı açık yukarı ve aşağı doğru helezon biçimli kıvrılan bir çenesi vardır. Ağzında genellikle sivri dişler ve çatallı dilleri görülmektedir. Baş kısımlarından biri genellikle gövdeyi ısırmakta ve asıl lider olan baş gövdeyi ısırmayan olmaktadır. Genelde bir çift ayak ve kıvrımlı gövdede son bulan bir kanat bacak kısmını sarmalayan bir hatla birleşmektedir (Rice, 1961).

Selçuklu ejderleri düz ya da arabesk zemin üzerinde kabartma olarak tam profilden tasvir edilmiştir. Anadolu Selçuklu ejder figürleri dini ve sivil mimari eserlerde özellikle han, darüşşifa, kale gibi sivil yapılara uygulanmıştır (Öney, 1969:171).

Görsel 15-16: Konya Kalesinden ejder.

Kaynak: Öney, 1969: 185.

Görsel 17: Kayseri Sultanhan Ejderi.

Kaynak: Öney, 1969: 188.

Görsel 18: Erzurum Çifte Minareli Medrese portalinde hayat ağacı, çift başlı kartal ve çift ejder kabartması (13. yüzyıl sonu). <https://okuryazarim.com/anadolu-selcuklu-sanatinda-ejder-figuru/>, E.T: 08.08.2022, s. 16.34

Görsel 19-20: Ahlat mezarlığı mezar taşlarında yer alan taş kabartma ejderler

<https://okuryazarim.com/anadolu-selcuklu-sanatinda-ejder-figuru/> , E.T: 08.08.2022, s. 16.40

İslam öncesi Asya hayvan üslubunda yer alan; ejderlerin ve yırtıcı diğer kuşların, İslam'ın kabulünden sonra da çeşitli biçimlerde yorumlanarak zenginleştirilmiş ve 14. yüzyılın sonuna kadar Selçuklu yapılarında kullanılmıştır (Mülayim,1999:107; Alsan, 2005: 57). Göktürk ve Uygur kültürlerinde de var olan ejder figürü, dönemin hükümdarlarına özgü bağdaş kurarak oturma pozisyonunda çift başlı ejder figürü ile tasvir edilmiş ve dünya hâkimiyetinin sembolü olmuştur (Esin, 2004: 151-156).

Küçük Saray kazılarında ele geçen çinilerde Büyük Saray çinilerinden farklı olarak ejder figürü yeni desen ve kompozisyonlarda görülmektedir (Görsel 21). Sır altı tekniği ile işlenmiş olan sekiz kollu yıldız biçimli çinide sfenksin kuyruğu ejder başıyla son bulmuştur (Arık, 2000: 125).

Görsel 21: Kuyruğu Ejder Başıyla Son Bulan Sefenks Figürlü Çini. Kubad Abad, Küçük Saray. Konya Karatay Müzesi.

Kaynak: Arık, 2000: 125.

Ejderin boğa, kartal, aslanla birlikte tasvir edilmesi kozmik ve mitolojik, zıt kuvvetlerin savaşını sembolize etmektedir (Öney, 1992: 49). Astroloji ile ilişkisi olan ejder ay ve güneş, burç işareti, yıldızların döngüsü, gövde düğümleri ile gezegenlerin durumu, ay ve güneş tutulmaları, hayat ağacının koruyucu bekçileri ve tılsım gibi olumlu rolleri yanında su ve bereketi de temsil etmektedir (Şahin, 2013:215).

Selçuklu ejderi, aynı dönemlerde var olan diğer Türk devletlerinde de görülmüştür. Bunlar çoğunlukla tek, çift ve çok başlı olarak diğer mitolojik hayvanlar ile kullanılmıştır (Alsan, 2005: 77). Ejder figürü, Asya'dan başlayarak Anadolu'ya kadar uzanan Selçuklu örneklerinde rumi motiflerine benzerliği ile dikkat çekmektedir (Mülayim, 1999: 169-170). Selçuklu sanatçıları ejder figürlerini, bulutu anımsatan rumi biçiminde, çini, taş, bakır, deri işçiliğinde, kapı tokmaklarında, cam işlemeciliği gibi el sanatlarında, halı-kilim dokumalarında ve minyatürde de kullanmıştır. Cizre Ulu Camii kapı tokmaklarında yer alan ejderler buna örnek gösterilebilir.

Kubad-Abad Saray kazılarında ejder tasvirlerine çok az rastlanmıştır. Ancak, sır altı tekniği uygulanan bir çini parçada, kuyrukları birbiriyle kesişen karşılıklı bir ejder çifti görülmektedir (Görsel 22). Bu ejder figürü sivri kulaklı, büyük gözlü, açık ağızlı sivri dilli olarak tasvir edilmiştir (Arık, 2000: 130).

Görsel 22: Sır Altı Tekniği ile Yapılmış Ejder Figürü. Kubad Abad, Büyük Saray, Konya Karatay Müzesi.

<https://www.facebook.com/photo/photo.php?fbid=2008511975882403&set=a.1177427582>, E.T: 02.10.2022, s. 15.05

Büyük Saray kazısında bulunan çift ejderler, Küçük Sarayda çıkarılan çini ejderleri, Kız kalesi kazısında çıkarılan çinide görülen (Görsel 23-24), ve Malanda'da da yer alan ejder figürünün (Görsel 25) hepsi birbirine benzemektedir (Arık, 2000: 32).

Görsel 23: Sır Altı Tekniği ile Yapılmış Ejder Figürü. Kubad Abad, Küçük Saray, Konya Karatay Müzesi.

Kaynak: Arık, 2000: 129.

Görsel 24: Sır Altı Tekniği ile Yapılmış Ejder Figürlü Çini Parçası, Kubad Abad, Kız Kalesi.

Kaynak: Arık, 2000: 129.

Görsel 25: Sır Altı Tekniği ile Yapılmış Ejder Figürlü Çini Parçası. Malanda Köşkü.

Kaynak: Arık, 2000: 202.

2.3. Simurg

İran mitolojisinde farklı otuz kuşun özelliğini kendinde taşıdığına inanılan Simurg, devlet kuşu olarak bilinmektedir. Türk mitolojisinde de görülen efsanevi kuş Simurg, Farsçada otuz kuş anlamındadır. Siren kelimesinin de Farsça otuz renk anlamına gelen Sireng'ten geldiği bilinmektedir (Kavuncuoğlu, 2003: 80). İri gövdeli ihtişamlı, güçlü ve kuyruklu bir kuş olan Simurg'un, insan gibi konuştuğuna (Kızıldağ, 2002: 112), güneş ve ateşten yaratıldığına inanılmaktadır (Alsan, 2005: 91).

Türk Sanatında yer alan Anka kuşu veya Zümrüdü Anka kuşu, İran kaynaklı olan Simurg ile benzerlik göstermektedir. Efsanevi bu kuşların, aynı zamanda Hint Mitolojisinde görülen Garuda kuşu ile bir ilişkisinin olduğuna inanılmıştır. Türklerin sembollerinden olan kartal, Kara-kuş, Tuğrul gibi yırtıcı kuşlar ve avcı kuşların bu kuş ile ilişkisinin olabileceği ileri sürülmüştür (Çoruhlu, 323).

Simurg, Türk sanatında iyilik ve kahramanlık gösteren kişilerin koruyucusu olmuştur. Şamanizmde görülen koruyucu ruhla benzerlik göstermekte ve bazen de insanlara, hayvanlara kötülük yapan ve saldırgan olan yönüyle de ortaya çıkmaktadır (Alsan, 2005: 182). İslami hikâye ve destanlarda, çaresizlerin yardıma koşan, bulunduğu yeri kötülükten, düşmandan ve hastalıktan koruyan, avcıya şans, uğur ve talih getiren, iyilik, insanüstü kuvvet gibi özellikleri ile anılmıştır Önder (1988), Bu gibi özellikler Sultanlarda olduğu için Simurg'un sultan simgesi olarak kullanıldığı düşünülmektedir (Yılmaz, 1999: 322; Kavuncuoğlu, 2003: 81).

Türk-İslam dünyasında mitolojik varlık olarak Simurg figürü sıklıkla kullanılmıştır. Bu figür kaynağını, Eski Mısır inanışlarından, İslam, Hristiyan, Çin ve İran mitolojisine kadar büyük bir kültür ve inanç sentezinden almaktadır (Hançeroğlu,2017: 758).

2.4. Siren (Harpi)

Siren figürünün baş kısmı kadın, bel kısmından aşağısı balık şeklinde olup, elinde telli bir çalgı ile canlandırılan ve kötü ruhlu deniz kızına benzeyen efsanevi bir yaratıktır (Alsan, 2005: 96). Genellikle yüzü güzel, kadın vücutlu, kuyruğu balık şeklinde tasvir edilmekte ve onları gören kişilerin hayatta kalmadığı için tam şekli net bir şekilde tespit edilemediğine inanılmaktadır. Siren, dünyanın farklı kültürlerindeki mimarilerin cephe yüzeylerindeki kabartmalarda, heykellerde, mezar taşlarında, resimlerde ve vazolarda tasvir edilmiştir. Ayrıca Türk-İslam sanatlarında da görülmüştür (Alsan, 2005: 96).

Mitolojik yaratık olan Siren figürünün, kendisinde bulunan özel güçlerini insanları koruma amacı ile kullanıldığı düşünülmektedir. Orta Asya’da adına “Tuğrul” da denilen ve Kaf Dağı’nda yaşayan bu mitolojik yaratık, dini konulu destanlarda çaresizlerin yardıma koşan bir melek olarak bilinmektedir. M. Önder’e göre, bu sıfatlar Sultanlarda bulunduğundan dolayı bu figürler Sultanların simgesi olarak da düşünülmektedir (Arık, 2000: 120).

Ateş ve güneşten yaratılmış olduğuna inanılan siren, ejder ile mücadeleye girebilecek kadar güçlüdür. Büyük bir gövdeye sahip olan siren, insan gibi konuşan, renkli ve gösterişli kuyruğu olan çok süslü bir kuştur. Siren figürü, grifon, aslan, tavus kuşu ve köpeğin ortak özelliklerine sahiptir (Alsan, 2005: 91).

Sirenlerin rüyaları temsil ettiği ve sezgilerin gücünü gösterdiği söylenmektedir. Türk mimarisinde taş süslemelerde tasvir edilen sirenler tılsımı, koruyuculuğu ve bekçiliği temsil etmektedir (Alsan, 2005: 97).

Görsel 26: Niğde Hüdavent Hatun Kümbeti, Siren Figürü

Görsel 27: Konya İnce Minareli Medrese Müzesi, Siren Figürü

<https://okuryazarim.com/anadolu-selcuklu-sanatinda-siren-figuru/>, E.T: 28.07.2022, s.14.25

Görsel 28-29: Siren Tasviri

Kaynak: Arık, 2000: 157-159.

Siren veya harpi figürleri, kadın başlı, kuş vücutlu fantastik canlılardır. Kubadabad sarayı dışında bu figür Antalya Aspendos sarayı ve Kayseri Huand Hatun hamamı, Niğde Hüdavent Hatun Kümbeti (Görsel 26) ve Konya İnce Minareli Medrese’de görülmüştür (Arık, Rüçhan ve vd., 2000: 256, 269; Avşar, 2012:5), (Görsel 27). Anadolu Selçuklu hamam ve sarayında tasvir edilen kadın başlı siren figürlerinin yüzleri Orta Asya Türk tipinde ve kuş vücutlu olarak benzer özelliklerde tasvir edilmiştir (Avşar, 2012:5).

Görsel 30-31-32: Kubadabad sarayı çinilerinden siren/harpi figürlü örnekler (Karatay Medresesi Çini Eserler Müzesi çinilerinden, Konya).

Kaynak: Arık, Rüçhan ve vd., 2000: 312, res. 297.

Görsel 33-34-35: Kubadabad sarayı çinilerinden siren/harpi figürlü örnekler.

Kaynak: Arık, Rüçhan ve vd., 2000: 312, res. 297.

Harpi figürünün Selçuklu sanatındaki sembolik anlamı ile ilgili çeşitli görüşler vardır. Önder'e göre; kökeni Orta Asya olan ve "Kaf dağında" yaşayan bu mitolojik varlık İslam kültüründe ihtiyacı olan kimselere yardım eden melek olarak anlatılmaktadır (Önder, 1968: 5- 17). Rüçhan Arık ise harpi figürünü, "doğa üstü güçlere sahip ve kendini insanları korumakla yükümlü olarak gören bir canlı" şeklinde değerlendirmiştir (Arık, 2000: 312). Siren kelimesi Farsça "otuz renk" anlamında Sireng'den geldiği belirtilmektedir (Kavuncuoğlu, 2003: 80).

Siren figürü, çinilerin dışında Kayseri Karatay Han'ı taç kapısı, Niğde Hüdavent Hatun Türbesi gibi yapılarda da görülmektedir. Siren'in, yaşadığımız evrenin merkezini belirlediği ve yolcuları koruyup onlara uğur getirdiği varsayılmaktadır (Öney, 2008: 411-417-428). Orta Asya Türk mitolojisinde yer alan harpi figürü, ölen kişinin ruhunu koruyan ve hayat ağacını bekleyen yaratık olarak kam geleneği ile de ilişkilendirilmektedir (Avşar, 2012: 7; Öney, 1968: 143-167).

Çoruhlu, Hint mitolojisinde Garuda ve İran sanatında Simurg'un en çok karşılaşılan ikonografik figürü olan sireni, anlam bakımından Çin sanatının efsanevi Feng-huang adlı kuşunun, Anka ve Phoenix gibi mitolojik yaratıklarla eşdeğerde olduğunu savunmaktadır (1995: 15-42). Siren figürünün İslam Öncesi ve İslami Dönemde Altay ve Orta Asya kültürlerinde taşıdığı anlamlarla ilgili olarak net bir ayrımın yapılabilmesi için siren figürünün zaman içinde anlam bakımından değişime ve dönüşüme uğradığı vurgusu yapılmıştır. Hüma Kuşu'nun Yakut Türklerinde Umay veya İmı adı ile bilinmesi yanında talih kuşu olduğu da ifade edilmiştir (Çoruhlu, 2006: 135-136).

Anadolu Selçuklu sanatında siren figürü, çini, taş, alçı, gibi çeşitli malzemelere uygulanmıştır. Bu figürün en çok görüldüğü örnekler Kubadabad Sarayı'ndaki çinilerdir (Arık 2000: 120-124). Kubad-Abad Büyük ve Küçük Saray'da yer alan çinilerdeki siren örnekleri, kompozisyon açısından birbirine benzemektedir (Görsel 29-33-34). Orta kısımda yer alan siren figürleri yandan şişkin göğüslü gövdeleri, baş kısımları yandan resmedilmiştir (Görsel 28-30-31-32-35-36). Kuyrukları ise aşağıya veya yukarıya doğru sarmal biten kıvrımlar şeklinde düzenlenmiştir (Arık 2000, 120; Arık 2007, 312.)

Görsel 36: Kubadabad Sarayı siren tasvirli çini (Karatay Medresesi Çini Eserler Müzesi) Konya

Kaynak: Arık, Rüçhan ve vd., 2000: 312, res. 297.

Kubad-Abad'daki Küçük Saray kazısında bulunan, sır altı tekniği uygulanmış olan, sekiz kollu yıldız şeklindeki çini örneğinde ise siren kobalt mavi, patlıcan moru ve siyah renkte resmedilmiştir. Dış kısmı, siyah iki çizgi ile sınırlandırılan siren figürü kompozisyonun merkezinde yer almaktadır. Figürün çevresindeki boşluklar stilize bitkiler

ve beneklerle doldurulmuştur. Siren figürünün gövde kısmı ön cepheden, baş kısmı ise yan cepheden çizilmiştir. Yüz şekli oval, gözler çekik, kaşları ise yay biçiminde kalın ve uzun burnu ile birleşik olup, ağız kısmı küçük siren figürünün saçları ortadan ikiye ayrılmış ve çene kısmında son bularak resmedilmiştir. Bu figür, Kubadabad Sarayı'nda bulunan diğer siren tasvirlerinden, kaş yapısıyla ve burun şekliyle farklılık göstermektedir. Bir armayı andıran figür, görünümü ile küçük bir kuşun gövdesini andırmaktadır. Figürün sırt kısmında iki adet kanat görülmektedir. Ön kısımdaki kanatlar daha küçük, arkada yer alan kanat ise ihtişamlı bir biçimde yukarıya doğru uzanmıştır. Gövdenin orta bölümünde ise büyük bir palmet motifi yer almaktadır (Avşar, 2012:5; Koçer, 2021:9), (Görsel 37-38).

Görsel 37: Kubadabad Küçük Saray'da bulunan siren tasvirli çini

Kaynak: Arık, 2000: 312, fig.297.

Görsel 38: Kubadabad Sarayı siren tasvirli çiniden detay

Kaynak: Arık, 2000, fig: 162.

Anadolu Selçuklu Döneminde Bizans sentezi birlikteliğinin olduğu 13. yüzyıl siren figürü tasviri, ortak bir kültürün ürünü olarak değerlendirilen, Kubadabad Sarayı'ndaki farklı bir harpi/siren tasvirinin detaylarında görülmektedir (Görsel 38).

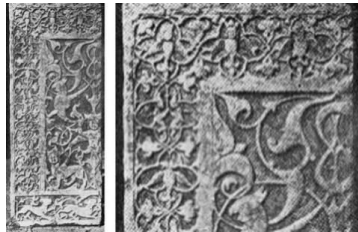
Görsel 39-40-41: Kubadabad Sarayı siren tasvirli çiniden detay

Kaynak: Arık, 2000, fig: 162.

2.5. Sfenks

Doğüstü mitolojik bir yaratık olan sfenks, ilk Mezopotamya'da ortaya çıkmış ve Türkler de bu figürü severek kullanmıştır. Tarihse süreçte Saka ve Hunlardan sonra Kırgız sanatında, Göktürkler'de, Karahanlılar'da, Gazneliler'de ve büyük Türk İmparatorluğu Selçuklu sanatında siren figürü yaygın olarak kullanılmıştır (Diyarbakirli, 1968: 66).

İslam sanatında Orta Asya tarzını yansıtan, sfenks figürü örnekleri ilk olarak Gazneliler döneminde 11. ve 12.yüzyıl Gazne Sarayı'ndaki mermer kabartmalarda, diğer mitolojik varlıklarla betimlenmiştir. Başında üç dilimli taç, stilize edilmiş yarım palmet süslemeleriyle son bulan ve kanat uçları, bacak baldırlarını saran kıvrımlı çerçeve, Selçuklu döneminin sfenks örneklerini anımsatmaktadır (Görsel 42) (<https://okuryazarim.com/anadolu-selcuklu-sanatinda-sfenks-figuru/>).

Görsel 42: Gazne sarayına ait mermer kabartma.

<https://okuryazarim.com/anadolu-selcuklu-sanatinda-sfenks-figuru/> , E.T: 09.08.2022, s. 13.00

Sfenks figürü İslam sanatında sıklıkla görülmesine rağmen Anadolu Selçuklu sanatında az görülmüştür. Örnek olarak Mardin Müzesi'nde sergilenen 13. yüzyıla ait Mardin kalesinden getirilen taş üzerinde sfenks figürü gösterilebilir (Görsel 43). Diğer bir örnek ise, Konya İnce Minareli Medrese Müzesi'nde bulunan mermer bir taş üzerinde rozet içerisinde iki geyik, iki sfenks ve arasında da kuş figürleri farklı bir tasvirle gösterilmiştir (Öney, 1988:40; Bulduklu, 2018: 49).

Görsel 43: Mardin Müzesi'nde sergilenen kaleden gelme (13. yüzyıl) bir taş üzerinde rozet ve sfenks
<https://okuryazarim.com/anadolu-selcuklu-sanatinda-sfenks-figuru/> , E.T: 09.08.2022, s. 13.14

Sfenks figürünün başı, bir kadın veya erkeğin baş kısmına, gövdesi boğaya, ayakları aslana ve kanatları kartala benzeyen mitolojik varlıktır (Çoruhlu, 2002: 27; Büyükçanga, 2006:36; Arık, 2000:125). Sfenks, dört ana element olan; toprak, ateş, su, hava ve gizemli güçleri temsil etmektedir (Çoruhlu, 2019:38). Bu figür genellikle hükümdarlık, hayat ağacının koruyucusu, güneş, ebedi ışık, ölüm sonrası hayat ve cennetin sembolü olarak kullanılmıştır (Erginsoy, 1978:129; Büyükçanga, 2006:29). Sirenler de sfenksler gibi olağanüstü güçleriyle sarayı düşmanlardan, kötülüklerden ve hastalıklardan korumaktadır (Arık, 2007, 312). Kubad-Abad Sarayı çinilerinde sır altı ve lüster tekniğiyle üretilmiş örnekler rastlanmaktadır (Arık, 2000: 125).

Kubad-Abad çinilerindeki sfenksler yırtıcı hayvanların gövdesini anımsatmaktadır. Aynı biçimde ön ayaklarından birisini göğüs hizasına çekerek kaldırmış, arka ayaklardan birisi de ileri adım atmış ve kuyruk ise arka ayaklar arasından öne doğru kıvrılmıştır (Görsel 45). Kuyruğu yukarı kalkan örnekler de vardır fakat diğerlerine göre az sayıdadır (Görsel 46). Kanatlar ise, bazen sivri bir şekilde son bulurken bazen de yarım palmet biçiminde sonlanmıştır. Lüster çini örneklerinde yer alan sfenkslerin diğer örneklerle göre daha hareketli tasvir edildiği dikkat çekmektedir. Gövdelerinde benek ve çizgiler vardır. Biçimleri genel olarak; dolgun ve yuvarlak yüzlü, badem gözlü, tek bir çizgiyle ifade edilen kaşlar ve ağız yapısı da küçüktür. Bazı sfenks örneklerinde yanak ve çenelerde benler bulunur. Kimi kısa kimi uzun saçlıdır, tepelerinde çeşitli biçimlerde başlıklar görülmektedir. Bu figürlerin yer aldığı çini örneklerinde zemin, diğer örneklerdeki gibi çeşitli bitkisel motiflerle süslenmiştir (Arık, 2000: 125).

Günümüze gelebilmiş Selçuklu dönemi Kubad-Abad Sarayı'ndaki figürlü çiniler, Selçuklu dönemi çini sanatıyla ilgili zengin bir kaynak sunmaktadır. Bunların çoğu 1236 yılına ait sekizgen biçimli figürlü çiniler olup, Konya Çini Eserleri Müzesi'nde sergilenmektedir. Bu çiniler arasında sfenks figürü de bulunmaktadır. Sfenksin vücut kısmı leopar desenli, büyük kanatlara sahip rumi şeklinde tasvir edilmiş, gösterişli saçları ve takılarıyla dönemin portre özelliklerini yansıtmaktadır (Mülayim, 1999: 162), (Görsel 46-47).

Görsel 44-45: Sır Altı Tekniği ile Yapılmış Yıldız Formlu Sifenks Figürlü Çini. Kubad-Abad, Büyük Saray. Konya Karatay Müzesi.
Kaynak: Arık, 2000: 124.

Görsel 46-47: Lüster Tekniği ile Yapılmış Yıldız Formlu Çini. Kubad-Abad, Büyük Saray. Konya Karatay Müzesi.

Kaynak: Arık, 2000: 124.

2.6. Grifon

Grifon ilk olarak Anadolu kentlerinin yakınlarında M.Ö.1990-1800 yıllarında Asur ticaret kolonileri döneminde görülmüştür (Yılmaz, 2005). Grifon gökyüzünü, sabah gün doğumunu, bilgiyi ve gücü temsil etmiştir. Baş ve kanatları kartala, gövde kısmı aslana benzetilen grifon'un (Sözen & Tanyeli, 1999:94). (Bkz.Katlg.No:29) bu özelliklerine bazen aslan yelesinin de eklendiği görülmüştür. Kulakları her zaman dik, kuyruğu kalkık ve kıvrık, kanatları açık olarak tasvir edilmiştir (Görsel 52). Grifon figürünün korkulan, saygı duyulan, asil, uyanık, hızlı, güçlü ve sadık gibi iyi nitelikleri yanında günahkar, yırtıcı, hasis, vahşi, obur ve gaddar gibi olumsuz özellikleri de vardır.

Grifon figürü aslan-grifonu ve kartal-grifonu olarak iki şekilde resmedilmiştir (Oktay, 2006: 53-54). Orta Asya Türk sanatında sıklıkla rastlanan kartal-grifon figürü (Çoruhlu, 2000: 131), Anadolu Selçuklu sanatında çok görülmemiştir. Bunun yerine daha çok Selçuklu'da kartal motifi yer almış ancak, grifonun belirgin özelliklerini kartal figüründe yaşatmışlardır. Örneğin, Kubad-Abad Sarayı çinilerinde yer alan kulaklı kartal ve çift başlı kartal figürlerinin büyük bir kısmı grifon-kartal ile benzer özellikler göstermektedir (Rice, 1961: 172).

İslam öncesi Orta Asya'da görülen grifonlar, Ön Asya öncülerinden uzun kulakları ve çok sayıda olan çeşitleriyle ayrılmaktadır. İkonografide son betimlemelerine göre geleneksel şekillerinden çok az değişime uğradığı görülmüştür (Khazai, 1978:2-34). İslam öncesi Türk sanatında görülen grifonlar, İslam sanatında Simurg, Anka, Zümrüd-ü Anka ve Phoenix gibi diğer mitolojik varlıklarla karıştırılmıştır. (Oktay, 2006: 55). Grifonlar koruyucu, kuvvet sembolü, devlet ve hükümdar arması olması yanında mücadelecisi ve kozmosun simgesi olarak Türk sanatında varlığını sürdürmüştür (Oktay, 2006: 55, 56). Grifon figürü, Anadolu Selçuklu Dönemi sonuna kadar görülmüş, XV. yüzyıldan sonra figür tasvirlerinde görülen azalmadan grifon da nasibini almıştır (Öney, 1969: 187).

Grifon figürü, Büyük Selçuklu sanatından Anadolu Selçuklu sanatına geçmiştir. Büyük Selçuklu sanatındaki grifon tasvirleri, birçok şeritle birbirlerine bağlanmış veya madalyon içerisinde tek ya da simetrik şekilde sırt sırta tasvir edilmiştir (Erginsoy, 1978: 128).

Selçuklu sanatında grifon figürü, İslam öncesi Türk grifonlarına göre daha stilize edilmiştir. Bu dönemde grifonların yer aldığı mücadele sahneli kompozisyonlara pek rastlanmamıştır. Av sahnesi gibi kalabalık ortamlarda tasvir edilseler de avcı kimlikleri geri planda bırakılmıştır. Bozkır geleneğinden dolayı çoğunlukla hareket halinde resmedilen grifon, Büyük Selçuklu Dönemindeki mimari eserlerin taş süslemelerinde, çinilerde, kumaşlarda, bakır ve bronz gibi madeni eserlerde yeni inanç ve kültür sentezi ile sanatta varlığını devam ettirmiştir (Öney, 1972: 139). Grifon figürünün taş yapılarıdaki örneği olarak Diyarbakır Yedi Kardeş Burcu'nun ön cephesinde, karşılıklı iki grifon gösterilebilir (Baş, 2006:), (Görsel 49-50-51).

Büyük Saray kazılarında ele geçen bir çini parçasındaki grifon figürü, Küçük Saray kazılarında ortaya çıkana kadar bulunmuş tek örnek olarak kabul edilmiştir. Bu çini, krem zemin rengine sır altı tekniği uygulanmış bir kompozisyonda, boşlukları yaprak ve kıvrımlı dallarla süslenmiş, genel olan yırtıcı figür tasvirine uygun bir biçimde resmedilmiştir. Baş geriye bakan, küçük kanatları vücudundan yukarı doğru kıvrılarak uzamakta ve büyük kanatları gövdeden yukarıya doğru yay gibi çıkmaktadır. Grifon figürü, krem zeminde kobalt mavisi ve patlıcan moru renginde tasvir edilmiştir (Arık, 2000: 130).

Küçük Saray kazılarında ele geçirilen diğer bir grifon figürü de yine sır altı tekniği ile sekiz köşeli yıldız çini üzerine resmedilmiştir. Bu figür de bitkisel süsleme ile tasvir edilmiş, gövdenin iki yanında iri kanatlar yükselerek yukarıda kesişmekte ve uç kısımları da kıvrımlarla son bulmaktadır (Görsel 54).

Anadolu Selçuklu sanatındaki grifon betimlemeleri tek başlarına görüldükleri gibi (Görsel 53-54-55), mücadele sahneleri içerisinde eski savaşçı tarzında resmedilmiştir (Oktay, 2006: 64). Dünyayı ve siyasal gücü temsil eden grifon, (Nasr, 1992:40), koruyucu ve kötü ruhları kovması yanında şans getiren, şifa veren, baharın müjdecisi ve uzun ömrü temsil etmektedir (Kınık, 1998:213-218).

Grifon, güç ve kudretin sembolü olarak sultan tahtının iki yanında veya önünde yer almış, sultanların bekçisi ve asalet sembolü olmuştur. Hayat ağacının koruyucusu sayılan grifon'un, av sahnelerinde şans getirdiğine inanılmıştır. Mücadele sahnelerinde tıpkı aslan figürü gibi hep kazanan taraf olmuştur (Oktay, 2006: 65).

Görsel 48: Yedi Kardeş Burcu'nun Ön Yüzeyinde Yer Alan Grifon Figürleri (Diyarbakır)

Kaynak: Çimen Turan, s.119.

Görsel 49-50: Yedi Kardeş Burcu'nda Karşılıklı Yer Alan Grifon Figürleri

Kaynak: Çimen Turan, s.119.

Görsel 51: Büyük Selçuklu Döneminde Grifon Tasviri **Görsel 52:** Grifon Tasviri

<https://okuryazarim.com/anadolu-selcuklu-sanatinda-grifon-figuru/>, E.T: 09.08.2022, s. 13.25

<https://okuryazarim.com/anadolu-selcuklu-sanatinda-fantastik-figurler/>, E.T: 09.08.2022, s. 13.32

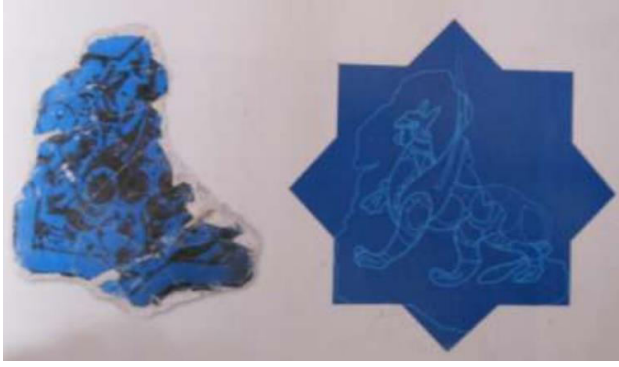

Görsel 53: Anadolu Selçuklu Taş İşlemeciliği Sanatında Grifon Tasviri

<https://okuryazarim.com/anadolu-selcuklu-sanatinda-grifon-figuru/>, E.T: 09.08.2022, s. 13.38

Görsel 54: Kubad Abad, Küçük Saray, sır altı, grifon, Konya Karatay Müzesi.

Kaynak: Arık, Arık, 2007: 313.

Görsel 55: Sır Altı, Grifon Figürlü Yıldız Çini. Kız Kalesi, Konya Karatay Müzesi.

Kaynak: Arık, 2000: 195.

3. SONUÇ

Selçuklu ve Anadolu Selçuklu Dönemi yapılarını süsleyen mitolojik varlıklar, temsil ettikleri anlam ve özelliklere göre yaygın olarak kullanıldıkları görülmüştür. Bu varlıklar, içerdikleri mitolojik anlamlar bakımından koruyuculuk, iyilik, bolluk, bereket, refah, iktidar, güç, kuvvet ve tasavvuf gibi kavramları sembolize ettiği anlaşılmıştır. Orta Asya ve Türk kültüründe kozmik ve inançsal anlamları sembolize eden bu mitolojik varlıklar, sivil ve dini yapılarda farklı amaçlarla kullanılmıştır.

Selçuklu yapılarını süsleyen mitolojik figürler, İslam öncesi ve sonrasında iç içe geçmiş inançların ve kültürlerin etkileşimleri sonucunda gelişim ve değişim göstermiştir. 14.yüzyıl sonuna kadar Anadolu’da kullanılmaya devam eden bu süsleme motiflerinin kökenleri tam olarak bilinmese de Çin, İran ve Orta Asya Türk kültürlerine kadar uzanmaktadır. Mitolojik varlıklar çeşitli kültür çevrelerinde farklı isimlerle anılsalar da sembolik olarak ifade ettikleri biçimlerde çok az değişiklik görülmektedir.

Selçuklu sarayları hem hükümdarların yaşadığı hem de yönetim merkezi oldukları için saltanat ve gücü temsil eden mitolojik varlıklardan kartal ve ejder gibi figürler süsleme elemanı olarak kullanılmıştır. Kervansaraylar, medreseler, camiler, hanlar, diğer sivil ve dini mimarinin merkezi olan bu yapılar, toplumun gelenek ve kültürünü yansıtan yapı topluluğu olarak görülmektedir. Bu nedenle koruyucu, şifa verici, bolluk bereketi temsil eden mitolojik varlıkların sembolleri bu yapılarda yer almıştır.

Anadolu Selçuklu köşk ve sarayları özellikle Konya, Kayseri ve Alanya çevresinde yer almaktadır. Ancak, kazılarda en çok ele geçen figürlü çinilerdeki mitolojik varlıklar Kubad-Abad sarayında bulunmuştur. Bu figürlü çiniler Anadolu Selçuklu çini sanatı ve İslâm seramik sanatında görülen ilk örnekler olması bakımından önemlidir. Yine Selçuklu mimarisinde taş, seramik ve çini yüzeylere uygulanan mitolojik varlıklar, kullanıldıkları yapıyı ve içerisinde yaşayanları her türlü kötülüklerden koruduğuna inanılmıştır.

Selçuklu yapılarında sanatçılar mimari eserlerin özellikle taç kapılarının farklı alanlarına yerleştirdikleri mitolojik figürleri, bu yapının korunması amacıyla tılsım olarak kullanmışlardır. Bazı figürlerin Şaman inancı geleneğine kadar dayandığı, bazı figürlerin ise geçmiş dönemin on iki hayvanlı Türk Takvimiyle ilişkilendirildiği düşünülmektedir.

Selçukludan günümüze kadar gelebilmiş yapılarda kullanılan mitolojik süsleme figürleri ve diğer süsleme elemanları yaşanan dünyaya ait inanç ve kültürleri sembolize etmiştir. Selçuklu dönemi sanatçıları, İslâm öncesi kültürünü, İslâm felsefesi ve düşüncesi ile sentezleyerek eşsiz mitolojik ve geometrik tasarımlar geliştirmişlerdir.

İslam öncesi göçebe yaşamın özelliklerini gösteren bu efsanevi hayvan figürlerinin uygulanmış örnekleri, İslam’ın kabulünden itibaren de görülmeye devam etmesi belli bir geleneğin kolayca terk edilemeyeceğini göstermektedir. Türklerde görülen hayvan figürlerinin geçmişi şaman felsefesine dayanmaktadır. Bu figürler, ilerleyen süreçlerde dini anlam ve önemini kaybederek şans, uğur, bereket gibi anlamları temsil etmiştir. Anadolu’nun Müslüman Türkleri asla mitolojik ve doğaüstü güçleri olan hayvanlara tapmamışlar ve hayvanları da dini ikon olarak görmemişlerdir. Bu nedenle dini yapılarda, camilerinin dış cephelerinde mitolojik hayvanları veya hayvan motiflerini süsleme malzemesi olarak özgürce kullanmışlardır. Ayrıca kartal figürünün de, Selçuklu hükümdarlık simgesi olarak seçilmesi bu duruma iyi bir örnek oluşturmaktadır.

Sonuç olarak, çalışmada; Selçukludan günümüze kadar gelebilen mimari yapılarda bulunan efsanevi varlıkların; mitolojik, sembolik ve simgesel anlamlarına yönelik bilgiler aktarılmıştır. Yapıların işlevine göre kullanılan mitolojik varlıklardan kısaca bahsedilerek var olan bu eserlerin korumasına dikkat çekilmiş ve gelecek kuşağa elde edilen verilerin aktarılması amaçlanmıştır. Bu doğrultuda Selçuklu dönemi yapılarında mitolojik figürlerin yer aldığı taş, seramik ve çiniler incelenmiş ve benzer figürlerin başka kültürlerdeki anlamları üzerinde durulmuştur.

Selçuklu yapılarında görülen mitolojik figür süslemeleri taş, seramik ve çini yüzeylere uygulanarak mimariye plastik değerler katması yanında görsel bir zenginlik de sağlamıştır. Bu tasarımları gerçekleştiren sanatçılar; yaratılmış olan âlemi çeşitli simgelerle sadeleştirmiş, soyutlamış, İslâm öncesi kültürü ile İslâm düşünce ve felsefesini bir potada harmanlayarak eşsiz bir ikonografi ortaya çıkarmışlardır.

KAYNAKÇA

1. ALSAN, Ş. (2005). *Türk Mimari Süsleme Sanatlarında Mitolojik Kaynaklı Hayvan Figürleri (Orta Asya'dan Selçuklu'ya)*, Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırma Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul.
2. ANABOLU, Mükerrrem (1996). Sfenks Motifi ve Edime ve Edincik Altlıklarında Almış Olduğu Şekil. Belleten, Türk Tarih Kurumu Yayını, Cilt: 32, 251.
3. ARIK, R. & ARIK, O. (2000). Anadolu Toprağının Hazinesi Çini, Selçuklu ve Beylikler Çağı Çinileri, Kale Grubu Kültür Yayınları,
4. ARIK, R. (2000). Kubad-Abad: Selçuklu Sarayı Çinileri, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
5. ARIK, Rüçhan, (2007). “Selçuklu Saraylarında Çini”, Anadolu’da Türk Devri Çini Ve Seramik Sanatı Editörler: Gönül Öney-Zehra Çobanlı, T.C. Kültür Ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
6. ASLANAPA, O. (1993). Türk Sanatı, İstanbul.
7. ATEŞ, Mehmet, (2001). Mitolojiler Ve Semboller, Aksiseda Matbaası, İstanbul.
8. AVŞAR, Lale. (2012). Kubadabad Çinilerindeki Harpi-Şiren Figürünün İzini Sürerken, Akademik Bakış Dergisi Sayı: 31 Temmuz – Ağustos.
9. BAŞ, Gülşen (2006). Diyarbakır’daki İslam Dönemi Mimarisinde Süsleme, Van.
10. BAYBURTLUOĞLU, Z. ÖNEY. (1976). “Anadolu Selçuklu Devri Büyük Programlı Yapılarında Önyüz Düzeni”, Vakıflar Dergisi, sayı. 11, s.67- 106.
11. BULDUKLU, Esra (2018). Anadolu Selçuklu Dönemi Kubadabad Sarayı Çini Figürlerinin Göstergebilimsel Açından İncelenmesi, Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Konya.
12. BÜYÜKASLAN, E, (2020). Selçuklu Çini Motiflerinin Çağdaş Karo Tasarımında Kullanımı Ve Örnek Uygulamaları, Yüksek Lisans Tezi, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Malatya.
13. BÜYÜKÇANGA, H. Hilal (2006). Anadolu Selçuklu Seramiklerinde Figürlerin Dili ve Resim Eğitimi Açısından İncelenmesi, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Konya.
14. ÇAYCI, Ahmet (2008). Selçuklularda Egemenlik Sembolleri, İz Yayıncılık, İstanbul.
15. ÇOBANLI, Zehra (2007). “Anadolu’da Türk Devri Çini ve Seramik Sanatı”, Kültür ve Turizm Bakanlığı, İstanbul.
16. ÇORUHLU, Y. (1995). Nagyszentmiklos Hazinesindeki İki Sürahi Üzerinde Bulunan Yırtıcı Kuş (Kartal/ Garuda) Figürlü Kompozisyonların Türk Sanatı ve İkonografisindeki Yeri. Mimar Sinan Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Dergisi, Mimar Sinan Yayınları. S. 323, İstanbul.
17. ÇORUHLU, Y. (1999), Türk Mitolojisinin ABC’si, Kabalcı Yayınevi, İstanbul.
18. ÇORUHLU, Yaşar (1993b). “İslamiyetten Önceki Türk Sanatında Hayvan Mücadele Sahneleri”. Sanat Tarihinde İkonografik Araştırmalar, Güner İnal’a Armağan, s.117- 141, Ankara.
19. ÇORUHLU, Yaşar (1995). Türk Sanatı’nda Hayvan Sembolizmi, Seyran Yayınları, İstanbul.
20. ÇORUHLU, Yaşar (2000). Türk Hayvan Takvimi. İstanbul: Uğur Derman 65 Yaş Armağanı.
21. ÇORUHLU, Yaşar (2002). Türk Mitolojisinin Ana Hatları. Kabalcı Yayınevi, İstanbul.
22. ÇORUHLU, Yaşar (2006). Türk Mitolojisinin Ana Hatları. Kabalcı Yayınevi, İstanbul.
23. ÇORUHLU, Yaşar. (1993). “Türk Sanatı’nda Görülen Hayvan Figürlerine” Gök ve Yer “Sembolizmi Açısından Bir Bakış”, Üçüncü Uluslararası Türk Kültürü Kongresi Bildirileri, Cilt: 1, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Ankara.
24. ÇORUHLU, Yaşar. (2019). Türk Mitolojisinin Ana Hatları, İstanbul, (8. baskı).
25. DENKTAŞ, M., ERAVŞAR, O. (2007). Kubad-Abad Çinilerinde Masal ve Doğa Yaratıkları, (Hazırlayan, Rüçhan Arık). Sanat Tarihi Araştırmaları. Konya.

26. DİLER, A. (2016). Anadolu Selçuklu Ve Beylikler Dönemi Mimarisinde Görülen Kozmik Anlamli Figür Ve Motifler, Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.
27. DİYARBEKİRLİ, Nejat (1968). *Diyarbakır Müzesindeki Tunç Sfenks*, Türk Kültürü Dergisi, S.66.
28. EKİZ, Mehmet (2011), Niğde'deki Hristiyan Türk Kiliselerinde Yer Alan Ejder Figürleri: İkonografik Açidan Bir Bakış, Sanat Tarihi Dergisi, Nisan Sayısı XX, Numara 1, s. 39-42.
29. ERDEM, Sargon (1990). Çift Başlı Kartal ve Anka Üzerine, Sanat Tarihi Araştırmaları Dergisi, 3/8, 72-80.
30. ERGİNSOY, Ülker. (1978). "Anadolu Selçuklu Maden Sanatı", Anadolu Selçuklu Mimarisinde Süsleme ve El Sanatları, Türkiye İş Bankası Yayınları, Ankara.
31. ESİN, Emel, (2004). Orta Asya'dan Osmanlı'ya Türk Sanatında İkonografik Motifler, Kabalcı Yayınları, İstanbul.
32. GÖKSU, Erkan (2016). Çift Başlı Kartal Ve Selçuklular, XI. Millî Türkoloji Kongresi, USAD, Güz 2016; (5): 117-141 ISSN: 2548-0154.
33. GÜLAÇTI, N. (2012). Selçuklu Dönemi Figüratif Dekorlu Seramik ve Çini Örneklerinin Cumhuriyet Dönemi Kütahya Figüratif Çinileriyle Karşılaştırılması, Cilt 1,Sayı 1.
34. GÜNDOĞDU, Hamza (1979). Türk Mimarisinde Figürlü Taş Plastik, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul.
35. HANÇERLİOĞLU, Orhan (2017). İslam İnançları Sözlüğü, VI. Baskı, Remzi Kitabevi Yayınları, İstanbul.
36. İstanbul.
37. KARACALAR, Şule (2014). 13. Ve 14. Yüzyıl Anadolu Selçuklu Dönemi Çini Sanatında Görülen İnsan, Hayvan, Bitki Motifleri ve Günümüz Seramik Sanatındaki Yorumu.Yüksek Lisans Tezi, Uşak.
38. KARAMAĞARALI, Y. Beyhan (1992). Ahlat Mezar Taşları. Ankara: Kültür Bakanlığı Yay.
39. KAVUNCUOĞLU, P. A. (2003). Selçuklu Dönemi Konya ve Yöresi Çini ve Seramiklerindeki Sembolik Motiflerin Günümüz Kültür ve Sanat Eğitimindeki Yeri ve Önemi. Yüksek Lisans Tezi, T.C. Gazi Üniversitesi, Seramik Eğitimi Anabilim Dalı, Ankara.
40. KHAZAI, Khosrow, (1978). "L'Evolution et la Signification du Griffon dans L'Iconographie Iranienne", Iranica Antiqua, XIII, s. 2-34.
41. KINIK, M. (1998). "Anadolu Selçuklu Dönemi Çinilerinde Figür", TDA, S. 116, Ekim, s. 213- 218.
42. KIZILDAĞ, Atila Oya (2011). "Minyatür Sanatındaki Hayvan Figürlerinin Sembolik İfadeleri". Sanat ve Tasarım Dergisi. 1/2: 35-44.
43. KOÇER, F. (2021). Kubad Abad Sarayı Çinilerinde Görülen Mitolojik Motiflerin Günümüz Çini Yüzeylere Yansımaları, Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi, Yıl: 9, Sayı: 116, Mayıs 2021, s. 148-166.
44. KUBAN, Doğan, (2008). Selçuklu Çağında Anadolu Sanatı, Yapı Kredi Yayınları, 2. Baskı, İstanbul.
45. MÜLAYIM, Selçuk (1999). Ortaçağ Türk Sanatında Süsleme ve İkonografi. Kaknüs Yayınları, İstanbul.
46. NASR, S. H. (1992). İslam Sanatı ve Maneviyatı, çev. Ahmet Demirhan, s.140., İstanbul.
47. OKTAY, Jale Ö (2006). Türk Sanatında Grifon Tasvirleri. Yüksek Lisans Tezi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sanat Tarihi Ana Bilim Dalı, İstanbul.
48. Oktay, Jale Özlem (2008). "Hun Sanatında Grifon Figürü". MSGSÜ Fen Edebiyat Fakültesi Dergisi. 6.
49. ORHANLI, Oktay. (2018). Anadolu Türk Mimarisinde Bezeme Unsuru Olarak Seramik Kullanımı, Yüksek Lisans Tezi, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
50. ÖGEL, S. (1994). Anadolu'nun Selçuklu Çehresi, İstanbul.
51. ÖGEL, B. (2010), Türk Mitolojisi, C.II., Türk Tarih Kurumu, 5. Baskı, İstanbul.
52. ÖGEL, Bahaeddin. (1972h), "Türklerde Kartal ve Kartal Arması", Türk Kültürü, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü s.1128-1146, Ankara.
53. ÖGEL, S. (1966). Anadolu Selçuklularının Taş Tezyinatı, Ankara.

54. ÖNDER, M. (1967a). Konya Kalesi ve Figürlü Eserleri. VI. Türk Tarih Kongresi Tebliğleri (ss. 145-169), Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
55. ÖNDER, M. (1988). Selçuklu Kubad-Abad Sarayı Çinileri, Selçuk Üniversitesi Selçuklu Araştırmaları Dergisi, (3), 31-39.
56. ÖNDER, Mehmet (1968). “Kubad Abad Harpi ve Simurgları”, Türk Etnografya Dergisi, Sayı10, Ankara, s. 5-17.
57. ÖNEY, G. “Anadolu Selçuklu Sanatı”, (23.07.2019)
58. ÖNEY, Gönül (1971a). “Dragon Figures in Anatolian Seljuk Art”. Belleten. 32/130: 171–216.
59. ÖNEY, G. (1966). *Anadolu Selçuklularında Heykel-Figürlü Kabartma ve XIV-XV. Asırlarda Devamı*, Cilt III, Ankara.
60. ÖNEY, G. (1967). “İran Selçuklularıyla Mukayeseli Olarak Anadolu Selçuklularında Atlı Av Sahneleri”, Anadolu (Anatolia), C.9, s. 121-159.
61. ÖNEY, G. (1968). Niğde Hüdavent Hatun Türbesi Figürlü Kabartmaları. Belleten, XXXI/122, Ankara, s. 143-167, res. 1-12.
62. ÖNEY, G. (1969). “Anadolu Selçuklu Sanatı’nda Ejder Figürleri”, Belleten, C.XXXIII, S.130, s. 171-216, Ankara.
63. ÖNEY, G. (1987). İslam Mimarisinde Çini, İzmir , s. 15.; J. Yaralow; “Architectural Monuments in Middle Asia”, International Congress of Turkish Arts (Communications), Ankara 1961, s. 369.
64. ÖNEY, G. (1972). Anadolu Selçuk Mimarisinde Avcı Kuşlar, Tek ve Çift Başlı Kartal. Malazgirt Armağanı, s. 139-172, Ankara.
65. ÖNEY, G. (1976). Türk Çini Sanatı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
66. ÖNEY, G. (1978). Anadolu Selçuklu Mimarisinde Süsleme ve El Sanatları, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara.
67. ÖNEY, G. (1978) Anadolu Selçuklu Mimarisinde Süsleme ve El Sanatları. Türk Matbaacılık Sanayi, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Genel Yayın, No: 185, Sanat Dizisi, No:33, Ankara.
68. ÖNEY, G. (1984). “Gazneli Saray Süslemesinin Anadolu Selçuk Saray Süslemesine Akisleri”, Sanat Tarihi Dergisi,C.3, S.3, s. 131.
69. ÖNEY, G. (1988). İslâm Mimarisinde Çini, Ada Yayınları, İstanbul.
70. ÖNEY, Gönül (1992). Anadolu Selçuklu Mimari Süslemesi ve El Sanatları, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., Ankara.
71. ÖNEY, G. ÇOBANLI, Zehra. (2007). Anadolu’da Türk Devri Çini ve Seramik Sanatı. (1.Baskı). İstanbul: Acar Basım ve Cilt San. Tic. A.Ş.
72. ÖNEY, G. (2008). Selçuklu Figür Dünyası. Editor: Doğan Kuban. Selçuklu Çağında Anadolu Sanatı. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 411-428 (417).
73. ÖZDEMİR, Y. (2021). Karatay Medresesi Çini Eserler Müzesinden Ünik Özellikte İki Siren/Harpi Figürlü Seramik. Arkhaia Anatolika, 4, 123-140. DOI: 10.32949/Arkhaia.2021.29
74. ÖZKUL, Kifayet (2018). Anadolu Selçuklu Dönemi Taş İşlemeciliğinde Çift Başlı Kartal Figürü, Uluslararası Güzel Sanatlar Sempozyumu, Alanya.
75. ÖZTÜRK, M. Ü. & ARISOY, Y. (2018). Selçuklu Dönemi Seramik Sanatında Hayvan Sembolizmi, İdil, cilt / volume 7, sayı / issue 44, s. 376.
76. RICE, Talbot T (1961). The Seljuks in Asia Minor. London.
77. ROUX, Jean-Paul (2000). Orta Asya’da Kutsal Bitkiler ve Hayvanlar, çev. Aykut Kazancıgil-Lale Arslan, Kabalcı Yayınevi, İstanbul.
78. ROUX, Jean-Paul (2011). Eski Türk Mitolojisi. (Çev. Musa Yaşar Sağlam). Ankara: Bilgesu Yayıncılık.
79. SÖZEN, M. & TANYELİ, U. (1992). Sanat Kavram ve Terimleri Sözlüğü. Remzi Kitabevi, İstanbul.
80. SÖZEN, M., U.TANYELİ. (1999), Sanat Kavramı ve Terimleri Sözlüğü, Remzi Kitabevi, İstanbul.

81. ŞAHİN, C. (2001). Türklerde Ejder ve Simurg Motiflerinin Grafik Gelişimi. Doktora Tezi. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
82. ŞAHİN, Can (2013). Türk Sanatında ve Anadolu Kervansaraylarında Ejder Motifi, Kayseri Sultanhan Örneği. Akra Kültür Sanat ve Edebiyat Dergisi, 1, C&B Basımevi, 211-233, İstanbul.
83. ŞAHİN, İ. (2019). Selçuklu Çağı Seramik Sanatında Hayvan Tasvirleri Ve Artistik Formlarda Yorumlanması, Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
84. ŞENSILAY, Eser (2006). Türk İkonografisinde Ejderha Figürü ve Seramik Yorumları. Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Seramik ve Cam Ana Sanat Dalı. Ankara.
85. TUNCER, Alper, KAHRAMAN, D. (2022). Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi, Yıl: 9, Sayı: 56, Şubat, s. 427-437
86. TURAN, Osman (2009). Oniki Hayvanlı Türk Takvimi, Ötüken Yay., İstanbul.
87. TURAN, Osman. (1980). Selçuklular Tarihi ve Türk İslâm Medeniyeti, İstanbul, 1980 (3. Baskı).
88. Türk Ansiklopedisi (1980). Ankara: Milli Eğitim Basımevi. Cilt: XXIX.
89. ÜLKÜ, Candan (1984). XIII. Yüzyıl Türk Sanatında Bazı Fantastik Figürler. Halk Kültürü, 2, 121-129.
90. YETKİN, Şerare. (1971). Anadolu'da Türk Çini Sanatının Gelişmesi. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayını. İstanbul.
91. YETKİN, Şerare (1972). Anadolu'da Türk Çini Sanatının Gelişmesi, İstanbul.
92. YETKİN, Şerare. (1986), Anadolu'da Türk Çini Sanatının Gelişmesi, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, İstanbul.
93. Yetkin, Şerare (1993). "Bazı Selçuklu ve Beylikler Devri Taş Süslemelerindeki Figürlü Plâstikle İlgili İkonografik Yorumlar". Sanat Tarihinde İkonografik Araştırmalar, Güner İnal'a Armağan. 595-604.
94. YILMAZ, Can (2005). Ana Hatlarıyla Türk İslam Sanatları ve Estetiği. İstanbul: Kayihan Yayınları.
95. YILMAZ, Meliha. (1999), Anadolu Selçuklu Saray ve Köşklerinde Kullanılan Figürlü Çinilerin Resim Sanatı Açısından İncelenmesi, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

GÖRSEL KAYNAKLAR

Görsel 1: Erzurum Yakutiye Medresesi, Çift Başlı Kartal (13. Yüzyıl)

<https://tr.pinterest.com/pin/548946642076817419/> , E.T:06.08.2022,s.23.17

Görsel 2: Konya Kalesi, Çift Başlı Kartal (13. Yüzyıl)

<https://okuryazarim.com/anadolu-selcuklu-sanatinda-cift-basli-kartal/> , E.T:06.08.2022,s.23.26

Görsel 3: Erzurum Çifte Minareli Medrese, Çift Başlı Kartal(13. Yüzyıl)

<https://www.kulturportali.gov.tr/portal/tasa-yansiyen-sanat-tac-kapilar> , E.T:06.08.2022,s.23.32

Görsel 4: Sivas Divriği Ulu Camii, Çift Başlı Kartal (3. Yüzyıl)

<https://tr.pinterest.com/pin/61572719888397174/> ,E.T:06.08.2022,s.23.44

Görsel 5: Kayseri Döner Kümbet, Çift Başlı Kartal (13. Yüzyıl)

<http://turkiyenintarihieserleri.com/?oku=108> , E.T:06.08.2022,s.23.52

Görsel 6: Niğde Hüdavend Hatun Türbesi, Çift Başlı Kartal (13. Yüzyıl)

<https://okuryazarim.com/wp-content/uploads/2019/01/Resim12.jpg> , E.T:06.08.2022,s.23.57

Görsel 7: Diyarbakır Surlarında Yedi Kardeş Burcu Vakfiye Yazıtı

<https://9lib.net/document/7q0pllzx-antik-cag-guenuemueze-basli-kartal-anlami-yorumu-propagandasi.html> , E.T:06.08.2022,s.00.07

Görsel 8: Yedi Kardeş Burcu, Çift Başlı Kartal (Diyarbakır)

<https://9lib.net/document/7q0pllzx-antik-cag-guenuemueze-basli-kartal-anlami-yorumu-propagandasi.html> , E.T:06.08.2022,s.00.07

Görsel 9: Ulu Beden Burcu, Çift Başlı Kartal (Diyarbakır)

<https://9lib.net/document/7q0pllxz-antik-cag-guenuemueze-basli-kartal-anlami-yorumu-propagandasi.html> ,
E.T:06.08.2022,s.00.07

Görsel 10-11-12: "Es-Sultan" yazılı, çift başlı kartal desenleri, sıraltı tekniğinde yıldız çini. Kubad Abad, Büyük Saray. (Konya Karatay Müzesi)

<https://twitter.com/tarihiKonya/status/1003078049414434817/photo/1> , E.T:06.08.2022,s.00.22

<https://twitter.com/tarihiKonya/status/1003078049414434817/photo/2> , E.T:06.08.2022,s.00.24

<https://twitter.com/tarihiKonya/status/1003078049414434817/photo/3> , E.T:06.08.2022,s.00.26

Görsel 13: Sır Altı Tekniği ile Yapılmış Yıldız Formlu Çift Başlı Kartallar. Kubad-Abad, Küçük Saray,Konya Karatay Müzesi.

Kaynak: Arık, 2000: 75.

Görsel 14: Sır Altı Tekniği ile Yapılmış Çift Başlı Kartallar. Kubad-Abad, Küçük Saray,Konya Karatay Müzesi.

Kaynak: Arık, 2000: 86.

Görsel 15-16: Konya Kalesinden ejder.

Kaynak: Öney, 1969: 185.

Görsel 17: Kayseri Sultanhan Ejderi.

Kaynak: Öney, 1969: 188

Görsel 18: Erzurum Çifte Minareli Medrese portalinde hayat ağacı, çift başlı kartal ve çift ejder kabartması (13. yüzyıl sonu).

<https://okuryazarim.com/anadolu-selcuklu-sanatinda-ejder-figuru/> , E.T: 08.08.2022, s. 16.34

Görsel 19-20: Ahlat mezarlığı mezar taşlarında yer alan taş kabartma ejderler

<https://okuryazarim.com/anadolu-selcuklu-sanatinda-ejder-figuru/> , E.T: 08.08.2022, s. 16.40

Görsel 21: Kuyruğu Ejder Başıyla Son Bulan Sefenks Figürlü Çini. Kubad Abad, Küçük Saray. Konya Karatay Müzesi.

Kaynak: Arık, 2000: 125.

Görsel 22: Sır Altı Tekniği ile Yapılmış Ejder Figürü. Kubad Abad, Büyük Saray, Konya Karatay Müzesi.

<https://www.facebook.com/photo./photo.php?fbid=2008511975882403&set=a.1177427582> , E.T: 02.10.2022, s. 15.05

Görsel 23: Sır Altı Tekniği ile Yapılmış Ejder Figürü. Kubad Abad, Küçük Saray,

Konya Karatay Müzesi.

Kaynak: Arık, 2000: 129.

Görsel 24: Sır Altı Tekniği ile Yapılmış Ejder Figürlü Çini Parçası, Kubad Abad, Kız Kalesi.

Kaynak: Arık, 2000: 129.

Görsel 26: Niğde Hüdavent Hatun Kümbeti, Siren Figürü

Görsel 27: Konya İnce Minareli Medrese Müzesi, Siren Figürü

<https://okuryazarim.com/anadolu-selcuklu-sanatinda-siren-figuru/> , E.T: 28.07.2022, s.14.25

Görsel 28-29: Siren Tasviri

Kaynak: Arık 2000: 157-159.

Görsel 30-31-32: Kubadabad sarayı çinilerinden siren/harpi figürlü örnekler (Karatay Medresesi Çini Eserler Müzesi çinilerinden, Konya), Kaynak: Arık, Rüçhan ve vd., 2000: 312, res. 297).

Görsel 33-34-35: Kubadabad sarayı çinilerinden siren/harpi figürlü örnekler. Kaynak: Arık, Rüçhan ve vd., 2000:312, res. 297.

Görsel 36: Kubadabad Sarayı siren tasvirli çini (Karatay Medresesi Çini Eserler Müzesi) Konya

Kaynak: Arık, Rüçhan ve vd., 2000: 312, res. 297.

Görsel 37: Kubadabad Küçük Saray’da bulunan siren tasvirli çini

Kaynak: Arık, 2000: 312, fig.297.

Görsel 38: Kubadabad Sarayı siren tasvirli çiniden detay

Kaynak: Arık, 2000, fig: 162.

Görsel 39-40-41: Kubadabad Sarayı siren tasvirli çiniden detay

Kaynak: Arık, 2000, fig: 162.

Görsel 42: Gazne sarayına ait mermer kabartma.

<https://okuryazarim.com/anadolu-selcuklu-sanatinda-sfenks-figuru/> , E.T: 09.08.2022, s. 13.00

Görsel 43: Mardin Müzesi’nde sergilenen kaleden gelme (13. yüzyıl) bir taş üzerinde rozet ve sfenks

<https://okuryazarim.com/anadolu-selcuklu-sanatinda-sfenks-figuru/> , E.T: 09.08.2022, s. 13.14

Görsel 44-45: Sır Altı Tekniği ile Yapılmış Yıldız Formlu Sifenks Figürlü Çini. Kubad-Abad, Büyük Saray. Konya Karatay Müzesi.

Kaynak: Arık, 2000: 124.

Görsel 46-47: Lüster Tekniği ile Yapılmış Yıldız Formlu Çini. Kubad-Abad, Büyük Saray. Konya Karatay Müzesi.

Kaynak: Arık, 2000: 124.

Görsel 48: Yedi Kardeş Burcu’nun Ön Yüzeyinde Yer Alan Grifon Figürleri (Diyarbakır)

Kaynak: Çimen Turan, s.119.

Görsel 49-50: Yedi Kardeş Burcu’nda Karşılıklı Yer Alan Grifon Figürleri

Kaynak: Çimen Turan, s.119.

Görsel 51: Büyük Selçuklu Döneminde Grifon Tasviri

<https://okuryazarim.com/anadolu-selcuklu-sanatinda-grifon-figuru/> , E.T: 09.08.2022, s. 13.25

Görsel 52: Grifon Tasviri

<https://okuryazarim.com/anadolu-selcuklu-sanatinda-fantastik-figurler/> , E.T: 09.08.2022, s. 13.32

Görsel 53: Anadolu Selçuklu Taş İşlemeciliği Sanatında Grifon Tasviri

<https://okuryazarim.com/anadolu-selcuklu-sanatinda-grifon-figuru/> , E.T: 09.08.2022, s. 13.38

Görsel 54: Kubad Abad, Küçük Saray, sır altı, grifon, Konya Karatay Müzesi.

Kaynak: Arık, Arık, 2007: 313.

Görsel 55: Sır Altı, Grifon Figürlü Yıldız Çini. Kız Kalesi, Konya Karatay Müzesi.

Kaynak: Arık, 2000: 195.

e-ISSN: 2630-6417

International Journal of
Social, Humanities and
Administrative Sciences
(JOSHAS JOURNAL)

Vol: 8 Issue: 57
Year: 2022 October
Pp: 1407-1414

Arrival
12 August 2022
Published
25 October 2022

Article ID
65015
Article Serial Number
14

DOI NUMBER
<http://dx.doi.org/10.29228/JOSHAS.65015>

How to Cite This Article
Dağ, O. & Bakır, M. Ş. (2022).
"Küreselleşmenin Ulusal ve
Uluslararası Alanda Eğitim
Yönetimine Yansımaları",
Journal of Social, Humanities
and Administrative Sciences,
8(57):1407-1414

International Journal of Social,
Humanities and Administrative
Sciences is licensed under a
Creative Commons Attribution-
NonCommercial 4.0
International License.
This journal is an open access,
peer-reviewed international
journal.

Küreselleşmenin Ulusal ve Uluslararası Alanda Eğitim Yönetimine Yansımaları

Reflections of Globalization on Educational Management National and International Area

Orhan Dağ Mehmet Şerif Bakır

Okul Müdürü., MEB, İstanbul, Türkiye
Okul Müdürü., MEB, İstanbul, Türkiye

ÖZET

Eğitim, öğrenilen değerleri korumak, geçmişi öğrenmek ve geleceğe hazırlanmak amacıyla gereksinim duyulan bir kurum olduğundan ülkelerin eğitim sistemlerini bu gereksinimleri karşılayabilecek biçimde planlaması ve yönetmesi gerekmektedir. Küreselleşme eğilimi eğitim sistemini etkileyen en önemli faktörlerden biridir. Küreselleşmekte olan dünyada eğitim, bilgiyi bilmeyi, sürekli öğrenmeyi, bilgili olmayı, bilgiyi üretmeyi ve bilgiyle yaşamayı sağlamaktadır. Ayrıca küreselleşme, toplumların ekonomide olduğu gibi eğitim alanında da bir araya gelmesini, birbirlerinin tecrübelerinde faydalanmalarını ve ortak projeler üretmelerini zorunlu kılan bir faktör niteliği taşımaktadır. Küreselleşmenin eğitim üzerindeki etkisi düşünüldüğünde eğitim politikasının, planlamasının, yönetiminin ve ekonomisinin söz konusu durumdan etkilendiği görülmektedir. Çünkü küreselleşme ile beraber ülkeler kültürel ve siyasi politikalarında birtakım değişiklikler yapmak isterler. Bu tarz değişimlere uyum sağlayabilen kişiler eğitim kurumlarında yetişeceğinden, eğitim sistemlerinde de bazı değişiklikler yapılmalıdır. Eğitim yönetiminin değişen bağlamını oluşturan güçler ve eğilimler, eğitim ve okul liderliğinden tarihte bugüne dek olmadığından daha fazla istekte bulunmakta, onlara hayli zor görev ve sorumluluklar yüklemektedir. Zira bu eğilim ve güçler öğrenci performans beklentilerini yükseltmekte, okul liderliği ile ilgili vizyonu etkilemektedir. Geleceğin toplum biçimi, eğitim sistemlerinin yetiştireceği insan tipine göre şekillenecektir. Toplumlar, eğitim sistemini küreselleşme sürecine uyarlamak ve küreselleşmekte olan dünyanın evrensel değerlerine uygun bir eğitim vermek için çaba sarf etmektedir. Yapılan çalışmada da küreselleşmenin ulusal ve uluslararası alanda eğitim yönetimine nasıl yansıdığı değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Küreselleşme, Eğitim Yönetimi, Eğitim Sistemi

ABSTRACT

Since education is an institution needed to preserve learned values, learn about the past and prepare for the future, countries need to plan and manage their education systems to meet these needs. Globalization trend is one of the most important factors affecting the education system. In the globalizing world, education provides to know the information, to learn continuously, to be knowledgeable, to produce the information and to live with the information. In addition, globalization is a factor that obliges societies to come together in the field of education as well as in the economy, benefit from each other's experiences and produce joint projects. Considering the impact of globalization on education, it is seen that education policy, planning, management and economy are affected by this situation. Because with globalization, countries want to make some changes in their cultural and political policies. Since people who can adapt to such changes will grow up in educational institutions, some changes should be made in education systems. The forces and tendencies that make up the changing context of educational administration are making more demands on education and school leadership than ever before in history, placing them with very difficult tasks and responsibilities. Because these tendencies and forces increase student performance expectations and affect the vision of school leadership. The form of society of the future will be shaped according to the type of people that education systems will raise. Societies are making efforts to adapt the education system to the globalization process and to provide an education in accordance with the universal values of the globalizing world. In the study, it was evaluated how globalization reflected on education management in the national and international arena.

Keywords: Globalization, Education Management, Education System

1. GİRİŞ

Eğitim, öğrenilen değerleri korumak, geçmişi öğrenmek ve geleceğe hazırlanmak amacıyla gereksinim duyulan bir kurum olduğundan ülkelerin eğitim sistemlerini bu gereksinimleri karşılayabilecek biçimde planlaması ve yönetmesi gerekmektedir. Eğitime devlet bütçesinden ayrılan pay bu duruma göre belirlenmeli ve bütçenin karşılayabileceği oranda eğitim politikaları uygulanmalıdır. Söz konusu politikaların uygulanması esnasında görev alacak yöneticilerin de önemli bir görevi vardır. Çünkü belirlenen politikalar iyi bir yönetici sayesinde hayata geçirilebilir. Küreselleşmenin eğitim üzerindeki etkisi düşünüldüğünde eğitim politikasının, planlamasının, yönetiminin ve ekonomisinin bu durumdan etkilendiği görülmektedir. Çünkü küreselleşmeyle beraber ülkeler kültürel ve siyasi politikalarında birtakım değişiklikler yapmak isterler. Bu tarz değişimlere uyum sağlayabilen kişiler eğitim kurumlarında yetişeceğinden, eğitim sistemlerinde de bazı değişiklikler yapılmalıdır. Bu durum eğitim politikalarının ve planlamanın değişmesini kaçınılmaz kılmaktadır. Konuyla ilgili literatürde de bu doğrultuda sonuçlara ulaşılmıştır (Şentürk Kökçü, 2007).

Küreselleşmenin etkisiyle eğitim hizmetleri giderek yerelleşme eğilimi göstermiştir. Eğitimin yerelleştirilmesi, okulların kendi kendini yöneten özerk birimlere dönüştürülmesi anlamını taşımaktadır. Başka bir deyişle, liberal ekonominin etkisi ile okullar kendi kaynaklarını kendileri yaratan, bulan ve kullanan ekonomik kurumlar halini almıştır. Bu durum okullarda yeni ve farklı yönetim yaklaşımlarının uygulanmasına yol açmıştır (Özdemir, 2011).

Bu doğrultuda müdürlere çeşitli alanlarda eğitimler verilmiş ve müdürler aldıkları eğitimi kendi okullarında uygulamak için harekete geçmişlerdir.

Küreselleşme eğilimi eğitim sistemini etkileyen en önemli faktörlerden biridir. Küreselleşme, toplumların ekonomide olduğu gibi eğitim alanında da bir araya gelmesini, birbirlerinin tecrübelerinde faydalanmalarını ve ortak projeler üretmelerini zorunlu kılan bir faktördür. Gelecekteki toplum biçimleri, eğitim sisteminin yetiştireceği insan türüne göre biçimlenecektir.

Toplumlar, eğitim sistemini küreselleşme sürecine uyarlamak ve küreselleşmekte olan dünyanın evrensel değerlerine uygun bir eğitim vermek için çaba sarf etmektedir. Yapılan çalışmada küreselleşmenin ulusal ve uluslararası alanda eğitim yönetimine nasıl yansıdığı değerlendirilmiştir.

2. KÜRSELLEŞME KAVRAMI

Her ne kadar küreselleşme kavramı çeşitli araştırmacılar tarafından farklı şekillerde tanımlanmış olsa da bu tanımlamaların birçoğu küreselleşme kavramının ekonomik boyutunu vurgulamaktadır. ‘Küresel’ (global) kelimesi Lubers'e göre 400 sene öncesine dayansa da ‘küreselleşme’ kavramı olarak daha yakın zamanda ortaya çıkmıştır. Hirst ve Thompson’a göre küreselleşme ülkeler arasında artan bir ticaret akışıyla sermaye yatırımının gerçekleştiği açık bir uluslararası ekonomi şeklinde tanımlanırken, sosyolog Peter Berger küreselleşmeyi ekonomik tabanlı sürecin kültürel yüzü olarak tanımlamaktadır. Küreselleşmenin ekonomik boyutuna vurgu yapan Tezcan, kavramı dünya toplumlarının ekonomik, politik ve kültürel düzeylerde bütünleşmesi, kapitalizmin sanayi açısından genişlemesi ve kitle iletişim araçlarının yayılması olarak açıklamaktadır. Giddens ise küreselleşmeyi ekonomik, kültürel, teknolojik ve politik bir olgu olarak ifade etmektedir (Özkan, 2006). Bu tanımlar, küreselleşmenin ekonomik ilişkilere dayalı bir olgu olmasına rağmen sürecin siyasi ve kültürel boyutunun kaçınılmaz olduğunu göstermektedir. Bu nedenle kavramla ilgili olarak sadece ekonomiye dayalı bir tanım yapmak doğru değildir.

Küreselleşme, dünyanın tek bir pazara dönüşmesidir. Dünya çapında ekonomik, politik ve kültürel bütünleşme nedeniyle; ulus-devlet sınırları dışında yeni ilişkiler ve etkileşim şekilleri, fikirler ve küresel düzeyde teknoloji kullanımı, mekân açısından dünyanın küçülmesi, sermaye evrenselleşmesi, sınırsız rekabet ve serbest dolaşım ile piyasanın ülke sınırlarını aşması küreselleşme kavramı içinde yer almaktadır (Balay, 2004). Bu tanım kavramın ekonomik boyutuna vurgu yapsa da, ilişkiler ağının varlığına, dünyanın birçok yerinde çeşitli fikir ve uygulamaların görülmesine ve bütün bunların kültürü etkilemesi küreselleşmenin son derece geniş alanda etkili bir süreç olduğunu ortaya koymaktadır.

Küreselleşmeyle beraber birçok yeni kavram türemiştir. Bu kavramların başlıcası; rekabet gücü, küresel eğitim, küresel ekonomi, küresel kültür, demokratikleşme, küresel politika, özelleştirme, yerelleşme ve pazarlamadır (Şentürk, 2008).

Küreselleşme ile birlikte ortaya çıkan kavramlardan biri olan küresel eğitim, uluslararası bağımlılık, kültürel çoğulculuk ve uluslararası ekonomik rekabetin şekillendirdiği bir dünyada yer almanın temelini oluşturan bilgi, yetenek ve davranışları geliştirmek anlamına gelmektedir (Özkan, 2006). Güven'e (1999) göre küresel eğitim, dünyadaki toplumlar ve kültürler arasındaki bağlantılara vurgu yapan bir dünya görüşünü yeni nesillere ulaştırmayı ve yeni nesilleri bu doğrultuda yetiştirmeyi hedeflemektedir. Küresel eğitimin hedefi, kişilere kültürel çoğulculuk, etnik bilinç ve sınırların dışında rahat hareket edebilmeleri için gereken becerileri kazandırmaktır. Ancak bu şekilde geleceğin toplumları huzur ve barış içinde ilişkiler kurabileceklerdir. Bu açıklamalardan da anlaşılacağı üzere küreselleşme sürecinde eğitim önemli bir rol oynamaktadır. Çünkü sınırların genişlemesi, toplumlar arasındaki değişim ve ilişkilerin artması, bu sürece uyum sağlayabilecek kişilerin yetiştirilmesini zorunlu kılmaktadır. Bunu sağlayabilecek sosyal kurum eğitimidir. Bireyler küreselleşme kavramını öğrendikçe ihtiyaçlarını karşılamaya çalışacaklar, böylece yeni bir dünya düzeninde yaşamakta zorlanmayacaklardır.

3. EĞİTİM VE KÜRSELLEŞME İLİŞKİSİ

Küreselleşme kavramının ekonomik boyutu en iyi şekilde para ve kaynakların uluslararası dolaşımıyla açıklanabilmektedir. Ülkelerin ekonomik olarak var olabilmeleri için her ülkenin küresel kural ve düzenlemelere, ikili ve çokuluslu ilişkilere, uluslararası ve çokuluslu şirketler ağına katılması gerektiği yaygın olarak kabul gören bir gerçektir. Ekonomik faaliyetlerin uluslararası niteliğine rağmen, yasal düzenlemeler, yönetim, siyaset ve demokratik örgütler açısından temel birim olarak ulus-devlet olmaya devam etmektedir. Bu durum, ekonomik faaliyetler ile eğitim, yönetim ve politika gibi diğer alanlar arasında bir ayrışmaya yol açmaktadır (Marginson, 1999).

Küresel bir kültür ve pazarın ulusal düzeyde kalan politik işleyişle eşleştirilmesinde sorunlar söz konusu olabilmektedir. Bu sebeple, ülkeler ekonomik işleyiş üzerindeki kontrolü azaltmakta olan liberal politikaları uygulamaya yönelmektedirler. Böylelikle, bu çatışmanın getirdiği olumsuzluklar ile başa çıkmaya yönlendirilirler.

Bilhassa uluslararası örgütler ve bölgesel dernekler kapsamında yapılmakta olan ekonomik düzenlemeler ekonomi açısından küreselleşme için yasal bir zemin oluşturmaktadır. Siyasi olarak AB, APEC, NAFTA gibi bölgesel dernekler ve uluslararası örgütlerin çatısı altında gerçekleştirilen düzenlemeler bu alanlarda küreselleşmenin hayata geçmesini kolaylaştırmaktadır. Fakat ulus devletin bütünlüğünü ve varlığını sağlamak için oluşturulan eğitim sistemleri için küreselleşmeden aynı ölçüde söz edilememektedir. Eğitim sistemleri büyük oranda ulusal olmaya devam etmektedir (Green, 1999). Green'e göre (1999) ulus devletler, ekonomi, savunma, dışişleri gibi alanlarda ulusal egemenlik haklarını kaybettikleri oranda eğitim alanına yönelip bu alanda egemenlik ve kontrolü artırmak için çaba sarf ediyorlar. Fakat, AB'nin resmî belgelerinde sıkça vurgulandığı üzere, eğitim sistemlerinin ve politikalarının ulusal niteliği korunmak ile beraber, belli alanlarda uyum sağlandığı ve ortak yapılar, içerikler ve işleyişin oluşturulduğu görülmektedir. Söz konusu uyum iki seviyede incelenebilir. Birinci seviyede, farklı ülkeler ortak politika, hedef ve stratejilerde uyum sağlayabilirler. İkinci seviyede ise daha çok birinci seviyede sağlanan uyum sonucunda eğitim sistemi kurumlarının yapısı, süreçleri, ürünleri ve sonuçlarında benzerlikler ve birliktelikler sağlanabilir.

Eğitimde farklı ülkeler arasındaki benzerlikler ve uyum çeşitli şekillerde gerçekleşebilir. Kültürel etkinin bir neticesi olarak benzer politikanın benimsenmesi eğitim sisteminde benzerlik yaratabilir. Bu durum kültürel etkileşimin doğal bir sonucu şeklinde ortaya çıkmaktadır. Eğitim politikalarında ve sistemlerinde çok doğal kabul edilemeyecek bir başka uyum biçimi de Avrupa Komisyonu gibi uluslarüstü bir örgüt tarafından eğitimin belli alanlarında uyum ve benzerliği sağlamak için alınan politikalar ve kararlar yoluyla gerçekleştirilebilir. Buna ek olarak, benzer sorunları olan ülkeler ortak ve benzer çözümlerin üretilmesinin bir neticesi olarak, ülkelerin eğitim sistemleri arasında benzer bölümler oluşabilir. Uluslararası kuruluşların eğitim sistemleri üzerindeki doğrudan etkisi son derece sınırlıdır. Bununla birlikte, Dünya Bankası gibi uluslararası kuruluşlar, eğitim politikalarının ve sistemlerinin belirli bir çerçevede yapılandırılmasını yardım kredilerinin ön koşulu olarak öngörebilirler. Bu tür müdahaleler, egemen gücün küreselleşme kapsamına doğrudan müdahalesi olarak değerlendirilmektedir (Green, 1999).

Küreselleşmenin eğitim üzerindeki etkilerini açıklayan teoriler çoğunlukla gelişmiş ülkeler açısından önyargılı olma niteliği taşımaktadır. Örnek olarak, Common World Educational Culture (Dünya Ortak Eğitim Kültürü) teorisine göre, milli eğitim programlarının ve sistemlerinin geliştirilmesi evrensel eğitim modeline dayanmalıdır. Bunun yanında, devlet kurumları topluma özgü öznel kurumlar değil, egemen uluslarüstü bir dünya ideolojisi tarafından şekillendirilmektedir.

Eğitim de dâhil olmak üzere devletlerin tüm faaliyetleri ve politikaları evrensel kültür ve normlar tarafından şekillendirilir. Bu durum eğitimden çok sosyolojik bir yaklaşımdır. Her ne kadar bu yaklaşım oldukça tartışmalı olsa da eğitimde küreselleşme ile ilgili söz konusu durumun açıklanmasındaki doğruluk payı göz önünde bulundurulmalıdır. Örnek olarak, ülkenin bölgesi, gelişim düzeyi ve gelenekleri ne olursa olsun, çeşitli ülkelerin eğitim programlarının benzerliği ulusal faktörlerle açıklanamamaktadır. Bu ifade bilhassa yakın geçmişte ulus devlet haline gelmiş koloni grupları için geçerlidir. Bu devletlerin eğitim sistemleri pek çok açıdan eski sömürgecilerin eğitim sistemlerine paraleldir. Bunun yanı sıra eğitim sistemlerinin mevcut benzerliğinin bir sebebi de eğitim sisteminin ulus devlet projesinin bir aracı ve parçası şeklinde tasarlanmış olmasıdır.

Eğitim programları ve sistemlerindeki benzerliğin yanı sıra, küresel düzeydeki demografik, kültürel ve ekonomik güçler son 20-25 yılda eğitim politikalarını ve sistemlerini çeşitli şekillerde etkilemiştir. Uluslararası düzeyde ortak demografik, kültürel ve ekonomik gelişmeler ve sorunlar, eğitim sistemlerinde benzer çözüm ve yapıların oluşturulmasına yol açmıştır (Green, 1999). Bu gelişmeler, işgücünün ve nüfusun yaş ortalaması artışı bilgi teknolojisi ve ulaşımdaki gelişmeler, paraya, sermayeye, işgücüne bağlı olarak yaşanan ve ürünlerin dolaşımının ekonomide uluslararası rekabette hızlı bir artışın getirdiği yeniden yapılanma ve organizasyon yapılarını içermektedir. Küresel ölçekte yaşanmakta olan bu gelişmelerin eğitim alanını da etkilemesi kaçınılmaz bir durumdur.

Bu gelişmelere yanıt olarak, pek çok devlet zorunlu eğitimden sonra eğitimi teşvik edip eğitim süresini artırmak için çaba sarf etmiştir. Buna ek olarak, dinamik yapıya sahip küresel ekonomideki eğitim gereksiniminin sadece örgün eğitimle karşılanamayacağı görülmüş ve bu sebeple yetişkin eğitimi için ekonomi okuryazarlığının geliştirilmesine yönelik informal ve yaygın eğitim programlarının geliştirilmesi amacıyla politikalar ortaya konmuştur (Brown, 1999). Yine benzer sebeple ortaöğretimde genel akademik eğitim ile mesleki eğitimi bir araya getiren ortak bir temel oluşturmak için bir yaklaşım benimsenmektedir.

Okullarda verilen mesleki eğitimin daha geniş tutulması ile öğretimin iş yeri becerileriyle daha ilgili hale getirilmesi amacıyla işletmeler ile işbirliği alternatifleri ortaya konmuştur. Küresel düzeyde teknolojik ve ekonomik gelişmelerin neticesinde, hayat boyu öğrenme çerçevesinde aile, okul, işyeri ve toplumda farklı ortamlarda öğrenme olanaklarının yaratılması ve öğrenmenin tanınmasıyla "öğrenen toplum" olgusu oluşmuştur. Yüksek öğretim kurumları hem de yükseköğretim programlarının içeriği hem bu kurumlara erişim bakımından giderek daha fazla uluslararası bir özellik

kazanmıştır (Magrath, 2000). Finansal krizler ve bütçe yetersizliği eğitime ayrılmış olan kaynağın verimli kullanımını gündeme getirmiş ve eğitimin her kademesinde kalite kontrol ve performans değerlendirmesine yönelik arayış başlamıştır. Bunun sonucunda, yerel olarak daha fazla sorumluluk verme eğilimi vardır (Green 1999).

Küreselleşmeyle birlikte eğitime yeni bir görev yüklenmiş olmaktadır. Bu görev, küresel düzeyde kültürel ürünlerin tüketicisi veya ekonomik faaliyetin nesnesi olmaya direnecek donanıma sahip kişiler yetiştirmektir (Henry, Lingard, Rizvi ve Taylor, 1999). Direnişin önemi, bireylerin ve toplumun kendilerini içine kapatıp başkalarından soyutlamaları değildir. Toplumun küreselleşme içinde kendi geleceğini kontrol etme iradesini göstermesi fakat küreselleşmeden kaynaklanan olumsuzluklara karşı direnç noktaları geliştirerek ve küreselleşmenin sunduğu imkânlardan iyi bir biçimde yararlanarak söz konusu olabilir. Bu durumda bir ikilem ortaya çıkmakta; bir taraftan dünya vatandaşı olması beklenen; evrensel değerlere sahip, başkalarının değerlerine hoşgörüle yaklaşabilen kişiler yetiştirilmesi beklenirken, diğer taraftan milli değerlerinin her zamankinden daha fazla farkında olan kişiler yetiştirilmesi beklenmektedir.

4. YÖNETİM VE EĞİTİM YÖNETİMİ

Yönetim, sosyal ihtiyaçların bir kısmını karşılamak için kurulmuş herhangi bir organizasyonda, örgütsel amaçlara ulaşmak için bir araya getirilen insan gücü ve fiziki kaynakları organize etme ve koordine etme sürecidir (Başaran, 1984). Saxe(1980) yönetimi, olayları ve insanları sistemin ihtiyaçlarına göre organize etmek olarak tanımlamaktadır. Eğitim yönetimi ise eğitim alanı ile ilgili politikaların, kararların ve hedeflerin gerçekleştirilmesiyle ilgilidir. Bu tanıma göre eğitim yöneticileri, insan ve maddi kaynakları koordine etmek, karar vermek ve grup çalışmasını yönlendirmek amacıyla genel yönetimin ilke, teori, teknik ve yöntemlerini kullanır (Kaya, 1993). Diğer bir deyişle eğitim yönetimi, yönetimin eğitim alanında uygulanması ile alakalıdır (Bursalıoğlu, 1997). Bunun yanı sıra eğitim yönetimi, kamu yönetiminin özel bir alanı olarak kabul edilmektedir. Asıl olarak eğitim etkinlikleri, özel sektöre bırakılsa dahi, devletin gözetimi ve denetimi ile sınırlı olduğu için bir kamu görevi niteliği taşımaktadır. Buna göre eğitim örgütleri eğitim politikaları kapsamında eğitim-öğretim etkinliklerinde bulunurlar.

Eğitim yönetimi, etkili bir okul oluşturmak için kurduğu sistemlerin etkin işleyişi ile de ilgilidir. Etkili bir sistemin hedeflere ulaşmada daha verimli sonuçlar verecektir. Bilhassa eğitim yönetimi kapsamında, yönetim alt süreçlerinin sağlıklı işlemesi, örgütün etkinliğini ve verimliliğini artırmaktadır. Bu sebeple eğitim yönetimi de verimliliği ve etkililiği artırmak için etkili yöntemleri ve teknikler bulmak için çabalar. Koordinasyon, etkili problem çözme, planlama, organizasyon, karar alma süreçlerine katılım, değerlendirme ve iletişim gibi eğitim yönetim süreçlerinin verimli bir şekilde işlemesi hem çalışanların hem de okulun hedeflerine ulaşmasını destekleyecektir. Bu sebeple okul yöneticileri, eğitim yönetiminin kullandığı bilimsel yöntemleri ve teknikleri bilip, bu bilimsel yöntem ve teknikleri yeri ve zamanında kullanmalıdır.

Öte yandan eğitim yönetimi de eğitim örgütlerini ilgilendiren tüm konularda araştırmalar yapmaktadır. Bilhassa okul konusu ele alındığında okul yönetimi, programların yönetimi, mali kaynakların yönetimi, idari işlerin yönetimi vb. pek çok yönetim alanını incelemektedir.

5. KÜRSELLEŞMENİN ULUSAL DÜZEYDE EĞİTİM YÖNETİMİNE YANSIMALARI

Eğitim yönetiminin bağlamı değişmekte olup, bu bağlamı meydana getiren eğilimler ve güçler, okul liderliğin ve eğitimden tarihte hiç olmadığı kadar fazla talepte bulunmakta, çok zor görev ve sorumluluk yüklemektedir. Zira söz konusu güç ve eğilimler öğrencilerin performans beklentisini artırmakta, okul liderliğiyle ilişkili vizyonunu etkilemektedir. Bu doğrultuda eğitim ve okul liderleri yenilikçi, değişken ve karmaşık bağlamda öğrencinin başarılı olmasını sağlamak için gereken yeni becerilere, liderlik yeterliklerine ve öğretimsel anlayış sahip olmalıdırlar. Ayrıca, geniş bir beceri ve bilgi kümesi ile öğrencilere, öğretmenlere ve topluma liderlik etmeleri, karmaşık, çağdaş yenilikçi ve farklı örgütleri yönetebilmelidirler (Goldring ve Schuermann, 2009).

Eğitim sisteminin yönetimi, sürece yeni aktörlerin katılımıyla farklılık göstermektedir. Ailelerin, meslek kuruluşlarının, sivil toplum örgütlerinin ve ekonomi bünyesinde bulunan oyuncuların artan rolü, güç aktarımı sürecine yatay bir boyut katmaktadır. Bunun yanında, eğitim yönetimi düzeyinin en üst seviyesindeki bireyler, yönetsel sorumluluklarını azaltmanın, daha az politik sorumlulukları olduğu anlamına gelmediğini de bilmelidir. Yerelleştirme, merkezi yönetime daha fazla dikkat edilmesini gerektirir. Eşitlik, kalite, etkinlik vb. ana politik hedeflere ulaşmak gittikçe karmaşıklaşmakta ve toplam kalite yönetimi, öğrenen örgüt gibi daha ileri yönetsel yaklaşımlar gerektirmektedir (Halasz, 2004).

Türk Eğitim Sistemi yeniden yapılanma politikalarıyla değişikliklere uyum sağlamaya çalışmaktadır. Sürekli gelişim felsefesi ile desteklenmediği takdirde yönetimde yeniden yapılanma sürecinin belli bir süre sonra etkisiz kalacağı söylenebilir. Çeşitli ülkelerin eğitim sistemlerinin kendi içindeki katı ve kopuk yapılarını terk ettikleri ve birbirleriyle bağlantı kurabilmeleri için köprüler kurdukları görülmektedir. Örgütler içinde bulundukları sosyal sistemin unsurları

oldukları için örgütsel gelişimin toplumsal gelişime bağlı olduğu belirtilmektedir (Bayrak, 1992). Öğrenme topluluğuna ulaşmada temel öğelerden biri, kişilerin yaşam boyu öğrenme sürecine katılımının sağlanmasıdır (Miciuline, 2004).

Öncelikli eğitim politikalarından biri olan yaşam boyu öğrenme, sistem düzeyinde yapılanma gerektirmesi sebebiyle eğitim yönetimi başlığı altında ele alınmaktadır. Türkiye'de son zamanlarda hayat boyu öğrenmeye verilen önem artmış olsa da, hayat boyu öğrenmeyi destekleyecek temel araçların neler olabileceği ve ne tür uygulamaların gerçekleşeceği hususunda bir ilerleme kaydedilmemiştir. Hayat boyu eğitimin Milli Eğitim Bakanlığı tarafından yaygın eğitim kapsamında ele alınması bu durumun bir göstergesi olarak değerlendirilebilir. Hayat boyu eğitimin geliştirilmesi için Milli Eğitim Bakanlığı, rehberlik etmeli, bilgi ve iletişim teknolojilerini etkin kullanmalı ve hayat boyu eğitimi ilk olarak genç bireylere yönelik politikalar doğrultusunda geliştirmelidir. Eğitim sisteminin organizasyonu, kişilerin ihtiyaç duydukları her an bilgiye erişebilmeleri için yapılar sağlamayı amaçlamalıdır. Bu uygulamaların gerçekleşmesi bilgiye yatırım yapılmasını gerektirir.

Ülkemizin küreselleşme sürecinde eğitim sisteminin örgütlenmesi ve yönetimi, gelişmiş toplumların eğitim sistemleriyle yakın ilişkiler kurmayı gerektirmektedir. Bu doğrultuda Milli Eğitim Bakanlığı tarafından uluslararası ilişkiler kapsamında yürütülen faaliyetler, eğitim sisteminin dünyadaki gelişmelere açıklığı açısından olumlu değerlendirilmektedir. Fakat bu eğitim programlarına daha geniş katılımın sağlanması ve işlevsel bağların kurulmasıyla bu ilişkilerin sürdürülebilmesi için etkin yapıların oluşturulması zorunludur.

Yükseköğretim alanında yürütülen önemli araştırmalardan biri de Avrupa Kredi Transfer Sistemidir (AKTS). AKTS, öğrenci hareketliliğini kolaylaştırmak ve öğrencinin yurt dışındaki eğitiminin kendi ülkesinde de tanınmasını sağlamak amacıyla geliştirilmiştir. Yurtdışında verilen eğitimin yalnızca mevzu bahis ülkenin dilini, düşüncesini ve kültürünü öğrenmek değil, bunun yanında akademik ve mesleki kariyerin gelişimine de katkı sağlamasını göz önünde bulundurarak, öğrencinin eğitiminin bir bölümünü yurtdışında yapmasını yaygınlaştırmaya çalışmaktadır (YÖK, 2004).

AKTS, öğrencinin yurt dışında aldığı ve başarılı olduğu ders kredilerini bir yükseköğretim kurumundan diğerine aktarmasını sağlayan bir sistemdir. AKTS, başlangıçta iki ülkenin yükseköğretim kurumları arasındaki geçiş amacıyla geliştirilmiştir. Fakat aynı ülkedeki farklı yükseköğretim kurumları arasında veya aynı yükseköğretim kurumu içinde de uygulanabilir. AKTS, yurt dışında öğrenim görececek öğrencilerin, ev sahibi üniversitenin kendi öğrencileri ile derslere katılmalarını sağlamaktadır (YÖK, 2004). Bunun yanında öğrencilerin gittikleri yükseköğretim kurumundaki programlarını tamamlayana kadar, isterlerse yurt dışında kalmalarını da sağlar. Dileyen öğrenci üçüncü bir yüksek öğretim kurumuna yatay geçiş yapabilir (YÖK, 2004).

AKTS, yükseköğretim kurumlarına ders içerikleri ve programları, ders programlarının yapısı, öğrencilerin ders yükü ve eğitim sonunda elde ettikleri başarıların gözden geçirilmesinin yararları hakkında bilgi vermektedir (YÖK, 2004). 2001'de başlayan çalışmalar ile Türk yükseköğretim sistemi AKTS sistemine büyük ölçüde uyum sağlamıştır. AKTS sisteminin kurulması ile yükseköğretim öğrencileri, Socrates Programı bünyesinde AB üyesi ülkelerde eğitimlerine devam edebilmektedirler.

Genel olarak Türk yükseköğretiminde Anglo-Sakson ya da Amerikan modelinin daha çok benimsendiği ve AB'nin bazı yükseköğretim politikalarının bu modelle uyumlu olduğu görülmektedir. Bu açıdan bakıldığında Türkiye'deki yükseköğretim sisteminin küreselleşme bağlamında programların yapılandırılması, süresi, AKTS sisteminin uygulanması, kalite güvencesi gibi boyutlarda önemli adımlar attığı görülmektedir.

6. KÜRSELLEŞMENİN ULUSLARARASI DÜZEYDE EĞİTİM YÖNETİMİNE YANSIMLARI

Uluslararası düzeyde gelişmiş ülkelere baktığımızda genel olarak eğitimin örgütlenmesi ve yönetiminde tanımlanmış dört model olduğu görülmektedir. Birincisi, yetkilerin milli eğitim bakanlığı gibi bir merkezde yoğunlaştığı merkezi sistemler; ikincisi, bazı yetkilerin bölgelere aktarıldığı sistemler; üçüncüsü, ulusal denetime dayalı yerel yönetim ve okullardaki bazı yetkiler ve dördüncüsü de kurumsal özerklik uygulamasıdır (Kivirauma, Rinne ve Seppanen, 2003).

Söz konusu politikalarından biri olan yerelleşme eğilimi, küreselleşmenin yaygınlaşmasıyla pek çok ülkede etkisini göstermiştir. Örnek olarak Finlandiya'da eğitime yönelik sorumluluklar merkezi hükümetten eyalet yönetimine, okullara, eğitim kurumlarına, belediyeler ve üniversitelere devredilmiştir. Bu değişikliğin amacı, eğitim kurumlarını ekonomik ve işlevsel sorunlarına çözüm bulmaya teşvik etmektir. Bunun yanı sıra kaynakların etkin kullanımının gerçekleşmesi de ulaşılması gereken bir diğer hedeftir (Kivirauma, Rinne ve Seppanen, 2003).

OECD ülkelerine yönelik olarak, 15 yaş grubu öğrencilerin zorunlu eğitim sonunda, katılacakları günümüz bilgi toplumunda karşılaşabilecekleri durumlar karşısında ne ölçüde hazırlıklı yetiştirildiklerini belirlemek amacıyla PISA (Program for International Student Assessment - Uluslar Arası Öğrenci Başarısını Belirleme Programı) programı

geliştirilmiştir. Geliştirilen programda başarılı olan ülkelerde de küreselleşmenin eğitim yönetimi alanında çeşitli yansımaları olduğu görülmektedir. PISA’da başarı gösteren ülkelerden Çin’de (Şanghay) okul müdürlerinin %95’i öğretim liderliği eğitimi almaktadır. Çin’in eğitim reformlarını başarılı bir şekilde temsil eden Şanghay, ülke genelinde başlatılan ve tüm öğrencilerin üst düzey performans gösterebileceği kapsayıcı sistemlerin gelişimine ön ayak olmaktadır. Bu eğitim hareketinin özellikleri; nitelikli öğretmen eğitimi, öğretmen maaşlarının iyileştirilmesi, ezberci eğitimden kalite odaklı eğitime geçişi sağlayan öğretim programları, yaratıcı ve analitik düşünceye verilen önem, merkezi sınavların içeriklerinin yeniliklere uyarlanması, öğrencilere daha fazla seçim hakkı veren öğretim programları ve yerel eğitim bölgelerine ders ve sınav içeriklerini belirleme yetkisinin verilmesinden oluşmaktadır (OECD, 2010). Öğretmen eğitimi ve iyi uygulama örneklerinin paylaşıldığı olanakların sunulması, okul müdürünün gelişimsel dönüt vermek veya performans değerlendirmesi amacıyla yaptığı gözlemlere benzer şekilde öğretmenlerin birbirlerinin derslerine gözlem amaçlı girmesi de Yeni Zelanda, Güney Kore, Çin (Şanghay) gibi başarılı ülkelerin ortak özelliklerinden kabul edilmektedir.

Yeni Zelanda, Güney Kore ve Şanghay okul müdürleri, performans değerlendirmesinde bulunmak amacıyla öğretmenlerin derslerine gözlem amaçlı girmekte ve ders denetimi yapmaktadırlar.

Küreselleşme olgusu ile birlikte Avrupa’da görülen yerelleşme yaklaşımı Yeni Zelanda ve Güney Kore gibi ülkelerde de görülmektedir. Yeni Zelanda ve Güney Kore’de eğitim ve okul yönetimi merkezi yönetimden uzaklaşarak yerel yönetimlere devredilerek yerinde yönetim anlayışı hâkim kılınmıştır. Böylece yerel yönetim veya okul yönetimlerinde daha hızlı karar alma ve uygulayabilme süreci başlatılmıştır. Bu sayede ebeveynlerin de okul yönetimine, karar alma süreçlerine katılmaları sağlanmaktadır.

20.yüzyıldan 21.yüzyıla geçiş döneminde Güney Kore, Çin (Şanghay) ve Yeni Zelanda hem eğitim sistemlerinde hem de eğitim yönetimi alanında radikal reformlara girişmişlerdir. PISA sınav sonuçları, bu ülkelerin üçünün de yaptıkları reformların yavaş yavaş sonuç vermeye başladığını göstermektedir (Maya, 2016).

Yükseköğretim alanında da uluslararası düzeyde üniversitelerin eğitim yönetiminde küreselleşmenin yansımaları görülmektedir.

Duke Üniversitesi kültürel ve ekonomik yönden gelişim gösterebilmek için küresel kampüs uygulamasını başlatmıştır. Bu uygulama ile lisans programlarının desteklenmesi, öğrencilere farklı fırsatların sağlanması ve dünyanın ihtiyaç duyduğu yönde mezunların verilebilmesi hedeflenmiştir. Uygulanan eğitim yönetimi politikasının olumlu sonuçlar verdiği ortaya konmaktadır (Duke University, 2022).

Fransa’da yer alan Essec üniversitesi dünyanın küreselleşme hızına entegre olabilmek için uzaktan eğitim çalışmalarının yanı sıra Asya’da yer alan öğrencilere de kapısını açabilmek için Singapur’da da bir kampüs açmıştır. Uluslararası düzeyde öğrenci ve öğretim elemanlarını bünyesinde bulunduran okul, böylelikle entelektüel açıdan sınırları ortadan kaldırarak bünyesinde yer alanlara yeni fırsatlar sağlamayı amaçlamıştır (AACSB, 2011).

Hong Kong Bilim ve Teknoloji Üniversitesi’nin üç misyonu yer almaktadır; küresel iş bilgisinin sınırlarını ilerletmek, Asya’da dünya için iş liderleri geliştirmek ve bölgenin sosyal ve ekonomik dönüşümüne katkıda bulunmak. Okul tarafından sunulan her program, farklı bağlamlara ve kültürlerle en uygun şekilde uyarlanmış müfredat içeriği ve dağıtım yöntemleri ile geniş bir kitleye uyarlanmıştır. Okulun temel amacı, farklı ülkelerde yer alan üniversiteler ve firmalar ile kurulan iş ortaklıkları ile küresel bir ivme yakalamaktır (AACSB, 2011).

Minnesota Üniversitesi’nde de uluslararası bir eğitim yönetimi stratejisi izlenmektedir. Çeşitli uluslararası programların finansmanı ve yönetimi merkezi olarak yürütülmektedir. Okulun uluslararası faaliyetleri, öğrencilerin, öğretim üyelerinin ve personelin küresel bakış açılarını ve yetkinliklerini genişletmenin okulun başarısının merkezinde yer aldığına dair bir görüş benimsenmiştir. Bu bağlamda üniversitede yer alan öğrencilerin, öğretim üyelerinin ve personelin uluslararası yeteneklerini geliştirmeye odaklanılmıştır bir yönetim uygulanmaktadır (AACSB, 2011).

Güney Carolina Üniversitesi’nde, lisans öğrencilerinden lisansüstü öğrencilere ve yöneticilere kadar her seviyedeki öğrenciyi küresel açıdan yetkin bir seviyeye çıkaracak eğitim programları geliştirilmiştir (AACSB, 2011).

7. TARTIŞMA VE SONUÇ

Eğitim yönetimi ve organizasyonu açısından Türkiye’nin eğitim politikalarının yabancı dil öğretimi, eğitimde fırsat eşitliğinin sağlanması, nitelikli işgücünün yetiştirilmesi, teknolojik yeniliklerin sisteme yansıtılması, merkez teşkilatının yeniden yapılandırılması, öğretimin desteklenmesi ve yaşam boyu eğitime yönelik olduğu tespit edilmiştir.

Yükseköğretim düzeyinde, YÖK’ün işleyişini düzenlemek, akademik değerlendirme yapmak ve kalite güvence sistemleri oluşturmak, yükseköğretime giriş sistemini düzenlemek için politikalar benimsenmiştir. Uluslararası

düzeyde eğitim sistemlerinin örgütlenmesi ve yönetimi yönünden yerelleşme, yaşam boyu öğrenme, eğitim sistemleri arasındaki işbirliğinin geliştirilmesi ve eğitim sistemlerinin bütün dünyaya açılması, rekabetçi yapının gelişimi, okulların bilgi teknolojileri ile donatılması, hareketliliğin teşvik edilmesi için politikalar benimsendiği görülmektedir.

Türkiye'de eğitim yönetiminin merkeziyetçi yapısı, bürokrasinin işleyişi yavaşlatması ve taşra teşkilatındaki sınırlı karar verme yetkisi nedeniyle eğitimin işleyişi yavaşlayabilmektedir. Bu durumdan dolayı eğitim yönetiminde zaman kaybı yaşanabilmektedir. Ayrıca eğitim sistemlerinin etkileşimde bulunduğu toplumun tüm kesimlerine açık olması politikası doğrultusunda Türk Eğitim Sisteminde geri bildirim unsurunun ulusal ve uluslararası düzeyde işlevsel hale getirilmesi ve bu geri bildirimlerin yapılması gerektiği söylenebilir. Böylelikle Türk Eğitim Sisteminin uluslararası eğitim sistemlerine açılmasının uluslararası düzeyde eğitim kalitesinin artmasına ve eğitim standartlarının geliştirilmesine katkı sağlayacağı söylenebilir.

KAYNAKÇA

1. Balay, R. (2004). “Küreselleşme, Bilgi Toplumu ve Eğitim”. Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi, 37(2), 61-82.
2. Brown, T. (1999). “Challenging Globalization as Discourse and Phenomenon”. International Journal of Lifelong Education, 18(1), 3-17.
3. Bursalıoğlu, Z., (1997). Eğitim Yönetiminde Teori ve Uygulama, Ankara: Pegem Yayınevi.. Duke University (2022). About Web Page.
4. AACSB, (2011). Globalization of Management Education, Emerald: USA.
5. Goldring, E. ve Schuermann, P. (2009). “The Changing Context of K-12 Education Administration: Consequences for Ed. D. Program Design and Delivery”. Peabody Journal of Education, 84 (9), 9-43.
6. Green, A. (1999). “Education and Globalization in Europe and East Asia: Convergent and Divergent Trends”. J. Education Policy, 14(1), 55-71.
7. Güven, İ. (1999). “Küreselleşme ve eğitim dizgesine yansımaları”. Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi, 32(1), 145-159.
8. Halasz, Gabor. “New Challenges and Opportunities for Improving Education Policy in CEE Countries?”, Local Government Brief, Fall 2002,
9. Henry, M., Lingard, B., Rizvi, F. ve Sandra T. (1999). “Working with/against Globalization in Education”. J. Education Policy, 14(1), 85-97.
10. Kaya, Y. K., (1993). Eğitim Yönetimi Kuram ve Türkiye 'deki Uygulama, Ankara: Set Ofset.
11. Kivirauma, J., Risto R. and Piia S..(2003) “Neoliberal Education Policy Approaching the Finnish Shoreline,” Journal for Critical Education Studies. 1:1. March.
12. Marginson, S. (1999). “After Globalization: Emerging Politics of Education”. J. Education Policy, 14(1), 19-31.
13. Maya, İ. (2016). “Uluslararası Öğrenci Değerlendirme Programı Sonuçlarına Göre Ülkelerin Başarılarını Etkileyen Eğitsel Göstergeler”. Turkish Studies, 11(3) (Eğitim Bilimleri), 1665-1684.
14. Mičiulienė, R. (2004) “European Union’s International Programmes on Education and Training: Challenge for Lithuania”,
15. OECD. (2010). Shanghai and Hong Kong: Two distinct examples of education reform in China strong performers and successful reformers in education: Lessons from PISA for the United States. OECD Publishing.
16. Özdemir, M. (2011). Küreselleşme, Ulus-Devletin Erozyonu ve Yükselen Yeni Değerler Sarmalında Eğitim. Değerler Eğitimi Sempozyumu. 26-28 Ekim 2011. Eskişehir.
17. Özkan, T. (2006). İlköğretim öğretmenlerinin küresel eğitime yönelik görüşlerinin değerlendirilmesi. Yüksek lisans tezi, Çukurova Üniversitesi, Adana.
18. Saxe, W. R., (1980). Educational Administration Today, (Mr. Cutchan Publishing Corporation), California.
19. Şentürk Kökçü, İ. (2007). Küreselleşmenin Eğitim Fakülteleri Üzerine Etkileri. Doktora tezi, Hacettepe Üniversitesi, Ankara.

21. Şentürk, İ. (2008). “Küreselleşmenin Eğitim Fakülteleri Üzerine Öğretme-Öğrenme Süreçleri Boyutunda Beklenen Ve Gözlenen Etkileri”. Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri, 8(1), 193-224.
22. YÖK, (2004). Türk Yükseköğretiminin Bugünkü Durumu, T.C. Yükseköğretim Kurulu, Kasım.

e-ISSN: 2630-6417

International Journal of
Social, Humanities and
Administrative Sciences
(JOSHAS JOURNAL)

Vol: 8 Issue: 57
Year: 2022 October
Pp: 1415-1420

Arrival
13 August 2022
Published
25 October 2022

Article ID
65029
Article Serial Number
15

DOI NUMBER
<http://dx.doi.org/10.29228/JOSHAS.65029>

How to Cite This Article
Ercan, A. (2022). "Alternatif
Bir Dış Politika Okuması:
Popüler Kültür", Journal of
Social, Humanities and
Administrative Sciences,
8(57):1415-1420

International Journal of Social,
Humanities and Administrative
Sciences is licensed under a
Creative Commons Attribution-
NonCommercial 4.0
International License.
This journal is an open access,
peer-reviewed international
journal.

Alternatif Bir Dış Politika Okuması: Popüler Kültür

An Alternative Foreign Policy Reading: Popular Culture

Arda Ercan

Dr. Öğr. Üyesi., Kocaeli Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, Kocaeli, Türkiye

ÖZET

Dünyada bilişim teknolojilerinin artmasıyla birlikte ulusal devlet tanımlaması gittikçe önemini yitirmeye başlamıştır. Günümüz literatüründe "Küresel Köy" ve "Siber Vatan" gibi terimler hızla yaygınlaşmaktadır. Bu dönüşümün en önemli nedeni, sosyal medya platformlarının kültürler arasında hızlı bir dönüşüme ve geçişkenliğe yol açmasıdır. Popüler kültürün günümüzdeki en etkin aracı olan sosyal medya platformları Z Kuşağının tek tip insan modeline evrilmesine yol açmaktadır. Tek tip insan modelinin bir diğer ritüeli ise sınır aşan kültürel hareketlilik olmuştur. Popüler kültür günümüzde basit bir endüstri olmanın ötesinde, bir uluslararası kültür ve ticaret akımı haline gelmiştir. Ülkelerin dış politikalarında karar alma süreçleri, antik çağlardan itibaren kültür ile iç içe olmuştur. Realist teorinin öne sürdüğü devlet tekelindeki dış politika süreci, günümüzde geçerliliğini yitirmiştir. Özellikle Z kuşağı, uluslararası ilişkilerin yüzyıllar öncesinden kalan geleneksel kurallarını ve karmaşık yapısını anlamak istememektedir. Devletlerin yeni kuşaklarla iletişim kurabilmesinin tek yolu, bu kuşağın tüketim alışkanlıklarını belirleyen popüler kültür öğelerini kullanmalarına bağlı hale gelmiştir.

Bu çalışmanın amacı, ekonomi ve politika alanlarında önemi gün geçtikçe artan popüler kültürün ve bu kültürün öğelerinin, dış politika oluşturma süreçlerine etkilerini ortaya koymak ve devletlerin dış politika karar alma süreçlerine alternatif bir bakış açısı ortaya koymaktır.

Anahtar Kelimeler: Dış Politika, Z Kuşağı, Popüler Kültür, Ekonomi Politik

ABSTRACT

With the increase in information technologies in the world, the definition of national state has begun to lose its importance. In today's literature, terms such as "Global Village" and "Cyber Homeland" are rapidly becoming widespread. The most important reason for this transformation is that social media platforms lead to a rapid transformation and transition between cultures. Social media platforms, which are the most effective tools of popular culture today, cause Generation Z to evolve into a uniform human model. Another ritual of the uniform human model has been cross-border cultural mobility. Today, popular culture has become an international culture and trade movement beyond being a simple industry. Decision-making processes in foreign policies of countries have been intertwined with culture since ancient times. The foreign policy process in the state monopoly put forward by the realist theory has lost its validity today. Especially the Z generation does not want to understand the traditional rules and complex structure of international relations from centuries ago. The only way for states to communicate with new generations has become dependent on the use of popular culture elements that determine the consumption habits of this generation.

The aim of this study is to reveal the effects of popular culture and its elements, whose importance is increasing day by day in the fields of economy and politics, on foreign policy making processes and to present an alternative perspective to the foreign policy decision-making processes of states.

Keywords: Foreign Policy, Generation Z, Popular Culture, Economy Politic

1. GİRİŞ

Uluslararası ilişkiler geleneksel olarak tanımlandığında, devletler arasındaki güç ve çıkar mücadelesi olarak ele alınır. Günümüzde oldukça indirgemeci olarak kabul edilen bu tanımlama, son otuz yılda büyük bir değişim içine girmiştir. Bir taraftan yeni-gerçekçiliğe yöneltilen eleştiriler, diğer yandan gelişen pozitivizm sonrası yaklaşımlar uluslararası ilişkiler çalışmalarına büyük bir dinamizm ve renk katmıştır. (Yalvaç, 2013, s. 4) Uluslararası İlişkiler disiplini 1648 Westphalia anlaşması sonrası şekillenmeye başlamıştır. Disiplin uzunca bir süre aktör olarak devleti merkeze koymuş, hatta devlet dışı aktörleri tali unsurlar olarak görmüştür. Geleneksel okumalara bakıldığında; siyasi tarih ideolojiler ve teoriler ana eksenini oluşturmuştur. Ancak popüler kültür ve bu kültürle büyüyen "Z Kuşağı" bu geleneksel dili anlayamamakta, hatta anlamak istememektedir. Buna karşın gerek iç politika, gerekse dış politika ölmemiştir ve giderek artan oranda bu yeni kuşağı hedef kitle olarak tanımlamaya başlamıştır. Yapılması gereken uluslararası ilişkilere, popüler kültürü dışlamayan yeni bir okuma sunabilmektedir. Tüm dünyada hızla yayılan tüketim kültürü, gelişen teknolojilerle birlikte iyice hızlı tüketim kültürü halini almıştır. Geleneksel yöntemlerin uzun ve yavaş anlatımlarını dikkate almayan "Z Kuşağı" tüketim endüstrilerinin hızlı yapılanmasına açık bir ilgi göstermektedir. Bunun en önemli nedeni ise popüler kültürün karşı konulamaz yapıda olmasıdır. Popüler kültür günümüzde dış politikanın her köşe başında görülebilen bir temsilcisi olarak, dış politika dönüşümünde iyi bir örneklem oluşturmaktadır. Dış politikaya popüler kültürün getirdiği yenilikleri anlayabilmek için öncelikle popüler kültür kavramına ve bu kavramın getirdiği dönüşümlere bakmakta fayda vardır.

2. POPÜLER KÜLTÜR KAVRAMI

Popüler kültür terminolojik olarak “Bir toplumda yaygın biçimde paylaşılan; inançlar, pratikler ve nesneler , daha politik olarak ise kitlelerin yada bağımlı sınıfların kültürü” şeklinde tanımlanabilir. (Yengin, 1996, s. 191) Türk Dil Kurumuna göre de popüler kültür “Belli bir dönem için geçerli olan, hızlı üretilen ve hızlı tüketilen kültürel öğelerin bütünü” olarak tanımlanır. (Türk Dil Kurumu, 2021) Bunlar hem kökleri yerel geleneklerde bulunan “halk” inançlarını, pratikleri ve nesneleri, hem de siyasal merkezden yayılan “kitleselel” inanç ve pratikleri yansıtır. (Erol, 1994, s. 181)

Popüler kültür günlük yaşamın kültürü olması, ucuz ve kolay erişilebilmesi ve eğlence temeline dayanması nedeniyle günlük yaşamın ayrılmaz bir bütünüdür. Günlük hayat içerisindeki ideolojileri, değerleri ve gelenekleri belli şifrelerle hızlıca aktarma potansiyeline sahiptir. Popüler kültür bu hızlı ve eğlenceye dayalı yapısı sonucunda karşı konulamaz bir hal alırlar. Bu hızlı kültür; şaka, dedikodu, şarkı, moda gibi günlük hayatın her alanında süreklilik gösterir. (Yengin, 1996, s. 191) Bu yapısı da popüler kültüre insan dürtüleri ile kopmaz bir bağ oluşturma imkânı sunar.

2.1. Uluslararası İlişkiler ve Popüler Kültür

Uluslararası ilişkiler evreni uzunca bir süre popüler kültürü bir alt disiplin olarak görmekten kaçınmıştır. Popüler kültür her ne kadar 1990’lı yılların başında uluslararası ilişkiler disiplini altında incelenmesi de bu kültürün araçlarının Antik Yunan döneminden beri küresel siyasetin etkili araçları olduğu bilinmektedir. Yunan tarihçi Xenophon, Leucetra Savaşı’nda yaşanan bozgunun nedeni olarak at yarışları ve kumarın ortaya çıkarttığı yozlaşmayı göstermiştir. Bu tarihi gerçeğin uluslararası ilişkiler disiplini tarafından kabulü ise görece daha yenidir. Hatta günümüzde bile bazı ana akım düşünürler, popüler kültürü ya iç siyasette sınırlandırmakta ya da politikanın tamamen dışına atarak “ev hayatı” alanına hapis etmektedir. Popüler kültürün uluslararası ilişkiler ile (burada hem disiplin olarak hem de devletler arası ilişkiler kastedilmektedir) etkileşimi ise analitik olarak sorunlu olsa da tartışılmaya başlanmıştır.

1990 yılından itibaren Anglosakson üniversitelerinde popüler kültür ve dünya politikası dersi (Popular Culture and World Politics) verilmeye başlanmıştır.

2.2. Popüler Kültürün Devlet Politikası Olması

1939 yılında Carr’ın kaleme aldığı ve idealist görüşü eleştirdiği “Yirmi yıl krizi” kitabında hayat bulan, geleneksel realist törenin temelleri çok daha eski tarihlere kadar götürebilir. Zira teoremin temelinde insan doğasından hareketle devlet davranışlarını açıklama çabası yatmaktadır. Thomas Hobbes, devlet davranışlarının şekillenmesini eşit doğan ve eşit talepleri olan insan doğasına bağlar. Nasıl ki; iki kişi aynı şeyi arzuladığında aralarında güven sorunu doğarsa, iki devlette aynı şeyi arzuladığında aralarında güvensizlik başlayacaktır. (Hobbes, 2007, s. 92-93) Klasik realist görüş; devletin çıkarları doğrultusunda diğer devletlerle mücadelesini insan doğasına bağlamakla birlikte, analiz birimi olarak devleti ele alır (Ertoyl, 2019, s. 4). Klasik realist görüşe göre devlet dışında kalan diğer tüm birimler ikincil aktörlerdir (Elias & Sutch, 2007, s. 43). Buradan hareketle devletlerin popüler kültürü çıkarlarına ulaşmak için bir araç olarak kullandığı tespitinde bulunmak mümkündür. Robb’a göre; savaş ve barış zamanlarında devletler iç ve dış politik çıkarlarına erişmek için popüler kültür üretir ve kullanırlar (Robb, 2004, s. 43).

Birinci Dünya Savaşı yıllarındaki pek çok örneğinden görüleceği üzere popüler kültür araçları, düşman tanımlı yapmak ya da ulusal gücü arttırmak için kullanılmıştır. Birinci Dünya Savaşı yıllarında posterler sıklıkla kullanılan popüler kültür araçları olmuştur. Aynı şekilde Hollywood, Amerika Birleşik Devletleri’nin dış politik hedeflerine ulaşmasında sürekli hizmet eden ideoloji yayma aracı olarak karşımıza çıkmaktadır. Hart’a göre Hollywood, Amerika’nın ikinci Dünya Savaşı’nda müdahil olmasının güçlü bir ayağını tesis etmiştir (Hart, 2013, s. 84-85).

Amerikan hükümeti popüler kültürün o dönemki en güçlü temsilcisi olan sinemayla, bir yandan İkinci Dünya Savaşı'na müdahalenin meşru olduğunu iç kamuoyuna sunmuş bir yandan da askeri harcamaları ve kamu fedakarlıklarını meşru temele oturtmayı başarmıştır.

Savaş dönemini anlatan filmler genel olarak düşmanın acımasızlığını gösteren bir yapı sergilemektedir. Bu sayede özellikle savaş dönemlerinde katılım ve kamuoyu desteği sağlanmaktadır. İkinci Dünya Savaşı yıllarında popüler kültürün en etkili aracı olan sinema ile bir yandan düşman motivasyonu düşürülmüş diğer yandan da kamuoyu desteği sağlanmıştır.

Devletler popüler kültür araçlarını savaş dönemlerinde bir silah olarak, sert gücünün unsuru haline getirmekte birlikte, barış dönemlerinde de yumuşak gücün ana unsur olarak kullanırlar. Moda, film, müzik, tiyatro, dans ve benzeri tüketim etkinlikleri sıklıkla kullanılan popüler kültür araçlarıdır. Tüm bu alanlarda, 1934 yılında kurulan ve yüzden fazla ülkede faaliyet gösteren British Council, yüze yakın ülkede dijital katılım, kadın ve kızların güçlendirilmesi, sivil toplum, spor ve pek çok alanda Birleşik Krallık tarafından popüler kültürün yumuşak güç alanında kullanılmasının en etkin örneklerindendir. 11 Eylül sonrasında ABD; Başkan Bush düşman tanımlaması yaparken “global menzile sahip her terörist grup ve bunlara destek veren her devlet” diyerek; Uşame Bin Laden'in El Kaide'sinden Afganistan'daki Taliban'a, Mısır'daki İslami Cihat'tan Lübnan'daki Hizbullah'a kadar uzanırken; devletler ise Afganistan ve Irak başta olmak üzere İran, Suriye, Libya, Sudan, Somali gibi İslami rengi ve vurgusu baskın olan devletleri hedef haline getirmiştir (Özer, 2009, s. 192). Bush her ne kadar Amerikan Kongresinde 20 Eylül 2001 tarihli konuşmasında “Bizim asıl düşmanlarımız işbirliği içinde olduğumuz Arap ve müslüman ülkeler değildir” diyerek (Panagopoulos, 2006, s. 608) karşılıklı bağımlılığı göz önüne almış olsa da, Arap ülkelerinde Amerika'nın “İslamafobi” baskısı karşılık bulmuş ve Amerikan imajı ciddi anlamda tartışma konusu olmuştur. Bu durum sonucunda ABD, kaçınılmaz olarak bir yandan küresel ölçekte silahlı mücadele verirken bir yandan da bu mücadelesini popüler kültürle destekleme gayretine girmiştir. Amerikan kültürel değişim programları aracılığıyla özellikle spor ve sinema kullanılmış ve bu sayede Müslüman ülkelerde Amerika imajı değiştirilmeye çalışılmıştır (Mills, 2014).

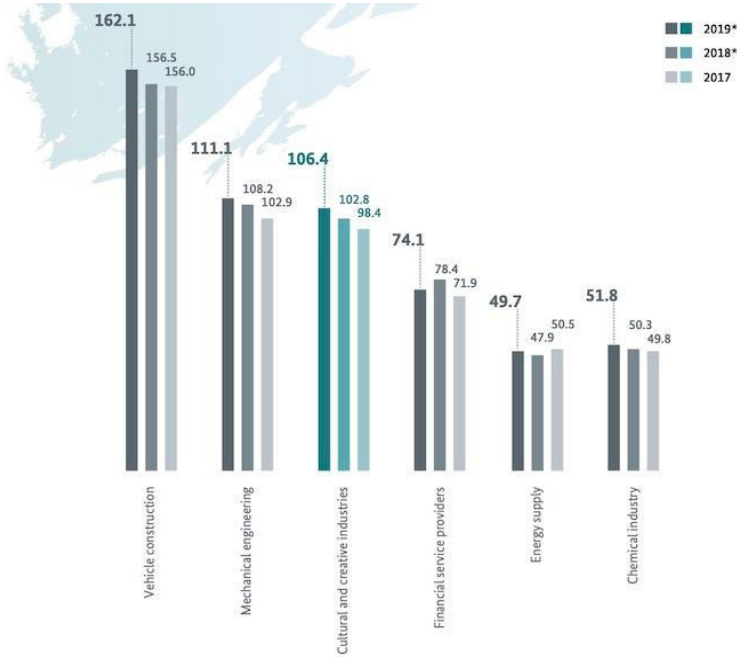
Popüler kültür aynı siyasi ilişkilerin inşa edilmesi ve onarılmasında faydalı bir araç olarak kullanılmasının yanında ekonomik anlamda da ülkelerin dış politika süreçlerinin önemli bir girdisi haline gelmiştir. Günümüzde gelişmiş ülkeler ve gelişmekte olan ülkelerin çoğu, popüler kültürü küresel ekonomik alanda aldıkları payı arttırmanın en önemli aracı olarak görmektedir.

2.3. Küresel Ekonomi Politika ve Popüler Kültür

Devletlerin popüler kültürü uluslararası ilişkilerin tüm alanlarında (siyaset, spor, sanat, ekonomi vb.) özellikle II. Dünya Savaşı ile kullandığı gözlenmektedir. Ancak bu alanlar içerisinde ekonomi politik ayrı bir yer tutmaktadır. Ekonomi politik ile popüler kültür arasında iki yönlü bir ilişki vardır. Popüler Kültürün küresel ekonomi politikası tanımlı da, küresel ekonomi politikanın popüler kültürü tanımlı da doğru olacaktır. Bu iki kavram arasında bir tavuk – yumurta paradoksu vardır. İktisat, sınırsız insan isteklerinin temini ve tatmini ile ilgilenir. Popüler kültür ise insan isteklerinin türetildiği başlıca alanlardan birisidir. Örneğin popüler Amerikan durum komedisi 'How I Meet Your Mother' ın son sezonundan sonra; başrol oyuncusunun en önemli romantik sahnelerinden birinde kullanıldığı için ABD pazarında sarı şemsiyelere olan talep arttı. TV şovu bir bütün olarak büyük bir başarı olduğunu kanıtladı ve dizinin birçok ticari markası 2007'lerin sonlarında her yerde mevcuttu. Hatta birkaç yayıncı, dizi boyunca başka bir popüler karakter Barney Stinson tarafından referansı çok kullanılan bir kitap olan 'The Bro Code'u yayınlama girişiminde bulundu ve birkaç gün içinde kitabın tüm kopyaları satıldı (Kabir, 2019). Popüler kültür bir yandan tüketim toplumu yaratırken bir yandan da üretim sürecinin ana ögesidir. Zira Popüler kültürün çoğu biçimi endüstriyel biçimde üretilir ve tüketilir. Sürecin girdileri (hammaddeleler, emek, teknoloji), uygulamaları (üretim ve tüketim) ve çıktıları (filmler, giysiler, oyuncaklar vb.) devlet sınırlarını aşar.

Uluslararası Politik İktisat akademisyenleri hangi konuda çalışırlarsa çalışsınlar – ister uluslararası ticaret, finans veya fikri mülkiyet hakları rejimleri (veya bunların yıkılması, ör. sahte tüketim malları); ÇUŞ'lar ve küresel iş bölümü, devlet ilişkileri ve piyasalar veya uluslararası ekonomik ilerleme/Kuzey-Güney ilişkileri – popüler kültür her zaman disiplinin ayrılmaz bir parçası olarak karşımıza çıkar (Weldes & Rowley, 2015, s. 15).

Tablo 1. 2017'den 2019'a kadar diğer sektörlere kıyasla kültürel ve yaratıcı endüstriler tarafından oluşturulan GSYİH büyümesi (milyar avro olarak)

Kaynak : <https://www.bmwk.de/> (Federal Ministry for Economic Affairs and Climate Action of Germany, 2020)

Tablo 1’de Almanya örneğinde görüldüğü üzere Popüler kültür endüstrisi bir yandan ülkelerin iç piyasalarında hızla büyüme göstermektedir. Almanya’da kültür endüstrisi otomotiv ve mekanik mühendisliğin ardından üçüncü büyük endüstri olmuştur. Diğer yandan popüler kültür uluslararası ekonomik ilişkilerde de önemli bir büyüme göstermektedir. Örneğin, ABD-Çin ticaret ilişkileri, muazzam bir popüler kültürel bileşene sahiptir. Çin’den Amerika’ya yapılan ihracatın en büyük kalemlerini mobilya, oyuncak, spor araçları ve ayakkabı oluşturmaktadır (US Executive Office of the President, Office of the United States Trade Representative, 2014). Buna karşılık Amerika’nın Çin’e en çok ihraç ettiği ürünler, Çin’den ithal ettiği ürünlerin hammaddelerinden oluşmaktadır. ABD Dışişleri Bakanlığı, Pekin Büyükelçiliği aracılığı ile dünya genelindeki Amerikan menşeli malların yüzde yirmi gibi bir oranının Çin tarafından sahte olarak üretildiğine vurgu yaparak yatırımcıları uyarmakla birlikte, film endüstrisinde Çin ile ABD arasında 2012 yılında ortaklaşa kurulan Oriental Dreamworks sayesinde kültürel alanda yapılan iş birliğinin ekonomik büyümeye ivme katacağı belirtilmiştir (Rivkin, 2014). Çin ile ABD arasında ekonomik bir savaş yaşanmasına ve bu savaşın dönem dönem küresel krize dönüşmesine karşın, kültürel alandaki endüstrilerin başarı elde etmesi, popüler kültürün siyaset üstü bir şekilde uluslararası ekonomi politığın bir bileşeni olduğunun en önemli kanıtıdır. Cynthia Enloe bu durumu spor ayakkabı üzerinden örneklendirir. Yazara göre ülkeler arasındaki ilişki çeşitli eşitsizlikler içermesine ve ekonomik anlamda türlü engellemeler ve yasal zorluklarla dolu olsa da, batılı tüketiciler için her zaman rahat bir spor ayakkabı hazır tutulmalıdır (Weldes & Rowley, 2015, s. 16).

2.4. Kültürel Tüketimin Politikleşmesi

Popüler kültüre ait yukarıda açıkladığımız öğelerin yorumlanması yerel kültürler açısından farklılıklar gösterebilir. Popüler kültür öğeleri bir yandan yerel kültürler tarafından farklı yorumlanırken bir yandan da sınır aşan bir etkiye sahiptir. Hollywood tarafından üretilen pek çok yapımda yerel kültürler tarafından öznel değerlendirme yapılabilecektir. Örnek verecek olursak Rambo serisi filmleri izleyen bir Amerikan vatandaşı; Amerikan ordusunda yetiştirilen bir gazinin inanılmaz vatansever kahramanlığı karşısında gurur duygusu hissederken, başka bir milletten birisi filmin genelinde ırkçılık ve şiddet sahnelerinden rahatsızlık duyabilir. Öte yandan popüler kültür öğelerinin sınırları aşan hareketliliği engellenemez. Hip-hop müzik kültürü, Amerika’dan Siarra Leon’a ve oradan Endonezya’ya seyahat ettiğinde “Amerikalı” kalmaz. Müziği üreten ve tüketenler, kimlik oluşturma sürecinin karmaşık bir kompleksini inşa ederler (Lock, 2005, s. 141).

Popüler kültürün, sanat alanında sınır tanımayan bu yanının en büyük etkilerinden biri uluslararası ticaretin ve doğal olarak uluslararası politikanın bu etkiden yararlanmak istemesidir. Çok uluslu şirketler ve uluslararası ekonomi politik ekseninde inşa edilen küresel politikalar, popüler kültürün bu nimetinden yararlanmak istemektedir. Kahve endüstrileri, hazır gıda markaları ve pek çok sektör, kitlelerin tüketim alışkanlıklarına hızla sirayet eden popüler kültür öğelerine başvurlar. Tanınmış futbolcuların sıklıkla yerel reklamlarda oynatılması bunun en güzel örneklerinden birisidir. Popüler kültürün politik alanda kullanılmasına en iyi örnek ise tanınmış aktörlerin, iklim

krizleri gibi küresel ekonomik sorunlarda rol model olarak kullanılmasıdır. Leonardo DiCaprio'nun Birleşmiş Milletler çevre elçisi olarak seçilmesi ve bu konuda "Tufandan Önce" adlı bir belgesel hazırlaması, popüler kültüre ait öğelerin, küresel politikalarda kamuoyu yaratmak için kullanılmasına en belirgin örneklerden birisidir.

3. SONUÇ

Popüler Kültür kavramı, özellikle teknolojik dönüşümün hız kazandığı 21. Yüzyılda önemini arttırmıştır. Geleneksel uluslararası ilişkiler okumalarında yer alan, devlet temelli söylem eleştiriye açık bir hal almıştır. Devletin en önemli aktör olmayı sürdürmesiyle birlikte, uluslararası ilişkilerde aktör çeşitliliği birey düzeyine kadar inmiştir. Sosyal Medya platformları, bireyleri ve bireylere ait düşünceleri, uluslararası ilişkiler evreninin ayrılmaz bir parçası haline getirmiştir. Popüler kültür bir yandan küresel ekonomi politikanın ayrılmaz bir parçası haline gelirken, bir yandan devlet temelli realist dış politika süreçlerinin sorgulanmasına yol açmıştır. Popüler kültüre ait kurallar ve bu kültürün ortaya koyduğu hızlı değişim rüzgârı, sosyal medya gibi hızlı iletişim kanallarının da etkisiyle uluslararası ilişkilerin geleneksel yapısının değişmesini kaçınılmaz kılmıştır. Geleneksel dış politika düzeni, hızlı tüketim alışkanlıkları ile donatılan yeni nesil için adeta hiç duymadıkları bir yabancı dil gibidir. Politik ilgi ve bilgisi görece daha dar olan yeni kuşak, popüler kültür öğelerinde olduğu gibi, politik konularda da karmaşıklaktan uzak durmaktadır. Geleneksel diplomasinin 1961 Viyana Sözleşmesine uzanan karmaşık yapısı, Z kuşağı için gereksiz bir bilgi yığınından öteye geçememektedir. Bu nedenle devletlerin kamuoyu oluşturabilmesi ve politikalarını geniş tabanlara kabul ettirebilmesi için popüler kültür alanında yatırım yapması ve bu alanın onlara sunabileceği fırsatları iyi okuması gerekmektedir. Sanatın sınır aşmada yakaladığı başarı, ülkelerin sert gücü kullanarak inşa etmeyi başaramadığı yapay milletler için iyi bir ders niteliğindedir.

KAYNAKÇA

1. AKALAN, G., Göktaş, B., & Tarakçı, İ. E. (2019). Markalaşma Çalışmaları: Türkiye'de Kahve Zinciri Olan Bir Kobi'nin İncelenmesi. *İŞLETME ARAŞTIRMALARI DERGİSİ*, 787-805.
2. AVANSAS. (2015). <https://www.avansas.com/blog/40-yillik-hatiri-olan-turk-kahvesi-tarihi> adresinden alındı
3. Elias, J., & Sutch, P. (2007). *International Relations: The Basics*. New York: Routledge.
4. Erol, M. (1994). *İletişim Sözlüğü*. İstanbul: Ark Yayınevi.
5. Ertoyl, B. (2019). Uluslararası İlişkilerde realist Geleneğin Dönüşümü ve Neoklasik realizm. *Anadolu Üniversitesi İktisat Fakültesi Dergisi*, 1(1), 1-26.
6. Federal Ministry for Economic Affairs and Climate Action of Germany. (2020). *INFOGRAPHICS -Cultural and creative industries*. <https://www.bmwk.de/Redaktion/EN/Infografiken/gdp-growth-generated-by-the-cultural-and-creative-industries-compared-to-other-sectors-from-2017-bis-2019-in-bn-euros.html> adresinden alındı
7. Hart, J. (2013). *Empire of Ideas: The Origin of Public Diplomacy and the Transformation of U.S. Foreign Policy*. New York: Oxford University press.
8. Hobbes, T. (2007). *Leviathan*. (S. Lim, Çev.) İstanbul: Yapı Kredi yayınları.
9. Kabir, R. A. (2019, 05 22). *Popular Culture And Consumer Behavior*. Economics Study Center: <http://www.escdu.org/esc-blog/popular-culture-and-consumer-behaviour> adresinden alındı
10. Lock, K. (2005). Who is listening? Hip-hop in Sierra Leone, Liberia and Senegal. M. Franklin içinde, *Resounding International Relations: On Culture, Music, and Politics* (s. 141-160). New York: Palgrave Macmillan.
11. Mills, L. (2014). Post-9/11 American Cultural Diplomacy: The Impossibility of.
12. Özer, A. (2009). 11 Eylül, Bölünen Dünya, Huntington ve Çatışma. *Toplum ve Demokrasi Dergisi*, 3(5), s. 191-210.
13. Panagopoulos, C. (2006). Arab and Muslim Americans and Islam in the Aftermath of 9/11. *The Public Opinion Quarterly*, 70(4), s. 608-624.
14. Politik Akademi. (2013). *Eşcinsel Evlilik Yasası Kahve Devi Starbucks'ı Vurdu*. Politik Akademi.org: <http://politikakademi.org/2013/03/escinsel-evlilik-yasasi-kahve-devi-starbucks-vurdu/> adresinden alındı
15. Rivkin, C. (2014). *Building a dynamic US-China film relationship*. <http://www.state.gov/e/eb/rls/rm/2014/231307.htm>. adresinden alındı

16. Robb, D. (2004). *Operation Hollywood: How to Pentagon Shapes and Censors the Movies*. New York: Prometheus Books.
17. Starbucks Company. (2016). *Starbucks Company Profile*. https://www.starbucks.com.tr/media/AboutUs-Company_Profile-7.21.16_tcm95-21033.pdf adresinden alındı
18. Türk Dil Kurumu. (2021). *TDK*. <https://sozluk.gov.tr/> adresinden alındı
19. US Executive Office of the President, Office of the United States Trade Representative. (2014). *The People's Republic of China', US-China Trade Facts*. 2016 tarihinde <http://www.ustr.gov/countries-regions/china-mongolia-taiwan/peoples-republic-china> adresinden alındı
20. Weldes, J., & Rowley, C. (2015). So, How Does Popular Culture Relate to World Politics? F. Caso, & C. Hamilton içinde, *Popular Culture and World Politics : Theories, Methods, Pedagogies* (s. 11-34). Bristol: E-International Relations Publishing.
21. Yalvaç, F. (2013). Tarihsel Sosyoloji ve Uluslararası İlişkiler:. *UI (Uluslararası İlişkiler)*, 10(38), 3-28. https://ciaotest.cc.columbia.edu/journals/ui/v10i38/f_0029922_24225.pdf adresinden alındı
22. Yengin, H. (1996). *Medyanın Dili : İletişime Kuramsal Bir Yaklaşım: Popüler Kültür Türlerinin Çözümlemesi*. İstanbul: Der.

e-ISSN: 2630-6417

International Journal of Social,
Humanities and Administrative
Sciences (JOSHAS JOURNAL)

Vol: 8 Issue: 57
Year: 2022 October
Pp: 1421-1427

Arrival
13 August 2022
Published
25 October 2022

Article ID
65035
Article Serial Number
16

DOI NUMBER

<http://dx.doi.org/10.29228/JOSHAS.65035>

How to Cite This Article

Boydş, O. (2022). "Ortaçağ ve Rönesans Dönemi Sanat Eserleri Örnekleri Üzerinden Ezoterizm Kavramının Yansımaları Üzerine Bir İnceleme", Journal of Social, Humanities and Administrative Sciences, 8(57):1421-1427

International Journal of Social, Humanities and Administrative Sciences is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License. This journal is an open access, peer-reviewed international journal.

Ortaçağ ve Rönesans Dönemi Sanat Eserleri Örnekleri Üzerinden Ezoterizm Kavramının Yansımaları Üzerine Bir İnceleme¹

An Examination on the Reflections of the Concept of Esoterism Through the Examples of Medieval and Renaissance Works

Okan Boydş

Dr. Öğr. Üyesi., Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Güzel Sanatlar Eğitimi Bölümü, Sivas, Türkiye

ÖZET

Hazırlanan bu çalışma da Ortaçağ ve Rönesans sanatında ezoterik ilgiler ve bağlamlar taşıdığı düşünülen örnekler yer verilerek resim sanatı ile ezoterizm kavramının birbiri ile ilişkisi incelenmeye çalışılmıştır. Ezoterizm kavramı temel olarak iç-içine dönük anlamı taşıyan bir kavramdır. Bu kavramın resim sanatı alanındaki yansımalarına bakıldığında ise, anlatım dilinin semboller üzerinden olduğu görülmektedir. Bu bağlamda araştırmanın temel konusunda da ortaya konulduğu gibi çalışma, Ortaçağ ve Rönesans dönemi sanat eserleri ile sınırlandırılmıştır. Hazırlanan çalışma da elde edilen verilere literatür taraması yolu ile ulaşılmıştır. Ortaçağ ve Rönesans dönemi içerisinde yer verilen çalışmalar, ikonografik yaklaşımın imkânlarından yararlanılarak çözümlenmeye çalışılmıştır. Araştırmaya dahil edilen çalışmalar kendi dönemi içerisinde ezoterik yapıları barındırdığı düşünülen çalışmalar arasından seçilmiş, her çalışmanın kendi özelinde araştırmanın temel konusu olan ezoterizm kavramı ile ilgisi ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Ezoterizm, Ortaçağ, Rönesans, Resim Sanatı

ABSTRACT

In this study, it has been tried to examine the relationship between the art of painting and the concept of esotericism by giving examples that are thought to have esoteric interests and contexts in Medieval and Renaissance art. The concept of esotericism is basically a concept that has an introverted meaning. When we look at the reflections of this concept in the field of painting, it is seen that the language of expression is through symbols. In this context, as it is revealed in the basic subject of the research, the study is limited to the works of art of the Middle Ages and Renaissance. The data obtained in the prepared study were reached through literature review. Studies in the Middle Ages and Renaissance periods have been tried to be analyzed by making use of the possibilities of the iconographic approach. The studies included in the research were selected from among the studies that were thought to contain esoteric structures in their own period, and it was tried to reveal the relevance of each study to the concept of esotericism, which is the main subject of the research.

Keywords: Esotericism, Medieval, Renaissance, Painting Art

1. GİRİŞ

Araştırmanın temel konusu olan Ortaçağdaki ve Rönesans'taki sanat eserleri üzerinden ezoterizm kavramının yansımalarına değinmeden önce Ezoterizm kavramının kökenine kısaca değinmek önemlidir. Ezoterizm kelimesi, Yunanca'da içsel ve gizli-içine, içeri doğru anlamındaki eisoya da eso sıfatının üstün hali- anlamına gelen esoterikos kökünden gelen bir sıfattır(Tokdemir, 2013:13). Fransızca'sı, esoterisme olan *ezoterizm* kavramı, bu anlamıyla ilk defa Jacques Matter tarafından kullanılmıştır(Matter, 1828:83). Rene Guenon ise ezoterizm kavramını, *İnisinasyona Toplu Bakışlar* isimli kitabında içrek yani dışa kapalı, içe dönük- kendi içine dönük ya da apaçık olmayan, belirsiz olarak tanımlar(Guenon, 2005:17).

Ezoterizmin temel hedefinin insan ve insanın bireyselliği üzerine olduğu söylenebilir. İnsanın bireysel deneyimleri doğrultusunda öğrendiği bilgiler ve Yaratıcı ile olan bireysel bağlantısı ezoterik bilginin temel konusudur. Ezoterizmin temel amacını, hayata dair temel soruların cevaplarının bulunması olarak tanımlayan Gener, bu soruların cevabının ise yine insanın içsel dünyasında bulunabileceğini ileri sürer (<http://url.ac/kkjv3>).

Bu bağlamda ezoterizmin anlaşılmasına yardımcı olacak çeşitli yöntem bilim önerilerinin karşımıza çıktığı görülmektedir. Bu önerilerden ilki, Antonine Faivre'nin önermesidir. Bu önermeyi Faivre ve Voss, *Batı Ezoterizmi ve Dinler Bilimi* başlıklı çalışmalarında şöyle açıklar;

Ezoterizm, altı temel özelliği içinde barındıran bir düşünce biçimi olarak kabul edilebilir. Bu altı özellikten dördü içkin kabul edilir. İncelemeye tabi olan materyalin ezoterizme ait olarak sınıflandırılması için, bu dördünün var olması gerekir. Bunlar, doğaları gereği birbirine bağlı özelliklerdir. Fakat yöntembilimsel nedenlerden dolayı ayırt

¹ Bu çalışma 2018 yılında Erciyes Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Resim Bölümü bünyesinde Doç.Dr. Aygöl AYKUT danışmanlığında hazırlanmış Sanatta Yeterlilik Tez çalışmasından üretilmiştir.

edilmeleri önemlidir. Öteki ikisi göreceli kabul edilir; çünkü çoğu kez öteki dört öğeyle birlikte görülmelerine karşın, tanım yönünden vazgeçilemez olmadıklarından esas öğe sayılmazlar (Faivre-Karen-Voss, 2006:153-154).

Batı Roma İmparatorluğu'nun yıkılmasından sonra Antik Yunan ve Roma Medeniyetlerinin insanlığı kazandırdığı insan merkezli dünyaya bakış açısı ortadan kalkmıştır. Felsefe ve sanat alanındaki gelişmiş düşünce sisteminin ortadan kalkması ile birlikte, bu durum İlkçağın kapanmasına, Ortaçağ'ın başlamasına neden olmuştur. Bununla birlikte Ortaçağ'ın başlamasının en büyük nedenlerinden biri olan Kavimler Göçü, bazı çevrelerce Ortaçağ Avrupası'nda yıllarca sürecek olan feodalitenin de sebebi olarak da görülmektedir.

Resim 1: Bilinmiyor, "Bakire Hodegetria ikonası", 12. Yüzyıl, Tempera, Bizans Müzesi, Gazimagosa, Kıbrıs.

Mutlak doğruyu benimseyen Feodalite, Ortaçağ Avrupası'nda her alanda kendini göstermiştir. İlkçağ 'da toplumun benimsediği akılcı ve insan merkezli düşünce sistemi, yerini kilisenin hüküm sürdüğü bir devlet yapısına bırakmıştır.

Resim 2: Bilinmiyor, "Theofilos'un Eşi", 14-15. Yüzyıl ikonu, Fresk, Ulusal ikona koleksiyonu, British Museum, İngiltere.

Feodalitenin merkezine aldığı temel düşünce sistemi olan "öteki dünya anlayışı", Antik Yunan'ın insanlara sunduğu güzelliğin idealize edilmesi anlayışını kökten değiştirmiştir. Tanrı inancının dünya gerçeklerinin üzerinde olduğu bu dönemde, kilise ve din adamları etkilerini çok şiddetli bir biçimde arttırmıştır. Bu dönem de sanat üretimi de kilisenin etkisi altındaydı. Buna bağlı olarak Ortaçağ resim sanatında sembolik, çizgisel ve katı bir tavırla çalışmaların üretildiği görülmektedir. Perspektif kurallarına bağlı kalınmayarak yapılan iki boyutlu bir anlatım biçimi benimsenen çalışmalar da, ahiret inancının çok fazla işlendiği görülmektedir. Bu dönemde resim sanatı, dinin yayılmasına yönelik çalışmaların en çok kullanılan şekli biçimindeydi. Yapılan çalışmalar kilisenin görüşleri doğrultusunda, İncil'den alınan konuları resmetmeye dayanıyordu. Bu ise ele geçirilen yeni topraklarda Hristiyanlığın yayılması amaçlanıyordu. Temelinde İncil'in olduğu çalışmalar genelde dini yapıların içerisinde yer alıyordu. Dinsel örüntülerle şekillenen Ortaçağ resim anlayışında İsa, Meryem, Azizler, Havariler gibi sembolik anlatımların yanında genellikle İsa figürünün doğumu, vaftizi gibi ezoterik ritüellerin resmedildiği görülmektedir.

Resim 3: Bilinmiyor, “Theofilos’un Eşi”, 1175, Fresk, Karamlık Kilisesi, Kapodokya yakınları, Türkiye.

Ortaçağ’da yer alan öteki dünya inancının her alanda hissedilmesi, insan merkezli özgür düşünce biçiminin yaşamdaki her alana yayılmasını engeller. Bu engeli ortadan kaldıran ve dünyayı objektif gözle gören Rönesans düşüncesi, dış dünya gerçeklerine yöneldiğinden bireyciliği kısıktır tutan bağları kopararak atar ve insan, düşünen ve anlayan bir birey haline gelir (Burckhardt, 1974:208, akt: Ödin, 2016:20). Ortaçağ ortamındaki kilisenin dayatmaları sonucu ortaya çıkan, insanı ruh ve beden olarak ikiye ayırma anlayışı Rönesans ile birlikte ortadan kalkar. Hümanist Giovanni Pico Della Mirandola’ya göre, insan tıpkı doğa ve evren gibi bir bütündür. Bu durumu Ödin, şu şekilde aktarır;

Gökyüzündeki her şey yeryüzüne ışık aracılığı ile nasıl bağlandıysa, ruhun her değeri, her gücü-yaşam, hareket ve duyum-birleşti ve dünyevi cisimlere geçti... Ruhun aydınlığının katılmasıyla ışık meydana gelince, gökyüzü ve yeryüzü, akşam ve sabah birbirine bağlandı ve bedenin karanlık doğası ile ruhun aydınlık doğası birleşti ve insan bir bütün olarak ortaya çıktı (Mirandola, 1965:119, akt: Ödin, 2016:20-21).

Bu düşünceye göre, insanı bir bütün olarak görme dünyaya objektif yaklaşımı da beraberinde getirir. Yaratıcının bir tezahürü olarak düşünülebilecek insanın, bu bakış açısı ile Rönesans düşünce sisteminde merkezde olduğu düşünülebilir. Temelinde insan olan Rönesans’ta da bu düşünceye uygun olarak sanat eserleri üretilmiştir. Bu bağlamda Masaccio, Fra Angelico, Sandro Botticelli, Michelangelo Buonarroti, Hieronymus Bosch’un çalışmalarından örneklere yer verilmesi Rönesans Sanatının anlaşılması bakımından önemlidir.

2. MASACCIO

Gerçek adı Tommaso di ser Giovanni olarak bilinen Masaccio’nun, en önemli eserlerinden sayılan Floransa Santa Maria del Carmine’deki Barancacci Şapeli’nde yaptığı freskler, o dönemin önemli eserleri arasında yer almaktadır. Masaccio’nun yapmış olduğu çalışmalarda duygu kavramının çalışmaların merkezinde olduğu görülmektedir. Çalışmalarında insanlığın içinde bulunduğu dramı gözler önüne sererek umutsuzluğu, utancı, hüznü ve pişmanlığı resmeder. Masaccio’nun yapmış olduğu *Âdem ve Havva’nın Cennetten Kovuluşu* isimli freski Ödin şu şekilde açıklamıştır:

Âdem ve Havva’nın arkasında bulunan cennetin çok dar kapısı bir daha cennete dönüşün imkânsızlığını vurgular. Havva’nın başını umutsuzca kaldırması ve üzüntüsünü göstermek için ağzını açması suçunun farkındalığına bir gönderme ise, Âdem’in yüzünü kapayarak ağlaması, utanç ve pişmanlığının ifadesidir. Figür yorumu açısından bir yenilik olan Cennetin Kovuluşu sahnesi yaklaşık seksen yıl sonra Michelangelo’yu çok etkilemiş ve Michelangelo Sistine Şapeli’nin tavan fresklerinde bu etkilenişini görselleştirmiştir. İzleyicide dokunsallık etkisi bırakan Âdem ve Havva figürlerinde, kaslı vücutları ve yere basan gösterimleriyle üç boyutluluk vurgusu tamdır. Ancak anatomik açıdan bakıldığında doğru oranların kullanılmadığı görülmektedir. Örnek verilecek olunursa Âdem figürünün bedeninin üst kısmı bacaklarına göre kısa resmedilmiştir. Bununla birlikte Âdem figürü, fresk içerisindeki kompozisyon değerleri bakımında rahatsız edici değildir. Âdem’e ve Havva’ya verilen ifade bağlamında Cennetten Kovuluş sahnesi psikolojik yorum açısından kayda değerdir (Ödin, 2016:151-152).

Resim 4: Masaccio, “Adem ve Havva’nın Cennetten Kovulduğu”, 1425, Fresk, 208x88 cm. Santa Maria del Carmine, Brancacci Şapeli, Floransa.

3. FRA ANGELICO

Aslında bir Dominiken rahibi olan Fra Angelico’nun gerçek ismi Fra Giovanni da Fiesole’dur. Düşünce olarak Ortaçağ Felsefesini benimsese de, yaptığı çalışmalarda Rönesans sanatı bağlantılıdır. Perspektif anlayışı bakımından Masaccio’nunkine yakın bir tavırda resmettiği konularda ve figürlerde Uluslararası Gotik üslubun etkileri görülmektedir. En önemli eserlerinden olan Meryem’e Müjde’de (1433-1434) bu durum net bir şekilde görülmektedir. Çalışma da kullanılan Meryem figürünün zarif duruşu, meleğin duruşunda karşılık bulur. İki figürün de Gotik üslubun etkileri ile resmedildiği söylenebilir. Çalışmalarında Ortaçağ ikonlarının etkisi ile yoğun şekilde altın yaldız kullanımı dikkat çeker. Meryem’e Müjde’de, genel olarak Tanrı inancı ve teslimiyeti yoğun olarak hissedilen bir kavramdır. Çalışmadaki kompozisyona bakıldığında, Meryem, Cebail meleğin sözlerine dikkat kesilmiş bir şekilde tasvir edilirken, Cebail melek Meryem karşısında saygıyla öne eğilir biçimde resmedilmiştir. Çalışmanın ön planında müjde sahnesi varken, arka sol üst köşede Havva’nın cennetten kovulma sahnesi yerleştirilmiştir. Bununla birlikte Fra Angelico’nun Meryem’e Müjde isimli çalışmasını Ödin şu şekilde analiz eder;

Meryem ve melek ile Âdem ve Havva figürleri, ele alınış tarzı açısından karşılaştırıldığında, Âdem ve Havva’da daha dünyevi bir temsil hâkimken Meryem ve melek daha uhrevidir(Beck, 1999:74). Cennetten kovulma ile İsa’nın doğacağının müjdenmesi arasında kurulan koşutluk, ilk günahın kefareti olarak İsa’nın dünyaya gelmesidir. Müjdenin teolojik temeli, Tanrı’nın istemiyle, Havva’nın hatasının Meryem aracılığıyla ortadan kaldırılmasıdır. Bu bağlamda Meryem, “ikinci Havva” olarak telakki edilir, ama cennetten kovulmadan önceki Havva. Tanrı’nın bu istemi genelde gökyüzünde Meryem’in üzerine doğru gelen parlak ışık ile ifade edilir(Bartz, 1998:48). Farklı zaman dilimlerine ait iki sahnenin bir arada ancak birinin diğerinden küçük betimlemesiyle, perspektif bir anlamda zaman için de söz konusu olur. Diğer bir deyişle, iki olay arasındaki zamansal mesafeyi vurgulamak için de cennetten kovulma sahnesi daha küçük ölçekte ele alınmıştır. İzleyiciye iki olay arasındaki tipolojik bağlantıyı hatırlatmak için yapılan zamansal yoğunlaştırma-sıkıştırma ile geçmiş, şimdiden konum bağlamında da ayrı edilmektedir(Beck, Bartz, Adams, akt: Ödin, 2016:159).

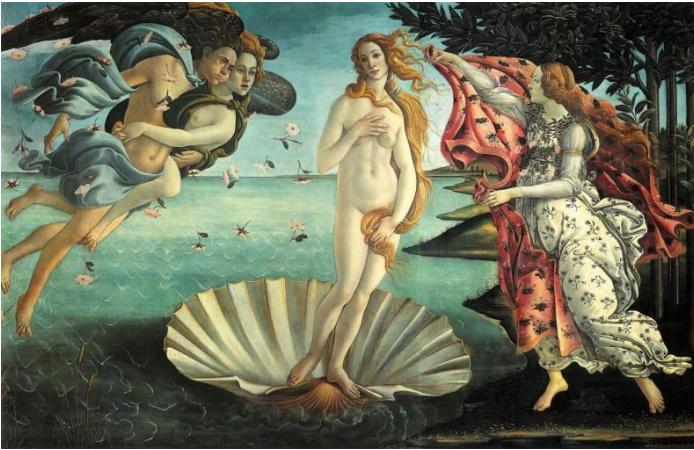
Cennet, Mitolojik ve dinsel öğretilerde bir başlangıcı temsil etmektedir. Mükemmellik ve yeni bir başlangıç olarak değerlendirilebilecek cennet kavramından uzaklaşılması dinsel öğretilerde ve diğer olgularla beraber yasak meyve motifine bağlanmaktadır(Bayat, 2017:113).

Resim 5: Fra Angelico, "Meryem'e Müjde", 1433-1434, Tempera, 175x180 cm, Museo Diocesano, Cortona.

4. SANDRO BOTTICELLI

Sanat yaşamına Fra Filippo Lippi'nin öğrencisi olarak başlayan Sandro Botticelli, aslında bir kuyumcudur. Botticelli, 1470 yılında kendi atölyesini kurarak özgün işlerini burada yapmaya başlamıştır. Botticelli'nin en önemli eserlerinden olan Venüs'ün Doğuşu'nu kimin sipariş ettiği bilinmemektedir. Fakat Medici ailesinin önde gelen üyelerinden olan, Lorenzo de' Medici'nin kardeşi Giuliano de' Medici'nin bu tabloyu sipariş ettiği varsayılmaktadır. Venüs, antik dönem geleneklerine göre, saygınlık barındırırken, dinin egemen olduğu Ortaçağ'da günahkârlığın, ahlaksızlığın ve şehvetin sembolü olarak görülmüştür. Venüs'ün Doğuşu'nda ise, bu durumun aksine estetik ve ruh ön plandadır. "Venüs'ün üzerinde ayakta durduğu deniz kabuğu, Meryem'in bekâretinin simgesi haline dönüşmüştür. Yapıtta, sol taraftaki rüzgâr tanrısı Zephyros, nefesiyle bir ıstırıdye kabuğu üzerinde ayakta duran Venüs'ün karaya çıkmasına yardımcı olmakta, karada ise Venüs'ü, elindeki kırmızı-mor bir örtüye sarmak için, doğada düzeni simgeleyen Tanrıça Horae beklemektedir"(Ödin, 2016:209). Bu durum mitolojik örüntüler ile birlikte, Venüs'ün saflığını korumak için harcanan çabanın da göstergesi olabilir. Ezoterik açıdan bakıldığında, mitolojik bir hikayenin tasviri niteliğinde olan Venüs'ün Doğuşu tablosu, içinde barındırdığı sembolik anlatımla ve bu anlatımın nitelediği öyküyle ezoterik olana yakın bir tutum içerisinde konumlandırılabilir.

Resim 6: Sandro Botticelli, "Venüs'ün Doğuşu", 1485, Tempera, 172,5x278,5 cm, Galleria degli Uffizi, Floransa.

5. MICHELANGELO BUONARROTI

Ghirlandaio'nun atölyesine on üç yaşındayken çırak olarak giren ve ilk teknik bilgilerini buradan alan Michelangelo, yapmış olduğu çalışmalarla Lorenzo de' Medici'nin dikkatini çekmiş ve Medici ailesinin koruması altına girmiştir. Bu dönemde heykeltıraş Bertoldo di Giovanni'nin öğrencisi olur. Yapmış olduğu çalışmalar ile adından gittikçe söz ettiren Michelangelo, Papa'nın isteği üzerine Sistine Şapeli'ndeki tavan fresklerini yapmaya başlar. 1508 yılında başladığı ve dört yıl boyunca tek başına çalıştığı bu freskleri 1515 yılında bitirir. Bu süre içerisinde 343 figürlü tonoz freskleri oluşturur. Yapmış olduğu tavan fresklerinin ortasında yaratılış sahnesini resmederken, çevresine ise İncil'den alınan sahneleri yerleştirir. Âdem'in Yaratılışı hakkında Ödin şunları söyler;

Âdem'in Yaratılışında, Tanrı'nın sol koluna sarılmış kadın figürü, henüz yaratılmayan ve yaratılmak için bekleyen Havva olarak yorumlanır. Ancak, Hristiyan inancına göre, Havva'nın Âdem'den sonra yaratıldığı göz önüne alınırsa, Havva'nın Âdem'in yaratılışını izlemesi ikonografiye ters düşmektedir. Bu nedenle, söz konusu kadın figürünün

İbrani metinlerinde anlatılan, Âdem'in Havva'dan önceki ilk karısı Lilith olduğunu iddia eden görüşler de vardır. Ancak Lilith'in de Adem'den sonra yaratıldığını anlatan bu mit, söz konusu görüşü desteklememektedir. Pelerine sarılı olan Tanrı için de çeşitli yorumlar yapılmış ve Michelangelo'nun insan anatomisinde uzman olduğunun kanıtı olarak gösterilmiştir(Ödin, 2016:311-319).

Resim 7: Michelangelo, “Âdem’in Yaratılışı”, 1508-1512, Fresk, 280x570 cm, Sistine Şapeli, Vatikan.

Bununla birlikte Bayat, insanı evrenin küçük bir modeli olarak görerek insanın yaratılışını mitolojik açıdan Tanrıya ve tanrısal bir güce bağlar. Evrenin oluşumunun insanın yaratılması ile tamamlandığı görüşünü öne sürer ve insanı makro kozmosun mikro düzeyde bir modeli olduğu vurgusunu yapar (Bayat, 2017:107).

6. HIERONYMUS BOSCH

Resimlerinde işlediği konuları şekillerindiren yaratıklar ile ezoterik bir çatı içerisinde konumlandırılacak Hieronymus Bosch'un geçmişi hakkında çok fazla bir bilgi bulunmamaktadır.1450-1516 yılları arasında yaşadığı bilinen Bosch, İlk defa 1480 tarihli kayıtlarda bir ressam olarak anılmıştır. Bu tarihlendirme ile Bosch'un sanatı, 1470-1520 yılları arasında varlığını sürdüren ve Rönesans akımı içerisinde konumlandırılan Yüksek Rönesans dönemine dâhil edilebilir. Çoğunlukla dini konuları ele almış olan sanatçının, bu konuları gerçek yaşamla ilişkilendirip eleştirel bir dille aktardığı görülür(Şentürk, 2012:187). Julian de Siguenza, Bosch'un resimlerini diğer ressamın çalışmalarından her zaman farklı olarak görmüştür. Bu ayrımı ve sebeplerini şu şekilde dile getirir; “bu ressamın eserlerini diğer ressamın çalışmalarından farklı kılan şudur: diğerleri insanın dış görünüşünü resmetmeye çalışırken, Bosch insanın iç dünyasını, iç görünüşünü resimlemeye çalışmıştır” (Siguenza, 2009:3). Siguenza'nın bu şekilde tanımladığı Bosch'un 1486 yılından itibaren *Meryem Ana Kardeşliği* isimli ezoterik bir kardeşlik örgütüne üye olduğu düşünülmektedir.

Yapmış olduğu çalışmalarda kullandığı figürlerden dolayı, eserlerini yorumlayan yazarlar tarafından *şeytan imalatçısı* -Gossart- olarak tanımlanan Bosch'un bu durumunu Siguenza şöyle özetler: “en büyük ilgiyi çeken, Bosch'un çılgınlarla dolu, taşkın cehennem sahneleridir. Cehennem yaratıklarını ve ortamını son derece ayrıntılı bir doğalcılıkla resmettiği için resimleri öyle inandırıcı bulundu ki, insanlar bunların sadece ressamın hayal gücünün ürünü olduğuna inanmadılar” (Siguenza, 2009:14). Gösterge bilimsel olarak ele alındığında resimlerinde figürlerin anlamlarından çok temsil ettiği kavramların özü ile ilgilenen sanatçı, çalışmalarındaki figürlerde kullandığı metamorfozlar ile dikkat çekmektedir. Ölüm ve yaşam arasında gidip gelen insan oğlunun, diğer varlıklarla etkileşimini mistik bir dille aktaran Bosch, bilinç düzeyinin ötesindeki çalışmaları ile ezoterik boyutta değerlendirilmesi gereken önemli sanatçılar arasında yer almaktadır. Bu bağlamda çalışmalarında kullandığı figürlerin ve işlediği konuların Hieronymus Bosch'u ezoterik olana yaklaştırdığını düşünmek doğru olacaktır.

Sanatçı, “fantastik -olağandışı-, hayal ürünü” bir anlatımla ele aldığı dini içerikli konuyu büyü, gizemli ve alegorik bir yapı içinde ve minyatür tadında yüzeysel bir anlatımla yorumluyor. Bosch'un bu dünya ile öbür dünya arasında bir köprü kurmaya çalıştığını düşündüren eserleri; iyi ve kötü, sevap ve günah kavramlarını sorgulayan hem öyküsel hem de eleştirel bir biçim dili ile oluşan özgün bir anlatıma sahiptir. Gerçeküstücülerden yüzlerce yıl önce, adeta öngöründe bulunur gibi fantastik bir gerçeküstü anlatımı kullanan sanatçı, üç parçalı eserinin her bir panelinde üç ayrı konuyu yorumlamıştır. Bosch, sol panelde Âdem ve Havva'yı cennet sahnesiyle anlatan betimlemede yaratılış sahnesini konu alır. Orta panelde yaşamı ve bu dünyayı, iyi ve kötü yanlarıyla fantastik bir mekân kurgusu içinde betimliyor. Sağ panelde ise, insanın egolarına ve gelip geçici dünya nimetlerine karşı yenik düştüğü hırslarını, yine fantastik bir yorumla ele aldığı cehennem tasviri yer almıştır.

Cennet ve yaratılış sahnesinin tasvir edildiği sol panelde, her şey sükûnet içinde ve güzel duygular uyandıran hoş bir doğa içinde betimlenmiştir. Ancak gizemli ve gerçeküstücü biçimlerle bu dünyanın ötesinde bir mekân kavramı da destekleniyor. Sol panelde, dikey hareket ana yönü oluştururken orta planda yer alan gölet, tepeler ve ufuk çizgisi, yatay ara yönleri veriyor. Tanrı figürü, Âdem ve Havva figürleri resmin ön planında bir bütünlük içinde yer alıyor. Bu figürlerin duruşları ise iki ters diyagonal yönle belirlenmiş. Sarı ve sıcak tonların kullanıldığı kompozisyonlarda mavi tonlar huzurlu bir denge yaratmaktadır. Ağırlıklar her iki yarıda da eşit olarak dağıldığından dengede ve

hareketli bir simetri oluşmuştur. Çizgisel perspektif ve renk perspektifinin kullanılmadığı kompozisyonda art arda sıralanmış biçimler, minyatür tadında bir yüzey etkisi vermiştir.

İyi ve kötü yanlarıyla yaşamın ve bu dünyanın betimlendiği orta panel, açık kompozisyon kuruluşuyla kadrajın dışında ve izleyicinin zihninde sonlanmaktadır. Diğer panellerde olduğu gibi bu panelde de perspektif kaygıları göz ardı edildiğinden, yüzeysel etkisi üst üste yerleştirilmiş üç kuşak halindeki kompozisyon kuruluşuyla güçlendirilmiştir. Resimdeki gerçeküstü biçimler ve figür yorumları masalsı ve büyüleyici bir atmosfer yaratmaktadır.

Sağ panelde betimlenmiş olan cehennem sahnesinde ise, gerçeküstü fakat daha karamsar biçim ve renk ilişkileri içeriği güçlendirmektedir. İnsanoğlunun acizliğe düştüğü yanılgılar ve yaptığı hatalar sonunda hak ettiği yer olarak düşünülen cehennem tasviri ve sahnenin izleyicinin zihninde sonlanması, açık kompozisyon kurgusunu işaret etmektedir (Şentürk, 2012:114-115).

Resim 8: Bosch, “Dünyevi Zevkler Bahçesi”, 1500-1505, Ahşap Üzerine Yağlı Boya

7. SONUÇ

İnsan varoluşundan bu zamana kadar sır olana, gizemli olana ilgisi ve merakı olmuştur. Yüzyıllar boyunca saklı olana ulaşma çabası, varolanı gizleme çabası ile paralel halde devam etmiştir. Bu bağlamda tarihsel sürece bakıldığında sırlar ve gizemlerle en çok Ortaçağ'da ve Rönesansta ilgilenildiği görülmektedir. Bu ilginin yansımaları her alanda olduğu gibi sanat alanında da bu dönemlerde oldukça fazla görülmektedir. Özellikle Avrupa'da İnsan merkezli düşüncenin yerini kilisenin din merkezli düşüncesinin alması özellikle resim sanatının dini anlatımlara kaymasına sebep olmuştur. İncilin okuma yazma bilmeyen insanlara ve yeni ele geçirilen yerlerdeki Hristiyan olmayan insanlara anlatılmasına yönelik bu çaba, resim sanatını bilinmeyen anlamak için bir araç haline getirmiştir. Bu bağlamda Ortaçağ ve Rönesansta resim sanatı örneklerine bakıldığında ezoterik olana yakın oldukları görülmektedir. Ezoterizm kavramının zamanımızda dahi ülkemizde çok bilinmiyor olmaması, buna karşın Ortaçağ ve Rönesans Avrupası'nda bile fazlaca araştırılıyor olması ülkemiz sanat tarihi açısından büyük bir eksiklik olarak görülmektedir.

KAYNAKÇA

1. Bayat, Fuzuli.(2017).Türk Mitolojik Sistemi Ontolojik ve Epistemolojik Bağlamda Türk Mitolojisi, İstanbul: Ötüken Yayınları.
2. Faivre, Antoine.(1994). Access to Western Esotericism, ed. David Appelbaum, Albany.
3. Faivre, A.Voss&Karen-Claire.(2006). Batı Ezoterizmi ve Dinler Bilimi, Cogito, Sayı: 46, Bahar 2006, İstanbul: YKY.
4. Guenon, Rene.(2003).İnisyasyona Toplu Bakışlar I, (Çeviri: Mahmut Kanık), Birinci Basım, Ankara: Hece Yayınları.
5. Guenon, Rene.(2005).Modern Dünyanın Bunalımı, (Çeviri: Mahmut Kanık), Ankara: Hece Yayınları.
6. Şentürk, Leyla.(2012).Analitik Resim Çözümlemeleri, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

e-ISSN: 2630-6417

International Journal of Social,
Humanities and Administrative
Sciences (JOSHAS JOURNAL)

Vol: 8 Issue: 57
Year: 2022 October
Pp: 1428-1440

Arrival
18 August 2022
Published
25 October 2022

Article ID
65794
Article Serial Number
17

DOI NUMBER
<http://dx.doi.org/10.29228/JOSHAS.65794>

How to Cite This Article
Çavdar, M., Aslan, Ö, Yıldız, Y. & İçer, D. (2022). "Cumhuriyet'in İlk Yıllarından Günümüze Öğretmen Seçme, Yetiştirme ve Atama Uygulamaları", Journal of Social, Humanities and Administrative Sciences, 8(57):1428-1440

International Journal of Social, Humanities and Administrative Sciences is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.
This journal is an open access, peer-reviewed international journal.

Cumhuriyet'in İlk Yıllarından Günümüze Öğretmen Seçme, Yetiştirme ve Atama Uygulamaları

Teacher Selection, Training and Assignment Practices from the First Years of the Republic to The Present

Mahmut Çavdar Ömer Aslan Yücel Yıldız Doğan İçer

1-2-3-4 Öğretmen., MEB, Diyarbakır, Türkiye

ÖZET

Bu proje çalışmasında Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren öğretmen seçme, yetiştirme ve atama uygulamalarının dönemler içinde incelenmesi, eğitim sistemimde yapılan çalışmalar, farklı dönemlerde açılan eğitim kurumları, eğitim kurumlarının zaman içerisinde geçirdiği değişimler, öğretmenin yetiştirilmesi için uygulanan eğitim sistemleri, öğretmen atamasında uygulanan yöntemler, öğretmen eksikliğinin giderilmesi için baş vurulan yöntemler eğitim sisteminde dünya bankasıyla birlikte eğitim sisteminin geliştirilmesi için yapılan çalışmalar, Yüksek Öğretim Kurumunun açılması, günümüz eğitim sisteminin oluşmasında etkileri ve günümüz öğretmen seçme, yerleştirme ve atama uygulamaları açısından incelenmektedir. Öğretmen seçme, yetiştirme ve atama uygulamaları hakkında veriler elde etmek ve bilgilere ulaşmak için Literatür ve Kaynak taraması yapılmıştır

Anahtar Kelimeler: Öğretmen, Seçme, Yetiştirme, Atama

ABSTRACT

In this project work, since the first years of the Republic, examining the practices of teacher selection, training and assignment within periods, the studies carried out in my education system, the educational institutions opened in different periods, the changes in educational institutions over time, the education systems applied for the training of teachers, the methods applied in teacher appointment, the lack of teachers. The methods used to solve these problems are examined in terms of the studies carried out with the World Bank to improve the education system in the education system, the opening of the Higher Education Institution, its effects on the formation of today's education system and today's teacher selection, placement and assignment practices. Literature and Literature search was conducted to obtain data and reach information about teacher selection, training and appointment practices.

Keywords: Teacher, Selection, Training, Appointment

1. GİRİŞ

Eğitim sisteminde bir ağacın gövdesi misali toprağa uzanan üç ana kök vardır. Ağacın büyümesi, yeşermesi ve meyve vermesi, güneşe, suya ve toprağa bağlı olduğu gibi eğitim sisteminin vizyonu geniş, araştırmacı ezberden uzak ve yetkin bireyler yetiştirmesi de öğretmen, öğrenci ve program olmak üzere bu üç ana köke bağlıdır. Bu köklerin birbiri ile uyumlu hareket etmesi eğitimdeki verimliliği artıracaktır. Eğitim sisteminin bu köklerinin herhangi birinde oluşabilecek bir aksaklık, yetersizlik alınacak verimi olumsuz etkileyecektir. Bu köklerin birbirine kıyasla daha önemli ya da daha önemsiz olduğu söylenemez. Fakat bu köklerden öğretmenin etkisi süreç içerisinde daha da ön plana çıkmaktadır. Bunun sebebi diğer iki kökün öğretmen faktörüne bağlı olarak gelişiyor olmasından kaynaklıdır. Bu bağlamda eğitim sistemlerinin etkili bir biçimde işleyişini sağlamak üzere "öğretmen yetiştirilmesi" süreci önem arz etmektedir.

Eğitimcilik, bireylerin eğitim öğretim ve bu süreçlerle alakalı idari mesuliyetlerini içinde barındıran ve kendine has yetkinlikleri olan bir uzmanlık mesleğidir. Eğitimciler bu sorumluluklarını Türk Milli Eğitimin sisteminin hedeflerine ve ana bileşenlerine paralel olarak yerine getirmekle sorumludurlar. Öğretmenlik ihtisas mesleğine hazırlık genel kültür, özel alan eğitimi ve pedagojik formasyon ile sağlanır. Eğitimcilerin bu belirtilen özelliklere sahip olabilmeleri için, tüm öğretim kademelerinde eğitimci adaylarının dört yıllık lisans eğitimi almalarının sağlanması şarttır. Bu eğitim ortaöğretim, lisans ve yüksek lisans kademelerinde yatay ve dikey geçişlere de fırsat verilecek şekilde dizayn edilir. Bir eğitimcinin sahip olması gereken özellikler vardır. Bunlar; (MEB, 1973)

- ✓ Bir konuyu kavrayıp özetleme,
- ✓ İfade kabiliyeti ve muhakeme gücü,
- ✓ İletişim becerileri,
- ✓ Öz güveni ve ikna kabiliyeti,
- ✓ Bilimsel ve teknolojik gelişmelere açıklığı,

- ✓ Topluluk önünde temsil yeteneği,
- ✓ Eğitimcilik niteliklerine sahip olmadır.

Bir öğretmenin yukarıda sahip olması gereken özelliklerin dışında bide öğretmenlik mesleğinin getirdiği sorumluluklarda vardır. Bunlar(URL-1):

- ✓ Öğrencilerin istek ve kabiliyetlerini ileri taşıyarak onları gerçek yaşama ve üst öğrenim kademesine hazırlamak,
- ✓ Öğrencilere, Atatürk ilke ve inkılaplarını özümsetme; Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'na ve demokrasinin ilkelerine, insan hakları, çocuk hakları ve uluslararası sözleşmelere uygun olarak haklarını kullanma, diğer bireylerin haklarına saygı gösterme, sorumluluklarını ifa etme ve görev yüklenebilen kişi olma bilincini benimsetmek,
- ✓ Öğrencilerin, milli, evrensel kültür ve değerlerini tanımalarını, özümsemelerini, ileriye taşımalarını, bu değerlere saygı duymaları ve sahip olmalarını sağlamak,
- ✓ Öğrencileri, öz benliklerine, ebeveynlerine ve yaşadığı çevreye olumlu katkılar sağlayan, kendisi, ebeveynleri ve etrafındaki bireyler ile dostça ilişkiler kuran, ortak payda altında çalışan, empati kurabilen ve yardımlaşmayı bilen, dürüst, ahlaklı, doğru vatandaşlar olarak yetiştirmek,
- ✓ Öğrencilerin öz benliklerini ileriye taşımalarına, katılımcı folklorik, akademik, pozitif bilimlerle bütünleşmiş, sportif ve kendini gerçekleştireceği etkinliklerle öz kültürümüz ile bağdaşım kurmalarına ve kültürümüzü aktarmalarına yardımcı olmak,
- ✓ Öğrencilerin kişisel ve çevrede meydana gelebilecek problemlerin farkına varmalarını ve bu problemleri ortadan kaldırma yöntemleri bulma becerisi elde etmelerini sağlamak,
- ✓ Öğrencilere, toplumun bir ferdi olarak bireysel yaşam kalitesinin yanı sıra ebeveynlerinin ve çevresinin yaşam kalitesini belirli bir düzeyde tutmak için lazım olan bilinç ve yetenek ve kaliteli beslenme ve yaşam şeklinde kulaktan dolma duyumlardan, akademik verilerle kazanılmış bilimsel bilgilerle karar verme becerisi kazandırmak,
- ✓ Öğrencilerin yeteneklerini ve bilişsel faaliyetlerini ortak bir paydada buluşturarak farklı alanlarda ilerlemelerini sağlamak,
- ✓ Öğrencileri öz güvenli, komplike düşünen, atılgan, modern çağın gelişmelerine adapte olmuş ve yetkin biçimde kullanabilen, sistemli hareket etme becerisi bulunduran, sanatsal yönü ön plana çıkan kişiler yetiştirmektir.

Eğitim, toplumların gelişmiş medeniyetler içerisinde girmeye, çağdaşlaşma amaçlarında gerçekleştirmesi gereken en önemli adımdır. Çünkü eğitim bir toplumun ekonomik, kültürel, siyasal, hukuksal ve sosyal kalkınmasında ihtiyaç duyduğu nitelikli insan gücünün yetiştiricisidir. Eğitimciler, öğrenciler ve izlenen programlar olarak üç ana kök üzerinde gelişen eğitim sisteminin kalitesinin artırılmasında ana unsurun öğretmen olduğuna değinilmiştir.(Şişman, 2011). Cumhuriyet döneminden itibaren nitelikli eğitimci seçme, eğitime tabii tutma ve mesleğe başlatma faaliyetleri denenmiş ve oluşan bilgi, beceri ve deneyim sonucu günümüz uygulamaları ortaya çıkmıştır.

1.1. Problem Durumu

Cumhuriyetin ilanından sonra ülkemizde toplumsal, siyasal, kültürel değişimler ile birlikte eğitim sisteminde de değişikliğe gidilmiştir. Eğitim sistemindeki değişiklikler ve toplumun eğitim seviyesinin artırılması, ülkenin kalkınması ve ülkemizin gelişmiş toplumlar arasına girmesi amaçlanmıştır. Bir toplumun kalkınmasında da nitelikli bireylerin yetiştirilmesi için nitelikli öğretmenlere ihtiyaç duyulmaktadır. Bu nedenle öğretmen yetiştirilmesine büyük önem verilmiştir.

Çalışmada, Cumhuriyet'in ilk yıllarından itibaren öğretmen seçme, yetiştirme ve atama uygulamalarının tarihçesini incelemek ve uygulamaların günümüz eğitim politikaları ile kurumların gelişimi açısından incelenecektir

1.2. Araştırmanın Amacı

Araştırmanın amacı, Cumhuriyet'in ilk yıllarından günümüze öğretmen seçme, yetiştirme ve atama uygulamalarının değişimi, gelişimi ve bu gelişimin günümüze etkileri neler olduğunun belirlenmeye çalışılmasıdır.

Bu hedefler ışığında belirtilen soru işaretlerine yanıt bulunmaya çalışılmıştır.

İlköğretimde Öğretmen Seçme, Yetiştirme ve Atama uygulamaları 1923-1950 tarihleri arasında nasıl gerçekleştirilmiştir?

1951-1980 tarihleri arasında nasıl gerçekleştirilmiştir?

1981-2000 tarihleri arasında nasıl gerçekleştirilmiştir?

2001-2020 tarihleri arasında nasıl gerçekleştirilmiştir?

Ortaöğretimde Öğretmen Seçme, Yetiştirme ve Atama uygulamaları 1923-1950 tarihleri arasında nasıl gerçekleştirilmiştir?

1951-1980 tarihleri arasında nasıl gerçekleştirilmiştir?

1981-2000 tarihleri arasında nasıl gerçekleştirilmiştir?

2001-2020 tarihleri arasında nasıl gerçekleştirilmiştir?

1.3. Araştırmanın Önemi

Cumhuriyet döneminden itibaren öğretmen seçme, yetiştirme ve atama uygulamalarını incelenip değerlendirilmesinin günümüzdeki düzenlemelere ışık tutması açısından önem taşıdığı ifade edilebilir. Cumhuriyet döneminden itibaren öğretmen seçme, yetiştirme ve atama uygulamalarının, çeşitliliği ve değişikliğini nedenleri ile birlikte açıklanması alandaki çalışmalara katkı sunması nedeniyle önemlidir. Cumhuriyet döneminden itibaren öğretmen seçme, yetiştirme ve atama uygulamaları inceleyerek günümüz eğitim politikalarına etkileri bakımından yeni bir bakış açısı kazandırması açısından önemli görülmektedir. Günümüzdeki öğretmen atamalarında yaşanan sorunlara yönelik bir politika ve yöntem geliştirmesi açısından yaşamsal bir önem taşımaktadır.

1.4. Sayıtlar

Bu çalışmada literatür taraması, tez ve makalelerde yararlanarak Cumhuriyetten günümüze öğretmen seçme, yetiştirme ve atama uygulamaları hakkında fikir yürütülebileceği varsayılmaktadır.

1.5. Sınırlılıklar

- ✓ Araştırma 1923-2020 yılları arasında öğretmen seçme, yetiştirme ve atama uygulamaları ile sınırlıdır.
- ✓ Araştırma Türkiye Cumhuriyeti Devletinin öğretmen seçme, yetiştirme ve atama politikaları ile sınırlıdır.
- ✓ Araştırma literatür taraması, tez ve makalelerin incelenmesi ile sınırlıdır.

2. LİTERATÜR

2.1. İlköğretimde Öğretmen Seçme, Yetiştirme ve Atama uygulamaları

Cumhuriyet kurulduktan sonra siyasi, ekonomik, kültürel ve eğitim alanında çağın gereklerine uygun olarak hızlı bir reform gerekiyordu. Toplumların gelişebilmesi ve kalkınabilmesi için nitelikli bireylere ihtiyaç duyulmaktadır. Nitelikli birey yetiştirmek için nitelikli öğretmenler gerekir. Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren nitelikli öğretmen yetiştirmek için birçok çalışma yapılmıştır. Bu dönemde eğitim yapılanmasına yön veren temel ilke, laik ve demokratik bir irade çerçevesinde kurulmuş olan cumhuriyeti her yönüyle çağdaş medeniyetler seviyesine ulaştırmaktır. Bu yeniden yapılanmanın önemli bir yapı taşı olan öğretmen yetiştiren kurumları çağdaş eğitim seviyesine ulaştırmak en büyük hedeflerdendir.

Bu hedeflere ulaşmak için Cumhuriyet Döneminin başlarında eğitim kurumlarının inşası, öğretmen yetiştirme çabaları bu anlamda program geliştirme gibi alanlarda çeşitli düzenlemelere gidilmekteydi. Öğretmenlerin çoğunun cephelerde şehit düşmesi öğretmen açığının oluşmasına sebep olmuştu. Cumhuriyetin ilanı ile beraber bu açığı kapatmak, nitelikli öğretmen yetiştirmek ve öğretmenlik uygulamalarını meslek statüsüne kavuşturmak için kanuni çalışmalar tertip edilmekteydi. Bu bağlamda 13 Mart 1924 tarihinde kabul edilen Orta Tedrisat Kanununun 1. maddesine göre “muallimlik, devletin umumi hizmetlerinden talim ve terbiye vazifesini üzerine alan, müstakil sınıf ve derecelere ayrılan bir meslektir.” ibaresi yer almaktadır. Yine bu kapsamda yapılan bir diğer düzenleme, 22 Mart 1926 tarihli ve 789 sayılı Maarif Teşkilatına Dair Kanunun 12. maddesinde de ifade edilen “maarif hizmetlerinde asıl olan muallimlik” ibaresi bulunmaktadır. Yapılan düzenlemeler ile öğretmenliğin, kamu vazifesi olan eğitim-öğretim yapılmasını üstlenen bir meslek olduğu ve eğitim-öğretim alanında önceliği olduğu belirtilmiştir. Eğitim-öğretim hizmetlerinin gerçekleştirilmesinde öğretmenlik mesleğine önem verilmesine ve bu anlayışla değerlendirilmesine rağmen öğretmen olma kriterlerindeki düzenlemeler teoride kalmış ve istenen seviyede uygulanamamıştır. Nitelikten çok niceliğe önem verilmiştir. Bu da eğitim öğretimde hedeflere ulaşılmasını zorlaştırmıştır.

Cumhuriyet kurulduğunda 9021'i erkek ve 1081'i kadın, olmak üzere toplam 10102 ilköğretim öğretmeni vardı. Ancak öğretmenlik yetiştirme eğitimini almış toplam öğretmen sayısı 2734 olarak kayıtlara geçmiştir. Geriye

kalanlardan 711'i medrese eğitimini çeşitli sebeplerle bırakmış, 1357'si ilköğrenim mezunu olmuş, 152'si bölük pörçük eğitim görmüş, 2107'si de öğretmenlik eğitimi almamış öğretmenlik niteliğinden yoksun kişilerden oluşmaktaydı(Akyüz,1998). Bu yüzden toplumun ve yeni cumhuriyetin özelliklerine uygun öğretmen yetiştirilmesine büyük önem verilmiş ve çalışmalar yürütülmüştür.

Cumhuriyet'in kuruluşundan itibaren ilköğretime öğretmen yetiştirmede yapılan çalışmalar aşağıdaki başlıklar altında incelenmiştir.

2.2. 1923-1950 İlköğretimde Yılları Arasında Öğretmen Seçme, Yetiştirme ve Atama uygulamaları

Osmanlı İmparatorluğunda eğitim, 19.yüzyılın ortalarına kadar medreselerde veriliyordu. Medreseler artık çağın ihtiyaçlarına cevap verilmediği düşüncesi hakim olmaya başladı. Bu dönemde sonra birçok alanda batılılaşmaya başlayan Osmanlı toplumu eğitim alanında reformlar yapmaya başladı. Bu anlayışla öğretmen yetiştirme okulları 1848 yılında açılmaya başladı. Avrupai öğretmen yetiştiren İlköğretmen okulları cumhuriyetin ilanına kadar içerik ve şekil değiştirerek faaliyetlerini devam ettirdi. İlköğretmen okulları 1924-1925 yılında tabela değişikliğine giderek “erkek ve kız muallim mektepleri” ismini aldı. Bu okulların eğitim-öğretim süreleri değiştirilerek beş yıla çıkarıldı. Aynı zamanda öğretim programların içeriği değişerek toplumun ihtiyaçları çerçevesinde şekillenmeye başladı. Osmanlı Döneminde eğitim faaliyetlerine devam eden bu okulların toplam sayısı 20 idi. 13'ü erkek ve 7'si kız olan öğretmen okulları cumhuriyet ilanı ile birlikte çeşitli aşamalarda geçerek inşa edilmeye ve sayıları artarak ilkokulların öğretmen ihtiyacını karşılamaya başladı(Dursunoğlu,2003).

İlköğretmen okullarına baktığımızda 1924 yılı itibarı ile öğretim süreleri dört yıl idi. Bu dönemdeki görülen eksiklerin giderilmesi yönünde çalışmalar yapıldı. Bu çalışmalar ve tavsiyeler sonucunda bu okullar 1924 yılında öğretim süreleri beş yıla akabinde ise ihtiyaçlar doğrultusunda 1932-1933 yıllarında eğitim-öğretim süresi altı yıl olarak düzenlendi. Bu düzenlemeyle beraber altı yılın birinci devresindeki üç yılında toplumun ihtiyaç duyduğu bir arada olma kenetleme döneminde “alan ve kültür eğitimi”, altı yılın ikinci devresi olan üç yılda ise ekonomik kalkınmanın önemsendiği bu süreçte “mesleki eğitimin” öne çıktığı görülmüş ve bu uygulama hayatta geçmiştir. Değişiklikler pratiğe geçirilirken okulların pansiyon da kalma durumları da gözden geçirildi. Bu şekilde ortaokul öğrencilerin birinci kademesi yatılı kalmaması yönünde ortaokul ikinci kademe öğrencileri ise yatılı olarak kalınmasına karar verildi. Bu pansiyonlara öğrenci alınırken ortaokul birinci kademeyi bitiren nitelikli ve öğretmenlik kişisel becerisi yüksek öğrenciler tercih edilmeye başlanmıştır. Yapılan güncellemeyle beraber ortaokulu bitiren öğrenciler mesleki eğitime yönlendirilerek ilgi ve yetenekleri doğrultusunda öğrenme ortamlarının oluşturulup öğrenciler yetiştirilmeye başlamıştır. Bu kapsamda ilköğretmen okulları lise seviyesinde üç yıllık meslek eğitimi ve uygulamaları okulu şeklinde yapılandırıldı (Akyüz,2016). Bu dönemde öğretmenlerden; ülkenin toplumsal kalkınması, iktisadi ve sosyal ihtiyaçları doğrultusunda toplumun itici gücü olmaları ve aydın bir nesil yetiştirilmeleri arzulanmıştı. Yani öğretmenlerden beklenen öğrencileri toplumun ihtiyaç duyduğu şekilde öğrenci yetiştirmek ve ülkenin gereksinimlerini dikkate alarak eğitim verilmesi istenmişti. Dönemin şartları çerçevesinde; toplumsal, hukuksal, siyasal, bilimsel, ekonomik, sağlık, vb. alanlarında toplumun ihtiyaçlarına yönelik öğrenci yetiştirme politikasının yaşama geçirilmeye çalışıldı.

1926 yılında öğretmenlerin yetiştirilmesi kapsamında Maarif Teşkilatın da yer alan yasa ile ilkokul öğretmenlerin yetiştirmeleri için yeni okullar açılmıştır. Bu okullar “Köy Muallim Mektepleri” ile “İlk Muallim Mektepleri” olmak üzere sınıflandırılmış ve öğretmen yetiştirme uygulamaları eğitimi bu okullarda verilmeye başlanmıştır. 1927-1928 yıllarında eğitim-öğretim fırsatının köylere ve kalkınmada geri kalmış bölgelere yayılması için köylere yönelik öğretmen yetiştirme sürecinde ciddi çalışmalar tasarlanmış ve uygulanmaya konulmuştur. Kırsal bölgelerde okuma-yazma oranını artırmak ve yaygınlaştırmak için Kayseri ile Denizli illerinde “Köy Muallim Mektebi” faaliyetlerine başlamıştır. Bu okullardaki eğitim köylerde inşa edilen üç derslikli okullara öğretmen yetiştirme amaçlanmıştır(MEB, 1992). Dört yıl devam eden bu uygulama ihtiyaca cevap vermemiştir. Çünkü Anadolu'da hizmet veren bu okullarının donanımının ve niteliğinin eksik olması ile sayısal olarak yetersiz olmaları bu okullarda yetişen öğretmenlerin köylerde ve kırsal kesimlerde çalışmak istememeleri sebebiyle hedeflenen sonuçlar elde edilememiştir.

İllerde açılmış olan İlköğretmen okullarının sayılarının yeterli olmadığı ve ihtiyacı karşılamadığı, okulların yapısının ve donanımının yetersiz oldukları anlaşılmıştı. Bu dönemde artan nüfusla beraber bu okullarda yetişen öğretmenler şehir, kasabalar ve kırsal alanlar için ihtiyacı karşılamıyordu. Ülkenin ekonomik durumu sebebiyle yeni okullar inşa edilmiyordu. Yeni okulların açılıp öğretmenlerin istihdam edilmesinin mali yük getirmesi düşünüldüncce bir takım önlemlerin alınması gereği ortaya çıkıyordu. Bu önlemler kapsamında değişik fikirler ve tavsiyeler ortaya atılıyordu. Köye göre öğretmen yetiştirme, nitelikli personelin öğretmen olarak görevlendirilmesi, öğretmen maaşlarının devlet tarafından ödenmesi gibi bir takım önlemler ve öneriler sıralanmıştı. İstisnalar ve ekonomik imkanlar göz önüne alınarak eğitim konusunda ileri sürülen düşüncelerin sonucunda Köy Öğretmen Okulları, Köy Muallim Mektepleri, Köy Eğitim Kursları ile Köy Enstitüleri benzeri kurumlar açılmaya karar verildi. Kırsal ve geri kalmış bölgelerde

topluma seslenecek öğretmenlerin görevlendirilmeleri bu süreçlerden sonra şehir merkezlerindeki muallim mekteplerinde de görev alacak kaliteli muallim yetiştirme izlencelerinin hazırlandığı, öğretmen istihdamı gibi planlamanın yapıldığı anlaşılmaktadır.(Aküzüm, 2006). Cumhuriyetin ilk yıllarında illerde açılmış olan öğretmen okullarının sayısının yetersiz olması okullarda yeteri kadar araç, gereç ile personel bulunmaması ve ülkemizin kurtuluş savaşından sonra yaşadığı ekonomik sıkıntılarda eklenince öğretmen yetiştirme sürecinde istenilen sonuçlar gerçekleşmemiş ve yeni önlemler alınmıştır.

Maarif Vekaletinin çağrısı üzerine ülkemize gelen bilim insanı John Dewey, öğretmen yetiştirme ve seçme hususunda mühim ve kapsamlı bir rapor hazırlayıp Maarif Vekaletinin yetkililerini bilgilendirmiş ve tavsiyelerde bulunmuştur. Bu önemli raporda eğitimin yenileştirilmesi ve eğitim kurumlarının amaçları, işleyişleri, insan kaynaklarının yetiştirilmesi, planlanması vb. hususlarda önerilerini dile getirmiştir. Bunun yanı sıra köy okullarına öğretmen seçme ve yetiştirmesi için çeşitli öğretmen okullarının kurulmasının önemini ifade etmiştir. Bu çerçevede Maarif Vekaletinin yaptığı değerlendirme çalışmalarının neticesinde 1926 yılında kabul edilen yasa ile Maarif Teşkilâtı Kanunu'ndan belirtilen ilköğretmen mektepleriyle birlikte “Köy Muallim Mektepleri'nin” açılması da kararlaştırılmıştır. (Ergün, 2006). Bu da göstermektedir ki cumhuriyetin ilk yıllarında öğretmen yetiştirmede sadece iç kaynaklardan yararlanılmamış ve dışardan eğitim uzmanları ülkemize davet edilerek bilgilerinden yararlanılmıştır.

Köy Muallim Mektepleri hakkında 1926 yılında yayınlanan yönetmelikte bu mekteplerin öğretim süresinin üç yıl olacağı ifade ediliyordu. Köy koşullarında etkili ve başarılı eğitim ve öğretim faaliyetleri yürüten muallimler yetiştirmeyi amaçlayan bu okullar parasız ve yatılı olarak hizmet veriyordu. Ayrıca bu mektepler bünyesinde köy ilkokullarına örnek teşkil edecek şekilde kurulan ve bu amaca binaen yönetilen “Tatbikat Mektebi” bulunacaktı. Bu mekteplerdeki öğretim faaliyetlerini başarıyla bitirip mezun olan öğretmen adayları, beş yıl boyunca köylerde görev yapacaklardı. Bu beş yıllık köy deneyiminin ardından arzu ettikleri takdirde herhangi bir öğretmen okulunun son iki yılının müfredatında bulunan derslerin sınavına gireceklerdi. Bu imtihandan başarılı olmaları halinde beş senelik muallim mekteplerinde görev yapma hakkını elde edeceklerdi(Gülcan ve Türkeli, 2003). Bu dönemde şehirde öğrenim gören öğretmenler köy koşullarında görev yapmakta zorlanmışlardır.

Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren örgün eğitimde olduğu gibi yaygın eğitim eğitimde de bazı düzenlemeler yapıldı. Düzenlemeler bağlamında 1 Kasım 1928'de Millet Mektepleri açılmış, halka okuma-yazma öğretmek için eğitim seferberliği başlatılmıştır. 1930'lu yıllardan itibaren kırsal yerleşim yerlerinde Halk Okuma Odaları ve 1932'den itibaren de Halk Evleri hizmete açıldı. Bu kurumlarda Cumhuriyetin getirdiği yenilikler, çağdaşlaşma, laiklik gibi değerleri halka anlatılması ve yaşatılması istenmişti. Halk eğitimi kurumları aracılığıyla çeşitli mesleklerin tanıtılması ve kültürel-sanatsal aktiviteler hakkında bilgilendirilmeler yapılmakta ve rehberlik edilmekteydi. Yapılan düzenlemelerle beraber halkta bir heyecan ve farkındalık oluşturmak istenmişti.

Köy Muallim Mektepleri en nihayetinde köy şartlarında öğretmenlik yapacak olan muallimlere yönelik bir düzenlemeydi. Fakat iş pratik sahaya dökülünce işler pek planlandığı gibi olmamış ve arzulanan muvaffakiyet elde edilememiştir. Köy Muallim Mektepleri birinci kademe öğretmenliği için kurulmuş ve tüm çalışması bu amaca uygun olarak planlanmıştı. Fakat daha sonra bu okullara bir takım eklemeler yapılarak okulun fiziksel manada amacına hizmet edemez duruma gelmiştir. Bütün bunlar başarısızlığın ana faktörleri olarak sayılabilirler(Üstüner, 2004). Bahsi geçen problemler Köy Muallim Mekteplerinin, kurulduğu amaca uygun çıktılar verememesine ve en nihayetinde kapanmasına kadar giden sürecin ana taşlarını oluşturdu. Kayseri'de bulunan Köy Muallim Mektebi 1932 yılında, Denizli'deki okul da 1933 yılında kapatılmıştır.

1930'lu yıllardaTürkiye nüfusunun %80 gibi devasa bir bölümü kırsal alanda yani köylerde yaşıyordu. Fakat köylerdeki insanlar arasında okur-yazarlık oranı çok düşüktü. Bu önemli sorun Köylerde eğitim ve öğretim faaliyetleri gerçekleştirecek olan öğretmen yetiştirecek okulların işini yapmada eksik kaldığını aklara getirmiş ve alternatif yolların denenmesi gerektiğine kanaat oluşmuştur. Öğretmen ihtiyacını karşılamak için 1934-1936 yıllarında askerliğini onbaşı ve çavuş gibi başarılı şekilde bitiren gençlerden okuma-yazma bilen matematiksel becerileri iyi olan kişilerden faydalanmaya dönük çalışmalar yapıldı. Bu köylü gençler belli bir eğitimden geçirilerek eğitmen sıfatıyla öğretmen olarak görevlendirildi. Bu şekilde bir nebze de olsa öğretmen açığı azalmaya başladı. Bunun üzerine ilkin “Eğitim Yurdu” adıyla İzmir Kızılçullu ile Eskişehir'in Çifteler ilçesinde iki okul açılarak eğitime başladı. Bu kurslarda eğitmenlere, tarım ve hayvancılık faaliyetlerinin pratik çalışmalar ve uygulamaya dönük eğitim veriliyordu. Bunun yanında hasta bakımı ile ilgili de bir hastaya hakkıyla refakat etmeye yetecek kadar bilgiler öğretiliyordu. Ayrıca bu gençlerin gittiği köylerde; kendin geliştirmiş, özgüveni yüksek, diksiyonu, giyim kuşamları düzgün vb. alanlarda köylülere model ve lider olmaları konularında yetiştirilmeye çalışılıyordu. On yılda 8.553 eğitmen yetiştirildi. Eğitmenlerin görev yaptıkları okullarda öğrenci sayısı hızla artmaya başladı. On yıl gibi kısa bir sürede öğrenci sayısı toplamda 213.824 ulaştı. Erkek öğrenci sayısı 135.604 kız öğrenciler ise 78.220'idi(Eşme ve Karaçay, 2003). Köy eğitmeni ve öğretmeni yetiştirme sürecindeki

bu modern ve etkili adımlar ve tedbirler sonraki dönemlerde köy öğretmeni yetiştirme sürecinde çıkarılan kanunlarda yer almakla birlikte bu amaç çerçevesinde daha sonra açılan öğretmen okullarına da altyapı oluşturmada başrolde bulunan etkenlerden olmuşlardır.

1934-1936 yıllarında nüfusun çoğunluğunu oluşturan köylere muallim yetiştirmek maksadıyla kurulan Eskişehir Çifteler ve İzmir Kızılçullu'daki Eğitim Kursu faaliyetleri başarıyla sonuçlanmasının ardından 1937'de eğitim kurs okulları sayısı 11'e yükseldi. Bunun üzerine Maarif Vekaleti'nin talimatıyla İzmir Kızılçullu ile Eskişehir Çifteler'de iki Köy Öğretmen Okulu açıldı. Fakat bu okulların talimatnamesi veya öğretim faaliyetlerinin ne şekilde yürütüleceğini gösterir bir program yapılmamıştı. 1938-1939 yıllarında Edirne Karaağaç'ta bir Köy Muallim Okulu daha da açıldı. Bu şekilde köy öğretmen okulların toplam sayısı da üç oldu. Her okul bünyesinde eğitimcilere yönelik kurs vardı fakat yine de mevcut okullardaki öğretmen sayısı nitelikli öğretim faaliyeti gerçekleştirmek adına yetersiz kalıyordu. 1937-1938 öğretim yılı başında Köy Öğretmen Okullarına ikişer öğretmen ile beşer uygulama öğretmeni atanmıştır (Gülcan ve Türkeli, 2003). Köy okullarına gönderilen köy öğretmenlerinin amacı sadece köylülere okuma yazma öğretmek değil köyde yaşayan insanların yaşam standartlarını, bilgi becerilerini artırmak kültürel ve toplumsal gelişmelere uyum sağlamasına yardımcı olarak şehirlerde yaşayan insanların seviyesine çıkararak toplumun bir bütün olarak gelişim göstermesi amaçlanmaktadır. Cumhuriyet dönemi ve sonrası süreçlerde öğretmen seçme ve yetiştirme faaliyetleri değerlendirildiğinde ilköğretmen okulları ile Köy Muallim Mekteplerinin öğretmen ve eğitimci yetiştirmede başarılı oldukları ve amaçlarına ulaştıkları görülmektedir.

Köy Öğretmen Okulları için Kültür Bakanlığı herhangi bir müfredat hazırlamamıştı. Bu sebeple bu okullarda Öğretmen okullarında uygulanan müfredat uygulanmıştır. Köy öğretmen okullarının ve uygulanan eğitim faaliyetlerinin en önemli özelliği tabii olarak eğitimin köy hayatına dönük olmasıydı. 1940 yılında Köy öğretmen okulları, Köy Enstitüleri Kanununun yayınlanmasıyla Köy Enstitülerine dönüştürülmüştür (MEB, 1973). Bu dönemde köy enstitülerinin kurulmasında ülkemizde köy enstitülerinin kuramcısı olarak bilinen köylüler tarafından verilen "Tonguç Baba" lakabıyla anılan İsmail Hakkı TONGUÇ ile Saffet ARIKAN (vekil) birlikte köy enstitüleri programını hazırlamışlardır. Dönemin Milli Eğitim Bakanı Hasan Ali YÜCEL'in destekleriyle de 1940 yılında Köy Enstitüleri kurulmuştur.

Ülkemizde yapılan çalışmaların yanında Avrupa'nın eğitim sistemlerinde incelenmeye başlandı. Bu kapsamda I. Dünya Savaşındaki müttefikimiz Almanya'nın eğitim sistemi ve buradaki öğretmen yetiştirme süreci gözden geçirildi. Almanya'da öğretmenlerin seçimi ve yetiştirme süreci 1926 yılında "Pedagojik Akademi" okulların açılmasıyla başlamıştır. Ancak bu okulların ömrü de siyasi ve politik uygulamaları yüzünden uzun olmamıştır. Almanya'da siyasi çekişmeler neticesinde iktidara gelen Nasyonal Sosyalizm, bu okulları kimi bölgelerde kapatmış kimi bölgelerde de "Öğretmen Eğitimi Yüksek Okulları"na dönüştürmüştür. Esinlenmeye çalıştığımız Almanya eğitimi sistemi ve insan kaynaklarının yetiştirilmesi süreci, II. Dünya Savaşı'nın (1945 yılından) sona ermesiyle beraber üniversiteler tekrar çalışmalara başlamıştır. Eğitimde reform dönemi olarak kabul edilen bu dönem de öğretmen yetiştirme okulları "Pedagojik Yüksekokulları"na dönüştürüldü (Keçici, 2011). Almanya federal eyaletlerden oluşmakta ve her eyaletin kendine ait bir eğitim sistemi ve öğretmen yetiştirme biçimi var. Alman hükümetinin 2. Dünya Savaşı'ndan sonra yaptığı çalışmalar ülkemiz ile benzerlik göstermiş ama verimlilik açısından bizden daha verimli sonuçlar almıştır.

2.3. 1951-1980 Yılları Arasında İlköğretime Öğretmen Seçme, Yetiştirme ve Atama uygulamaları

Öğretmen yetiştirme meselesi her dönem gündeme gelmiş ve iyileştirmeye dönük çalışmalar yapılmıştır. Demokrat Parti döneminde de öğretmenin niteliğini artırma ve yetiştirme çabaları görülmüştür. Beşinci Milli Eğitim Şurası kararları neticesinde 1953 yılına kadar faaliyetlerin devam ettiren Köy Enstitüleri ve Lise dengi İlköğretmen Okulları birleştirilmesi tavsiye edilmiştir. Bu tarihe kadar ilkokullara öğretmen yetiştiren bu iki eğitim kurumu misyonunu tamamlamıştır. 1954 yılında çıkan yasa ile bu okullar tek çatı altında birleşerek İlköğretmen okulu adıyla resmen öğretime başlamıştır. Bu okulun öğretim süresi 6 yıl olarak kabul edilmiş daha önce ilköğretmen okullarında uygulanan öğretim programı çerçevesinde eğitim-öğretim devam etmiştir. Program bütünlüğü sağlanmış ve öğretmenler arasında fark giderilip ilkokul öğretmenleri aynı seviyeye getirilmiştir. Öğretmen yetiştirme eğitimlerinde farklı uygulamalar bu şekilde son bulmuştur. Köy Enstitülerinin programlarında yer alan "iş ve tarım" dersleri, Köy Enstitülerinin kapatılmalarıyla beraber bu okulların programlarında yer almaya başlamış ve kalmaya da devam etmiştir (Dursunoğlu, 2003). Bu döneme kadar iki tip ilkokul öğretmeni yetiştiren kurum bulunmaktaydı. Öğretmen yetiştirmek maksadıyla açılmış olan okullar genel sayı itibarıyla çok, öğrenci ve yapılan öğretimin kalitesi bakımından da yetersizdi. Bu okulların kapatılıp ilköğretmen okulları altında yapılandırılmaları eğitimin standart bir yapıya oturtulmasını sağlamıştır. Bu da uygulanan eğitim politikalarının sürekli bir değişim içerisinde olduğunu göstermektedir.

1973 yılında öğretmenlik mesleğinin yasal tanımı dönemin değişen koşullarına göre tekrar yapılmış ve örgün eğitim-öğretim kademelerinde görev alan tüm öğretmenlerin üniversitelerde mezun olmaları gerektiği kabul edilmiştir. Bu çerçevede öğretmen yetiştiren yüksek öğrenim kurumları farklı öğretim düzeylerinde yapılanmaya başlamıştır. Bu kurumlar; lisans öncesi, lisans ve lisansüstü olmak üzere kategorik olarak gruplara ayrılmıştır.

Eğitimdeki bu yenileşme ve değişme hareketi ile 1974-1975 öğretim yılında tarihsel süreçte öğretmen yetiştiren köklü bir tecrübeye sahip ilköğretmen okullarının artık işlevini yerine getiremeyeceği düşüncesiyle bu okulların bir kısmı 2 yıllık eğitim enstitülerine, bünyesinde eğitim enstitüsü açılmayanlar da 3 yıllık Öğretmen Liselerine dönüştürülmüş veya kapatılmıştır. Tarihsel misyonunu tamalmayan İlköğretim Okulların yerine temel eğitimin birinci kademesine yani ilkokula öğretmen yetiştiren öğretmen liselerine dayalı 2 yıllık “Eğitim Enstitüleri” faaliyetlerine 1974-1975 öğretim yılında başlanmıştır. Öğretmen lisesinden mezun olan öğrencilere Eğitim Enstitülerine giriş sınavlarında kendilerine avantaj sağlayacak birtakım kolaylıklar sağlanmış ve öncelik bu öğrencilere verilmiştir. Burada amaç öğretmen yetiştiren bu iki kurum arasında bir köprü oluşturularak bu kurumlar arasında devamlılık sağlanmaya çalışılmıştır. Bu şekilde nitelikli, donanımlı ve pedagojik bakımda kendini geliştirmiş öğretmenler yetiştirilmiştir. Bu süreçte Eğitim Enstitülerinin sayısı artmış 1976 senesinde bu okulların sayıları 50’ye kadar da çıkmıştır. Fakat teknik eğitime geçiş bahane edilerek 1980 yılına kadar bu okulların 30 tanesi kapatılmıştır (Gülseren, 2003).

1950-1980 yılları arasında öğretmen seçme ve yetiştirmede İlköğretmen Okulları, yüksek öğrenim okulları ve Eğitim Enstitüleri önemli vazifeler üstlenerek faaliyetlerine devam etmişlerdir. Bu süreçteki siyasi kargaşalar, hükümet değişiklikleri, koalisyon oluşumları gibi durumlar ülkemizde siyasi istikrarı sağlamamıştır. Bu bağlamda öğretmen yetiştirmede kalıcı politikalar sürdürülememiştir.

2.4. 1981-2000 Yılları Arasında İlköğretime Öğretmen Seçme, Yetiştirme ve Atama uygulamaları

Eğitim Enstitüleri, genellikle üniversite sınavıyla düşük puanlı öğrenciler aldığından bu uygulama Eğitim Enstitülerinde 80 bini aşkın öğrencinin birikmesine sebep olmuştur. 1975-1980 yılları arasında hem eritilemeyen bu öğrenci yığını hem de öğretim elemanı eksikliği gibi sorunlar Eğitim Enstitülerinin politik olaylar ve baskılara maruz kalmasına neden olduğu gibi bu tarihler arasında da “hızlandırılmış eğitim” modeli ile öğretmen yetiştirme yoluna gitmek zorunda kalmıştır. Sınıf öğretmeni yetiştiren bu kurumlarda 1981 yılında yapılan bir düzenlemeyle sayıları 17’ye indirilmiş, 20 Temmuz 1982 yılından itibaren de “Eğitim Yüksekokulları” olarak üniversitelerin çatısı altına alınmıştır (Gülseren, 2003).

Yüksek öğretimdeki gelişmelere paralel olarak 1992 Temmuzunda bu okullardan bazıları eğitim fakültesine dönüştürülmüş kalan okullarda eğitim fakülteleri kapsamındaki Sınıf Öğretmenliği Anabilim Dalına bağlanmıştır (Akyüz, 2016). Bu sürece kadar öğretmen yetiştirmeyi Milli Eğitim Bakanlığı koordine etmekteydi. Sonraki düzenlemelerle birlikte bu görev üniversitelere verildi. Üniversitede bünyelerinde 17 eğitim fakültesi ve 17 eğitim yüksekokulu olmak üzere 34 öğretmen yetiştiren kurum mevcuttu. 1992 senesinde sonra çok sayıda eğitim fakültesi açılmış ve gelişmeye başlamış kadroların dağılmasına neden olmuştur. Kadroların dağılması ile öğretmen yetiştirilmesindeki sorunların giderilmesine öncülük edememişlerdir. Öğretmen ihtiyacını gidermek amaç edinilmiş ve bu da nitelikten çok niceliğe önem verildiğini göstermektedir.

Bu dönemde gerçekleştirilen bu düzenleme bir plan dahilinde yapılmadığı için sınıf öğretmenliği bölümü birkaç yıl sınıf öğretmeni yetiştirememiştir. Bu yıllarda sınıf öğretmenliğinde oluşan açığı gidermek için diğer bölümlerden mezun olan öğrencilere 26 haftalık pedagojik formasyon kursları verilmiş ve bu kurslardan başarılı olanlar sınıf öğretmeni olarak atanmıştır. Sadece 26 haftalık pedagojik formasyon eğitimi ile sınıf öğretmeni olarak atanan öğretmenlerin yeterli olmalarını beklemek çok iyimser olmakla özdeşir.

Bu dönemde Yüksek Öğretim Yürütme Kurulu'nun 04.11.1997 tarih ve 97.39.2761 sayılı kararı neticesinde tekrar yapılandırma aşamasına alınan eğitim fakültelerinde 1998-1999 eğitim-öğretim senesinden başlayarak düzenlenmiş öğretmen yetiştirme programları revize edilerek faaliyete geçirilmiştir. 1997-1998 eğitim-öğretim yılına başlanacak olan sekiz yıllık zorunlu ilköğretim uygulamasının taleplerini karşılamak için eğitim fakültelerinin ilköğretime öğretmen yetiştiren programları reforme edilerek şekillendirmeye dönük çalışmalar yapılmıştır (YÖK).

2.5. 2001-2020 Yılları Arasında İlköğretime Öğretmen Seçme, Yetiştirme ve Atama Uygulamaları

Türkiye’de öğretmen yetiştiren kurumlar eğitim fakülteleridir. Eğitim fakülteleri ile yüksek öğretim programlarına girmek için yapılan sınavda başarılı olmak gerekir. Bu sistemin adı Öğrenci Seçme Yerleştirme Sistemi’dir. Bu sınav sisteminde ezbere dayalı olması ve ek bir ölçüt istemesi eğitim fakültelerine giren öğrencilerin nitelikleri konusunda soru işaretleri yaratmaktadır.

Türkiye’de eğitim fakülteleri ve diğer bölümler için hazırlanan programlar Yüksek Öğretim Kurulu tarafından günün koşullarına ve ihtiyaçlarına göre revize edilmekte ve içeriğini buna göre şekillendirmektedir. Ancak fakültelerin programlarında yer alan derslerin toplam kredilerin dörtte birini seçme ve belirleme yetkisini fakültelerin tercihinin bırakılmıştır. Bu dersler genel olarak seçmeli ders olarak belirlenmektedir. Eğitim fakültelerinin öğretmenlik alanları dikkate alınarak 2006 yılında tekrar revize edilen eğitim programlarında, programların kompozisyonlarında esnek düzenleme gidilmiş; uygulanacak olan programlarda genel kültür %15-20, alan bilgisi %50-60 ve öğretmenlik meslek bilgisi dersleri %25-30 oranlanacak şekilde düzenlenmiştir. Bunun yanında öğretmenlik staj uygulamasına da ağırlık verilmiş gereken hassasiyet gösterilmiştir(YÖK,2008).

Eğitim fakültelerinin ilköğretim öğretmenliği anabilim dalındaki öğretmen eğitimleri için önem arz eden meslek bilgisi dersleri dört yıllık sürece yayılacak şekilde planlanmıştır. Programlarda ilköğretim öğretmenliği için meslek bilgisi derslerinin kredisi ve çeşidi ortaöğretim öğretmenliğinin dersleri ve kredi sayılarına göre ders yükü daha fazladır. Programların tümünde yer alan meslek bilgisi dersleri; Eğitim Bilimine Giriş, Öğretim Teknolojileri ve Materyal Tasarımı, Öğretim İlke ve Yöntemleri, Eğitim Psikolojisi, Sınıf Yönetimi, Ölçme ve Değerlendirme, Özel Öğretim Yöntemleri, Rehberlik, Okul Deneyimi ve Öğretmenlik Uygulamasıdır. Bu programlarında zorunlu olan derslerin yanında; Türk Eğitim Sistemi, Türk Eğitim Tarihi, Eğitim Felsefesi, Okul Yönetimi vb. seçmeli dersleri de yer almaktadır. Meslek bilgisi dersleri ilköğretim öğretmenliğinin programlarındaki kredileri artırmaya yönelik düzenlemeler uygulamaya konulmuştur. İlköğretim öğretmenliği programında yer alan genel kültür dersleri kapsamında “Topluma Hizmet Uygulamaları” adlı dersle öğretmen adaylarına toplumun güncel sorunlarını fark etme, sorunları inceleme ve sorunlara çözüm bulmaya dönük projeler hazırlama becerisi kazandırılması amaçlanmıştır(YÖK, 2008)

Fransa’da, eğitim sistemi çok önemli görülüp süreç içerisinde ihtiyaca göre yeniden yapılandırılıp eksikler giderilmeye çalışılmıştır. Ayrıca Öğretmen seçmeye ve yetiştirmeye süreci önemsenmiş bu bağlamda eğitim enstitülerini (“Institut Universitaire de Formation des Maîtres” (IUFM)) 1990 yılında kurulmuştur. Burada öğretmen niteliklerini ve yeterliklerini geliştirme yönelik çalışmalar yapılmıştır. Değişme ve yenileşmeyle beraber bu okullar 2013 yılında eğitim enstitüleri (“Institut Universitaire de Formation des Maîtres” (IUFM)) Öğretmen Yetiştirme ve Eğitim Bilimleri Yüksekokullarına (“École Supérieure du Professorat et de l’Education”(ÉSPÉ) dönüştürülmüştür. Fransa da öğretmen adayları yetiştirilmesi eğitim sisteminin en önemli unsuru olarak kabul edilir. Öğretmen yetiştirme eğitimleri üç yıllık lisans eğitimi düzeyinde verilir. Tabi bundan sonraki süreçte öğretmenin mesleki gelişimi ve yeterliliklerini artırmaya yönelik eğitim enstitülerinde de iki yıl süreli yüksek lisans eğitimi de verilmektedir. Fransa’da eğitim sistemin amaçları ve özellikleri dikkate alınarak yapılan düzenlemelerle birlikte Öğretmen Yetiştirme ve Eğitim Bilimleri Yüksekokullarına (“École Supérieure du Professorat et de l’Education” (ÉSPÉ)) alınan dersler toplumun ihtiyaç dinamikleri kapsamında güncellendi. Bu bağlamda % 15-20 öğretmenlik meslek bilgisi ve becerileri % 50-55 alan bilgisi ve becerileri ve % 30-35 genel kültür dersleri şeklinde dağılımı yapıldı. (Erkan, 2014; Akt. Yaman,2018). Fransa’da ve ülkemizde öğrencilerin gördüğü dersler birbirine paralelken eğitim süresi arasında farklılık vardır. Ancak öğretmen kalitesi ve uluslararası başarı sıralamalarında ülkemiz çok gerilerde kalmıştır. 2018 yılı PISA sıralaması örnek verecek olursak Fransa PISA sıralamasında 21. Sırada yer alırken Türkiye 40. Sırada yer almıştır. Bunda öğretmen yetiştirme standartlarındaki nitelik ve ülkelerin ekonomik kalkınmışlığı arasındaki farkların etken olduğunu söyleyebiliriz.

Ülkemizde öğretmen adaylarının seçiminde ilk olarak kamu personeli seçme sınavı ya da kısaca KPSS, 18/03/2002 tarih ve 2002/3975yılında Bakanlar Kurulunun aldığı kararla 2002 yılında ÖSYM tarafından hazırlanıp uygulanmıştır. Bu sınav öğretmen adaylarının eğitim bilimleri, genel kültür ve genel yetenek alanındaki bilgilerini ölçmektedir. Öğretmenlerin mesleğe atamaları yapıldıktan sonra hizmetiçi seminerlere katılmakta ve seminer sonunda kurs sınavları yapılmaktadır. Bir yıl aday öğretmen olarak görev yaptıktan sonrada adaylık kaldırma sınavına tabi tutulmaktadır. KPSS’nin öğretmeni donanımlı ve nitelikli olarak seçmesinin yetersiz olduğu düşüncesiyle 2013 yılında Öğretmenlik Alan Bilgisi Testi(ÖABT) modeli de uygulanmaya konuldu. Bu süreçle beraber öğretmen adayları KPSS artı ÖABT sınavına girip puan üstünlüğüne göre atamaları gerçekleşiyordu. 2016 yılında bu sınavlara ek olarak da sözlü (mülakat) sınav getirildi. Bu sözlü sınavın layıkıyla yapıp yapılmadığı da tartışılan güncel sorunlardan biridir. Atamanın zorlaştığı bu dönemlerde öğretmen ataması sözleşmeli olarak yapılmıyordu. Sözlü (mülakat) sınavına KPSS’den en az 50 puan alan öğretmen adayları belirtilen kadrolar için başvuru yapabilmektedir. İstihdam edilecek öğretmenlerin üç katı kadar öğretmen adayı mülakat sınavına alınacaktır. Her ilde sözlü sınav merkezi bulunmamaktadır. Genel olarak büyük ve merkezi iller seçilerek toplamda 18 sınav merkezi belirlenmiştir. Öğrencilerin tercihlerine göre istedikleri sınav merkezinde sözlü sınava katılabilecektir. Başarılı olanlar arasında puan üstünlüğüne göre atama tercihleri yapılacaktır (MEB, 2016). Milli Eğitim Bakanlığının Sözleşmeli öğretmen istihdamına ilişkin yönetmelik 03.08.2016 tarihindeki Resmi gazetede yayınlanarak yürürlüğe girmiştir. Buna göre öğretmen olarak atanmaya hak kazanan adaylar 6 yıl

bulundukları yerde görev yapacak ve tayin isteyemeyecektir. Daha sonra 2018 yılında bulundukları yerde 4 yıl görev yaptıktan sonra sözleşmeli öğretmenlere tayin isteme hakkı verilmiştir.

2.6. Ortaöğretime Öğretmen Seçme, Yetiştirme ve Atama uygulamaları

Cumhuriyet döneminde; Osmanlı devletinde kalma eğitim-öğretim kurumları, öğretmen yetiştirme uygulamaları vb. gibi konularda çağın ihtiyaçlarını karşılayacak şekilde planlama yapılarak mevcut okullar ve eğitim anlayışı revize edildi. Bu dönemdeki orta öğretime öğretmen yetiştirme vizyonu aynı kapsam içerisinde değerlendirildi. Tarihsel süreç içerisinde ortaöğretime öğretmen seçme, yetiştirme ve atama uygulamaları değişkenlik gösterip toplumun ihtiyaçları, siyasi, ekonomik, kültürel, nüfus yapısı vb. gibi alanlarındaki değişimlerle beraber güncelleme çalışmaları yapıldı.

Cumhuriyet'in ilk yıllarından itibaren ortaöğretime öğretmen yetiştirme çalışmaları yıllara göre başlıklara ayrılmıştır.

2.7. 1923-1950 Ortaöğretime Öğretmen Seçme, Yetiştirme ve Atama Uygulamaları

1.Dünya Savaşında ve Kurtuluş Savaşında çok sayıda üniversite mezununun, aydın ve yazarın cephede şehit olması, Osmanlı devletinin geleneksel eğitim anlayışıyla yeni kurulmuş Türkiye Cumhuriyeti Devletinin oluşturmak istediği yeni eğitim anlayışındaki çatışma, toplumun içinde bulunduğu tükenmişlik, cumhuriyet döneminde eğitim alanındaki atılımlarda yeterli sayıda öğretmen bulunmaması, çağdaş bir eğitim sistemi oluşturmak isteyen yetkilileri öğretmen ihtiyacını karşılamak için çareler üretmeye itmiştir. Bu dönemde özellikle ortaokullara öğretmen yetiştiren bir kurumun olmaması durumun vahametini orta koymuştur.

Ortaokul öğretmen eksikliğini karşılamak için 1923-1924 yılında yapılan düzenlemelerle İstanbul bulunan Darülmüallimin ve Darülmüallimatı kapsamında eğitim süresi 3 yıl olan Darülmüallimin ve Darülmüallimatın adında iki ortaokul hizmette başlamıştır. Ortaokul öğretmeni yetiştiren bu okullarda; Tabiyat, Coğrafya, Tarih, Riyaziyat ile Edebiyat alanlarında ders verilmesi öngörülmüyordu. Buna yönelik çalışma programlarında hazırlanmıştı. Fakat bu okullar hiç mezun vermeden eğitim-öğretim yılı sonunda kapatıldı. Buradaki öğrenciler Yüksek Muallim Mektebine kaydırıldı (Unat, 1964). 1923 yılından önce ortaokullara öğretmen yetiştiren bir okul bulunmamaktaydı. Orta Darülmüallimin ve Darülmüallimatın okulları orta öğretimin birinci kademesinde yer alan ortaokulların ihtiyaç duydukları öğretmen eksikliğini karşılamak için açılan ilk öğretmen okulları olmuşlardır.

Cumhuriyet Döneminde liselere öğretmen yetiştiren okul olarak da İstanbul Yüksek Öğretmen Okulu 1923-1956 yıllarında tek kaynak olarak karşımıza çıkmaktadır. Cumhuriyete kadar yapı ve işleyişinde sık sık değişiklikler yapılan ve 1915 yılında şekillenen yapısıyla Cumhuriyete devrolunan, eski adıyla Darülmüallimin-i Ali, Yüksek Öğretmen Okullarının asıl çekirdeğini oluşturmaktadır. Cumhuriyet kurulduktan bir yıl sonra, 1924 yılında “Yüksek Muallim Mektebi”, ardından okulun adındaki Arapça kökenli sözcükler değiştirilerek “Yüksek Öğretmen Okulu” olarak yeniden dizayn edilmiştir (Akyüz, 2016). Bu dönemde ortaöğretime öğretmen yetiştirilmesinde eksik kalınmış ve bu eksikliği ilkokullara öğretmen yetiştiren okullardan karşılanmıştır.

Cumhuriyet döneminde ortaokullara öğretmen yetiştirmek için yapılan en önemli uygulama ise Orta Muallim Mektebi adıyla Gazi Muallim Mektebi ve Terbiye Enstitüsü'nün açılması olmuştur. Öğretim süresi lise üzerine 2 yıl olan ve açılış çalışmaları Maarif Vekili Mustafa Necati Beyin 1926 Ağustosundaki Konya seyahatinden sonra başlayan bu okul, 16 öğrenciye sahip Türkçe şubesiyle 1926'da Konya'da açılmıştır (Öztürk, 2007). Ekim 1927'de Ankara'ya taşınan Orta Muallim Mektebi, 1928 yılında “Orta Muallim Mektebi ve Terbiye Enstitüsü”, 1929-30 öğretim yılında, yeni binasına taşınarak Atatürk'ün “Gazi” unvanı da eklenmiş şekilde “Gazi Muallim Mektebi ve Terbiye Enstitüsü” adını almıştır (Altunya, 2008). 1932 yılında bir yılı hazırlık olmak üzere öğretim süresi dört yıla çıkarılmış ve Beden Eğitimi ile Resim-İş Bölümleri açılmıştır. Ancak ülkenin öğretmen ihtiyacını karşılayamadığı için ileriki yıllarda yeni enstitülerin açılmasına zemin hazırlamıştır.

Cumhuriyet döneminde mesleki alanda ihtisaslaşma ve meslek okullarında görevlendirilecek öğretmenlerin belli bir zemine oturtulmuş programlar çerçevesinde öğretim görmelerini sağlayacak yeni eğitim kurumları açılmıştır. Mesleki ve Teknik Okullara öğretmen yetiştirmek maksadıyla ilk olarak 1934 yılında Ankara'da iki yıllık bir Kız Teknik Öğretmen Okulu açılmıştır. Ticaret ve turizm, endüstriyel sanatlar gibi mesleki alanlarda açılan ve sayıları giderek artan bu kurumların öğretim süreleri yapılan birtakım düzenlemelerle 4 yıla çıkarılmıştır (Eşme, 2003). Bu dönemde açılan mesleki ve teknik liselere öğretmen yetiştirilerek ülkenin ekonomik gelişmişliğe ulaşabilmesi için nitelikli iş gücü ihtiyacını karşılamak hedeflenmiştir.

2.8. 1951-1980 Yılları Arasında Ortaöğretime Öğretmen Seçme, Yetiştirme ve Atama Uygulamaları

Ortaöğretimdeki öğretmen eksikliğini gidermek için sayıları gittikçe artan ortaokulların öğretmen ihtiyacını daha kısa sürede karşılamak maksadıyla 1946-47 öğretim yılında ortaokullarda mevcut tüm dersleri okutabilecek öğretmenler yetiştirmek maksadıyla “Toplu Dersler Bölümü” kurulmuşsa da nitelik açısından bir verim

alınamayacağı düşüncesiyle bu uygulamadan kısa sürede vazgeçilmiştir (Dursunoğlu, 2003). Bu yıllarda ortaokulların öğretmen ihtiyacı üniversitelerin ilgili bölümlerinden mezun olanlardan veya mecburi olarak İlköğretmen Okullarından mezun olanların atanmasıyla gideriliyordu.

1982 yılına kadar öğretmen yetiştiren kurumlardan biri de 1959 yılında açılmış olan “Yüksek İslam Enstitüleri”dir. İmam-Hatip Liselerine meslek dersi, orta dereceli okullara da Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi öğretmeni yetiştirmek maksadıyla açılmıştır. 1982 yılında sayıları 7’yi bulan bu okullar, bu tarihte “İlahiyat Fakültesi” olarak bulundukları şehirlerin üniversitelerine bağlanmışlardır (Karaçay,2003). Bu dönemde okullarda verilen din eğitimi Milli Eğitim Bakanlığı tarafından düzenlenmekteydi.

Öğretmen ihtiyacını en aza indirmek maksadıyla çeşitli uygulamalara da gidilmiştir. Bunların içerisinde öğretmenlik formasyonu gibi uygulamalar yararlı görünse de “vekil öğretmenler, uzaktan eğitim yoluyla (mektupla) öğretmen yetiştirme, hızlandırılmış programla öğretmen yetiştirme, ücretli öğretmenlik ayrıca 1960 tarihinde yedek subayların öğretmenlik mesleğine atanmaları ve 1963 tarihli kanunla bu meslekte sürekli kalmaları ve 1200’den fazla ABD’li uzmanın “Barış Gönüllüleri” adıyla 70’li yıllarda İngilizce öğretmenliği yapmaları gibi geçici çözümler uygulanmıştır (Aküzüm,2006). Bu dönemde eğitim alanında yapılan atılımlarda yetişmiş personelin bulunmaması eğitim politikaların başarıya ulaşmamasına neden olmuştur.

Tüm bu çabalar ortaokul öğretmeni yetiştirme konusundaki yetersizliği gideremeyince, 1946’dan sonra yeni eğitim enstitüleri açılmaya başlanmış ve 1977- 1978’de sayıları 18’i bulmuştur. 1978-1979 öğretim yılından itibaren “Yüksek Öğretmen Okulu” denmeye başlanan bu kurumların sayıları azaltılmış, öğretim süreleri lise öğretmeni yetiştirecek biçimde 4 yıl olarak yeniden yapılanmıştır. 1982 yılında sayıları 10’u bulan bu okullar 16 bölüm halinde öğretim yapmakta ve hem ilköğretimin ikinci kademesine hem de liselere öğretmen yetiştiriyordu. Temelde ortaokullara öğretmen yetiştirmek maksadıyla açılan bu okullar, 20 Temmuz 1982 yılında 2547 sayılı kanunla eğitim fakültelerine dönüştürülmüş ve üniversitelerin çatısı altına alınmışlardır(Akyüz, 2016).

1955 yılında ticaret liselerinin öğretmen ihtiyacını karşılamak için Ankara’da üç yıllık bir öğrenim süresi olan “Ticaret Öğretmen Okulu” açılmıştır. 1965 yılına kadar üç yıllık eğitim süresi olan Ticaret Öğretmen Okulu 1965 yılında eğitim süresi dört yıla çıkarılarak adı “Ticaret ve Turizm Yüksek Öğretmen Okulu” olarak değiştirilmiştir. Bu dönemde orta öğretimin öğretmen ihtiyacının karşılanma bilmesi için İstanbul Yüksek Öğretmen Okulu’nun dışında başka bir okul bulunmamaktaydı. İstanbul Yüksek Öğretmen Okulu’na, hem fakültelerce açılan giriş, hem de okulca açılan yarışma sınavlarında başarılı olanların alınması nedeniyle yeterli başvuru olmadığı görülmüştür. Bu okulun mezunları ise çoğunlukla öğretmenlik dışında görevler üstlenmeyi tercih etmişlerdir. Artan lise öğretmeni gereksinimini karşılamak üzere 1959 yılında Ankara’da ve 1964 yılında İzmir’de iki yeni Yüksek Öğretmen Okulu açılmıştır (Çetin ve Gülseren, 2003). Liselere öğretmen yetiştirmek için bu dönemde uygulanan politikalar ile amaçlanan hedeflere ulaşamamıştır. Bunun en önemli sebebi ise çalışma koşullarının zor, öğretmenlerin sahip olduğu özlük haklarının yetersiz ve ekonomik getirisinin düşük olmasıydı.

1973 yılında çıkarılan 1739 sayılı “Milli Eğitim Temel Kanunu” ile hangi kademede olursa olsun, öğretmen adaylarına mutlaka yükseköğretim görme şartı getirilmiştir. Bu nedenle 1974 yılından itibaren 2 yıllık “Eğitim Enstitüleri” kurulmaya başlanmıştır. İşlevlerini kaybeden İlköğretmen Okullarının yerine 1974–75 öğretim yılından itibaren Temel Eğitim I. Kademe okullarına (ilkokullara) öğretmen yetiştirilmek üzere liseye dayalı 2 yıllık “Eğitim Enstitüleri” açılmaya başlanmıştır. Öğretmen lisesi mezunu öğrencilere Eğitim Enstitülerine girişte çeşitli avantajlar sağlanarak bu iki kurum arasında zayıf da olsa bir devamlılık kurulmaya çalışılmıştır. Sayıları 1976 yılına kadar 50’ye ulaşan iki yıllık Eğitim Enstitüleri teknik eğitime geçilmesi nedeniyle 1980 yılında sayıları 20 ye düşmüştür. 1981 yılında yapılan düzenleme ile bu okulların sayıları 17’ye indirilmiştir. Bu enstitüler şunlardır: Ağrı, Amasya, Bolu, Burdur, Çanakkale, Denizli, Edirne, Er-zincan, Giresun, Hatay, Kastamonu, Kırşehir, Manisa, Muğla, Niğde, Siirt ve Van Eğitim Enstitüleri (Erdem, 2013). Eğitim Enstitülerinde 1975–1980 yılları arasında siyasi ve politik baskıların olması, genellikle düşük puanlı öğrencilerin alınması ve öğretim elemanı eksikliği gibi ağır sorunlarla yüz yüze gelinmiş ve bu okullarda normal programın dışında “hızlandırılmış eğitim” yoluyla öğretmen yetiştirilmesine sebep olmuştur.

Eğitim tarihimizde kısa bir süre de olsa yer edinmiş “Deneme Yüksek Öğretmen Okulu”, Milli Eğitim Bakanlığı tarafından Mayıs 1975 yılında Ankara Yüksek Öğretmen Okulunun kullanılmayan tesislerinde, hızla gelişen çağımızın getirdiği yenilikler ve bu yenilikler karşısında eğitimin düştüğü çıkmazlara yine çağdaş anlamda çözüm bulmak maksadıyla kurulmuştur. Mesleki ve Teknik Yüksek Öğretim Genel Müdürlüğüne bağlı olarak, fen alanında lisans düzeyinde, çağa hitap eden teknolojik gelişmeler baz alınarak hazırlanan eğitim programları çerçevesinde öğretmen yetiştirme gayesi olan bu okul, 1975 yılında kapatılmıştır (Saracaloğlu, 1992: Akt. Aküzüm, 2006). Bu okul dönemin toplumsal ve siyasi eleştiriler neticesinde aynı yıl kapatılmıştır.

2.9. 1981-2000 Yılları Arasında Ortaöğretime Öğretmen Seçme, Yetiştirme ve Atama Uygulamaları

1981 yılında çıkarılan yüksek öğrenim yasasıyla Milli Eğitim Bakanlığı bünyesinde öğretmen yetiştiren Fakülteler, Enstitüler ile Yüksekokullar 20.07.1982 tarihinde tek çatı altında birleşerek YÖK'e bağlandı. Burada Artık öğretmen yetiştirme görevi üniversitelere devredilmiştir. Daha düzenli ve modern bir eğitim vermek amaçlanmıştı. Liselere, öğretmen yetiştiren fakültelerde çağın gereklerine göre programlarını güncellemeye başlamış daha nitelikli ve donanımlı öğretmen yetiştirme misyonunu hayatta geçirmişti. Bu fakültelerde mezun olanlar öğretmen olarak atanıyordu. Mesleki ve Teknik Okullara, öğretmen yetiştirmek amacıyla 1934 yılında açılan Kız Teknik Öğretmen okulu iki yıllık programıyla Ankara'da eğitim faaliyetlerine başlamıştır. Bu okul öğretmen yetiştirme okulu olarak açılmıştı. Daha sonra mesleki ve teknik eğitime öğretmen yetiştirme okulu olarak çalışmalarını sürdürdü. Okul süreç içerisinde "Yüksek Öğretmen Okulu" adını almıştır. 1982 yılında üniversitelere bağlanmış ve sayıları giderek artmıştır. Ticaret ve turizm, endüstriyel sanatlar gibi mesleki alanlarda açılan bu kurumların öğretim süreleri yapılan birtakım yeniliklerle 4 yıla çıkarılmıştır (Eşme, 2003). Mesleki alandaki gelişmeler ışığında meslek okullarında görevlendirilecek öğretmenlerin güncelenen ve yinelenen programlar kapsamında öğretim görmelerini sağlayacak yeni eğitim fakülteleri/ enstitüleri bu dönemde hizmete açılmıştı. Sınavla öğretmen atama uygulaması ilk olarak 1985'te uygulanmaya başlandı. Üniversitede mezun olan öğrenciler sınava girerek mesleki ve teknik liselere öğretmen olarak atanıyordu.

Liselere (ortaöğretime) öğretmen yetiştirmek amacıyla faaliyet içinde olan eğitim enstitüleri "Yüksek Öğretmen Okulu" olarak yeniden yapılmıştır. Sayıları üçü bulan bu okullar 20.07.1982 tarihinde "Eğitim Fakültesi" ve "Eğitim Yüksek Okuluna" dönüştürülüp üniversitelere bağlanmıştı. 1989-1990 yılında Eğitim Yüksek Okulları eğitim fakülteleri seviyesine getirilip programları dört yıla çıkarıldı. Fakat ismi değiştirilmedi. 1992 yılında üniversitelerdeki değişimler neticesinde Eğitim Yüksek Okulların bir kısmı eğitim fakültesine dönüştürüldü (Akyüz, 2016).

1994-1998 yılları arasında nitelikli öğretmen yetiştirme amacıyla "Hizmet Öncesi Öğretmen Eğitimi projesi" başlanmış ve bu süreçte tamamlanmıştır. Bu projenin amacı nitelikli insan yetiştirme için öğretmenlerin donanımlı olmasını amaçlıyordu. YÖK ve Dünya Bankası tarafında yaşama geçirilen bu projeyle öğretmen yetiştirme de bazı yenilik ve değişiklikleri uygulama gereksinimini değerli kılıyordu. Bu bağlamda YÖK ve MEB işbirliği yaparak öğretmen adayların; öğretmenlik staj uygulamaları ve öğretmenlik deneyimi yaşamaları için gerekli çalışmayı hazırladılar. Bu maksatla ilk ve ortaöğretim de daha kaliteli öğretmen yetiştirme amaçlanıyordu. 1998-1999 öğretim yılında ortaöğretim öğretmenlerin hem lisans hem de yüksek lisans seviyesinde eğitimi almaları gerektiği düşüncesi ile çeşitli düzenlemelere gidildi. Öğretmen yetiştirmedeki noksanlıklar, insan kaynaklarının eğitimindeki sorunlar ve alternatif ve çözüm yolları ile 1997 yılından uygulamaya konulan "öğretim teknisyenliği" modeli; bilgiyi üreten, paylaşan ve çağın teknolojisinin imkanlarında faydalanan teknik bilgi ve becerisi yüksek öğretmen yetiştirmeyi amaçlıyordu(Üstüner,2004). Cumhuriyetin ilanından itibaren öğretmen yetiştirme faaliyetleri süregelen bir çalışma alanı olmuştur. Zaman içerisinde toplumsal, siyasal ve ekonomik değişimlerden dolayı eğitim kurumları ve öğretmen yetiştirme şekli de değişmiş ve çağın koşullarına göre dönüşüm geçirmiştir.

2.10. 2001-2020 Yılları Arasında Ortaöğretime Öğretmen Seçme, Yetiştirme ve Atama uygulamaları

Türkiye'de Eğitim Fakülteleri ve diğer bölümler için hazırlanan programlar Yüksek Öğretim Kurulu(YÖK) tarafından düzenlenmektedir. Ancak fakültelerin programları içerisinde toplam kredilerin %25'e varan oranda derslerini belirleme yetkisi verilmiş ve fakültelere seçmeli ders olanağı sunulmuştur. Eğitim fakültelerinin öğretmenlik alanları dikkate alınarak 2006 yılında tekrar revize edilen programlarında, programların kompozisyonlarında esnek düzenleme gidilmiş; öğretmenlik meslek bilgisi dersleri %25-30, genel kültür dersleri %15-20, alan ve alan eğitimi dersleri %50-60 öğretmenlik olacak biçimde düzenlenmiştir(YÖK,2008).

2010 yılında YÖK tarafından yapılan düzenlemede ise Eğitim Fakültelerinden mezun olan ve Fen-Edebiyat fakülteleri mezunu olup pedagojik formasyon eğitimini başarı ile tamamlayan öğrenciler öğretmen olarak görev yapabilme hakkına sahip olmuşlardır.(özoğlu,2010). Bu düzenleme eğitim camiasında ve toplumsal kesimde iki veya üç dönem pedagojik formasyon almış öğretmenlerin mesleki yeterlilikleri tartışma konusu olmuştur.

Ülkemizde ortaöğretim kurumlarına branş öğretmeni yetiştiren Fen- Edebiyat Fakülteleri, ilahiyat fakülteleri, Dil- Tarih ve Coğrafya Fakülteleri ile Beden Eğitimi ve Spor Yüksek Okulu programları 4 yıl örgün ve 1,5 yıllık tezsiz yüksek lisans olmak üzere 5,5 yıllık bir eğitimden geçer.

Ülkemizde öğretmen adaylarının seçiminde ilk olarak kamu personeli seçme sınavı ya da kısaca KPSS, 18/03/2002 tarih ve 2002/3975yılında Bakanlar Kurulunun aldığı kararla 2002 yılında ÖSYM tarafından hazırlanıp uygulanmıştır. Bu sınav öğretmen adaylarının Eğitim Bilimleri, Genel Kültür ve Genel Yetenek alanındaki bilgilerini ölçmektedir. Öğretmenlerin mesleğe atamaları yapıldıktan sonra hizmet içi seminerlere katılmakta ve

seminer sonunda kurs sınavları yapılmaktadır. Bir yıl aday öğretmen olarak görev yaptıktan sonrada adaylık kaldırma sınavına tabi tutulmaktadır. KPSS'nin öğretmeni donanımlı ve nitelikli olarak seçmesinin yetersiz olduğu düşüncesiyle 2013 yılında Öğretmenlik Alan Bilgisi Testi(ÖABT) modelide uygulanmaya konuldu. Bu süreçle beraber öğretmen adayları KPSS artı ÖABT sınavına girip puan üstünlüğüne göre atamaları gerçekleşiyordu. 2016 yılında bu sınavlara ek olarak da sözlü (mülakat) sınav getirildi. Bu sözlü sınavın layıkıyla yapıлып yapılmadığı da tartışılan güncel sorunlardan biridir. Atamanın zorlaştığı bu dönemlerde öğretmen ataması sözleşmeli olarak yapılmıyordu. Sözlü (mülakat) sınavına KPSS'den en az 50 puan alan öğretmen adayları belirtilen kadrolar için başvuru yapabilmektedir. İstihdam edilecek öğretmenlerin üç katı kadar öğretmen adayı mülakat sınavına alınacaktır. Her ilde sözlü sınav merkezi bulunmamaktadır. Genel olarak büyük ve merkezi iller seçilerek toplamda 18 sınav merkezi belirlenmiştir. Öğrencilerin tercihlerine göre istedikleri sınav merkezinde sözlü sınava katılabilecektir. Başarılı olanlar arasında puan üstünlüğüne göre atama tercikleri yapılacaktır(MEB, 2016). Milli Eğitim Bakanlığının Sözleşmeli öğretmen istihdamına ilişkin yönetmelik 03.08.2016 tarihindeki Resmi gazetede yayınlanarak yürürlüğe girmiştir. Buna göre öğretmen olarak atanmaya hak kazanan adaylar 6 yıl bulundukları yerde görev yapacak ve tayin isteyemeyecektir. Daha sonra 2018 yılında bulundukları yerde 4 yıl görev yaptıktan sonra sözleşmeli öğretmenlere tayin isteme hakkı verilmiştir.

3. SONUÇ

Cumhuriyet döneminde eğitim alanında yapılmak istenen yenileşmenin genel özelliklerini ortaya koyan ilk ve orta öğretime öğretmen yetiştirme girişimleri, tarihi süreçte çok sık değişikliğe uğramış ve uygulamalar olarak çok fazla tecrübeye imkan sağlamıştır. Bugünkü eğitim sistemimizin oluşumuna katkı sağlayan bu deneyim aynı zamanda eğitimde yapılacak değişim ve dönüşümünün vizyonunu oluşturmuştur.

Cumhuriyet devrimi ile birlikte siyasi, ekonomik, toplumsal ve eğitim alanlarında reform hareketleri başlamıştır. Özellikle eğitim-öğretim alanında yaşanan yenileşme çalışmaları ile birlikte öğretmen yetiştirmede dönemin şartlarına uygun modern projeler ortaya çıkmıştır. Cumhuriyetin ilk yıllarında itibaren öğretmen seçme, yetiştirme ve atama sürecinde gerek kurumsal düzeyde, gerek öğretim programlarının düzenlenmesinde, gerekse kuramsal düzeyde çeşitli denemeler yapılmıştır. Milli Eğitim Bakanlığını bu denemelere iten başlıca etkenler, öğretmen ihtiyacının fazla olması, öğretmenlerde aranan özellikler, zorunlu eğitim alanındaki gelişmeler ile içinde bulunulan dönemin siyasi ve politik yapısı etkili olmuştur. Yapılan denemelerin bir kısmı başarısız olmuşken bir kısmı günümüz eğitim sistemimizin oluşmasında önemli izler bırakmışlardır. Kırsalda yaşayan insanların kalkındırılma projesinde “Köy Enstitüleri” ile öğretmen yetiştirme uygulaması hayatta geçirilmiştir. Devrim niteliğindeki bu politikanın izleri ve başarısı günümüzde bile hayranlıkla ifade edilmektedir. Siyasi kaygı sebebiyle programları değiştirilen ve kuruluş amaçlarında uzaklaşan Köy Enstitüleri kapatılmasının sonrasında onun yerini tutacak öğretmen okulları, yüksek öğretmen okulları, Eğitim Enstitüleri ve Eğitim Fakülteleri öğretmen yetiştirmeye çalışılan eğitim-öğretim okulları açılmıştır. Bu dönemde yükseköğretimde ilkökul öğretmenlerini de yetiştirmek için farklı yaklaşımlar dillendirilmiş ve 1974 yılından itibaren iki yıllık eğitim enstitüleri açılmasına karar verilmiştir. Bağımsız eğitim veren bu enstitüler 1982 yılından itibaren eğitim yüksekokullarına dönüştürülmüş ve üniversitelerin bünyesine alınmıştır. Süreç içerisinde içerik ve şekil olarak değişikliğe uğrayan Eğitim Yüksekokulları 1989 tarihinden sonra eğitim öğretim süresi 4 yıl olarak güncellenmiştir devamında 1992 yılında ise günümüzdeki Eğitim Fakültelerine çevrilmiştir. Eğitim Fakültelerinde Yüksek Öğretim Yürütme Kurulu'nun 4.11.1997 yılı kararı ile güncellemeler ve değişiklikler yapılmıştır. Bu çerçevede yapılan düzenlemeyle öğretmen yetiştirme programları hayatta geçirilmiştir. Bu güncelleme ile beraber 8 senelik mecburi ilköğretim seviyesindeki sınıf öğretmeni ve alan öğretmeni eksikliklerinin giderilmesi amaçlanmıştır. Bunun yanı sıra ortaöğretim öğretmenlerin yetiştirilmesi ve kariyer yapması için hem 4 yıllık üniversite alan hem de iki yıllık lisansüstü düzeydeki içerik uygulamalarında yer alan eğitim öğretim süreçleri tekrardan dizayn edilmiştir. 2000'lerin başından itibaren bu yıllar öğretmen yetiştirme tarihinde bir ilk olmuştur. Tarihimizde ilk defa istihdam edilmesi gereken öğretmenin ihtiyaçtan fazlası yetiştirilerek öğretmen fazlası meydana gelmiştir. Bu dönemden itibaren var olan uygulamaların devamı ve yeni uygulamaların başarısız olması ihtiyaç duyulan öğretmen sayısından çok fazla öğretmen adayının mezun olması sorununa yol açmıştır. Bu sorunun gittikçe büyümesi sonucu eğitim fakültelerine öğrenci alımlarında 2017 yılından itibaren 240 bin öğrenci kotası getirildi. Bu şekilde öğretmen adayı sayısını ihtiyaç çerçevesinde güncellemek amaçlandı. Fakat bu dönemde de Öğretmen Yetiştirme Genel Müdürlüğünün yaptığı değerlendirmede “göreve başlamayı bekleyen öğretmenlerin gelecek dönemde 1 milyonu aşacağını, göreve başlamayı bekleyen öğretmenlerin istihdam edilebilecekleri meslekleri dışında farklı mesleklere eğilmeleri zaruriyetini” belirtmeleri bu vahim durumun büyüklüğünü ortaya koymaktadır. Bu durumun yakın ve orta gelecekte bazı sorunları beraberinde getireceği ve travmalara neden olacağı açıktır ama bunun boyutlarının nasıl olacağını tahmin etmek zordur.

Ülkemizdeki öğretmen yetiştirme sistemi günümüzde bile tartışılmakta ve çözüm bekleyen sorunlara öneriler getirilmeye çalışılmaktadır. Öğretmenlerin gelişimi için çeşitli kurslar ve hizmetiçi seminerler devam etmektedir. Öğretmen yetiştirme sisteminin yüzyıllık tarihçesini dikkate alarak yıllar içinde geçirdiği gelişimi ve değişimi ortaya koyarak önümüzdeki dönemde sürecin aşamalarının planlanması ve titizlikle yürütülmesinde önem arz etmektedir. Bu yüzden bir toplumun gelişmesinde, daha doğrusu var olma mücadelelerinde en ön safta yer alan öğretmenlerin iyi yetiştirilmesi gerekir. Öğretmen yetiştirmeye günü birlik politikalarla yön verilmesi, geleceği güven altına alma ve sağlıklı bir toplum oluşturma açısından birçok soruna neden olabilir. İçinde bulunduğumuz toplumsal ihtiyaçları dikkate alan, çağı anlayan, çağın gerçeklerine uygun ve çağın gereklerini yorumlayan öğretmenler yetiştirmek eğitim sistemimizin en önemli reformu olmalıdır. Yetkililerin ve yetkili kurumların öğretmen yetiştirme konusunda bu durumu dikkate alarak dünya gerçekliğiyle uyumlu ve kendi kültürel yapımıza uygun bir anlayışla ele alarak gerekli düzenlemeyi yapmaları gerekmektedir.

KAYNAKÇA

1. Altunya,N. (2002).’’Köy Enstitüler’’, *Çağdaş Eğitim Dergisi*, Sayı: 26, Ankara.
2. Akyüz, Y. (1998). Öğretmen Okulu Dışından İlk Kez Öğretmen Atanmasına İlişkin Orijinal Belgeler (1860-1861 ve Tarihi Gelişimi)’’ *Milli Eğitim Dergisi*, Sayı:137, Ankara.
3. Akyüz,Y. (2016). *Türk Eğitim Tarihi*. Anlara:Pegem Akademi
4. Aküzüm,C. (2006). ‘‘Öğretmen Yetiştirme Geleneğinin Güncel Duruşuna İlişkin Öğretmen/ Öğretim Elemanı Görüşlerinin Değerlendirilmesi’’ *Yüksek Lisan Tezi*, Dicle Üniversitesi sosyal Bilimler Enstitüsü, Diyarbakır.
5. Çetin, H.; Gülseren, H. Ö. (2003).Cumhuriyet dönemi eğitim stratejileri, *Milli Eğitim Dergisi*, sayı:160
6. Dursunoğlu, H. (2003). Cumhuriyet Döneminde İlköğretime Öğretmen Yetiştirmenin Tarihi Gelişimi. *Milli Eğitim Dergisi*, Sayı:160.
7. Erdem, A. R. (2013).*Öğretmen Yetiştirmenin Bugünü ve Geleceği: Sorunlar ve Çözüm Önerileri*, Ankara: Anı Yayıncılık
8. Ergün, M. (2006). Atatürk döneminde öğretmen yetiştirme. *Atatürk döneminden günümüze Cumhuriyetin eğitim felsefesi ve uygulamaları sempozyumu*. Gazi Eğitim Fakültesi, 16 – 17 Mart 2006, Ankara.
9. Eşme, İ.(2003). ‘‘Öğretmen Yetiştirmede 130 Yıllık Bir Sürecin Öyküsü’’, Yüksek Öğretmen Okulları’’*Milli Eğitim Dergisi*, Sayı: 160 Güz, Ankara.
10. Eşme, İ.- Karaçay, T.(2003).: ‘‘Öğretmen Yetiştirme Genel Değerlendirme ve Yeni Model Önerisi’’ *Milli Eğitim Dergisi*, Sayı:160 Güz, Ankara.
11. Gülcan, M.-Türkel, Y.(2003). *Türkiye’de İlköğretim (Dünü, Bugünü, Yarını)*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul.
12. Gülseren, H.(2003). ‘‘Cumhuriyet Dönemi eğitim Stratejileri’’ *Milli Eğitim Dergisi*, Sayı:160 Ankara.
13. Keçici E. (2011)‘‘Almanya’da Öğretmen Eğitimi’’, *M.Ü. Atatürk Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi*, Sayı: 34,
14. MEB, (1992) ‘‘Öğretmen Yetiştirmede Koordinasyon’’ Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı Ankara
15. MEB.(1973). *Cumhuriyetin 50. Yılında Milli Eğitimimiz*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul.
16. Özoğlu, M. (2010). *Türkiye’de Öğretmen Yetiştirme Sisteminin Sorunları*. Seta Analiz, Sayı:17
17. Unat, Faik R.:*Türkiyede Eğitim Sisteminin Gelişmesine Tarihi Bir Bakış*,Ankara,1964
18. URL-1 <https://www.ogretmensitemiz.com/ogretmen/ogretmenin-sorumluluklari-gorevleri->
19. Erişim Tarihi: 03.12.2020
20. Üstüner, M. (2004). Geçmişten Günümüze Türk Eğitim Sisteminde Öğretmen Yetiştirme ve Günümüz Sorunları. *İnönü Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*,
21. Yaman, B.(2018). ‘‘Türkiye, Almanya, Fransa, Çin ve Japonya’da Öğretmen Yetiştirme’’*Doktora Tezi*. İnönü Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Temel eğitim anabilim Dalı Sınıf Eğitimi Bilim Dalı, Diyarbakır.
22. YÖK (2008). Öğretmen Yetiştirme ve Eğitim Fakülteleri. Ankara: *Yükseköğretim Kurulu Yayını*.

e-ISSN: 2630-6417

International Journal of
Social, Humanities and
Administrative Sciences
(JOSHAS JOURNAL)

Vol: 8 Issue: 57
Year: 2022 October
Pp: 1441-1445

Arrival
18 August 2022
Published
25 October 2022

Article ID
65817
Article Serial Number
18

DOI NUMBER
<http://dx.doi.org/10.29228/JOSHAS.65817>

How to Cite This Article
Durakoğlu, A. & Zabun, B.
(2022). "Felsefe Ders
Kitabının Değerler Açısından
İncelenmesi", Journal of
Social, Humanities and
Administrative Sciences,
8(57):1441-1445

International Journal of Social, Humanities
and Administrative Sciences is licensed
under a Creative Commons Attribution-
NonCommercial 4.0 International License.
This journal is an open access, peer-
reviewed international journal.

Felsefe Ders Kitabının Değerler Açısından İncelenmesi

A Research into Philosophy Course Book in terms of Values

Abdullah Durakoğlu Beyhan Zabun

Doç. Dr., Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, Bolu, Türkiye
Prof. Dr., Gazi Üniversitesi, Gazi Eğitim Fakültesi, Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü, Ankara, Türkiye

ÖZET

2019'da yayımlanan ve 2019- 2020 eğitim- öğretim yılından itibaren 10. sınıflarda felsefe derslerinde okutulan ders kitabının değerler açısından incelendiği bu çalışma için 22 değer listelenmiştir. Listelenen değerlerden 10'u Milli Eğitim Bakanlığı'nın öğretim programlarında 'kök değerler' olarak nitelendirilmektedir. Tüm öğretim programlarında olduğu gibi felsefe ders programı çerçevesinde de öğrencilerin, milli, manevi, ahlaki, kültürel ve evrensel değerleri anlamaları hedeflenmiş ve öğretim programında 'Adalet', 'Dostluk', 'Dürüstlük', 'Özdenetim', 'Sabır', 'Saygı', 'Sevgi', 'Sorumluluk', 'Vatanseverlik' ve 'Yardımsızlık' kök değerler olarak tanımlanmıştır. Listede sıralanan diğer 12 değer ise kök değerlerle ilişkili olduğu düşünülmektedir. Listede yer verilen diğer değerler; 'Estetik', 'Yardımlaşma', 'Arkadaşlık', 'Temizlik', 'Bilgelik', 'Özgürlük', 'Çalışkanlık', 'Aile', 'Hoşgörü', 'Alçakgönüllük', 'Dayanışma' ve 'Misafirperverlik'tir. Değerlendirme sonunda listede sıralanan değerlerden 8'ine hiç yer verilmediği görülmüştür. Diğer değerlere ise farklı sayılarla olsa da yer verildiği anlaşılmıştır. Sayıca en fazla yer verilen değer ise 'Bilgelik' olduğu ortaya çıkmıştır. Ortaya çıkan bu sonuç, felsefenin de özüne uygun bir durumdur. Bir tür bilgi olan felsefe, doğası gereği bilgi ve bilgeliliğe önem veren zihinsel bir etkinliktir. Çalışmanın sonunda ayrıca felsefe ders kitabında milli değerlere yeteri kadar vurgu yapılmadığı tespit edilmiştir. Ders programında öğrencilerin milli değerleri anlamalarının hedeflendiği göz önünde bulundurulduğunda ders kitabıyla bu hedefe ulaşılmasının zor olduğu ifade edilebilir. İnceleme sürecinde 'Vatanseverlik' değerine yalnızca bir defa vurgu yapıldığının ortaya çıkması bu iddiayı doğrulamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Felsefe, Ders Kitabı, Değerler

ABSTRACT

For the current study where the course book published in 2019 and having been taught in the philosophy course of 10th grade from the academic year of 2019-2020 onwards was investigated, 22 values were listed. Of these values listed, 10 values are regarded as "root values" in the curriculum of the Ministry of Education. As in all other curricula, the main idea in the philosophy curriculum is that students can understand national, spiritual, moral, cultural and universal values, and the values of 'Justice', 'Friendship', 'Honesty', 'Self-Control', 'Patience', 'Respect', 'Responsibility', 'Patriotism' and 'Helpfulness' were defined as root values. The other 12 values given in the list are thought to be related to root values. The other values given in the list are as follows: 'Aesthetic', 'Cooperation', 'Fellowship', 'Cleanliness', 'Wisdom', 'Freedom', 'Industriousness', 'Family', 'Tolerance', 'Modesty', 'Solidarity', and 'Hospitality'. At the end of the study, it was found that 8 values included in the list were not given any place. Other values were given places even if they were in different numbers. It was found that the value given a place the most was 'Wisdom'. This result is a case suitable for the essence of philosophy. Being a kind of knowledge, philosophy is a mental activity putting a premium on knowledge and wisdom in line with its nature. At the end of the current study, it was found that national values were not given enough emphasis in the philosophy course book. Based on the idea of the curriculum that students are expected to perceive national values, it is likely to say that it hard to reach this objective with the course book. Determining the fact that the value of 'Patriotism' was mentioned only once in the investigation process verifies this claim.

Keywords: Philosophy, Course Book, Values

1. GİRİŞ

1.1. Amaç

Bu çalışmanın amacı, 2019 yılında basılan ve 2019- 2020 eğitim- öğretim yılından itibaren ülkemizde liselerde felsefe derslerinde okutulan 10. sınıf felsefe ders kitabının Milli Eğitim Bakanlığı'nın öğretim programında 'kök değer' olarak nitelendirilen değerlerden hangilerine vurgu yapıp yapmadığını, vurgu yaptıklarına ise ne sıklıkla vurgu yaptığını ortaya koymaktır. Öğretim programında 8 kök değere yer verilmiştir. Çalışmada ayrıca 10. sınıf felsefe ders kitabında, 8 kök değerle ilişkili olduğu düşünülen diğer değerlerden hangilerine vurgu yapıp yapılmadığı da tespit edilmeye çalışılmıştır. Bu amacı gerçekleştirmek için değerler listesi hazırlanmış ve bu listede toplam 22 değere yer verilmiştir.

1.2. Yöntem

Bu çalışma betimsel nitelikli, nitel bir araştırmadır. Veriler doküman analizi yöntemiyle elde edilmiştir. Araştırmada veri toplama aracı olarak 22 değerden oluşan değerler listesi kullanılmıştır. Bu değerler Yaşayan Değer Listesi, UNESCO (Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü) Değer Listesi, Rokeach'ın Değer Envanteri ve Türkiye Cumhuriyeti öğretim programlarında yer alan 10 kök değerden alınarak listelenmiştir. Saptanan değerler belirlenen formatta bulundukları sayfa sayıları verilerek ayrıca ifadeler örneklendirilerek ortaya konmuştur.

2. DERS KİTABININ VE İLGİLİ ÖĞRETİM PROGRAMININ YAPISI VE İÇERİĞİ

2.1. Kitabın Künyesi ve İçeriği

Kitabın Başlığı: Ortaöğretim Felsefe 10 Ders Kitabı

Kitabın Sayfa Sayısı: 152

Kitabın Yazarı: Uğur Eke.

Kitapta Bulunan Temalar/Üniteler/Bölümler: 1. Ünite: Felsefeyi Tanıma, 2. Ünite: Felsefe ile Düşünme, 3. Ünite: Felsefenin Temel Konuları ve Problemleri, 4. Ünite: Felsefi Okuma ve Yazma

Kitabın Basıldığı Yayınevi: Tuna Matbaacılık San. ve Tic. A.Ş.

2.2. Kitap Şekil ve Sistematığının Kısa Tanıtımı

Kitap öğrencilerin, felsefeyi tanımalarını, felsefi düşüncenin özellikleri hakkında bilgi sahibi olmalarını, felsefi düşüncenin diğer düşünce türlerinden farklarını öğrenmeleri ve felsefi düşünmenin önemini kavramalarını sağlamak üzere hazırlanmıştır. Kitapta “Felsefenin Temel Konuları ve Problemleri” başlığı altında felsefenin alt disiplinlerine de yer verilmiştir. Bu başlık altında varlık, bilgi, bilim, ahlak, din, siyaset felsefeleri konu edinmiştir. Bu yönüyle kitap, öğrencilerin felsefenin alt disiplinlerini de tanıtmaya yönelik bir tarzda hazırlanmıştır.

Kitapta çok sayıda dar ebatlı görsele yer verilmiştir. Görsellerin büyük bir bölümü filozof ve mekân fotoğraflarından seçilmiştir. Görsellerin bir bölümü ise filozofların temsili resimlerinden oluşmaktadır. Konuların sunumundan önce ‘Düşünelim’ veya ‘Tartışalım’ başlığı altında öğrencilerin bu başlık altındaki metin veya görselle ilgili düşüncelerini sınıfa sunmaları ve fikirlerini tartışmaya açmaları için sorulara yer verilmiştir. Bu soruların hepsi açık uçludur. Ayrıca kitapta her ünitenin sonunda değerlendirme sorularına yer verilmiştir. Değerlendirme sorularının ise türleri farklıdır. Kitapta, ‘Değerlendirme Soruları’ başlığı altında ilgili üniteyle ilgili açık uçlu, çoktan seçmeli, doğru/ yanlış, boşluk doldurma ve eşleştirme türlerinden sorular sunulmuştur.

2.3. Kitabın Ele Alındığı Öğretim Programının Yapısı

Felsefe Dersi Öğretim Programı ile öğrencilerin; insan, bilgi ve yaşanan dünya ile ilgili sorular sormalarını, sorulara ilişkin düşünme ve akıl yürütmeye dayalı cevaplar arayarak oluşturdukları düşüncelerini sözlü ve yazılı bir şekilde ifade edip, tutarlı, temellendirilmiş ve güncel hayatla ilişkilendirilmiş bir şekilde düşünmelerini sağlamak ve felsefenin temel alanları ile soruları hakkında edinilecek bilgilerden hareketle, düşünce tarihi örnekleri üzerinden felsefi düşünceye, tarihsel ve bütüncül bir bakış açısı geliştirmeleri amaçlanmaktadır. Ortaöğretim Felsefe 10 Ders Kitabında, bu amacı gerçekleştirebilecek biçimde konular ve sorular yer almaktadır.

Tüm öğretim programlarında olduğu gibi bu program çerçevesinde öğrencilerin, milli, manevi, ahlaki, kültürel ve evrensel değerleri anlamaları hedeflenmiş ve öğretim programında ‘Adalet’, ‘Doğruluk’, ‘Dürüstlük’, ‘Özdenetim’, ‘Sabır’, ‘Saygı’, ‘Sorumluluk’, ‘Vatanseverlik’, ‘Yardımseverlik’ kök değerler olarak tanımlanmıştır. Programda, ‘bu (kök) değerlerin öğrenme öğretme sürecinde hem kendi başlarına ve ilişkili olduğu alt değerlere, hem de öteki kök değerlerle birlikte ele alınarak hayat bulacağı’ ifade edilmiştir. Ancak Felsefe Dersi Öğretim Programı’nın sınıf düzeylerine ilişkin bölümü incelendiğinde yalnızca 10. sınıf düzeyine özgü hiçbir değer belirlenmediğinden hazırlanan Felsefe 10 Ders Kitabı aracılığı ile hangi değerlerin aktarılmaya çalışıldığı hususunda net bir bilgi yoktur.

Öte yandan Felsefe Dersi Öğretim Programı’nda hedeflenen kazanımlar sınıf düzeylerine göre belirlenmiştir. 10. sınıf düzeyiyle ilgili 18 kazanım belirlendiğinden Felsefe 10 Ders Kitabı da bu kazanımları karşılayacak biçimde hazırlanmıştır.

2.4. Kitapta Adı Geçen Değerler

Ortaöğretim Felsefe 10 Ders Kitabı’nın 12. sayfasında felsefe kavramının kökeninin sevgi anlamına gelen ‘philieo’ ile bilgelik anlamına gelen ‘sophia’ sözcüklerinden oluştuğu ifade edilmiştir. Bununla ilişkili başka bir kavram olan filozof ise bilgeliği seven ve bilgeliği arayan kişi olarak tanımlanmıştır.

Bir bilgi türü olan felsefe doğası gereği bilgi kavramını çekim merkezi olarak kabul eden düşünsel bir etkinliktir. İnsanın bilme merakının bir sonucu ortaya çıktığı için filozofların da en çok önem verdiği değerlerin başında ‘Bilgelik’ gelmektedir. Bununla birlikte bilgelik, çoklu anlama sahip olduğundan kolaylıkla tanımlanabilir bir kavram değildir.

Bilgelikle ilgili çok fazla şey bilme, çeşitli kaynaklardan ansiklopedik bilgiler biriktirme anlamına gelmediğinin kabul edilmesi gerekir. Buna göre bilgelik, belli bir zihinsel olgunluğa sahip olma anlamına gelir. Sorgulayıcı bir tutumla edinilen bilgileri sağlıklı kullanmayı ifade eder. Daha açık bir ifadeyle bilgelik, varlığın yapısına ve hayatın anlamına dair derinlikli bir vizyon, sorgulayıcı ve kuşatıcı bir düşünüm anlamına gelir (Cevizci, 2019: 16).

Kitapta ‘philieo’nun sevgi anlamına geldiği ifade edilmiş ve bu değer de adına yer verilmiştir, ancak bilgelik ile kullanıldığından tek başına ‘Sevgi’ değerine vurgu yapılmamıştır. Ders kitabında asıl vurgulanmak istenen değer ‘Bilgelik’tir. Kitapta ‘Sevgi’ değerine yalnız ‘Bilgelik’ değeriyle ilişkisi içinde önem atfedildiğinden ‘Sevgi’

kavramının geçtiği bu ifade, ‘Sevgi’ değerini vurgulayan ifade olarak kabul edilmemiş ve bu nedenle aşağıdaki listede gösterilmemiştir.

Ders kitabında ‘Sevgi’ değerinin vurgulandığı ifadeye ilk kez 52. sayfada yer verilmiştir. Kitapta çocukları en çok mutlu eden şeylerin saygı ve sevgi olduğu ifade edilerek kitapta ‘Sevgi’yle birlikte ‘Saygı’ değerine de aynı cümle içinde vurgu yapılmıştır.

Bizi bir varlığa, bir konuya veya evrensel bir değere yönelten kalp hareketi olarak tanımlanan sevgi, ahlaki bakımdan bencilliğe karşı bir davranış olarak kabul edilir. Zira Tolstoy’a göre hakiki sevgi, sevilen insan için kendi menfaatini bir kenara atmayı gerektirir (Bolay, 2018: 235).

Milli Eğitim Bakanlığı’nın öğretim programlarında kök değer olarak nitelendirilen saygı ise kişinin hakkını, hukukunu gözetmek, onun üstünlüğünü kabul ederek buna uygun tavır ve davranışlarda bulunmak anlamına gelir. Bu türden tutum ve davranışlarda bulunmanın iki boyutu vardır. Bunlardan biri sevgi kavramıyla ilişkilidir. Kişi, bir başkasına onu sevdiği için saygı ifadesi olan davranışları gösterebilir. Ondan korktuğu, çekindiği ve utandığı için de gösterebilir. Bu nedenle bazı saygı davranışlarında sevgi yönü ağır basarken, bazılarında da korku ve utanma yönü ağır basabilir (Şentürk, 2018: 219).

Kitapta adı geçen ve Milli Eğitim Bakanlığı’nın öğretim programında kök değer olarak nitelendirilen bir diğer değer ‘Adalet’ tir. İlk kez 90. sayfada yer verilen bu değere, başta Sokrates olmak üzere Antik Yunan ve Stoa filozoflarının düşünceleri üzerinden vurgu yapılmıştır.

Hakların korunmasıyla ilgili bir kavram olan adalet, bu hakları ihlal edildiğinde uygun biçimde telafisini gerektirir. Örneğin, herhangi bir insan bunları ihlal etmeye kalkışrsa bu insanın suça orantılı olarak cezalandırılması gerekir (Moseley, 2005: 13). Genel olarak bakıldığında adaletin amacı, herkesin hak ettiğini almasıdır.

Kitapta adı geçen bir başka değer ‘Dürüstlük’ tür. Her insanın ve toplumun sahip olması gereken bir nitelik olan ‘Dürüstlük’ değerine kitapta ilk kez ‘Adalet’ değeriyle aynı ifade içinde ve yine 90. sayfada vurgu yapılmıştır. Söz ve davranışlarıyla kimseyi aldatmamak anlamına gelen dürüstlük en çok ahlaki mânâda doğruluk kavramıyla eş anlamlıdır. Ders kitabında ayrıca dürüstlüğün başka bir deyişle doğruluğun bir erdem olduğu da ifade edilmiştir.

Erdem, ahlaki bakımdan iyi nitelik ve üstün özelliklere verilen bir addır. Yardımseverlik, dürüstlük, cesaret iyi nitelikler arasında yer alır. Ahlakın temelinde yer alan bir kavram olan erdem, gerektiği takdirde özveride bulunmak ve iyilik yapmaya yönelme yönünde bir niteliğe işaret etmektedir (Cevizci, 1997: 252). Antik Yunan’da da erdem olarak görülen ‘Dürüstlük’ Milli Eğitim Bakanlığı’nın öğretim programında kök değer olarak nitelendirilmiş ancak bu değerın adı kitapta yalnız üç defa geçmiş, bir kez de vurgu yapılmıştır.

Ders kitabında yalnız bir kez vurgu yapılmasına rağmen en çok adı geçen değerlerden biri, ‘Özgürlük’ tür. Kitapta ilk kez 91. Sayfada yer verilen bu kavrama, 1948 Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Bildirgesi ile 1950 Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi’nin temel hakları arasında sayıldığı ve bu nedenle güvence altında olduğu ifade edilerek ilk kez 113. sayfada vurgu yapılmıştır.

Genel anlamıyla bireyin kendi kendisini belirlemesi, denetlemesi, yönlendirmesi durumu şeklinde tanımlanabilecek olan özgürlük, ahlaki öznenin kendi tercihlerine ve iradesinin buyruklarına göre eyleyebilmesi durumudur (Cevizci, 1997: 252). Ancak bu tanım çerçevesinde düşünerek özgürlüğü, insanın keyfine göre davranması, içgüdülerine göre hareket etmesi biçiminde gören bir anlayışa sahip olmamız yanlıştır. Bu tür bir durum, özgürlük değil de bunun tam tersi kölelik olur. Böyle bir anlayışın kabul edilmesi durumunda hayvanları tüm varlıklar içinde en özgür varlıklar olarak görmemiz gerekir (Cevizci, 2012: 133). Oysa hayvanlar, içgüdüleriyle donatıldıklarından ve özgür bir iradeye sahip olmadıklarından özgür değildirler. İnsan ise özgür bir varlık olmakla birlikte özgürlüğünün bir sonucu olarak davranışlarından sorumludurlar. Çünkü özgürlük, yaptığımız eylemlerin arkasında kendimizin olması hâlidir. Özgür iradeye sahip varlıklar, ahlaki davranışlarda ve eylemlerde bulunabilirler. Birey özgür ise, başka bir ifadeyle özgür iradeye sahipse seçimler yapabilir. Bir şeyin iyi, kötü, değerli ve değersiz olması özgür bir bireyin davranışlarında açığa çıkar (Çüçen, 2012: 250).

3. BULGULAR

3.1. 2019-2020 Eğitim Öğretim Yılı Ortaöğretim Felsefe Ders Kitabında Yer Alan Değerler ve Değere Vurgu Yapan İfade Sayıları

Aşağıda verilen Tablo 1’de Millî Eğitim Bakanlığı tarafından 2019-2020 Eğitim Öğretim yılından itibaren 10. Sınıflar düzeyinde felsefe dersinde okutulmakta olan ders kitabında yer verilen değerler ve değere vurgu yapan ifade sayıları gösterilmektedir.

Tablo 1. 2019-2020 Eğitim Öğretim yılından itibaren okutulmakta olan Ortaöğretim Felsefe 10 Ders Kitabında Yer Alan Değerler ve Değere Vurgu Yapan İfade Sayıları

Değer Numarası	Değerler	Değere Vurgu Yapan İfade Sayısı ve İfadenin Geçtiği Sayfa Numarası	
1	Özdenetim	x (s.90) x (s.98)	2
2	Estetik	x(s.116) xx	3
3	Arkadaşlık		0
4	Temizlik		0
5	Yardımseverlik	x(s.109), x(s.126)	2
6	Sevgi	x(s.52)	1
7	Bilgelik	x(s.12), x (s.13), x (s. 14), x (s.15), x (s.29)xxxx, x (s.30), x (s.50), x (s.90)xx	14
8	Sorumluluk	x(s.91), x(s.112), x (s.137)	3
9	Özgürlük	x(s.113)	1
10	Çalışkanlık	x (s.90)	1
11	Sabır	x (s.103)	1
12	Aile		0
13	Alçak Gönüllülük		0
14	Hoşgörü		0
15	Misafirperverlik		0
16	Saygı	x(s.52),	1
17	Dayanışma	x(s.26)	1
18	Adalet	x(s.90)xx	3
19	Barış		0
20	Dürüstlük	x(s.90), x(s.126)	2
21	Vatanseverlik	x(s.79)	1
22	Dostluk		0

3.2. 2019-2020 Eğitim Öğretim Yılı Ortaöğretim Felsefe Ders Kitabında Değerlerin Yer Aldığı Cümleler

“Temel erdemler; ölçülülük, cesaret, bilgelik ve adalettir” (Bilgelik ve Adalet)

“Dürüstlük erdemi ancak eyleme dönüşürse bir anlamı olur” (Doğruluk)

“Yardımlaşmanın bulunduğu şehir erdemli şehirdir” (Yardımseverlik)

“Kaynakçada göstermenin etik bir sorumluluk olduğunu unutmayınız” (Sorumluluk)

“Bir yurttaşımızın Nobel Bilim Ödülü alması ilgili neler düşünüyorsunuz?” (Vatanseverlik)

“Güven sağlamak istiyorsan yardım edeceksin (Yardımseverlik)”

“İnsanlara yalan söylemeyeceksin” (Dürüstlük)”

4. SONUÇ VE ÖNERİLER

2019’da yayımlanan ve 2019- 2020 eğitim- öğretim yılından itibaren 10. sınıflarda felsefe dersinde okutulan ders kitabında listelenen 22 değerden, 14’üne en az bir kez vurgu yapılmış, 8’ine ise hiç vurgu yapılmamıştır. En çok vurgu yapılan ‘Bilgelik’ değerine 14 kez yer verilmiştir. ‘Estetik’, ‘Sorumluluk’, ‘Adalet’ değerlerine 3’er kez, ‘Özdenetim’, ‘Yardımseverlik’, ‘Dürüstlük’ değerlerine 2’şer kez, ‘Sevgi’, ‘Özgürlük’, ‘Çalışkanlık’, ‘Sabır’, ‘Saygı’, ‘Dayanışma’, ‘Vatanseverlik’ değerlerine ise 1’er kez yer verilmiştir.

Listelenen 22 değerden 10’u Millî Eğitim Bakanlığı’nın öğretim programlarında ‘kök değerler’ olarak nitelendirilmektedir. Felsefe ders programı çerçevesinde öğrencilerin, milli, manevi, ahlaki, kültürel ve evrensel değerleri anlamaları hedeflenmiş ve öğretim programında ‘Adalet’, ‘Dostluk’, ‘Dürüstlük’, ‘Özdenetim’, ‘Sabır’, ‘Saygı’, ‘Sevgi’, ‘Sorumluluk’, ‘Vatanseverlik’ ve ‘Yardımseverlik’ kök değerler olarak tanımlanmıştır. Yalnız kök değerler açısından incelendiğinde ise felsefe ders kitabının bu türden değerlere 16 kez değindiği tespit edilmiştir.

Öğretim programının en önemli bileşenlerinden birini değerler teşkil etmektedir. Öğretim programlarında, ‘kök değerler’ adıyla nitelendirilen 8 değer, temel değer statüsünde kabul edilmiştir. Ancak araştırmanın sonucunda felsefe ders kitabının kök değerlere yeteri kadar vurgu yapmadığı ortaya çıkmıştır.

Araştırmanın sonuçları değerlendirildiğinde, felsefe ders kitabının kök değerlere daha çok vurgu yapması için felsefe ders kitabında ahlak, siyaset, din felsefesi gibi değerler felsefesi alanında çalışmalarını bulunan filozofların eserlerinden derlenerek hazırlanan çeşitli okuma parçalarına yer verilmesi önerilebilir. Değerler, öğrencilere en çok çeşitli etkinlikler yaptırılarak kazandırılabilir. Bu nedenle ders kitabında, her bir ünitenin sonunda değerleri kazandırmaya yönelik farklı etkinlik örneklerine yer verilmesi de düşünülebilir.

KAYNAKÇA

1. Bolay, S. H. (2018). Felsefe Doktrinleri ve Terimleri Sözlüğü, Atlas Kitap, Ankara.

2. Cevizci, A. (1997). Felsefe Sözlüğü, Ekin Yayınları, Ankara.
3. Cevizci, A. (2012). Felsefeye Giriş, Say Yayınları, İstanbul.
4. Çüçen, K. (2012). Felsefeye Giriş, Sentez Yayınları, İstanbul.
5. Cevizci, A. (2019). Felsefeye Giriş, Say Yayınları, İstanbul
6. MEB. (2018). Ortaöğretim Felsefe dersi 10. ve 11 sınıflar öğretim programı. Millî Eğitim Bakanlığı Retrieved: pdf
7. Moseley, A. (2005). A'dan Z'ye Felsefe. (Çev: Ali Süha). Pegasus Yayınları; İstanbul.
8. Şentürk, H. (2018). 'Sosyal İlişkilerde Saygı Kavramı: Psikoloji ve Din Açısından Bir Bakış' Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 20, (20): 217- 228.

e-ISSN: 2630-6417

International Journal of
Social, Humanities and
Administrative Sciences
(JOSHAS JOURNAL)

Vol: 8 Issue: 57

Year: 2022 October

Pp: 1446-1456

Arrival

11 September 2022

Published

25 October 2022

Article ID

64534

Article Serial Number

19

DOI NUMBER

<http://dx.doi.org/10.29228/JOSHAS.64534>

How to Cite This Article

Başaran, A. & Gündoğdu, M.
(2022). "COVID-19 Salgını,
Belirsizlikler ve Teknoloji
Çağında İnsan Kaynakları
Yönetimi", Journal of Social,
Humanities and
Administrative Sciences,
8(57):1446-1456

International Journal of Social,
Humanities and Administrative
Sciences is licensed under a
Creative Commons
Attribution-NonCommercial
4.0 International License.
This journal is an open access,
peer-reviewed international
journal.

COVID-19 Salgını, Belirsizlikler ve Teknoloji Çağında İnsan Kaynakları Yönetimi

Human Resources Management in the Time of COVID-19, Uncertainties and Technology

Altan Başaran Mine Gündoğdu

Arş. Gör. Dr., Marmara Üniversitesi, İktisat Fakültesi, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü, İstanbul, Türkiye
Arş. Gör. Dr., Siirt Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü, Siirt, Türkiye

ÖZET

COVID-19 virüs salgını halk sağlığı üzerinde tehdit olmasının yanı sıra ekonomik sistemin dinamiklerini de etkilemekte ve dönüştürmektedir. Dijitalleşme ve Endüstri 4.0 gibi çağımızı şekillendiren teknolojik güçlerin etkileri bir süredir farklı alanlarda hissedilmektedir. Dünyayı şekillendiren bu güçlerin yaratmış olduğu değişim süreci her yerde aynı hız ve şiddette gerçekleşmemektedir. COVID-19 yaratmış olduğu tehditle dijitalleşme ve teknolojik uyum sürecini hızlandırmıştır. Bu açıdan salgınla mücadele ve salgın sonrası yeni normal içinde bu güçler belirleyici rol üstlenerek çalışma ilişkilerini farklılaştırmakta ve dönüştürmektedir.

Bu dönüşüm içerisinde insan kaynakları yönetimi yaşanan kriz koşullarında varoluşsal bir mücadele içerisinde konumlanmıştır. Örgütlerin kaçınılmaz bir şekilde dijitalleşme gereksinimleriyle karşı karşıya kalması insan kaynakları birimleri için örgütsel değişimi yönetmek ve çalışanlar açısından teknolojik uyumun sağlanması gibi paralel süreçlerin yönetilmesini ifade etmektedir. Kuşkusuz örgütlerin değişimi ve gelişimi, faaliyetlerini gerçekleştirecek yetkin çalışanları bünyelerinde buldurmalarıyla mümkün olmaktadır. Bu bakış açısıyla, insan kaynakları yönetimi kendi geleceğini inşa ederken atması gereken adımlara ilişkin değerlendirmeler sunulması amaçlanmaktadır. Ayrıca, bu çalışma COVID-19 ve beraberinde getirdiği teknolojik adaptasyon sürecinin insan kaynakları alanındaki etkilerine ilişkin literatür taraması yapmayı amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: COVID-19, Endüstri 4.0, Dijitalleşme, İnsan Kaynakları Yönetimi

ABSTRACT

The COVID-19 outbreak is not only a threat to public health, but also affects and transforms the dynamics of the economic system. The effects of technological forces that shape our time, such as digitalization and Industry 4.0, have been felt in different areas for a while. The process of change created by these forces that shape the world does not occur with the same speed and violence everywhere. With the threat it has created, COVID-19 has accelerated the digitalization and technological adaptation process. From this point, these forces play a decisive role in the fight against the epidemic and the new normal after the epidemic, and they differentiate and transform working relations.

In this transformation, human resources management has been positioned in an existential struggle in crisis conditions. The inevitability of organizations to face digitalization needs means the management of parallel processes such as managing organizational change for human resources units and ensuring technological adaptation for employees. Undoubtedly, the change and development of organizations is possible if they find competent employees who will carry out their activities. From this point of view, it is aimed in this study to present evaluations about the steps that human resources management should take while building its own future. In addition, this study aims to review the literature on the effects of COVID-19 and the technological adaptation process it brings with it in the field of human resources.

Keywords: COVID-19, Industry 4.0, Digitalization, Human Resources Management

1. GİRİŞ

COVID-19 virüs salgını halk sağlığına zarar vermenin ötesine geçerek uluslararası sınırların kapanması, seyahat kısıtlamaları ve ülke çapında sokağa çıkma kısıtlamaları gibi olumsuz etkileriyle küresel ekonomide önemli bir şok yaşanmasına neden olmuştur. Arz ve talep arasındaki dengenin bozulması küresel ticaret ve üretim ağının zarar görmesine yol açmıştır. Ekonomik faaliyetlerin sektöre uğraması bu dengenin kurulmasını geciktirmekte ve yaşanan krizin etkilerini de arttırmaktadır (Panwar, Pinkse, & De Marchi, 2022). Salgının küresel etkilerinin görülmeye başlamasının üzerinden iki yılı aşkın bir süre geçmesine rağmen farklı düzeylerde kısıtlamaların devam etmesi (Riordan, Leng, & Li, 2022) normalleşme sürecini de uzamasına neden olmaktadır (IMF, 2022). COVID-19'un yaratmış olduğu çevresel koşullar sonrası küresel ekonominin, aşırı belirsizlikleri ve zorlukları içinde barındıran bir dönemece gittiği görülmektedir.

Dijitalleşme ve Endüstri 4.0 gibi çağımızı şekillendiren teknolojik güçler salgınla mücadele ve salgın sonrası yeni normal içinde belirleyici rol üstlenmektedirler. Dijitalleşmenin sağladığı olanaklar ile kısıtlamaların olduğu bir dünyada dijital bağlanabilirlik işletmeleri, tüketicileri ve diğer paydaşları birbirine bağlamaktadır. Teknolojinin sunmuş olduğu fırsatlar arasında dijitalleşen, akıllı sistemler ile donanmış ve stratejik olarak tamamen hazırlanmış örgütler yer almaktadır. COVID-19'un yaratmış olduğu hızlandırılmış gerçeklik, dijitalleşme ve teknolojik uyumun ekonomik sistemin tüm paydaşları için bir gereklilik olduğunu ortaya koymaktadır.

21. yy'da ortaya çıkan COVID-19 virüs salgını ve bu yüzyılın dinamikleri olan teknoloji ve dijitalleşme, insan kaynakları yönetiminin tarihsel gelişimi içerisinde bir sıçrama yaratarak çalışma hayatına ve istihdama yönelik ilişkileri değiştirmektedir. Yaşanan bu süreç içerisinde istihdamın değişimi çalışanlar ve örgüt arasındaki ilişkilerinden yeniden inşasını gerektirmektedir. Örgütlerin yaşanan değişime uyum stratejileri geliştirmeleri insan kaynakları birimlerinin de uyumunu gerektirmektedir. Örgüt stratejileri ve insan kaynakları uygulamaları arasında gelecek perspektifi açısından farklılık olması stratejik bir uyumsuzluğa neden olabilmektedir. Bu açıdan insan kaynakları yönetiminin örgütün geleceği açısından etkin bir dönüşüm geçirerek belirsizlik koşullarında faaliyetlerini sürdürebilecek bir çevikliği kazanması gerekmektedir.

Örgütlerin dijitalleşmenin etkin olduğu fırsatlardan yararlanabilmeleri ve belirsizlikle şekillenen dünyada artan sorunları yönetmedeki başarıları, insan kaynakları birimlerinin dijital teknolojilerin çok ötesine geçen yetkinliğe sahip olmaları ile mümkün olacağı düşünülmektedir. Salgın ve dijitalleşmenin insan kaynakları yönetimine olan etkileri çerçevesinde literatür incelemesi yapılmıştır. Bu çerçevede, çalışmada insan kaynakları yönetiminin yeniden şekillendiği bu dönem içerisinde geleceğe ilişkin öngörü sunulması amaçlanmıştır.

2. SALGINLAR ÇAĞINDA İNSAN KAYNAKLARI YÖNETİMİ

COVID-19 virüs salgını insan hayatı üzerinde tehdit olmasının yanı sıra günlük yaşamın dinamiklerini de etkilemekte ve dönüştürmektedir. Durumu sağlık boyutunun ötesinde bir yaklaşımla değerlendirmek gerekirse salgının yavaşlatılması için alınan önlemler süre gelen ekonomik sistemin işleyişini ülke ayırt etmeksizin kesintiye uğratmıştır (Boskin, 2020; Gomez-Salvador & Soudan, 2022; ILO, 2022; Ingham, 2022). Bu açıdan kuşkusuz salgın önlemleri insan sağlığını korumaya yönelik alınmış olsa da kapanma dönemlerinin uzaması ve kısıtlamaların farklı düzeylerde devam etmesi çalışanlar ve işletmeler açısından içinden çıkılması zor bir durumun da ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Kısıtlamaların farklı düzeylerde ve çeşitlerde devam etmesi hem örgütler hem de çalışanlar açısından hızlı bir yeniden yapılanma ve uyum sürecini kaçınılmaz hale getirmiştir (McKinsey, 2020a; Accenture, 2020).

Dünya çapında hem çalışanlar hem de örgütler üzerinde benzeri görülmemiş etkiler yaratan COVID-19 virüs salgını, bu süreçten çıkış için alınan tüm önlemlere rağmen örgütler üzerindeki etkilerini sürdürmektedir. Örgütler, salgının yaratmış olduğu tahribatın giderilmesi ve salgın koşullarında varlıkları sürdürebilmek için yeni stratejiler geliştirmektedirler. Örgütler içinde bulunduğumuz kriz koşullarında hedeflerine ulaşabilmek için sahip oldukları kaynaklarını yeniden dağılımını gerçekleştirmeleri gerekmektedir. Günümüz koşulları örgütlerin COVID-19 virüs salgını öncesi hızla ulaştığı birçok kaynağa erişimi kısıtlı hale getirmiştir. Bu bağlamda örgütlerin çeviklikleri ve uyum kabiliyetleri COVID-19 salgını sonrasında hedeflere ulaşabilmelerinde belirleyici olmaktadır (Liu, Lee, & Lee, 2020). Salgın sonrası küresel düzeyde yaşanan siyasal, sosyal ve ekonomik krizler örgütlerin bilgi ve kaynaklarını yeni koşullara göre yeniden tahsis etmesini zorlaştırmaktadır. COVID-19'un neden olduğu belirsizlik ve ortaya çıkardığı yeni iş ve ticaret kuralları, örgütlerin kurumsal hedeflere ulaşmasını tehlikeye atabilecek önemli bir zorluğu temsil etmektedir (Hamouche, 2021; Torrès, ve diğerleri, 2022).

Salgının ve ekonomik durgunluğun yarattığı belirsizlik; örgütler, yöneticiler ve çalışanlar için yeni ve değişken bir ortamın ortaya çıkmasına neden olmuştur. Örgütlerin ve çalışanların daha önce benzeri görülmemiş bu zor koşulların üstesinden gelebilmelerine yardımcı olabilecek en önemli unsur insan kaynakları yönetimidir. İnsan kaynakları birimleri gerçekleşen değişim süreci içerisinde taraflar arasındaki ilişkileri düzenleme rolü üstlenerek belirsizliğin yönetilmesinde örgüt ve çalışanlara yardımcı olurken aynı zamanda kendi içsel gelişim ve dönüşümünü gerçekleştirmektedir. Hem teorik hem de pratikte gerçekleşen bu dönüşümler insan kaynakları yönetimini yeni bir yapıya doğru dönüştürmektedir (Kougiannou & Ridgway, 2021; Günther, Hauff, & Gubernator, 2022). Bu noktada dünyada yaşanan belirsizlikler çalışma hayatının dinamiklerini farklılaştırarak olağanın dışına çıkartmaktadır. Bu kapsamda insan kaynakları yönetimi, her geçen gün karşılaştığı sıra dışı dinamikler ve belirsizlik karşısında, örgütün işleyişini devam ettirebilmek ve çalışanların iyi olma hallerini koruyarak, bu süreçte oluşabilecek tüm sorunların çözümünü sağlama ve iyileştirme yükümlülüğü altındadır.

Örgütlerin karşılaştığı en temel sorun çalışma biçiminde yaşanan değişimdir. Salgın kısıtlamalarıyla insanların evlerine kapanmak zorunda kalmaları uzaktan çalışma biçimini zorunlu olarak uygulanmasını kaçınılmaz hale getirmiştir (Carroll & Conboy, 2020; Choudhury, Crowston, Dahlander, Minervini, & Raghuram, 2020). Uzaktan çalışma biçiminin yaygınlaşması yani salgına paralel bir seyir izlemesi ve açılma dönemleri¹ içinde normal çalışma biçimi olarak kabul görmesi örgütlerin yeni stratejilerine örnek teşkil etmektedir (Williamson, Colley, & Hanna-Osborne, 2020). COVID-19 virüs salgınıyla ortaya çıkan koşullar ve salgın sonrası yeni normal için yapılan tahminlerinde, çalışanların ve örgütlerin yaşadıkları krizle deneyimledikleri ve öğrendikleriyle geleceğin şekilleneceği (Milasi, González-Vázquez, & Fernández-Macías, 2020) ve uzaktan çalışma biçimlerinin daha da

¹ COVID-19 kısıtlamalarının azaltılması ve normal yaşama dönüş süreci olarak ifade edilen açılma dönemlerinde ülkeler arasında farklılıklar olmakla birlikte, salgın sonrası normalleşme süreci olarak görülmektedir (European Union, 2022).

yaygınlaşacağı düşünülmektedir (Carroll & Conboy, 2020; Leonardi, 2020; Lund, Anu, Manyika, & Smit, 2020; Williamson, Colley, & Hanna-Osborne, 2020). Örgütlerin COVID-19 virüs salgınıyla ortaya çıkan kısıtlamalar ve yeni koşullara uyum sağlayabilmek için dijitalleşme ve yeni teknolojik olanaklardan yararlanmaları (Tuffaha, Perello-Marin, & Suarez-Ruz, 2022), çalışanlar açısından değerlendirildiğinde bu değişimin gereği olarak yeni yetkinlikleri gerektirmektedir.

Son iki yıl işletmelerin uzaktan çalışma ve hibrit çalışma modellerini test etme olanağı yaratan doğaçlama bir deneye hizmet ederek işletme ve çalışanlar arasında yeni bir iş ilişkisinin temellerini atılmasını sağlamaktadır. Birçok işletme 2020'nin ilk döneminde bu geçiş sürecini sancılı olarak geçirmiş olsa da bu süreçte elde edilen veriler ile daha etkili bir yönetim sistemi oluşturabilmenin önü açılmıştır. İnsan kaynakları birimleri elde ettikleri deneyimle birlikte hem çalışanların hem de işletmelerin yeni koşullara hızla uyumu için fırsat elde etmişlerdir. Bu fırsatı teknolojik dönüşümle destekleyen işletmeler salgının yaratmış olduğu koşullardan daha güçlü bir yapı ile çıkmayı başarabilecekleri düşünülmekte ve bu durum işletmeler için öneri olarak sunulmaktadır.

Salgın kazananlar ve kaybedenler yaratarak, birçok geleneksel yüz yüze işletmeyi baltalarken, dijital iş modellerini ödüllendirmekte ve görünür kılmaktadır (Muzio & Doh, 2021). İş modellerindeki dijitalleşme oranı arttıkça, salgın koşulları gibi kısıtlamaların uygulandığı dönemlerde dahi işletmelerin faaliyetlerini kesintisiz sürdürülebilme olanağı artmaktadır. Bu açıdan dijitalleşme, esnek çalışma, endüstri 4.0 gibi örgütleri ve çalışanları doğrudan etkileyen değişim süreçleri COVID-19 virüs salgını öncesinde var olsa bile salgın koşulları bu eğilimlerin şiddetini ve görünürlüğünü arttırarak değişim ve dönüşüm süreçlerini hızlandırmaktadır. Günümüzde hemen hemen her işletme endüstri 4.0 ve dijitalleşme olanaklardan yararlanabilmek ve değişen piyasa koşullarına uyum sağlayabilmek için çaba göstermektedir (Foss, 2020). Elbette bu eğilimlerden bazıları belirli alanlarda yaygın iken salgının etkisiyle daha da hızlanarak belirgin hale gelmiştir.

Tüketicilerin ürün veya hizmetlere olan ihtiyacı süreklilik arz etmesi salgın koşulları ve kısıtlama dönemlerinde dahi insanların çalışmasını zorunlu hale getirmektedir. Bu durum insan kaynakları uzmanları için birçok bilinmeyenli paradigmayı içinde barındıran sorunlar yumağına çözümlemeler getirmeye zorlamaktadır. Salgın koşulların tüm paydaşların ihtiyaçlarını eşit düzeyde karşılayabilmek, mevcut insan kaynakları yaklaşımları ile mümkün olmamaktadır. Bu noktada, normalleşme süreci ve sonrası için insan kaynaklarının yeniden yapılanmaya giderek yeni yaklaşımlar benimsemesi gerekmektedir.

COVID-19'a insan kaynakları yönetimi (İKY) bağlamından bakıldığında; salgının farklı çalışan grupları arasında nasıl ve nerede çalıştıklarına bağlı olarak ortaya çıkan etkileri daha net bir şekilde görülmektedir. İnsan kaynakları yönetimi görüngesinde belirginleşen COVID-19'un neden olduğu etkilerin, farklı çalışan gruplarının özgün ihtiyaçlarını dikkate alarak çözüm üretilmesiyle aşılabileceğinin önemi vurgulanmaktadır (Collings, McMackin, Nyberg, & Wright, 2021). Mevcut insan kaynakları yaklaşımları, yeni insan kaynakları uygulamalarını içermeye ve salgınla birlikte gelişen durumlar karşısındaki başarısızlığı veya kavramsal yetersizliği nedeniyle eleştirilmektedir (Collings, Nyberg, Wright, & McMackin, 2021). Bu eleştiriler çerçevesinden insan kaynakları yönetiminin son iki yılda salgın ve krizlerle kazandığı deneyim geleceğin insan kaynakları politikaları ve pratiklerinin inşasında etkisi olacağı düşünülmektedir. İnsan kaynakları yönetimi, yeni politikalar ve uygulamalar oluşturarak işletme yönetimine yaptığı katkısının yanı sıra özellikle teknolojik gelişimle birlikte çalışanlara, yeni çalışma koşulların gerektirdiği bilgi ve becerilerin kazandırarak ve geleceğin inşası için gerekli nitelikteki çalışanlara sahip olunmasını sağlayarak sürecin tamamlayıcısı olmaktadır.

Günümüz dünyası salgınlar ve dijitalleşme ile şekilleniyor olsa da ifade edilen bu iki gücün etkilerini yönetebilmek ve gelişimini sürdürebilmek, doğru insan kaynağına sahip olmakla mümkündür. Örgütlerin salgının yaratmış olduğu tahribatı azaltarak iyileşmeleri ve gelişimleri, sosyal bir varlık olan örgütlerin merkezindeki insan odağına bağlı olmaktadır. İnsan odaklı olma karşılaşılan sorunlara çözüm arayışında öncelikle insan bağlamından bakabilmenin örgütler için hayati bir unsurdur. Bu durum örgütleri çevik bir hale getirmekle birlikte, büyüme ve gelişimi kaçınılmaz kılmaktadır (Deloitte, 2021).

3. TEKNOLOJİK ADAPTASYON VE DİJİTALLEŞME

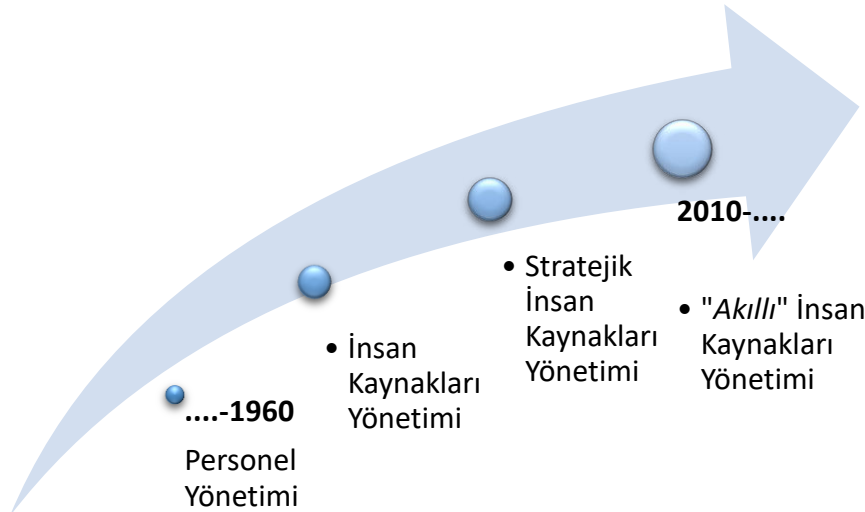
İnsan kaynakları yönetimi, tarihsel süreç içerisinde endüstri üretimine dayalı ekonomi içerisinde gelişerek örgütler içerisindeki varlığını güçlendirmiştir. Günümüz dünyasında ise endüstriyel büyümeye dayalı ekonominin düşünce yapısı içerisinde sıkışan insan kaynakları, bilgi ekonomisi içerisindeki rolünü keşfetme sürecindedir. Değişen iş dünyasıyla birlikte, insan kaynaklarının bilgi çalışanlarının hem örgüt sınırları içerisinde hem de dışında ihtiyaç ve beklentilerine hitap edecek şekilde yeniden yapılanması, birlikte gerçekleşmemiştir (Deloitte, 2017). Dijitalleşmenin artan etkisiyle birlikte bilgiye dayalı üretim öne çıkmakta ve ekonomik faaliyetlerin odağı değişmektedir. Yaşanan bu değişim içerisinde insan kaynakları yönetiminin teorik ve pratik dayanakları günün ihtiyaçlarını karşılamada yeterli olmamaktadır. İş pratikleri ve insan kaynakları uygulamaları arasındaki uçurum

büyüdükçe insan kaynaklarına yönelik tutum da değişmektedir. Özellikle çalışanlar açısından insan kaynakları birimleri sorgulanır bir konuma gelmektedir (Cappelli, 2015; Ryan, 2016). Son dönemlerde hızla yaygınlık kazanan bu sorgulama, salgınla birlikte insan kaynakları yönetiminin örgüt içerisindeki konumunu yeniden değerlendirmesini zorunlu kılmaktadır. İnsan kaynaklarına ait temellerin endüstriyel üretim ekonomisine dayanmasından dolayı, insan kaynakları yönetimi örgüt ve çalışma hayatı içerisinde konumunu bilgiye dayalı yenileyerek yeni temel taşları üzerine inşa etmesi gerekmektedir.

İnsan kaynakları yönetiminin teknolojik adaptasyon ve dijitalleşmeden yararlanması olarak ifade ettiğimiz olgu; İKY süreçlerinde dijital araçların kullanılmasının ötesinde teknolojiyi benimsemiş ve sınırsız teknolojilerden yararlanarak daha etkili kararlar alabilen bir insan kaynakları süreçlerinin oluşumunu ifade etmektedir. İfade edilen bu gelişim süreci belirli basamakların aşılması ile gerçekleşmektedir (Fulcher, Marasco, & Cote, 2021). Bu süreçteki ilk basamak rutin işlerin otomatikleşmesi olarak değerlendirebileceğimiz süreçtir. İnsan kaynaklarına ilişkin emek yoğun birçok işlev insan ve makine iş birliği ile otomatik bir hale gelmiş bulunmaktadır. Evrim olarak nitelenen bu ilk basamak uzun zaman önce aşıldığı bilinmektedir. Günümüz olanaklarıyla birlikte teknoloji ve insan unsurları arasındaki görev paylaşımında rutin işler artık makinelerle devredilmiş durumdadır. Yaşanan bu yer değiştirme ile insan unsuru daha etkili ve verimli çalışabileceği alanlara daha fazla zaman ve enerji harcayabilecek hale gelmiştir. İkinci basamağı oluşturan bu yer değiştirme işsizlik yaratmasının yanı sıra (Acemoğlu & Robinson, 2012) bu işsizliği telafi edecek çok daha fazla istihdam olanağı yaratmaktadır. Teknolojinin yıkıcı etkisine rağmen daha önce olmayan işler veya istihdam olanağı az olan alanlarda daha fazla kişinin iş bulabilme imkanına sahip olduğu görülmektedir (ILO, 2019; PMI, 2022).

İçinde bulunduğumuz dönem açısından dijital dönüşümün son evresi ise iş ve görevlerin yeniden tanımlanması olmaktadır. Birçok işin dijitalleşmesi işlerin otomatik olarak yapılmasını sağlayarak, çalışanların bilişsel ve fiziksel kapasitelerini daha anlamlı işlere aktarmalarına olanak sağlamaktadır. Bu dönüşüm öncelikli olarak teknoloji yoğun sektörleri (örn. bankacılık) etkiliyor olsa da her mesleği ve her sektörü şekillendirmektedir. Makine öğrenimi ve yapay zekâ alanındaki gelişmeler yeni bir çağın içinde olduğumuzun göstergesi olarak sembolize edilmekte (Fulcher, Marasco, & Cote, 2021) ve meslek dinamiklerini değiştirmektedir.

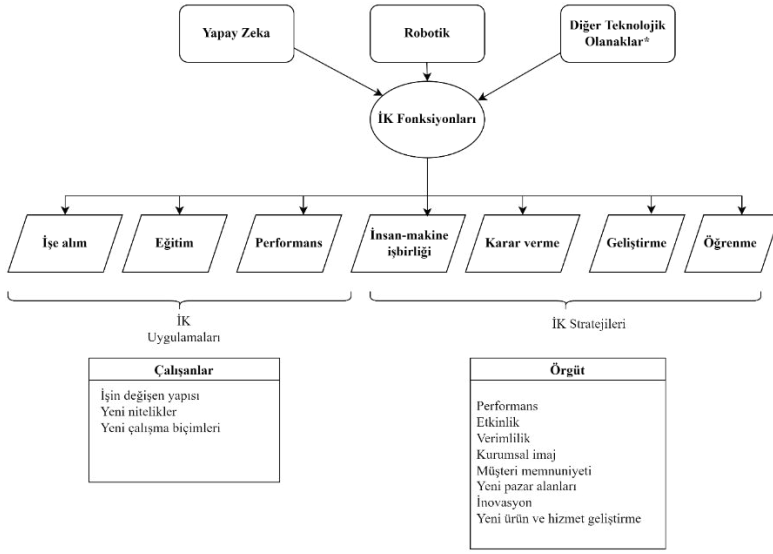
Teknoloji geliştikçe ve değiştikçe, örgütlerin de insan kaynakları yönetimine ilişkin yaklaşımlarını da değiştirmektedir. Salgınlarla şekillenen yeni normalde, örgütlerin değişimi yönetebilmeleri teknolojik uyum kabiliyetleri ve örgütsel çeviklikleri ile mümkün olmaktadır. Bu açıdan dijital otomasyon sistemlerinin örgütlerin temel unsurlarından biri haline gelmesi örgütlerin çeviklik kabiliyetlerinin artırılmasına etkili olmaktadır. Aynı zamanda artan dijitalleşmeyle birlikte insan kaynakları yönetimi evrimsel sürecinde akıllı insan kaynakları yönetimine doğru bir değişim yaşanmaktadır (Başaran, 2021) (bk. Şekil 1).

Şekil 1 İnsan Kaynakları Yönetiminin Gelişimi (Başaran, 2021)

Akıllı sistemler ve insanlar arasındaki etkileşim ve iş birliği, örgütlerde sorunların çözüm sürecinde etkinliği arttırarak doğru kararların alınmasını sağlamaktadır. Makine öğrenimi ve yapay zekâ ile güçlendirilmiş bir insan kaynakları birimi, çalışanların yetkinliklerinin geliştirilmesinde etkili rol oynayarak olası sorunlara ilişkin öngörüler geliştirerek çevik bir yönetim sergilemektedir. Teknolojinin doğası gereği sürekli gelişimi insan kaynaklarının eğitim ve geliştirmeye odaklanmasını gerektirmektedir. Bu sayede insan kaynakları birimleri çalışanlarını mevcut teknolojik gelişimi yakalaması için ve gerekli bilgi ve beceriye sahip bir düzeyde olmaları için faaliyetlerde bulunarak, örgütsel çevikliği sağlamada önemli bir altyapı oluşturmalıdır. Bu noktada insan kaynakları yöneticileri ve örgüt içindeki

diğer karar alıcılar çalışanların ve teknolojinin bir arada var olabileceği bir organizasyon ortamı kurmalıdır (Vrontis, ve diğerleri, 2022).

Şekil 2 Dijitalleşmenin İnsan Kaynakları Yönetimi Üzerine Etkisi (Vrontis, ve diğerleri, 2022).

İnsan kaynakları yönetiminde yeni teknolojilerin ve araçların giderek daha fazla kullanılması işe alım, eğitim ve performans uygulamalarını dönüştüren, kuruluşların karar verme süreçlerini değiştiren, işe ilişkin yeni konularını ortaya çıkaran, robotlar, yapay zekâ teknolojileri ve çalışanlar arasında iş birliğini mümkün kılan ve çalışanlar için öğrenme fırsatları sunan yeni bir yapı ortaya çıkartmaktadır. İnsan kaynakları yönetimi yeni çağın gereği olan dijital dönüşümünü gerçekleştirmesi örgüt ve çalışanlar açısından da yapısal dönüşümün anahtarı olmaktadır. Sadece yeni teknolojilerin kullanılmasından ibaret olmayan bu dönüşüm işyerinin, işin ve çalışanların değişimine neden olmaktadır. Çalışma biçiminin değişimiyle örgüt ve çalışan arasındaki ilişkinin yapısı da değişmektedir. Teknolojiye bağlı olarak ortaya çıkan bu süreç yaşanan COVID-19 salgın süreciyle birlikte hızlanmıştır.

Teknolojik uyum ve dijitalleşme tercih olmanın ötesinde bir gereklilik olarak örgütleri şekillendirmektedir. Çalışma hayatı açısından da dijital teknolojilere ilişkin bilgi ve becerilere olan talebin artması çalışanlar boyutunda da önemli bir değişimin olduğunu göstermektedir. KPMG tarafından gerçekleştirilen bir araştırmaya göre örgütlerin %94'ü yapay zekâ kullanımının rekabette çok önemli bir yeri olduğunu ve akıllı otomasyon teknolojilerini aktif kullandıklarını ifade etmişlerdir. Örgütlerin akıllı sistemlere geçişindeki ilk tercih verimliliği artırarak maliyetleri düşürmek olarak belirginleşmesine rağmen yeni alanlarda ürün ve hizmet sağlamasına imkân sağlamasından dolayı akıllı sistemlerin tercih edildiği belirtilmektedir. Dijitalleşme ve akıllı sistemleri örgüt süreçlerine dahil edilmesi bazı sektörler için doğal bir süreç iken daha önce dijitalleşmenin işin bir parçası olmadığı örgütlerde de akıllı sistemlere geçiş başlamış bulunmaktadır. KPMG'nin araştırmasına göre dijitalleşmeyi ve akıllı sistemleri örgütün bir parçası haline getiren örgütleri iş verimliliğini ve hizmet kalitesini artırmanın yanı sıra, yeni teknolojilere uyum sağlayamamış çalışanlarda ortaya çıkan beceri eksikliğini ortadan kaldıracak eğitimlere ilişkin kararların hızlı ve yüksek doğrulukta alınacağını ifade edilmektedir. Akıllı sistemler aracılığı ile çalışanların, bilgi ve becerilerinin artırılmasıyla onlara vakit kaybettiren basit işlerle uğraşmak yerine, katma değer sağlayabilecekleri işlere daha fazla vakit ayırmalarının mümkün olacağı açıkça görülmektedir (KPMG, 2021).

4. DİJİTALLEŞEN ÇALIŞMA HAYATI

Teknolojik yenilikler ve ilerlemeler emsalsiz bir hızda ortaya çıkmaktadır. Ancak bu teknolojilerin yaygınlaşması ve dünya çağında kullanılabilir olması aynı hızda gerçekleşmemektedir. Birçok örgüt salgın öncesinde bilgi teknolojisi altyapısını oluşturmakta veya geliştirmekteydi. Dijitalleşmeyle birlikte örgütler yeni çağın iş modellerini geliştirerek örgüt içinde inovasyonu sürdüreceği bir yapı ortaya koymaktadır. Örgütlerin dijitalleşme sürecindeki ilk adımları bulut teknolojisinin örgütün temel unsuru haline getirilerek işlemlere hız kazandırılması olmaktadır (Urbach & Röglinger, 2019).

COVID-19 salgınının ortaya çıkardığı koşullar, teknolojik olanakların kabul görmesini ve dijital teknolojilerin hızla yaygınlaşarak örgütlerin ve günlük hayatın bir parçasını olmasını sağlamıştır (Schaefer, Lemmer, Weber, Kukula, & Niehaves, 2021). COVID-19 salgınıyla birlikte (Amankwah-Amoah, Khan, Wood, & Knight, 2021):

- ✓ Örgütler uzaktan çalışmaya ve giderek “kağıtsız bir kuruluş”² olmaya zorlanmıştır
- ✓ Kâğıt tabanlı işlemlerden elektronik tabanlı süreçlere, prosedürlere ve rutinlere hızlı bir geçiş gerçekleşmiştir
- ✓ Yurt içi ve yurt dışı seyahat ve sosyal mesafe kısıtlamaları, örgütleri yüz yüze çalışmak yerine çevrimiçi faaliyet göstermeye zorlamıştır. Bununla birlikte, video konferans ve çevrimiçi toplantı platformları tarafından karantina kısıtlamaları ve etkileri hafifletilmiş veya en azından kısmen aşılmıştır
- ✓ Küresel ekonominin yeni gerçekliği olarak dijitalleşme olmazsa olmaz olarak kabul görmektedir. Örgütler dijitalleşme ve elektronik işlemler için altyapı ve koşulların daha da geliştirilmesini sağlamak amacıyla bu alana daha fazla kaynak ayırmaktadır.

Teknoloji üretimden tüketime, günlük yaşantımıza kadar birçok alanın vazgeçilmez bir parçası konumundadır. Salgın kısıtlamaları ve normalleşme süreciyle tüm dünyanın deneyimlediği dijitalleşme, örgütlerin var oluşlarında belirleyici bir konumda bulunmaktadır. Teknoloji aynı zamanda yeniliğin ve gelişimin karşılığı olarak ortaya çıkmaktadır. Özellikle üretim alanında ortaya çıkan yenilikler dijitalleşmenin erişilebilirliği ile istihdamın yapısını değiştirmekte ve yeni istihdam alanları yaratmaktadır. Yeni istihdam biçimleri, yaklaşık 2000 yılından bu yana ortaya çıkan veya önem kazanmakta olan daha çeşitli istihdam biçimleri için kapsayıcı bir ifade olmaktadır. Yeni istihdam biçimleri, geleneksel istihdam ilişkilerinin yanı sıra, yeni çalışma biçimleri, değişen çalışma kalıpları, sözleşmeye dayalı ilişkiler, yerler, süre ve çalışma programı, bilgi ve iletişim teknolojilerinin (BİT) artan kullanımı veya bunların bir kombinasyonu olmaktadır (Eurofound, 2020).

Örgütlerde yaşanan değişim aynı zamanda istihdamın yapısal değişimini de sağlamaktadır. Yeni istihdam biçimlerinin ortaya çıkması ve yaygınlık kazanması yeni bir olgu olmamasına rağmen COVID-19 salgınının yaratmış olduğu koşullar teknolojik yenilikleri uyum ve dijitalleşmenin hızını arttırmıştır. Tıpkı kimyasal tepkimenin hızının değişmesini molekül yapısını değiştirmeden sağlayan katalizör etkiye yol açan maddeler gibi COVID-19 salgını da gelecekte olması beklenen değişim ve dönüşümü hızla günümüzde gerçekleşmesini sağlamıştır.

Bu değişim ve dönüşüm içinde Endüstri 4.0 ile örgütler giderek dijitalleşirken, COVID-19 salgınının ortaya çıkmasıyla birlikte dijitalleşme daha fazla değer görmektedir. Aynı zamanda dijital platformların ekonomideki içerisindeki rollerini daha da güçlendirmektedir. Dijital platformlar, üretim ve tüketim odaklarını erişilmesi oldukça kolay ve düşük bir maliyetle eşleştirerek, tüketicilere çeşitli ürünlere erişim olanağı sunarak ve tüm taraflar arasında etkileşim gerçekleştirilme olanağı sağlamaktadır. Ayrıca platform, kullanıcılarına aldıkları hizmete ilişkin geribildirimde bulunma imkânı vererek sistemin işlerliğine olan güveni arttırmaktadır. Bu sayede kullanıcılar için güvenli bir alışveriş ortamı oluşurken daha önce ekonomik bir fayda yaratmayan varlıkların (kişisel arabanızın boş koltuğu, evinizin kullanılmayan odası vb.) yeni platform ekosistemi içinde değer yaratarak kullanımı mümkün hale gelmektedir (Schwab, 2017). Dijital platformlar bulut bilişim ve büyük veri gibi Endüstri 4.0 teknoloji birleşimi olanakları etkin bir şekilde değer yaratmak için kullanmaları bu iş modellerinin desteklenmesini sağlamaktadır. Özellikle risk sermayesi fonları tarafından yatırım alana bu iş modelleri yaratmış oldukları değişim etkisiyle çalışmaya ilişkin kurallarından değişimini sağlamaktadırlar (ILO, 2021b). Ayrıca Endüstri 4.0 ve dijitalleşmenin, COVID-19’un örgütler üzerinde yaratmış olduğu etkileri azaltarak daha hızlı bir toparlanma sürecinin sağlayacağı ifade edilmektedir (Cugno, Castagnoli, Büchi, & Pini, 2022).

Teknoloji (büyük veri analizi vb.) tüketimin daha dürtüsel ve özelleştirilmiş hale gelmesi için araçlar sağlarken ve COVID-19 salgını ilerlemeye ivme sağlamıştır. Bu eğilimlerin birleşmesi, e-ticaretin, platformlaşmanın ve yeni platform ekonomisinin yolunu açmaktadır. Örneğin perakende sektörün emeğin rolü, tüm süreç boyunca tüketicilerle ilişki kurmaktan yalnızca malların tüketicilere ulaşmasından sorumlu teslimatçısı olmaya dönüşmüştür (ILO, 2022).

Dijital platformlar, kadınlar (Chaudhary, 2020), gençler (ILO, 2021c), engelliler (Harpur & Blanck, 2020) ve göçmenler (van Doorn, Ferrari, & Graham, 2022) gibi belirli çalışan grupları için esnek çalışma düzeninde gelir getirici fırsatlar sunarak bu kişiler için fırsat sağlamaktadır. Dijital platformların, çalışanlar için gelir getirici fırsatları ve ekonomik etkilerinin giderek daha görünür olması, gelişmekte olan ülkelerdeki birçok hükümetin, dijital altyapıya daha fazla yatırım yapma kararı almasını sağlamıştır. Ayrıca işgücünü dijital becerilerle donatmak için eğitim programları desteklenmektedir (Hunt, ve diğerleri, 2019; Anwar & Graham, 2021; Graham, Isis, & Vili, 2017).

Dijital platformlar örgütlere önemli faydalar sağlamaktadır. Örneğin, çevrimiçi platformlar, işletmelerin işgücü erişimi konusunda etki alanlarını küresel düzeye taşımaktadır. Bu sayede örgütler tarafından aranan yetenek ile insan kaynağının buluşması sağlanmaktadır (LinkedIn, 2020). Dijital platformlar örgütlerin, daha geniş bir pazara, daha geniş bir müşteri tabanına ve işgücü arzına erişim sağlamalarıyla yerelden küresele doğru bir ivme kazanmalarını

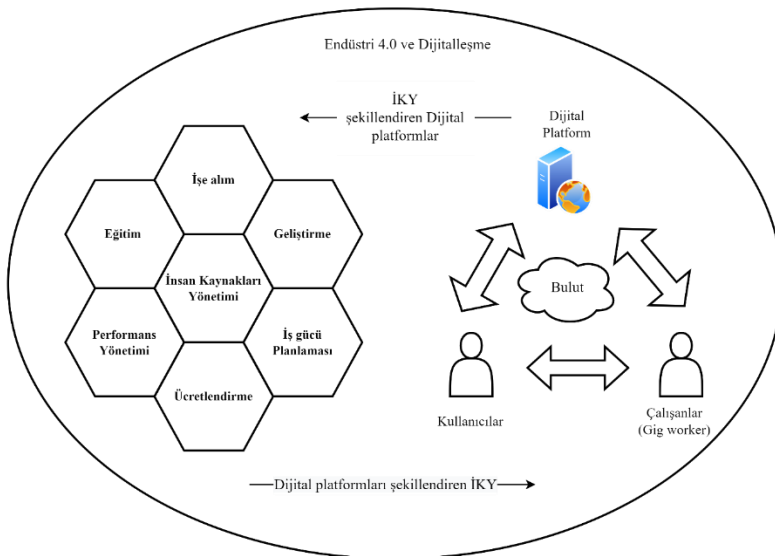
² Kağıtsız kuruluş/işletme/örgüt: dizüstü bilgisayarlar, yüksek kapasiteli depolama cihazları, tabletler, akıllı telefonlar ve yüksek hızlı kablosuz geniş bant gibi teknolojik araçların kullanımı ile dijital bir çalışma ortamı ifade edilmektedir (Amankwah-Amoah, ve diğerleri, 2021).

sağlamaktadır. E-ticaret platformları gibi diğer dijital platform biçimleri, örgütlerin ürünlerini daha geniş bir pazara ulaştırmalarına imkân yaratmaktadır (ILO, 2021b). Bu duruma örnek olarak Amazon'da satış yapan girişimciler, küçük ve orta ölçekli işletmeler gösterilebilir. Bu platformlar aracılığı ile küresel bir piyasaya kolaylıkla ulaşarak değer yaratabilmektedirler (Bilge, 2022).

COVID-19 salgınının yeni istihdam biçimlerinde yer alan işlerde artışı körüklediği ifade edilmektedir. Gelişmiş ülkelerde, işçiler ek gelir elde etmek için genellikle geçici iş yaparken, gelişmekte olan ve yükselen ekonomilerde ise geçici iş ana gelir kaynağı durumuna gelmektedir. Bu çalışma şekli geleneksel işleri daha küçük görevlere bölerek ve daha fazla insana yaymaktadır. Gelişmekte olan ekonomilerde, dijital platformlardan yararlanan kişiler genellikle birden fazla platforma abone olarak daha fazla iş olanağına ulaşabilme arayışı içindedir. Bu sürecin doğal bir parçası olan belirsizlik ise bu çalışma biçimini güvensiz kılmaktadır (ILO, 2022; Charles, Xia, & Coutts, 2022)

Dijitalleşen yeni işlerde çalışan kişiler belirli dijital ekonomik alanın diğer yüzünü oluşturmaktadır. İnternet tabanlı dijital teknolojiler aracılığıyla yaratılan veya gerçekten dönüştürülen ekonominin bölümlerinde gerçekleştirilen, maddi veya maddi olmayan, insanlar tarafından gerçekleştirilen tüm iş görevlerini kapsayan bu yaklaşım bir şemsiye ifade olarak yeni istihdam alanlarındaki çalışanları ifade etmektedir. Bu yaklaşıma göre dijital ekonomi içerisinde yer alan dijital çalışanlar geleneksel çalışma biçimlerine yakın olurken bazı örneklerde geleneksel yapıdan oldukça uzaklaşmaktadır. Örneğin, dijital göçebeler daimî bir işyeri, çalışma süreleri veya sabit kurumsal aidiyet olmaksızın uluslararası hareketlilik ile karakterize edilen bilgi çalışanlarıdır (Richter & Richter, 2020). Görevlerini her yerde, her zaman yerine getirebilmek için, dijital teknolojiler ve ağ bağlantısına sahip olmaları işlerini yapabilmeleri için yeterli olmaktadır. Dijital göçebeler, çalışma ve seyahat odaklı bir istihdam biçimi olarak geleneksel çalışma biçimlerine göre farklılaşmaktadır (Chevtaeva & Denizci-Guillet, 2021). Farklı işlerde çalışan dijital çalışanlar yaptıkları işe ve bulundukları konuma, çalışma biçimi ve süresi üzerindeki kontrole göre farklılaşmakla birlikte farklı genel kabul göre kesin bir ayrım bulunmamaktadır. Çalışanların işle bağlantı kurma (kesme) yeteneği göz önüne alındığında, dijital bağlantının kapsamı ve kullanılabilirliği çalışanların ayrışmasında etkili olmaktadır (Rainoldi, Ladkin, & Buhalis, 2022).

Dijital platformlar, dijital çalışanlar arasında serbest ve düzenlenmemiş rekabeti sağlamak için çeşitli insan kaynakları uygulamaları geliştirmektedir. Çalışanların nerede çalışacakları, hangi talep edenlere hizmet verecekleri, hangi hizmetleri sunacakları ve ücretin ne olacağı konusunda karar verme özerkliği sunarak çalışanların platform üzerinden (web sayfası veya mobil uygulamalar aracılığı) tüm bilgileri görmelerine ve çalışma kararını verebilmelerine olanak sağlamaktadırlar. Yeni platform ekosistemi içerisinde insan kaynakları değişen ve yeni ortaya çıkan ihtiyaçları karşılamak için yeni çözümler üretmektedir. Aynı zamanda süre gelen dijital dönüşü sürecini de gerçekleştirmektedir. Aşağıda yer alan şekilde de görüleceği üzere insan kaynakları yönetimi değişim etkenleri tarafından şekillenirken aynı zamanda bu sistemleri de etkilemekte ve karşılıklı bir gelişim süreci içerisinde yer almaktadırlar.

Şekil 3 Platform Ekosistemi ve İKY (Meijerink & Keegan, 2019)

Bu gelişim sürecinin temelinde fiyat ve/veya hizmet sunumunda rekabet hız ve kullanıcı deneyimleri üzerinden gerçekleşmektedir. Ayrıca yüksek fiyat ödemeye istekli olan, dijital platform aracılığı ile mal/hizmet talebinde bulunan, kişi/kuruluşlar için çalışabilme özgürlüğü sunduğu çalışanlar tarafından tercih edilmektedir. Dijital platform tarafından kontrol edilen sistem, serbest rekabeti sağlamak için, dijital çalışanları çevrimiçi pazara katılma ve ayrılma

konusunda özgürlük sağlamalıdır. Bu süreçte dijital platformlar taraf oldukları tüm işlemlere ilişkin veriyi işleme ve analiz ederek insan kaynakları yönetimine ilişkin yeni stratejiler ve uygulamalar geliştirebilme olanağına sahiptirler (Meijerink & Keegan, 2019). Dijital platformların kendi geleceklerini koruyabilmek ve piyasa etkinliklerini sürdürebilmek adına içinde bulundukları ekosistemin yapısına uygun insan kaynaklarını koruyup geliştirme stratejini benimsedikleri görülmektedir (Meijerink, Keegan, & Bondarouk, 2021).

Teknolojik olanakların sunduğu olanaklar aracılığı ile dijital platformlar, otomatik olarak oluşturulan geri bildirim mekanizmalarını kullanarak, iş fırsatları için ücret ve uygunluğu belirleyebilen algoritmik kontroller uygulamaktadırlar. Bu şekilde bağımsız çalışanların ücretine ve performansına ilişkin değerlendirme yapabilirken bu çalışan ile aralarında bir istihdam ilişkisi kurulmadan insan kaynakları faaliyetlerini yerine getirebilmektedirler (Meijerink & Arets, 2021).

Dijital çalışma bağlamında çalışmanın fiziksel sınırlardan bağımsız hale gelmesi çalışanlar açısından özgürlük ve boş zaman tercihi olarak sunulmasına rağmen bu sistemin diğer yüzü ise sürekli bağlantılı olma 7/24 çalışma ortamının içinde olmayı içermektedir. Çalışma ve boş zaman arasındaki sınırın belirsizleşmesi ve geçirgenleşmesi dijitalleşmenin sağladığı kolaylıklarla birlikte gelen ikilemdir. Bu ikilemin çözümü konusunda insan kaynakları yönetimi çözüm arayışı içerisinde (Rainoldi, Ladkin, & Buhalis, 2022).

5. SONUÇ

Tüm dünyanın içinde bulunduğu bu zor koşullar insan kaynakları yönetiminin temel varsayımlarını içinde bulduğumuz teknolojik olanaklar çerçevesinde yeniden düşünmeye yönlendirmektedir (Leonardi, 2020). COVID-19 dünyayı daha iyi bir yer haline getirmedi ancak değişimi hızlandıran koşulları beraberinde getirdi (Tan & Rode, 2020). COVID-19 salgınıyla birlikte, örgütlerin mevcut koşullara uyum sağlamak için kullandıkları araçların başında dijital dönüşüm gelmektedir. İş süreçlerinin dijitalleştirilmesiyle örgütün yeniden yapılanması gerçekleşmektedir (WEF, 2020; OECD, 2021).

İnsan kaynakları yönetiminin sadece teknolojik değişimle daha dijital olması yeni insan kaynakları yönetiminin tanımlamak için yeterli değildir. İşlevlerin dijitalleşmesi, yeni işlevlerin ortaya çıkması ve var olan olanaklar ile çalışan ve örgüt düzeyinin ötesinde toplumsal değişimin parçası olması gerekmektedir. İnsan kaynakları yönetiminin bu dönüşümü hayati bir mesele olarak karşımıza çıkmaktadır. Tarihsel süreçten deneyimlendiği üzere yeni ihtiyaçlara cevap veremeyen veya artık talep görmeyen her şey yok olmaya yüz tutacaktır. COVID-19 salgınıyla birlikte değişimin hız kazandığı günümüzde insan kaynakları uzmanlarının yeni piyasa koşulları ve çalışma hayatının gereklerini yerine getirerek, dayanak noktaları yenilemeleri gerekmektedir (Minbaeva, 2021).

Teknolojik atılımlar ile üretimin yapısal değişimi ve içinde bulduğumuz salgın koşullarıyla yaşanan kırılma, örgütleri yeni kararlar almaya yönlendirmektedir. Bu kararlar örgütlerin vizyon ve misyonlarını değiştirmektedir. Kararların hayata geçirilme noktasında insan kaynakları birimleri öncelikli olarak bu değişimi gerçekleştirme rolü üstlenmelidir. İnsan kaynakları yönetiminin yapısal değişimiyle birlikte örgüt ve çalışanlar açısından da bu değişim gerçekleşmesi söz konusudur.

Yeni ekonomik sistem içerisinde dijitalleşen örgütler yeni yetenekleri aramakta ve bu alanlara yatırım yapmaktadırlar. Dijitalleşmenin bir tercih olmadığı ve bu sürecin örgütler açısından olduğu kadar çalışanlar açısından da bir zorunluluk olduğu kabul görmektedir. Ancak bu kabul görüşü dünyanın her yerinde aynı hızda gerçekleşmemektedir. Bu yüzden insan kaynakları uzmanlarının birimlerini yeniden inşa ederken yeni ekonomik yapıya uygun olacak şekilde örgüt ve çalışanların gereksinimlerinin karşılanması büyük önem taşımaktadır. İnsan kaynakları yönetimi alanında yer alan uzmanların yarının ihtiyaçlarını doğru tahmin edebilmesi, hızla yaşanan değişim koşullarında içindeki bulundukları örgüte değer katmakla birlikte ilişkili oldukları paydaşlara geleceğin belirsizlik koşullarına hazırlıklı olmalarında avantaj sağlayabilecektir. Yeni yaklaşımların oluşturulabilmesi için yeni fikirlere değer verilmesi gerekmektedir. Son olarak insan kaynaklarının stratejik rolü ile uygulama rolleri arasındaki dengenin çalışanlardan yana kurulması, örgütlerin en temel değeri olan insan kaynağının salgınla gelişen yeni koşullarda korunmasını sağlayarak örgütlerin geleceğini güven altına alacağı düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

1. Accenture. (2020). *COVID-19: What to do Now, What to do Next*. Accenture. https://www.accenture.com/_acnmedia/Thought-Leadership-Assets/PDF-3/Accenture-COVID-19-3-Course-Correction-Steps-for-Enterprise-Recovery-v2.pdf adresinden alındı
2. Acemoğlu, D., & Robinson, J. A. (2012). *Why Nations Fail: The Origins of Power, Prosperity, and Poverty*. London: Profile Books.

3. Amankwah-Amoah, J., Khan, Z., Wood, G., & Knight, G. (2021). COVID-19 and digitalization: The great acceleration. *Journal of Business Research*, 136, s. 602-611. doi:10.1016/j.jbusres.2021.08.011
4. Anwar, M. A., & Graham, M. (2021). Between a rock and a hard place: Freedom, flexibility, precarity and vulnerability in the gig economy in Africa. *Competition & Change*, 25(2), s. 237-258. doi:10.1177/1024529420914473
5. Başaran, A. (2021). *Proje Bazlı Örgütlerde İnsan Kaynakları Yönetimi*. Ankara: Nobel.
6. Bilge, A. (2022, Temmuz 31). *İnternette bebek giysileri satarak ticarete atılan kadın girişimci yurt dışına açıldı*. Ağustos 1, 2022 tarihinde Anadolu Ajansı: <https://www.aa.com.tr/tr/yasam/internette-bebek-giysileri-satarak-ticarete-atilan-kadin-girisimci-yurt-disina-acildi/2649786> adresinden alındı
7. Boskin, M. J. (2020, Ağustos 24). How Does the COVID Recession Compare? <https://www.weforum.org/agenda/2020/08/how-does-the-covid-recession-compare/> adresinden alındı
8. Cappelli, P. (2015). Why We Love to Hate HR...and What HR Can Do About It. *Harvard Business Review*, July–August, s. 54-61.
9. Carroll, N., & Conboy, K. (2020). Normalising the “New Normal”: Changing Tech-Driven Work Practices Under Pandemic Time Pressure. *International Journal of Information Management*, 55. doi:10.1016/j.ijinfomgt.2020.102186
10. Charles, L., Xia, S., & Coutts, A. P. (2022). *Digitalization and Employment*. Geneva: International Labour Organization.
11. Chaudhary, R. (2020). *India's emerging gig economy: the future of work for women*. New Delhi: The Asia Foundation.
12. Chevtava, E., & Denizci-Guillet, B. (2021). Digital nomads' lifestyles and coworkation. *Journal of Destination Marketing & Management*, 21. doi:10.1016/j.jdmm.2021.100633
13. Choudhury, P., Crowston, K., Dahlander, L., Minervini, M. S., & Raghuram, S. (2020). GitLab: work where you want, when you want. *Journal of Organization Design*, 9(23). doi:10.1186/s41469-020-00087-8
14. Collings, D. G., McMackin, J., Nyberg, A. J., & Wright, P. M. (2021). Strategic Human Resource Management and COVID-19: Emerging Challenges and Research Opportunities. *Journal of Management Studies*, 58, 1378-1382. doi:10.1111/joms.12695
15. Collings, D. G., Nyberg, A. J., Wright, P. M., & McMackin, J. (2021). Leading through paradox in a COVID-19 world: Human resources comes of age. *Hum Resour Manag Journal*. doi:10.1111/1748-8583.12343
16. Cugno, M., Castagnoli, R., Büchi, G., & Pini, M. (2022). Industry 4.0 and production recovery in the covid era. *Technovation*, 114. doi:10.1016/j.technovation.2021.102443
17. Deloitte . (2017). *Global Human Capital Trends*. Deloitte .
18. Deloitte. (2020). *Recession 2.0 | The Retail Evolution's Great Acceleration*. Deloitte. <https://www2.deloitte.com/content/dam/Deloitte/us/Documents/consumer-business/us-cb-covid-recession-2020.pdf> adresinden alındı
19. Deloitte. (2021). *2021 Deloitte Global İnsan Kaynakları Trendleri*. Deloitte.
20. Eurofound. (2020). *New forms of employment: 2020*. Luxembourg: European Union.
21. Foss, N. J. (2020). The Impact of the Covid-19 Pandemic on Firms' Organizational Designs. *Journal of Management Studies*. doi:10.1111/joms.12643
22. Fulcher, J., Marasco, K., & Cote, T. (2021). *People Operations: Automate HR, Design a Great Employee Experience, and Unleash Your Workforce*. Wiley.
23. Gomez-Salvador, R., & Soudan, M. (2022). *The US labour market after the COVID-19 recession*. Frankfurt: European Central Bank, doi:10.2866/964976
24. Graham, M., Isis, H., & Vili, L. (2017). Digital labour and development: impacts of global digital labour platforms and the gig economy on worker livelihoods. *Transfer: European Review of Labour and Research*, 23(2), s. 135–162. doi:10.1177/1024258916687250
25. Günther, N., Hauff, S., & Gubernator, P. (2022). The joint role of HRM and leadership for teleworker well-being: An analysis during the COVID-19 pandemic. *German Journal of Human Resource Management*, 36(3), s. 353-379. doi:10.1177/23970022221083694
26. Hamouche, S. (2021). Human resource management and the COVID-19 crisis: Implications, challenges, opportunities, and future organizational directions. *Journal of Management & Organization*, 1-16. doi:10.1017/jmo.2021.15

27. Harpur, P., & Blanck, P. (2020). Gig Workers with Disabilities: Opportunities, Challenges, and Regulatory Response. *Journal of Occupational Rehabilitation*, 30, s. 511-520. doi:10.1007/s10926-020-09937-4
28. Hunt, A., Samman, E., Tapfuma, S., Mwaura, G., Omenya, R., Kim, K., . . . Roumer, A. (2019). *Women in the gig economy: paid work, care and flexibility in Kenya and South Africa*. London: ODI.
29. ILO. (2019). *Daha Aydınlık Bir Gelecek İçin Çalışmak - Çalışma Yaşamının Geleceği Küresel Komisyonu*. Geneva: International Labour Office.
30. ILO. (2021a). *Working from home: From invisibility to decent work*. Geneva: International Labour Office.
31. ILO. (2021b). *World Employment and Social Outlook: Trends 2021*. Geneva: International Labour Organization.
32. ILO. (2021c). *Digital refugee livelihoods and decent work - Towards inclusion in a fairer digital economy*. Geneva: International Labour Organization.
33. ILO. (2022). *World Employment and Social Outlook: Trends 2022*. Geneva: International Labour Organization.
34. IMF. (2022). *World Economic Outlook: War Sets Back the Global Recovery*. Washington: International Monetary Fund.
35. Ingham, H. (2022). COVID-19, the Great Recession and Economic Recovery: A Tale of Two Crises. *JCMS: Journal of Common Market Studies*. doi:10.1111/jcms.13383
36. Kougiannou, N. K., & Ridgway, M. (2021). How is human resource management research (not) helping practice? In defence of practical implications. *Human Resource Management Journal*, 1-17. doi:10.1111/1748-8583.12414
37. KPMG. (2021). *Dijitalleşme Yolunda Türkiye 2021 Trendler ve Rehber Hedefler*. İstanbul: KPMG.
38. Leonardi, P. M. (2020). COVID-19 and the New Technologies of Organizing: Digital Exhaust, Digital Footprints, and Artificial Intelligence in the Wake of Remote Work. *Journal of Management Studies*.
39. LinkedIn. (2020). *2020 Workplace Learning Report*. LinkedIn Learning. <https://learning.linkedin.com/content/dam/me/learning/resources/pdfs/LinkedIn-Learning-2020-Workplace-Learning-Report.pdf> adresinden alındı
40. Liu, Y., Lee, J. M., & Lee, C. (2020). The challenges and opportunities of a global health crisis: the management and business implications of COVID-19 from an Asian perspective. *Asian Business & Management*, 19(3), 277-297. doi:10.1057/s41291-020-00119-x
41. Lund, S., Anu, M., Manyika, J., & Smit, S. (2020). *What's next for remote work: An analysis of 2,000 tasks, 800 jobs, and nine countries*. McKinsey Global Institute.
42. McKee-Ryan, F. M. (2021). Coming of Age in a Global Pandemic: HRM Perspectives on Generation Z's Workforce Entry. M. R. Buckley, A. R. Wheeler, J. E. Baur, & J. Halbesleben (Dü) içinde, *Research in Personnel and Human Resources Management* (Cilt 39, s. 99-128). doi:10.1108/S0742-730120210000039004
43. McKinsey. (2020a, Ekim 28). *COVID-19: Implications for business*. McKinsey & Company: <https://www.mckinsey.com/business-functions/risk/our-insights/covid-19-implications-for-business> adresinden alındı
44. Meijerink, J., & Arets, M. (2021). Online labor platforms versus temp agencies: what are the differences? *Strategic HR Review*, 20(4), s. 119-124. doi:10.1108/SHR-12-2020-0098
45. Meijerink, J., & Keegan, A. (2019). Conceptualizing Human Resource Management in the Gig Economy: Toward a Platform Ecosystem Perspective. *Journal of Managerial Psychology*, 34(4), 214-232. doi:10.1108/JMP-07-2018-0277
46. Meijerink, J., Keegan, A., & Bondarouk, T. (2021). Having their cake and eating it too? Online labor platforms and human resource management as a case of institutional complexity. *The International Journal of Human Resource Management*, 32(19), s. 4016-4052. doi:10.1080/09585192.2020.1867616
47. Milasi, S., González-Vázquez, I., & Fernández-Macias, E. (2020). *Telework in the EU before and after the COVID-19: where we were, where we head to*. European Union. https://ec.europa.eu/jrc/sites/jrcsh/files/jrc120945_policy_brief_-_covid_and_telework_final.pdf adresinden alındı
48. Minbaeva, D. (2021). Disrupted HR? *Human Resource Management Review*, 31(4). doi:10.1016/j.hrmr.2020.100820
49. Muzio, D., & Doh, J. (2021). COVID-19 and the Future of Management Studies. Insights from Leading Scholars. *Journal of Management Studies*, 58, 1371-1377. doi:10.1111/joms.12689

50. OECD. (2021). *Teleworking in the COVID-19 pandemic: Trends and prospects*. OECD. 11 09, 2021 tarihinde <https://www.oecd.org/coronavirus/policy-responses/teleworking-in-the-covid-19-pandemic-trends-and-prospects-72a416b6/> adresinden alındı
51. Panwar, R., Pinkse, J., & De Marchi, V. (2022). The Future of Global Supply Chains in a Post-COVID-19 World. *California Management Review*, 64(2), s. 5-23. doi:10.1177/00081256211073355
52. PMI. (2022). *2022 Jobs Report*. Project Management Institute.
53. Rainoldi, M., Ladkin, A., & Buhalis, D. (2022). Blending work and leisure: a future digital worker hybrid lifestyle perspective. *Annals of Leisure Research*, 25(2). doi:10.1080/11745398.2022.2070513
54. Richter, S., & Richter, A. (2020). Digital Nomads. *Business & Information Systems Engineering*, 62, s. 77–81. doi:10.1007/s12599-019-00615-1
55. Riordan, P., Leng, C., & Li, G. (2022, September 5). *China extends Covid lockdowns for tens of millions in Chengdu and Shenzhen*. Eylül 7, 2022 tarihinde [www.ft.com: https://www.ft.com/content/62bab8f1-859b-4aa0-9699-ff12f535040a](https://www.ft.com/content/62bab8f1-859b-4aa0-9699-ff12f535040a) adresinden alındı
56. Ryan, L. (2016, Jul 27). Ten Reasons Everybody Hates HR. Temmuz 11, 2022 tarihinde <https://www.forbes.com/sites/lizryan/2016/07/27/ten-reasons-everybody-hates-hr/?sh=6c02a6d05af4> adresinden alındı
57. Schaefer, C., Lemmer, K., Weber, S., Kukula, P., & Niehaves, B. (2021). LOHMAR | DIGITAL | FOR EVERYONE. N. Urbach, M. Röglinger, K. Kautz, R. Alias, C. Saunders, & M. Wiener (Dü) içinde, *Digitalization Cases Vol. 2. Management for Professionals*. Cham: Springer. doi:10.1007/978-3-030-80003-1_13
58. Schwab, K. (2017). *Dördüncü Sanayi Devrimi*. İstanbul: Optimist .
59. Tan, D., & Rode, A. (2020). *How We Worked From Home*. Putrajaya: United Nations Development Programme.
60. Torrès, O., Benzari, A., Fisch, C., Mukerjee, J., Swalhi, A., & Thurik, R. (2022). Risk of burnout in French entrepreneurs during the COVID-19 crisis. *Small Business Economics*, 58, s. 717-739. doi:10.1007/s11187-021-00516-2
61. Tuffaha, M., Perello-Marin, M., & Suarez-Ruz, E. (2022). Key elements in transferring knowledge of the AI implementation process for HRM in COVID-19 times: AI consultants' perspective. *International Journal of Business Science and Applied Management*, 17(1), s. 81-97.
62. Urbach, N., & Röglinger, M. (2019). Introduction to Digitalization Cases: How Organizations Rethink Their Business for the Digital Age. N. Urbach, & M. Röglinger (Dü) içinde, *Digitalization Cases. Management for Professionals*. Springer. doi:10.1007/978-3-319-95273-4_1
63. van Doorn, N., Ferrari, F., & Graham, M. (2022). Migration and Migrant Labour in the Gig Economy: An Intervention. *Work, Employment and Society*. doi:10.1177/09500170221096581
64. Vrontis, D., Christofi, M., Pereira, V., Tarba, S., Makrides, A., & Trichina, E. (2022). Artificial intelligence, robotics, advanced technologies and human resource management: a systematic review. *The International Journal of Human Resource Management*, 33(6), s. 1237-1266. doi:10.1080/09585192.2020.1871398
65. WEF. (2020). *The Future of Jobs Report*. Geneva: World Economic Forum.
66. Williamson, S., Colley, L., & Hanna-Osborne, S. (2020). Will Working From Home Become The 'New Normal' in The Public Sector? *Australian Journal of Public Administration*, 79(4), 601-607. doi:10.1111/1467-8500.12444